

T E K N I K E R A F T A L E N

Almindelig del.

(Manuskriptudkast)

Jørgen Hansen

Advokat, dr. jur.

Teknikeraftalen. Almindelig del.

© 1977 by Jørgen Hansen.

Udgivet af Forlagsanpartsselskabet

af 20. august 1977.

Trykt af

visoprint as.

Tidligere udgivne afhandlinger:

ARKITEKTENS ANSVAR

København 1963 (udsolgt)

SÆLGERENS ANSVAR FOR SKADE FORVOLDT

AF TING MED FARLIGE EGENSKABER

København 1965

LIBERALE SAMVIRKER

København 1965

ARKITEKTKONTRAKTEN

København 1966 (udsolgt)

PRODUKTANSVARSFORSIKRING

København 1967.

ANSVAR OG MODERNISERET BYGGEPROCES

København 1967. I samarbejde med

Per Walsøe og Henrik Viltoft.

F O R O R D.

At nærværende afhandling udsendes som manuskriptudkast, begrundes i flere forhold.

Når et så stort kompleks som teknikerreglerne indføres, er det utænkeligt, at der ikke i løbet af kort tid skulle vise sig problemer, som ikke har været forudset, hvorfor en endelig afhandling omkring reglerne bør vente, til et erfaringsgrundlag er skabt. Samtidig skaber indførelsen af teknikerreglerne et øjeblikkeligt behov for information, der gør, at det er vigtigere, at afhandlingen udsendes hurtigt, end om afhandlingen er helt fuldkommen.

Nærværende manuskriptudkast opfylder ikke de krav, man må stille til en juridisk videnskabelig afhandling. Noteapparatet er særdeles uduldkommet, og redegørelse for fremmed ret er helt udeladt. Jeg anmoder derfor om en vis skånsomhed i eventuelle anmeldelser. Hellere modtager jeg kommentarer og forslag til ændringer og tilføjelser.

En tak rettes til kontorchef i Boligministeriet, Flemming Lethan, og til konsulent Kai Katborg, Praktiserende Arkitekters Råd, for kritisk gennemlæsning af manuskriptet og for mange gode råd.

En ganske speciel tak rettes til min sekretær igennem mange år, Lone Wamsler, for det meget trælse arbejde med at skrive manuskriptet om og om igen.

Esplanaden 34, København

den 1. oktober 1977.

Jørgen Hansen.

§ 1: AFHANDLINGENS BEGRUNDELSE.

I 1965 udgav jeg afhandlingen om Arkitektkontrakten, som indeholdt en belysning af en række af de problemer, som knytter sig til retsforholdet imellem en bygherre og hans arkitekt.

På det tidspunkt, hvor "Arkitektkontrakten" udkom, havde Danske Arkitekters Landsforbund netop ophævet de honorarregler for bygningsarbejder, som i mere end et halvt århundrede havde reguleret ikke alene arkitekthonoraret, men også en række andre problemer i retsforholdet mellem bygherren og hans arkitekt.

Ud over fremstillingen af retsforholdet imellem bygherren og hans arkitekt fik afhandlingen betydning ved at medvirke til at fastholde en række af de sædvaner og kutymer samt den praksis, som var skabt under honorarreglerne, og som mistede sit formelle grundlag, da honorarreglerne blev ophævet.

På det tidspunkt, da afhandlingen om Arkitektkontrakten blev udgivet, var moderniseringen af byggeprocessen i fuld gang her i landet.

Byggeprocessens modernisering havde først og fremmest betydning for udførelsesfasen af byggeriet. Nye materialer skabte ændrede krav til de, som skulle arbejde med materialerne. Nye produktionsformer skabte ændrede krav til entreprenører, håndværksmestre og producenter af byggedele. Byggeprocessen flyttede delvis væk fra byggepladsen, hvor håndværkerne igennem århundreder havde bygget, til industriens produktionshaller og transportbånd. Ændrede organisationsformer så dagens lys. Den traditionelle fagentrepriseform måtte dele pladsen med hovedentreprise- og totalleveranceformer.

Byggeprocessens modernisering måtte helt naturligt få betydelig indflydelse på forholdet imellem bygherren og hans tekniske rådgivere. Det var de tekniske rådgiveres opgave at planlægge og kontrollere de processer, som skulle resultere i den færdige bygning eller i det færdige anlæg. Rådgiverne fik en meget stor indflydelse på det moderne byggeris udvikling og på de løsninger, som blev valgt.

Nye materialer skabte krav om kendskab til disse materialers egenskaber og evne til at samarbejde med andre materialer, et krav som i høj grad kom til at påvirke opgaven for de rådgivende.

Nye produktionsformer skabte ændrede krav til indholdet af og omfanget af den rådgivning og det projektmateriale, som var nødvendigt for at styre og kontrollere den byggeproces, som skulle resultere i den færdig bygning eller i det færdige anlæg.

Ændrede organisationsformer for byggerierne ændrede såvel indholdet af de tekniske rådgiveres opgave som rådgivernes forhold til bygherren. I en række totalleveranceformer mistede den rådgivende tekniker helt forbindelsen med bygherren, og i en periode oplevede man her i landet bygherrer uden teknisk rådgivning.

Byggeprocessens modernisering skabte en række nye juridiske problemer og nødvendiggjorde, at en række kendte problemstillinger måtte tages op til fornyet vurdering.

Tidsplanlægningen af byggeriet rejste spørgsmålet om forsinkelse og ansvar for forsinkelse i forhold til en fastlagt tidsplan.

Boligministeriets cirkulære af 21. juni 1968 om faste priser og tidsfrister for statslige og statsstøttede bygge- og anlægsarbejder rejste spørgsmålet om, hvilke ydelser den aftalte faste pris omfattede og spørgsmålet om ansvaret for ydelser, som ikke var medtaget under den faste pris, men som burde have været medtaget i udbudsmaterialet.

Nye materialer rejste spørgsmålet om ansvar for manglende kendskab til disse materialer og om ansvar for manglende vejledning til de, som skulle anvende materialerne.

Ændrede former for organisationen af byggeri, planlægning og udførelse rejste spørgsmål om tilvejebringelse af de juridiske bindemidler, som skulle holde organisationen sammen og om de kontraktformuleringer, som kunne være det smøremiddel, som fik organisationen til at fungere.

Ændrede udbudsformer førte udbudet uden for Licitationsloven og udenfor den retlige regulering, som Licitationsloven indholdt. De problemer, som Licitationsloven søgte at regulere, kom til at stå som uregulerede for udbudene uden for Licitationsloven, samtidig med at man oplevede et stærkt behov for at få gennemført en regulering af disse udbud.

Ved skrivelse af 18. august 1967 anmodede den daværende boligminister den selvejende institution Byggecentrum om at nedsætte et udvalg til at foretage en undersøgelse af byggeriets forhold og om at afgive en rapport om undersøgelsens resultat. Rapporten: Byggerapporten blev afgivet i december 1969.

De rådgivende teknikere og de udførende entreprenører og håndværksmestre forstod dels selv, dels gennem deres organisationer at gennemføre en tilpasning til udviklingen inden for byggeriet. Det lykkedes organisationerne gennem information, gennem udviklingsarbejder og navnlig gennem et meget stort efteruddannelsesapparat at få oplært deres medlemmer til at kunne løse de opgaver, som den moderniserede byggeproces medførte og krævede løst. At tilpasningen ikke blev perfekt kan ikke undre.

Bygherrerne udviste større træghed i evnen til at forstå udviklingens krav og til at opnå den tilpasning, som var nødvendig. Forståelsen og tilpasningen kom ret sent i udviklingsforløbet, og for mange bygherrer kom forståelsen først, efter at bygherrerne havde udnyttet skabte muligheder på en måde, som ikke tjente byggeriets og næppe heller de konkrete bygherrers interesser. Da udviklingen var langt fremskredet, udsendte Boligministeriet i 1974 en bygherrevejledning for at vejlede de statslige bygherrer og andre om en række praktiske problemer, og i 1975 suppleredes denne vejledning med en vejledning i totalleverancens mange problemer for bygherren.

Under hele forløbet af udviklingen af byggeriets modernisering førte arbejdet med tilpasningen af de juridiske problemer en noget tilbagetrukket rolle. I hele perioden skete der ingen, eller næsten ingen, juridisk forskning med henblik på, hvorledes en hensigtsmæssig tilpasning af de juridiske problemer, som udviklingen skabte, kunne ske. Så sent som i 1972 udsendes en revideret udgave af Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer. Til trods for, at udviklingen af byggeriet på dette tidspunkt var meget fremskreden, må man konstatere, at der - bortset fra voldgiftsproceduren - ikke er sket nogen særlig tilpasning til de problemer, som rejser sig for det moderniserede byggeris vedkommende.

Enkelte forfattere beskrev en række af de juridiske problemer, som opstod, og søgte at give vejledning med hensyn til problemernes løsning. 1)

Monopoltilsynet søgte gennem vidtgående fortolkninger af Licitationsloven at holde et vist styr på udviklingen.

---

1) SBI-Anvisning nr. 70: Styring af byggeprocessen og Ansvar og moderniseret byggeproces (1970).

Byggeriets rådgivende og udførende organisationer udarbejdede en vejledning til regulering af totalleveranceudbudet 2) og søgte - med vekslende held - gennem et totalentrepriseudvalg at håndhæve disse regler.

De tekniske rådgiveres organisationer udviklede og beskrev totalrådgivningsmodellen,

Mindst fornemmelse for byggeriets udvikling og vilkår synes man at finde hos domstolene, som ikke i særlig grad har forstået at tilpasse traditionelle regler til den nye tids situation i byggeriet. Klarest har denne manglende forståelse givet sig udslag i domstolenes behandling af teknikeransvaret, hvor man her i landet har udviklet et ansvar, hvis streghed er ukendt uden for landets grænser.

Ovennævnte udtalelser fremtræder som udokumenterede. En opgave i det følgende vil det blive at dokumentere det sagte.

Med den udvikling, byggeriet har gennemløbet, kan det ikke undre, at de regler og løsninger, som beskrives i afhandlingen "Arkitektkontrakten" i dag i betydelig grad er forældede.

Af grunde, som der straks skal redegøres for, påbegyndtes i 1970 et udvalgsarbejde imellem de rådgivende teknikeres organisationer på den ene side og en række offentlige bygherrer og organisationer af offentligt støttede bygherrer på den anden side en udvikling af de almindelige regler til regulering af retsforholdet imellem en rådgivende tekniker og hans klient. I dette arbejde blev i betydelig grad taget hensyn til de problemer, som den moderniserede byggeproces indebar for retsforholdene omkring de rådgivende teknikeres engagement og virke.

---

2) Totalentreprise. København 1972.

Teknikerreglerne er det seneste forsøg på mere overordnet at regulere de retlige problemer, som den moderniserede byggeproces rummer, og reglerne har allerede af den grund krav på betydelig interesse.

Når nærværende afhandling skrives, har det nøje sammenhæng med gennemførelsen af de teknikerregler, som er ved at blive vedtaget mellem de rådgivende teknikeres organisationer og en række offentlige bygherrer og organisationer af offentligt støttede bygherrer.

§ 2: TRÆK AF UDVIKLINGEN 1958-1977.

I tiden 1887 - 1965 har der her i landet været honorarregler for udførelsen af arkitektarbejde. I marts 1887 vedtog Akademisk Architect Forening de første regler for beregning af arkitekthonorarer. Disse regler ændredes i 1903, 1905 og 1913. I 1906 suppleredes reglerne med de første honorarregler for dekorative arbejder.

I 1922 gennemførtes en meget kraftig udbygning af de hidtil gældende honorarregler. Med 1922 reglerne gennemførtes de principper og skabtes de regler, som var gældende frem til reglernes ophævelse pr. 1. januar 1966. 1922 reglerne blev underkastet en revision i 1958, men denne revision vedrørte i det væsentlige kun honorarernes størrelser.

Den direkte anledning til, at honorarreglerne blev ophævet, var Monopoltilsynets indgriben over for honorarreglerne. Tilsynet fandt på grundlag af en undersøgelse af en række indkomstforhold, at arkitekternes indtægter var for høje. Monopoltilsynet resonerede, at årsagen hertil måtte være, at honorarreglerne gav for høje honorarer. Monopoltilsynets pålæg indebar en generel reduktion af honorarerne. Reduktionen blev gjort afhængig af, på hvilket byggeprisniveau eller af, på hvilket lønniveau honoraret blev beregnet. Monopoltilsynets pålæg indeholdt ingen stillingtagen til de enkelte regler og indeholdt intet forsøg på at vurdere honorarernes størrelse for de forskellige former for byggerier. Monopoltilsynets pålæg omfattede alle byggearbejder, som var påbegyndt før 1. januar 1966, og hvor 1958 reglerne fandt anvendelse ved beregning af arkitekthonoraret. 1)

---

1) Om Monopoltilsynets pålæg henvises til "Arkitektkontrakten", side 70 ff. og til Meddelelser fra Monopoltilsynet nr. 4-1967.

På det tidspunkt, hvor arkitekthonorarreglerne blev ophævet, var påbegyndt en udvikling med anvendelse af mere nuancerede honorarberegningsformer end de beregningsformer de ret stive tabelregler - som indeholdtes i de dagældende honorarregler - tillod. Standardiseret byggeri og store samlede byggeplaner havde set dagens lys. For disse opgaver var truffet aftale om honorarets beregning efter anvendt tid eller efter en blandingskontrakt.

Danske Arkitekters Landsforbund var opmærksom på, at udviklingen i en række byggeopgaver var ved at løbe fra de daværende honorarregler. Gennem honorarreglernes ophævelse ønskede Landsforbundet en række år uden honorarregler, i hvilke år honorarfastsættelsen kunne blive underkastet individuelle aftaler og vurderinger. Gennem en periode uden honorarregler håbede Landsforbundet på dels at der i praksis ville blive udviklet en række nye former for beregning af arkitekthonorarer, dels at man gennem praksis ville opnå en tilpasning af honorarernes størrelse til opgavernes omfang og indhold. Landsforbundet var klar over, at udviklingen havde medført, at de dagældende honorarregler for en række byggeopgavers vedkommende kunne medføre honorarer af en størrelse, som var vanskelig at begrunde, medens en række andre opgaver var blevet stærkt nødlidende.

Fra de rådgivende ingeniørers honorarforhold havde Landsforbundet i 1965 kendskab til, at et tidsrum med aftalefrihed havde virket meget gavnligt på udviklingen af nye honorarberegningsformer for rådgivende ingeniørbistand og på tilvejebringelse af erfaringer om størrelsen af honorarer for de enkelte former for opgaver. De rådgivende ingeniørers honorarregler, der var fra 1923, var blevet ophævet i 1956, og i 1965 var andre honorarberegningsformer blevet

udviklet i praksis. Dette havde ikke givet anledning til særlige vanskeligheder, heller ikke forhold til statslige og kommunale bygherrer.

Arkitektstandens ønsker og tanker om tilvejebringelsen af et erfaringsgrundlag og om en tilpasning gennem etablering af aftalefrihed igennem en årrække blev gjort til skamme ved Boligministeriets indgreb.

I forbindelse med ophævelsen af honorarreglerne nedsatte Boligministeriet den 17. november 1966 et arbejdsudvalg vedrørende arkitekthonorarer m.v. "med den opgave snarest muligt at afgive indstilling om en foreløbig ordning af spørgsmålet om arkitektydelsen og -honoreringen i forbindelse med bygningsarbejder, som vedrører de i arbejdsudvalget repræsenterede myndigheder og organisationer."

Den 16. januar 1967 afgav udvalget betænkning, hvoraf blandt andet fremgår, at udvalget fandt

"at manglen på faste retningslinier er administrativt uheldig og anbefaler derfor, at statslige og kommunale myndigheder ved indgåelse af aftaler efter 1. januar 1967 om arkitektarbejder i forbindelse med byggeopgaven indtil videre påser, at arbejdets honorering ikke overstiger, hvad honoreringen efter Danske Arkitekters Landsforbunds honorarregler af 1958 ville medføre. Med mindre særlige forhold gør sig gældende, beregnes selve honoraret som angivet i honorarreglerne § 4 og de dertil hørende honorartabeller med det af monopolmyndighederne senest fastsatte fradrag for arbejder, der honoreres på grundlag af honorarreglerne af 1958 ....."

I udvalgets betænkning forudsattes det, at der ud over normalhonoraret kan være tale om særskilt at vederlægge arbejde, som "går ud over den i honorarreglernes § 2 beskrevne normalydelse ..... Ligeledes kan specialistarbejde betales særskilt, jfr. honorarreglerne § 3, stk. 8."

Endelig nævner udvalget, at såfremt honoreringen efter byggesum ville medføre et "uforholdsmæssigt højt honorar" i forhold til det faktiske arbejde, burde normalhonoraret søges nedsat.

I udvalgets betænkning siges intet om de opgaver, som var blevet nødlidende ved, at honoraret efter honorarreglerne ikke indeholdt en rimelig dækning for normalydelsen. Dette gjaldt allerede i 1967 blandt andet for en række institutionsopgaver og for mindre byggeopgaver.

Med gennemførelsen af arbejdsudvalgets indstilling var udviklingen inden for arkitekthonorarområdet standset. Udvalget var klar over, at dette ville ske. I betænkningen siger udvalget blandt andet følgende:

"Danske Arkitekters Landsforbund har overfor udvalget gjort gældende, at når honorarreglerne af 1958 nu er blevet ophævet, burde ophævelsen efterfølges af et tidsrum på nogle år, hvori der ikke gælder generelle honorarregler, og hvori der derfor er mulighed for at eksperimentere sig frem til rigtigere honorarformer, navnlig med henblik på i højere grad at lade honorarets størrelse blive afhængig af den indsats, som ydes fra arkitektens side i hvert enkelt tilfælde.

Udvalget mener imidlertid, at de offentlige bygherrer og støttemyndigheder ikke bør acceptere en tilstand, hvor der ikke findes faste retningslinier for fastsættelse af arkitekternes ydelse og honorering.

Tidsrummet uden honorarregler kan formentlig ikke være kortere end 6-8 år, og i dette tidsrum vil der være betydelig fare for, at der faktisk dannes sig en række uheldige honorarsystemer, som det kan blive vanskeligt at komme bort fra igen. I det hele taget ville det være forbundet med betydeligt besvær at koordinere holdningen på efterspørgselssiden, idet bygherregruppen er stor og uensartet.

En tilstand uden faste regler vil således administrativt være meget uhensigtsmæssig, selv om det må erkendes, at undtagelsesfrie stive regler principielt kan savne den smidighed, som udviklingen og de konkrete forhold kunne gøre ønskelig."

I dag kan det konstateres, at arbejdsgruppens beslutning blev starten på en udvikling, som på en række områder må karakteriseres som uheldig, og som i visse henseender blev direkte skadelig for byggeriet.

Med arbejdsudvalgets beslutning blev honorarfastsættelsesgrundlaget låst fast. Et er, at man tabte den bevægelighed, en aftalefrihed indebar, og at man dermed tabte de erfaringer og de muligheder for tilpasning, som en periode med aftalefrihed kunne have givet. Noget andet er, at en fastlåsning af honorarreglerne betød en fastlåsning af arkitekthonorarerne til nogle honorartabeller, som udviklingen var løbet fra. Den elasticitet, som gjaldt på honorarområdet, medens honorarreglerne var gældende - hvor man gennem aftaler om honorering efter anvendt tid og forskellige former for aftaler om honorarets beregning efter blandingsformer - forsvandt, og dermed forsvandt også den tilpasning, som allerede var blevet gennemført for at undgå alt for urimelige resultater.

Den risiko, som de meget stive regler kunne medføre, var man klar over fra Landsforbundets side, og der blev straks etableret forhandlinger om etablering af en mindre stiv ordning. Resultatet af disse forhandlinger kom aldrig ud i livet, idet det blev standset af den første avancementstoplov af 21. november 1967.

Fra Landsforbundets side søgte man at få Boligministeriet til at acceptere, at der fandtes en række opgaveløsninger, som nødvendigjorde et større honorar end det, som de daværende honorarregler ville føre til. Først meget sent i 1970 blev dannet et udvalg, som

kunne være rådgivende i sager, hvor et honorar, beregnet efter 1958 reglerne, ikke kunne dække indsatsen med opgavens løsning.

I Boligministeriets skrivelse af 20. marts 1970 til udvalgets formand siges blandt andet følgende om udvalget:

"Statslige og kommunale myndigheder kan herefter i deres egenskab af bygherrer eller byggestøttemyndigheder spørge rådgivningsudvalget om arkitekthonoreringen i konkrete byggeopgaver, hvor der kan foreligge momenter, der bør kunne medføre en nedsættelse af arkitektens normalhonorar eller et honorar ud over normalhonoraret .....

.....

Udvalgets udtalelser er af rådgivende art og er ikke bindende for myndigheder, bygherrer eller arkitekter.

Det må bero på den pågældende statslige eller kommunale myndighed, i hvilket omfang bygherren og arkitekten kan rette henvendelse til rådgivningsudvalget uden forelæggelse for myndigheden ....."

Forhandlingsmæssigt betød arbejdsudvalgets indstilling, at arkitekterne og senere også de rådgivende ingeniører blev sat i en håbløs situation. De lokale offentlige bygherrer og bygherrer, som skulle have byggeudgifterne dækket fra staten, turde ikke indlade sig i aftaler om anden honorering end en honorering efter de ophævede honorarregler, uagtet at mange erkendte reglernes utilstrækkelighed. Ønskede en arkitekt at søge forhandling med Boligministeriet om rimeligheden af, at en anden honoreringsform blev anvendt, eller et tillæg til et honorar blev beregnet efter de dagældende regler, afviste ministeriet en sådan forhandling, idet ministeriet ikke ønskede at blande sig i den konkrete bygherres honorarforhandling. I tilfælde, hvor den konkrete bygherre ønskede ministeriets bistand, indebar den skæve situation en sådan vanskelighed med at finde frem til rimelige ordninger, at der findes mange eksempler på, at arkitekthonoraraftalerne først er blevet indgået hen imod afslutningen af det byggeri, hvis projektering og planlægning aftalerne skulle regulere.

Det kan ikke undre, at en sådan tilstand blev oplevet som utilfredsstillende.

Det erfaringstab og de økonomiske tab, de ikke tilpassede honorarregler og de mange forhandlinger medførte, er på langt sigt ikke det værste ved den udvikling, som kom.

Med gennemførelsen af arbejdsgruppens meget stive indstilling kom uvægerligt en spænding imellem denne indstilling og de opgaver, hvor et honorar, beregnet efter honorartabellerne, ikke kunne give et rimeligt vederlag for arkitektens indsats. Forsøg fra arkitekternes side på i konkrete byggeopgaver at diskutere dette spørgsmål med bygherrerne vakte bygherrerens agtpågivenhed overfor de pågældende arkitekter.

Med arbejdsgruppens fremhævelse af, at der kunne være byggeopgaver, hvor honoraret beregnet efter byggesummen kunne medføre et for højt honorar, sammenholdt med Monopoltilsynets indgreb, skabtes hos mange bygherrer en mistillid til arkitekthonorereringen - en mistillid som fik afsmittende virkning på hele arkitekt/bygherreforholdet.

Havde arkitekten og bygherren i et afslappet forhold kunnet diskutere arkitekthonoraret, var denne mistillid sandsynligvis ikke skabt. Tværtimod er der grund til at tro, at tillidsforholdet var blevet udbygget.

Havde bygherrerne og arkitekterne løst de honorarmæssige problemer alene, er der grund til at tro, tillidskløften ikke var blevet så dyb, som den blev.

Den situation, som navnlig arbejdsgruppens indstilling skabte omkring arkitekthonorarerne, fristede en række bessermachere -

en stab af bygherrerådgivere eller bygherreombudsmand, som voksede frem under angivelse af at kunne rådgive bygherren og hjælpe ham med at styre byggesagens kontrakter og økonomi.

Belastningen af tillidsforholdet imellem bygherren og de tekniske rådgivere er nok den største skade, som skete med udviklingen efter arbejdsgruppens betænkning af 1967. De problemer, som er nævnt ovenfor, var ikke løst, da olie- og andre kriser satte ind og brat reducerede byggeaktiviteten her i landet.

§ 3: BAGGRUNDEN FOR TEKNIKERREGLERNE.

I 1970 påbegyndte et udvalg, bestående af repræsentanter for en række offentlige bygherrer, for Danske Arkitekters Landsforbund, for Dansk Ingeniørforening og for Ingeniør-Sammenslutningen at arbejde på udvikling af nye regler for teknisk rådgivning og bistand og for honoreringn heraf.

Arbejdet, der nu er næsten afsluttet, resulterede i et særdeles omfattende kompleks af regler, som nærmere skal beskrives og kommenteres i det følgende.

Med uformningen af teknikerreglerne er fulgt en række ledetråde, der kort skal redegøres for, hvorimod redegørelsen for de enkelte regler vil ske i det følgende.

Teknikerreglerne består af dels Almindelige Bestemmelser for teknisk Rådgivning og Bistand (ABR 75), udsendt i marts 1977, dels af en række specialnormer for anlæg (Anlægsnormen), udsendt i marts 1977, for arkitektbistand ved bygningsopgaver (Arkitektnormen), for konstruktioner (Konstruktionsnormen) og for installationer (Installationsnormen). De tre sidstnævnte normer forventes udsendt i efteråret 1977.

ABR er fælles for teknisk rådgivning og bistand og omfatter således alle tekniske rådgivere og disses ydelser.

At ABR er fælles for de forskellige rådgivende teknikere, som virker med gennemførelsen af et byggeri, er naturligt, og ABR

får en placering i bygherre/rådgiverforholdet, som svarer til den placering, som AB 72 har i bygherre/entreprenørforholdet. De forskellige normer må naturligvis være forskellige i deres ydelsesbeskrivelser og i honoraranvisninger, men normerne er ens bygget op i systematik og begreber.

Fællesskabet i regler mellem de forskellige rådgivende teknikere indebærer en koordinering af alle de teknikerkontrakter, hvoraf byggeriets organisation er bygget op. Som det vil blive påvist under de enkelte afsnit, har en del af reglerne sammenhæng med de tilsvarende regler i AB 72, og virker hermed til en koordinering af alle kontraktforholdene i byggeriet.

Ud over dette hensyn til koordinering af byggeriets kontrakter har fællesskabet i reglerne en række begrundelser.

Af grunde, som der senere skal redegøres for, udviklede PAR og FRI i 1971 totalrådgivningsmodellen, hvor de enkelte rådgivere i en konkret opgave sluttede sig sammen og samlet tilbød bygherren at løse rådgivnings- og projekteringsopgaven. Skal de forskellige rådgiveres ydelse samles under én kontrakt og præsteres som én samlet ydelse, må det retlige grundlag i forhold til klienten være det samme for alle rådgivernes vedkommende.

Gennemfører man generelle regler for teknisk rådgivning og bistand, vil alene hensynet til totalrådgivningen nødvendiggøre, at disse regler er ens.

I relation til beregningen af honoraret for den rådgivende tekniske bistand skaber hensynet til totalrådgivningsmodellen et behov for, at honoraret til de enkelte rådgivere kan beregnes efter samme principper. I modsat fald ville det blive umuligt at foretage

den addition af honorarer, som er nødvendig i tilfælde, hvor den samlede rådgivning skal vederlægges med ét samlet honorar.

Gennemførelsen af fælles regler imødekommer den udvikling, som er sket omkring afgrænsningen af de enkelte rådgiveres fagområder.

Den tekniske udvikling har medført, at kravene til rådgiverenes viden og baggrund er vokset. Dermed bliver mange rådgivere stadig mere snævert specialiseret, men til gengæld mere vidende inden for specialet. De rådgivende firmaers sagkundskab bliver dermed mere afhængig af medarbejdestabens sammensætning end tidligere. Nye tekniske problemers fremkomst skaber uklarhed om, under hvilke rådgiveres opgave det henhører at løse de konkrete problemer, og dermed skabes uklarheder i afgrænsningen mellem de enkelte rådgiveres opgaver. Gennemførelsen af ens regler medvirker til, at betydningen af grænsedragningen formindskes. I ansvarssituationerne vil grænsedragningen ikke helt kunne undgås, selv om hensigtsmæssigt udformede forsikringsordninger kan føre til, at grænsedragningsproblemet også her minimeres.

Den moderne byggeproces har langt mere varierede organisationsformer end den traditionelle byggeproces havde det. Dette gælder ikke alene opbygningen af entrepriserne i udførelsesfasen, men gælder også grænserne for, hvornår de rådgivendes projektering ophører som grundlag for entreprenørernes udførelse af de dem påhvilende opgaver. Udbud på forprojekt, på projektforslag eller på dispositionsforslag er nydannelser i det moderne byggeri. Ændringerne i omfanget af de rådgivendes projektering nødvendiggjorde en langt mere detaljeret opdeling af de enkelte planlægningsfaser, end man havde haft behov for tidligere, hvor honorarreglerne forudsatte tilvejebringelsen af et

totalprojekt som grundlag for en prisindhentning. Gennemførelse af "skive"-rådgivning og -projektering nødvendiggør en præcis opdeling af de enkelte faser og hertil svarende honorarberegninger samt en regulering af ansvarsforholdene omkring anvendelsen af en projektering, som ikke er total på det tidspunkt, hvor rådgivningen ophører.

Til forskel fra i hvert fald de tidligere for arkitekter gældende honorarregler er teknikerreglerne vejledende. Reglerne indeholder ingen faste honorarer, men begrænser sig til at anvise en række metoder til beregning af honorarer og grænser for honorarers størrelser. Anvendelsen af reglerne forudsætter således en aftale omkring honorarberegningen for den enkelte opgave.

Gennem arbejdet med udformningen af teknikerreglerne er det lykkedes at fastholde en ensartet terminologi 1) inden for området teknisk projektering og rådgivning af bygninger og anlæg. Det er en stor gevinst ved det arbejde, som er udført i forbindelse med udformningen af teknikerreglerne, at reglerne indeholder definitioner af en række begreber, knyttet til planlægning og projektering af bygninger og anlæg.

Teknikerreglerne indeholder en langt mere udbygget regulering af retsforholdene omkring den tekniske rådgivning end tidligere honorarregler har gjort. På en række områder er opnået en koordinering af de rådgivendes retsstilling til det moderne byggeris krav.

---

1) Fastlæggelsen af terminologien fandt i det væsentlige sted i forbindelse med det udvalgsarbejde, som PAR og FRI gennemførte efter fast pris/fast tid ordningens gennemførelse.

Da 1958 reglerne for arkitektbistand og da 1923 reglerne for rådgivende ingeniørbistand blev ophævet, udbyggede organisationerne deres hidtil gældende etiske regler med en række af de mere generelle bestemmelser, som indeholdtes i de tidligere honorarregler. Dette gjaldt således DAL's Vedtægt for Arkitektvirksomhed og DIF's Almindelige Bestemmelser for raadgivende Ingeniørvirksomhed. I ABR er optaget en række af de bestemmelser, som findes i Vedtægt for Arkitektvirksomhed og i Almindelige Bestemmelser for rådgivende Ingeniørvirksomhed. På det tidspunkt, hvor nærværende afhandling skrives, har der endnu ikke fundet den tilpasning af Vedtægt for Arkitektvirksomhed og af Almindelige Bestemmelser for raadgivende Ingeniørvirksomhed sted, som skal ske i konsekvens af ABR's indhold.

I tilfælde, hvor ABR rummer bestemmelser, som svarer til de eksisterende bestemmelser i enten Vedtægt for Arkitektvirksomhed eller i Almindelige Bestemmelser for raadgivende Ingeniørvirksomhed, vil alene bestemmelsen i ABR blive behandlet i det følgende. Når tilpasningen af Vedtægt for Arkitektvirksomhed og af Almindelige Bestemmelser for raadgivende Ingeniørvirksomhed er sket, vil disse normer alene indeholde kollegiale regler. Tilpasningen forventes gennemført i efteråret 1977.

§ 4: AFHANDLINGENS AFGRENSNING.

Afhandlingen om Arkitektkontrakten var primært afgrænset til retsforholdet imellem arkitekten og hans bygherre.

Med det omfang, som teknikerreglerne har, ville en sådan afgrænsning være uhensigtsmæssig. Det ville være unaturligt at give nærværende afhandling et snævrere omfang, end teknikerreglerne har. Det vil sige, at afhandlingen må omhandle den tekniske rådgivers retsforhold til sin klient, hvad enten denne klient er en bygherre, en anden rådgiver, en entreprenør eller andre, for eksempel en offentlig myndighed, som påbegynder en planlægning med det formål senere at overdrage byggeriet til for eksempel en privat bygherres realisation.

Som følge af afhandlingens omfang har det været naturligt at kalde afhandlingen for "Teknikeraftalen".

Afhandlingen er betegnet som "Teknikeraftalen. Almindelig del".

Afhandlingen om Arkitektkontrakten indeholdt i betydeligt omfang en redegørelse for de tekniske ydelsers indhold og for beregningen af de konkrete honorarers størrelse.

Med den meget udbyggede beskrivelse, som teknikerreglerne indeholder, er det overflødigt i en juridisk afhandling at søge disse ydelser beskrevet, idet noget sådant blot ville blive en gentagelse af, hvad der i forvejen stod i reglerne.

Da reglerne ikke indeholder nogen fastsættelse af de enkelte honorarers størrelse, kan dette stof begrænses til en redegørelse for de principper, som reglerne foreslår anvendt som grundlag for en drøftelse af honorarernes størrelse.

Jeg har derfor fundet det naturligst at markere i afhandlingens titel, at afhandlingen er begrænset til de generelle juridiske problemer, hvorimod hele det specielle tekniske stof, som reglerne indeholder, er holdt uden for afhandlingen. Behandlingen af dette stof forudsætter en teknisk sagkundskab, som ligger ud over, hvad en jurist besidder..

Under forberedelsen af afhandlingen har jeg overvejet, om den skulle gives en form, så den fremtrådte som kommentarer til de enkelte bestemmelser i teknikerreglerne. Da afhandlingen er tænkt som en vejledning for en læser, som ikke på forhånd er fortrolig med teknikerreglerne, vil en lovkommentar-form være vanskeligt tilgængelig. Jeg har derfor - på samme måde som i "Arkitektkontrakten" - foretrukket at fremstille de enkelte emner i selvstændige fremstillinger.

Systematikken vil stort set følge samme systematik, som anvendes i ABR.

§ 5: TERMINOLOGI.

A. Arkitekt.

Ved en arkitekt forstås i nærværende afhandling en person, der er i besiddelse af en fyldestgørende faglig viden, og som påtager sig løsningen af en arkitektopgave. Begrebet er således snævrere end den normale anvendelse af ordet, hvor arkitekt betyder enhver, der er uddannet som sådan, eller i visse kredse måske enhver, der kalder sig for arkitekt.

I nærværende fremstilling vil ved arkitektet blive forstået de personer, der som professionelle, uafhængige rådgivere virker i forbindelse med løsningen af problemer omkring en opgave, som henhører under arkitektområdet. Indholdet af disse opgaver skal ikke søges nærmere fastlagt her, men vil blive behandlet nedenfor.

I definitionen er medtaget et krav om, at den rådgivende skal være i besiddelse af fornøden faglig viden. De, som giver sig af med at optræde som professionelle rådgivere inden for arkitektområdet uden at have den fornødne faglige viden, er således holdt uden for afhandlingen. Sådanne rådgivere findes i et vist omfang i praksis. Hvorledes sådanne rådgivere skal behandles, ligger ikke helt klart. Formodningen må dog være for, at enhver, der optræder som professionel rådgiver i forhold til en klient, bør honorere de krav, som stilles til den, som har den fornødne faglige viden. Klientens kendskab til rådgiverens manglende viden eller uddannelse, rådgiverens måske meget ringe honorar, de omstændigheder, hvorunder rådgiveren virker m.v., kan meget vel tænkes at føre til, at klienten ikke kan påregne en retlig stilling svarende til den, han har i forholdet til den kvalificerede rådgiver.

I definitionen er medtaget et krav om, at den rådgivende skal være professionel. Uden for afhandlingen er holdt det arkitektarbejde, som præsteres i et ansættelsesforhold, det være sig offentligt eller privat. Under afhandlingen medtages de tilfælde, hvor offentlige arkitektkontorer har tilbudt sig som projekterende i konkurrence med privat praktiserende arkitekter.

I definitionen er medtaget et krav, om at rådgiveren skal være uafhængig. Indholdet af dette krav skal nærmere behandles i § 6.

Adgangen til at virke som rådgivende arkitekt er fri her i landet. Enhver kan nedsætte sig som sådan.

På baggrund af byggeriets og anlægsarbejdets store økonomiske betydning har det været overvejet at gennemføre begrænsninger, således at kun de, der i tilstrækkelig grad var uddannet hertil, havde adgang til at planlægge og projektere byggeri her i landet. Overvejelser af denne art hænger sammen med overvejelser om begrænsning af bygningsmyndighederne her i landet. For en umiddelbar betragtning forekommer det at være uhensigtsmæssigt at opretholde en omfattende bygningsmyndighed med henblik på at kontrollere projekter, som er udarbejdet af arkitekter og rådgivende ingeniører med uddannelser, som mindst svarer til uddannelsen hos bygningsmyndighedens embedsmænd. Særligt uhensigtsmæssig forekommer denne ordning, såfremt det hævdes, at bygningsmyndigheden ikke har noget selvstændigt ansvar for rigtigheden eller forsvarligheden af godkendt projektmateriale, men at den projekterende arkitekt alene bærer dette ansvar.

Erkendes det uhensigtsmæssige i den beskrevne situation, må opretholdelsen af bygningsmyndigheden søge sin begrundelse i ønsket om at hjælpe selvbyggere og personer, som giver sig ud for at være rådgivende arkitekter, uden at være kvalificeret hertil. Hele spørgsmålet

om gennemførelsen af en rationalisering af byggesagsbehandlingen og gennemførelsen af en autorisationsordning for rådgivende teknikere er behandlet i Redegørelse fra Boligministeriets arbejdsgruppe om forenkling af den offentlige byggesagsbehandling 1972.

Med Danmarks indtræden i Fællesmarkedet aktualiseredes problemerne omkring den manglende fastlæggelse af, hvem der her i landet må betegne sig som arkitekt. Problemet aktualiseredes på baggrund af Romtraktatens liberaliseringsbestemmelser, artikel 52 - 66, om fri etableringsret og fri udveksling af tjenesteydelser, sammenholdt med at de øvrige fællesmarkedslande på forskellig måde havde opstillet betingelser for, hvem der måtte kalde sig og virke som arkitekt.

I konsekvens heraf gennemførtes lov nr. 202 af 28. maj 1975 om registrerede arkitekter, hvorefter der i et arkitektregister kan optages enhver person, som overfor et arkitektnavn godtgør, at han har bestået afgangsprøve for arkitekter ved Kunstakademiets Arkitektskole eller Arkitektskolen i Århus, eller på anden måde har erhvervet sig tilsvarende kundskaber i eller uden for Danmark

og derhos

har været beskæftiget med byggeri eller fysisk planlægning eller tilsvarende praktisk arkitektarbejde i et tidsrum, der af nævnet fastsættes til mindst 1 højst 3 år.

De i registeret optagne arkitekter er berettiget til at benytte betegnelsen "registreret arkitekt".

Med optagelsen i arkitektregisteret opnår de optagne arkitekter et officielt stempel som værende kvalificerede, hvilket navnlig er af betydning for virke i fællesmarkedslandene og i udlandet i øvrigt.

Optagelsen i arkitektregisteret giver ikke i øjeblikket de optagne noget erhvervsmæssigt, økonomisk eller andet monopol her i landet, hvor adgangen fortsat er fri for enhver, som ønsker at kalde sig arkitekt, og at virke som sådan.

B. Rådgivende ingeniør.

Ved rådgivende ingeniør forstås i nærværende afhandling en person, der er i besiddelse af en fyldestgørende faglig viden, og som påtager sig løsningen af en rådgivende ingeniøropgave. Begrebet er således snævrere end den normale anvendelse af ordene ingeniør, teknikum-, akademi- eller civilingeniør.

På samme måde som for arkitektbegrebet vil det rådgivende ingeniørbegreb i nærværende afhandling blive begrænset til de personer, der som uafhængige professionelle rådgivere virker med løsningen af problemer omkring opgaver, som henhører under rådgivende ingeniørers område.

C. Landskabsarkitekt.

Ved landskabsarkitekt forstås i nærværende afhandling en person, som er i besiddelse af fornøden faglig viden, og som påtager sig løsningen af landskabsarkitektopgaver. På samme måde som for arkitekter og rådgivende ingeniører vil landskabsarkitekt-begrebet i nærværende afhandling blive begrænset til de personer, der som uafhængige, professionelle rådgivere virker med løsningen af landskabsarkitektopgaver. Det er tanken at supplere specialnormerne med en planlægningsnorm.

D. Klient.

Ved klient forstås i det følgende den rådgivende teknikers medkontrahent, jfr. ABR 1.0.2. Klienten vil være den, som stiller rådgiveren den opgave, han skal løse. Med gennemførelsen af ABR er klient-terminologien gennemført. Tidligere talte man om bygherren som rådgiverens medkontrahent, idet der traditionelt inden for byggeriet var sammenfald imellem den, for hvis regning et byggeri blev gennemført, og rådgiverens medkontrahent. Denne sammenhæng er sprængt med det moderne byggeris organisationsformer, hvorefter den tekniske rådgivers placering i byggeriets organisation er ændret således, at han som sin klient kan have en anden rådgiver, som for eksempel i totalrådgivningssituationen, eller have en entreprenør, som for eksempel i totalleverancetilfældet.

E. Entreprenør.

Ved entreprenør forstås den, der påtager sig at præstere arbejdsydelser, leverance af materialer eller af færdige produkter med henblik på udførelsen af et byggeri eller et anlæg.

Definitionen er ikke god for så vidt som at man sprogligt kan tale om, at en ydet rådgivning indeholder præstation af en arbejdsydelse med henblik på udførelsen af et byggeri eller et anlæg. Udtrykket "udførelse" skal forstås snævert som modstykket til planlægning og projektering af et byggeri eller anlæg og til udøvelsen af en modtagekontrol med kvaliteten af udført arbejde og med tidspunktet for udførelsen af de enkelte processer.

I overensstemmelse med normal terminologi inden for byggeretlige fremstillinger, jfr. f.eks. AB 72, § 1, stk. 2, vil der ikke, hvis ikke andet udtrykkeligt fremgår, blive sondret imellem entreprenører og leverandører. Nogen klar sondring imellem en entreprenør og en leverandør lader sig ikke gennemføre i praksis, og i relation til rådgiver/klientforholdet kommer der ingen forskelligheder frem.

F. Opgaven.

Ved opgaven vil i det følgende blive forstået den opgave, som klienten har overladt den tekniske rådgiver at løse. Denne terminologi er gennemført i ABR, jfr. ABR 1.0.2., hvor der tales om, at "I bestemmelserne forstås ved "rådgiver" den, der påtager sig løsnin-gen af en given opgave inden for bestemmelsernes område."

Udtrykket opgaven adskiller sig fra udtryk som byggeriet, anlægget, bygge- eller anlægsopgaven, byggesagen eller bare sagen og lignende udtryk, som anvendes som betegnelse for det resultat, som rådgiveren gennem løsning af den af ham stillede opgave medvirker til at realisere.

I det følgende vil jeg af praktiske grunde ikke hver gang tale om "byggesagen eller sagen vedrørende gennemførelse af anlægget", men i stedet blot tale om "byggesagen" eller om "sagen" som et fælles udtryk, omfattende såvel sager med opførelse af byggeri som med ud-førelse af anlæg.

§ 6: RÅDGIVEREN ER KLIENTENS UAFHÆNGIGE TILLIDSMAND.

Det har meget gammel tradition, at en professionel rådgiver er sin klients uafhængige tillidsmand. I hidtidige regler er dette for den tekniske rådgivnings vedkommende udtrykt i Vedtægt for arkitektvirksomhed, § 5, og i Dansk Ingeniørforenings etiske Regler for raadgivende Ingeniørvirksomhed, § 1.

Kravet om, at rådgiveren skal være sin klients uafhængige tillidsmand, er grundlaget for al professionel rådgivning. Det kan derfor ikke undre, at de professionelle rådgiveres organisationer med stor omhu påser, at deres medlemmer ikke handler i strid med kravene til rådgiverens uafhængighed af interesser, som er usaglige for rådgivningen i den konkrete sag og for rådgiveren som professionel.

Den udvikling, som byggeriet har gennemlevet, har sat kravene til den rådgivende teknikers uafhængighed på prøve. Udviklingen har påvirket indholdet af, hvad der forstås ved uafhængighed i relation til en teknisk rådgivning. Om det i ABR formulerede uafhængighedsbegreb er tilstrækkeligt for rådgivningens udøvelse og for rådgiverstandens trivsel fremover, må fremtiden afgøre. Det er imidlertid givet, at det indhold, uafhængighedsbegrebet i dag har, på en række punkter er i modstrid med det indhold, som var gældende tidligere.

I det følgende skal behandles uafhængighedsbegrebets indhold, idet respekten for rådgiverens uafhængighed har stor betydning for forståelsen af en række af reglerne imellem rådgiveren og hans klient.

A. Hvorfor kravet om uafhængighed.

Forudsætningen for al rådgivning er tillid. Har klienten ikke tillid til rådgiveren, bør han skifte ham ud.

En forudsætning for, at klienten kan have tillid til sin rådgiver er, at rådgiveren ikke i sin rådgivning varetager interesser, som ikke er klientens. Da al rådgivning kræver en indsats, der altid i et eller andet omfang vil være subjektiv, vil man aldrig kunne få sikkerhed for, at rådgiveren ikke har tænkt på interesser eller hensyn, som er usaglige for en rådgivning. Et krav om, at rådgiveren skal lade alle andre interesser, herunder sine egne interesser, være uden betydning ved udøvelsen af sin rådgivning, lader sig ikke gennemføre fuldt ud i praksis, men kravet kan formuleres som et ideelt mål.

Med henblik på at opnå en så stor sikkerhed som muligt for, at usaglige hensyn og interesser lades ude af betragtning i forbindelse med rådgivningens udøvelse, har rådgiverne og deres organisationer vel stort set, siden de er blevet sig deres ansvar som rådgivere bevidst, arbejdet på at formulere begrænsninger og bindinger på rådgiverens virke og erhvervsudøvelse for at undgå at skabe konflikter mellem rådgiverens situation og den opgave, han skal løse.

Ønsket om at opnå stor sikkerhed for saglig rådgivning er skabt ved

at opstille en række bindinger på rådgivernes virke for at forhindre, at rådgiverne kommer i en situation, som kan påvirke rådgivningen på usaglig måde. Hermed opstilles kravene til rådgiverens uafhængighed,

- at opstille krav til rådgivernes uddannelse, således at rådgiverne igennem deres uddannelse opnår en faglig selvstændighed, samt ved
- at opstille etiske eller professionelle krav til rådgivningens udøvelse og rådgiverens adfærd.

Kravene om uafhængighed, høj uddannelse og etisk eller professionel standard lader sig ikke adskille fuldstændigt, idet kravene griber ind i hinanden.

Kravene om uafhængighed, høj uddannelse og professionel standard gælder ikke alene i forhold til rådgivningen af klienter. Skal rådgiveren virke erhvervsmæssigt som rådgiver, må kravene tillige gælde for rådgiverens virke som sådan, og kravene kommer dermed til at virke uafhængigt af den enkelte opgave. Som det vil blive påvist nedenfor, må der gælde et krav om uafhængighed i forhold til egen klient og i forhold til den stillede opgave.

Kravene til uafhængighed, høj uddannelse og professionel standard bliver dermed det centrale grundlag for professionelle rådgiveres virke og bliver det grundlag, hvorpå professionelle rådgivere (liberale erhvervsudøvere) adskiller sig fra andre erhvervsdrivende i samfundet.

Opgiver en rådgivende stand kravene om uafhængighed, høj uddannelse og professionel standard, er der grund til at tro, at standen forsvinder.

B. Uafhængighed af byggesagen og af byggesagens interesser.

For tekniske rådgivere er det naturligt at beskæftige sig med uafhængighedsspørgsmålene i forhold til byggesagen og byggesagens

interesser.

I Vedtægt for arkitektvirksomhed indeholdtes tidligere en bestemmelse om, at den praktiserende arkitekt "ikke må drive entreprenør- og leverandørvirksomhed". En tilsvarende bestemmelse findes i dag i FRI's love, hvor kravet opstilles som en betingelse for medlemskab af foreningen.

Forbudet imod at drive entreprenørvirksomhed forekommer selvfølgelig for en teknisk rådgiver.

En del af rådgiverens opgave består i at planlægge byggeri med henblik på en fastlæggelse af entreprenørens ydelser, på styring af entreprenøren og på et tilsyn med, om de ydelser, entreprenøren præsterer, er kontraktmæssige. En sådan opgave kan kun løses i den enkelte byggesag, hvis den tekniske rådgiver er uafhængig af entreprenøren og af entreprenørens interesser i entreprisekontraktens opfyldelse.

Det blev tidligere anset for nødvendigt, at en teknisk rådgiver ikke måtte have økonomiske eller personlige interesser, der knyttede sig til entreprenører i den konkrete sag.

Valget af entreprenører er efter gammel tradition sket gennem licitation eller gennem anden form for prisindhentning hos et vilkårligt antal entreprenører. Skal rådgiveren stå frit i sin rådgivning af klienten, må rådgiveren være uafhængig af forholdet til entreprenør- og leverandørfirmaerne som sådan. Dette gjaldt tidligere, hvad enten der var tale om rådgivning af klienten om, hvem der skulle indbydes til at afgive underhåndsbud eller til at afgive tilbud i bunden licitation, eller der var tale om hvilken tilbudsgiver, der skulle

vælges, efter at offentlig licitation havde været afholdt. Hensynet til den tekniske rådgivers uafhængighed nødvendiggjorde derfor en generel uafhængighed af entreprenør- og leverandørvirksomhed. Hensynet hertil og til rådgiverhvervet gjorde det naturligt, at de tekniske rådgiveres organisationer opstillede forbud imod, at deres medlemmer drev entreprenør- eller leverandørvirksomhed, eller var interessenter heri.

Helt absolut kunne forbudet ikke blive, hvis man opfattede interesserne i en entreprenørvirksomhed meget vidt. Tidligere indeholdt Vedtægt for Arkitektvirksomhed (1965) i § 5, stk. 2, en bestemmelse om, at hvis "der mellem en arkitekt og en entreprenør eller leverandør består et sådant familie-, forretnings- eller lignende forhold, at det kan give anledning til tvivl om, at arkitekten som bygherrens uafhængige tillidsmand kan varetage dennes interesser på fyldestgørende måde, da skal han omgående underrette sin bygherre derom."

Spørgsmålet om, hvad der skulle forstås ved at drive entreprenør- eller leverandørvirksomhed, gav tidligere anledning til store problemer. Kriteriet måtte principielt knytte sig til, om rådgiveren direkte eller indirekte havde andre økonomiske og personlige interesser i den konkrete byggesag end sit honorar, og om rådgiveren direkte eller indirekte havde økonomiske eller personlige interesser i nogen virksomhed, der virkede som entreprenør eller leverandør i bygge- og anlægsgangene.

Udviklingen af det moderne byggeri skabte en række problemer omkring opretholdelsen af det traditionelle uafhængighedsbegreb i forhold til byggesagen og byggesagens interesser. Disse problemer udsprang navnlig af ændrede organisationsformer for byggerierne og af ændrede krav til rådgivningens indhold.

Fremkomsten af totalleverancemodellen, hvor bygherren slutter aftale med en totalleverandør om en leverance af en færdig bygning eller et færdigt anlæg, indebar at totalleverandørens ydelse ikke alene omfattede bygningens eller anlæggets udførelse, men også omfattede den hertil fornødne projektering og planlægning.

Fremkomsten af totalleverancemodellen rejste spørgsmål som:

Kan en teknisk rådgiver være totalleverandør med deraf følgende ansvar og risiko, som svarer til entreprenørens ansvar og risiko?

Kan en teknisk rådgiver have en entreprenør som klient i en opgave og samtidig have bygherren som klient i en anden opgave?

Kan en teknisk rådgiver have samarbejde med en entreprenør om udnyttelsen af et byggesystem for en bestemt form for byggeri, f. eks. skoler, og oppebære honorar og/eller licens herfor og samtidig rådgive en bygherre med henblik på planlægning og projektering af skoler?

Problemerne er uhyre vanskelige. En fastholdelse af det traditionelle uafhængighedsbegreb ville have udelukket de tekniske rådgivere fra at medvirke ved gennemførelse af totalleverance som andet end bygherrernes rådgivere, og ville have udelukket de tekniske rådgivere fra medvirken i udviklingen af den industrialisering og standardisering af byggeriet, som rådgiverstandens bedste medlemmer samarbejdede med entreprenørerne om. En opgivelse af det traditionelle uafhængighedsbegreb ville angribe det måske mest centrale grundlag for de tekniske rådgiveres virke og dermed angribe standens erhvervsgrundlag.

Debatten blev meget heftig og drejede sig primært om, om der måtte gennemføres en opdeling af de tekniske rådgivere i én stand, som

virkede som rådgivende under det traditionelle uafhængighedsbegrebs krav, og i én stand (entreprenørarkitekt), for hvem forbudet imod at drive entreprenørvirksomhed var afløst af en oplysningspligt.

Sprængningen af rådgiverstanden skete ikke. I stedet blev problemet søgt løst over en række krav til oplysningspligt fra rådgiverens side om forhold, som kunne true hans habilitet som rådgiver.

ABR 1.1.3. har beskrevet denne oplysningspligt på følgende måde:

"Står rådgiveren i et sådant forretnings-, familie- eller lignende forhold til en entreprenør eller anden i sagen involveret part, at der vil kunne rejses tvivl om hans virke som klientens tilidsmand, skal han orientere klienten om forholdet og om betydningen heraf. Bevisbyrden for, at klienten har modtaget en rettidig og fyldestgørende orientering, påhviler rådgiveren."

Fremtiden vil vise, om denne oplysningspligt er tilstrækkelig til at bevare tilliden til rådgiverstændernes uafhængighed af interesser, som er usaglige i forhold til rådgivningsopgaven. Oplysningspligten lider af åbenbare mangler i forhold til det totale forbud.

Om oplysninger bør gives, i hvilket omfang oplysninger skal gives, og hvornår oplysninger skal gives, er primært underkastet rådgiverens subjektive skøn, hvilket er uheldigt, da rådgiveren selv er part i habilitetsproblemet. Gives oplysninger, for eksempel om rådgiverens samarbejde med et entreprenørfirma, vil klienten ofte ikke have den fornødne sagkundskab til at kunne vurdere oplysningernes betydning for rådgiverens evne til at løse den stillede opgave og for byggesagen i øvrigt.

Gives oplysning for eksempel om, at rådgiveren er medejer af en byggeelementfabrik, og gives oplysningen på et tidspunkt, hvor rådgivningsopgaven er ved at være løst, vil klienten ofte ikke have mulighed for at skifte rådgiveren ud og ikke have mulighed for at forhindre, at byggeelementet anvendes, hvis projektet er indrettet herpå. I begge tilfælde vil en omprojektering være nødvendig med derfor følgende forsinkelse af byggesagen. Klienten vil derfor ofte være i en situation, hvor han må acceptere det skete. Gør han det, vil han næppe have mulighed for at udløse nogen sanktioner imod rådgiveren.

Et eksempel som det nævnte kunne føre til et krav om, at rådgiveren, inden løsningen af rådgivningsopgaven påbegyndes, skulle orientere klienten om alle forhold, som eventuelt kunne blive habilitetstruende. Et sådant krav er formentlig urealistisk og kan derfor ikke opstilles med hjemmel i ABR 1.1.3.

Afhængighed af byggesagen kan i det moderne byggeri komme frem på anden måde end gennem indførelsen af totalleverancemodellen.

I forbindelse med udviklingen af totalrådgivningsmodellen ønskedes imødekommet et bygherreønske om en hæftelse fra rådgivernes side for, at vedtagne budgetter for bygge- og anlægsarbejder blev overholdt. En personlig hæftelse for rådgiverne for økonomien i en byggesag indebærer en krænkelse af det traditionelle uafhængigheidsbegreb. Rådgiverens hæftelse for byggesagens økonomi indebærer en klar risiko for, at rådgivningen påvirkes af rådgiverens ønske om at undgå, at den personlige hæftelse aktualiseres. Spørgsmålet skal nærmere behandles i forbindelse med spørgsmålet om projektering med styrende økonomisk ramme i § 14 III C.

Spørgsmålet om rådgiverens uafhængighed af andre interesser i byggesagen har sammenhæng med rådgiverens honorar. I naturlig sammenhæng med det ovenfor beskrevne traditionelle uafhængighedsbegreb hører en sætning om, at rådgiveren modtager honoraret af klienten for rådgivningen, og at rådgiveren ikke må modtage honorar af andre i anledning af opgaven eller byggesagen.

En sådan regel findes i Vedtægt for Arkitektvirksomhed, § 4, i Almindelige Bestemmelser for Raadgivende Ingeniørvirksomhed, § 1, og reglen er gentaget i ABR 1.1.2. med følgende formulering:

"Rådgiveren modtager sit honorar af klienten. Han må ikke under nogen form - hverken direkte eller indirekte - modtage eller kræve ydelser, såsom provision eller rabat, som ikke fuldt ud kommer klienten til gode."

Bestemmelsen tager sigte på at garantere klienten, at rådgiveren ikke under hånden bliver betalt af andre - noget som ville umuliggøre hans stilling som klientens rådgiver og tillidsmand.

De til ABR 1.1.2. svarende tidligere bestemmelser har givet anledning til vanskeligheder i praksis.

Vanskelighederne har knyttet sig til licensaftalerne.

Oprindeligt vedrørte licensaftalerne arkitekternes udvikling af møbler, lamper, belysningsarmaturer, industrielt design o.lign. Anvendtes sådant inventar i en bygning, som arkitekten projekterede, oppebar arkitekten gennem den årlige samlede licensafregning fra producenten af inventaret m.v. også licens for det inventar, som anvendtes i det konkrete bygværk. Arkitekten fik herved såvel licens af det anvendte inventar som honorar for løsningen af bygnings- og inventaropgaven. Ofte oppebar arkitekten denne licens uden at godskrive klienten dette beløb, ofte fandt en sådan godskrivning sted.

Spørgsmålet var lille, dels på grund af licensens størrelse, dels fordi klienten normalt vidste, at arkitekten anvendte inventargenstande, han selv havde skabt. Ofte var klienten direkte interesseret heri for at skabe den helhed, som udtrykte arkitektens opfattelse, en helhed som kun kunne skabes, hvis arkitekten løste også inventaropgaven.

Med udviklingen af det industrialiserede byggeri voksede problemets betydning, idet tekniske rådgivere indgik licensaftaler om bygningsdele, byggesystemer og hele bygninger, som skoler, plejehjem, børnehaver o.lign., hvor licensen var af væsentlig betydning i forhold til rådgivningshonoraret.

Denne udvikling skete samtidig med, at det traditionelle uafhængighedsbegreb delvis blev erstattet af et krav om oplysningspligt og at bindende honorarregler for teknisk rådgivning og bistand faldt bort. Den praksis udviklede sig da, at rådgiveren i forbindelse med indgåelsen af honoraraftalerne oplyste klienten om licensaftaler i tilfælde, hvor bygninger m.v. anvendtes i den konkrete byggesag, og honoraret blev fastsat under hensyn til licensen. Denne praksis har nu fundet sit udtryk i ABR 1.1.4., der bestemmer følgende:

"Har rådgiveren en licens- eller lignende ret over en bygning, en bygningsdel, et materiale, en inventargenstand eller lignende, der påtænkes anvendt i forbindelse med løsningen af opgaven, er han pligtig at oplyse klienten herom."

Bestemmelsen i 1.1.4. er en begrænsning af bestemmelsen i ABR 1.1.2. om, at rådgiveren hverken direkte eller indirekte må modtage modtage eller kræve ydelser, som ikke fuldt ud kommer klienten til gode. ABR 1.1.4. må dog fortolkes indskrænkende til de tilfælde, hvor

rådgiveren oplyser klienten om licensaftalens betydning, forinden aftalen om rådgiverhonorarets størrelse fastsættes. Oplyser rådgiveren om licensaftalen på et senere tidspunkt, bør licensen fradrages i rådgiverens honorar for den rådgivning, hvori den licensbærende bygning m.v. anvendes, med mindre der er tale om honorering efter regning.

Til illustration af det sagte kan nævnes:

U.f.R. 1921.857 ØLD hvor det vedrørende beregningen af en havearkitekts honorar for planter m.v. til et haveanlæg blev udtalt, at en af havearkitekter i overensstemmelse med Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforenings prisvedtægt oppebåret provision af gartnere for planter, leveret til haveanlægget, ikke kunne anerkendes uden havejerens samtykke.

U.f.R. 1966.820 HD der nægter en civilingeniør adgang til at beregne sig en avance på leverancer af byggematerialer til en værkstedsbygning. Civilingeniøren havde projekteret værkstedsbygningen og virket som tilsynsførende arkitekt og ingeniør under byggeriet.

C. Uafhængighed af opgaven/klienten.

Kravene til rådgiverens professionelle standard indeholder et krav om uafhængighed over for opgaven og over for klienten.

I ABR siges i 1.1.1., "at rådgiveren er sin klients tilidsmand og varetager dennes interesser, i det omfang disse ikke strider imod kravene til hans professionelle standard. Hvis dette er tilfældet, skal han orientere klienten herom ....."

Den professionelle standards krav sætter grænser for, hvor langt en rådgiver kan følge sin klients interesser i sin rådgivning.

Den professionelle standards krav følger ikke nødvendigvis lovgivningens regler for lovlig adfærd. Den professionelle standards krav går langt videre.

Som et eksempel kan nævnes en situation, hvor en rådgivende ingeniør har den opfattelse, at en opført bygning ikke er stabil. Han underretter klienten herom, men af økonomiske grunde ønsker klienten ikke at gøre noget herved. I en sådan situation melder spørgsmålet sig, om den rådgivende ingeniør er professionelt forpligtet til at underrette bygningsmyndigheden om sin tvivl.

Endvidere kan nævnes en situation, hvor en rådgivende ingeniør projekterer et industrielt anlæg, som afleder spildevand, f.eks. til Øresund, og hvor anlæggets spildevand vel er indenfor de af myndighederne fastsatte grænser for sammensætning af spildevand, men hvor vedkommende rådgiver må mene, at de fastsatte krav skyldes myndighedernes ukendskab til spildevandets giftighed og til muligheden for at udbygge anlægget, så spildevandets farlige egenskaber fjernes.

Endelig kan nævnes en situation, hvor en bygherre overfor en arkitekt stiller krav om opførelse af rødt murstenshus, der vil ødelægge et landsbymiljø, bestående af huse, der alle er hvidmalede.

Spørgsmålene om begrænsning af rådgiverens ydelse som følge af dennes konflikt med de krav, som den professionelle standard sætter, opstår relativt sjældent i praksis. Dette skyldes, at de fleste klienter erkender det som en kvalitet ved rådgivningen, at den professionelle standards krav overholdes, og måske også at rådgiveren ikke i fuldt tilstrækkelig grad skærper de krav, som følger (bør følge) af hensynet til den professionelle standard.

ABR søger ikke at fastlægge indholdet af den professionelle standards krav.

I ABR 1.1.5. indeholdes dog en bestemmelse om, at "rådgiveren medvirker til, at rimelige aftaler indgås imellem klienten og de entreprenører, som klienten antager til sagens gennemførelse".

Bestemmelsen har sin oprindelse fra arkitektområdet, jfr. Vedtægt for Arkitektvirksomhed, § 10.

Bestemmelsen afskærer klienten fra at kræve, at rådgiveren ud over det rimeliges grænser følger klientens ønsker om at opnå bedst og billigst mulige aftaler med entreprenørerne. Når rådgiveren forhandler med byggeriets entreprenører, gør han det som klientens repræsentant, men han gør det også som byggeriets leder og som professionel rådgivende tekniker. Formålet med forhandlingen er ikke alene at opnå billigst mulige resultater, men også at skabe det grundlag, hvorpå byggesagen kan gennemføres, og hvorpå samarbejdet imellem byggeriets parter kan etableres. Dette gør, at den tekniske rådgiver i forhold til entreprenørerne må holde sig mere objektiv, end for eksempel en advokat behøver i en forhandling med en modpart, der er repræsenteret af en advokat.

Virket som professionel rådgiver indebærer en række kollegiale forpligtelser. Disse forpligtelser er ikke beskrevet i ABR, men er overladt til organisationernes love, vedtægter og bestemmelser.

I bemærkningerne til ABR 1.1.1. er dog anført, at "Det forudsættes, at en rådgiver ikke må overtage en opgave, som tidligere har været overdraget en kollega, uden at han har sikret sig, at forholdet imellem denne og klienten er afviklet eller indgivet til retlig bedømmelse under forsvarlige forhold."

Bemærkningen svarer til Vedtægt for Arkitektvirksomhed, § 6, og til § 4 i Dansk Ingeniørforenings etiske Regler for raadgivende Ingeniører.

§ 7: RÅDGIVEREN ER KLIENTENS MEDKONTRAHENT.

Ud over at være klientens rådgiver og tillidsmand er rådgiveren klientens medkontrahent, der for et honorar forpligter sig til at stille sin viden til klientens disposition og til at løse den stillede opgave i overensstemmelse med de krav man med rette kan stille fra klientens side. Opfylder rådgiveren ikke den indgåede aftale, indtræder misligholdelse med deraf følgende virkninger, jfr. § 24.

Hvilke krav, klienten kan forvente honoreret fra rådgiverens side, vil blive behandlet i de følgende paragraffer. På dette sted skal kun behandles spørgsmålene om indgåelsen af aftalen mellem rådgiveren og klienten.

A. Bør der oprettes skriftlig aftale.

ABR forudsætter, at der oprettes en aftale imellem rådgiveren og hans klient.

Når det i ABR 2.1.1., siges at "I rådgivningsaftalen skal være fastlagt rådgivningens omfang og honorarform .....", ligger forudsætningsvis, at en aftale indgås, hvilket ordentligvis bør ske skriftligt. Dette svarer til opfattelsen før ABR, se "Arkitektkontrakten", side 21. Med henblik på at lette indgåelsen af rådgivningsaftaler er det organisationernes tanke at udarbejde standardaftaleformularer.

Oprettelse af aftale imellem rådgiveren og hans klient, forudsætter ABR, at der i denne aftale træffes bestemmelse om, at ABR finder anvendelse på retsforholdet.

Det siges herom i ABR i 1.0.1., at "Bestemmelserne finder anvendelse på teknisk rådgivning og bistand indenfor bygge- og anlægsområdet, herunder arkitektmæssig, ingeniørmæssig, landskabsarkitektmæssig og planlægningsmæssig bistand."

Uanset at bestemmelserne har sigte på teknisk rådgivning og bistand inden for bygge- og anlægsområdet, indeholder ABR en række bestemmelser, som gør, at ABR i vidt omfang også kan anvendes ved løsning af rådgivningsopgaver uden for bygge- og anlægsområdet.

Derimod er ABR ikke uden videre anvendelig på andre former for rådgivning end teknisk rådgivning og bistand.

Ved aftale om teknisk rådgivning inden for bygge- og anlægsområdet vil ABR kunne anvendes, uanset hvem der står som rådgiverens medkontrahent. Er bygherren rådgiverens medkontrahent, vil ABR kunne indgå i rådgiveraftalen, hvad enten der er tale om fagrådgivning, eller der er tale om en totalrådgivning.

I tilfælde af totalleverance vil ABR kunne anvendes imellem totalleverandøren og dennes rådgivende teknikere. ABR vil derimod ikke hensigtsmæssigt kunne anvendes i aftalen imellem bygherren og totalleverandøren.

Er ingen aftale truffet, vil ABR ikke uden videre finde anvendelse mellem rådgiveren og hans klient.

Selv om ABR er udviklet imellem myndigheder og organisationer, som repræsenterer begge parter i kontraktforholdet, har reglerne ikke en så bindende karakter af sædvane, at de kan lægges grund uanset manglende aftale herom. Jo mere kendte reglerne er, og jo mere reglerne sædvanligvis anvendes, jo stærkere dannes sædvanen, og jo mindre krav kan man

efterhånden stille for at bringe reglerne i anvendelse, uanset at udtrykkelige aftaler herom ikke måtte være indgået. På det tidspunkt, da nærværende skrives, vides det ikke, på hvilken måde de offentlige byggherrer vil kræve reglerne anvendt. Gøres anvendelsen af reglerne til et krav i ethvert offentligt eller offentligt støttet byggeri, vil heri kunne ligge et meget stærkt fortolkningsbidrag i retning af, at reglerne er accepteret som gældende imellem en rådgiver og en offentlig myndighed, uanset manglende aftale herom.

I Vedtægt for Arkitektvirksomhed, § 9, stk. 2, bestemmes ". . . . . at arkitekten bør sikre sig, at bygherren er bekendt med nærværende vedtægt med tillæg".

I overensstemmelse med vedtægtens bestemmelse har arkitekter som led i indledning af en opgave sendt deres klienter et eksemplar af vedtægten som udtryk for de vilkår, hvorunder opgaven løses. Fastholdes en sådan praksis med ABR, bør der gælde en formodning for, at reglerne anvendes, selv om udtrykkelig aftale herom ikke er indgået, idet modtageren bør bære risikoen for sit ukendskab til reglerne og/eller en manglende reaktion over for modtagelsen af disse.

Er ingen aftale indgået, og opstår der uoverensstemmelse imellem parterne herom, for eksempel i et tilfælde hvor rådgiveren har udført en del af sin rådgivning, og han herefter ikke kan enes med klienten om honorarets fastsættelse, og samarbejdet afbrydes - opstår i praksis ofte diskussion om, hvem der skal bære risikoen for, at honoraraftalen ikke er blevet indgået, inden rådgiverens arbejde blev påbegyndt.

Principielt kan man ikke i dette forhold foretrække den ene af parterne frem for den anden, idet begge parter som udgangspunkt må have lige stor forpligtelse til at søge en aftale gennemført.

Har klienten en egentlig byggeadministration, eller har klienten i forbindelse med byggesagens gennemførelse engageret en administrator, for eksempel et af byggebranchens administrationselskaber, en byggeadvokat eller lignende, er det en af de primære opgaver for disse administratorer at søge gennemført kontrakterne omkring byggeriet og at styre og kontrollere disse aftalers opfyldelse. Meget taler for i disse tilfælde at lade klienten bære risikoen for, at aftale ikke er indgået.

I andre tilfælde må det bero på de konkrete omstændigheder, om den ene af parterne er nærmere til at bære risikoen end den anden. I denne vurdering kan man næppe belaste rådgiveren, at han ikke som en del af sin rådgivning har tilrådt klienten at oprette en aftale herom, idet spørgsmålet om indgåelse af aftaler og om disses skriftlige fiksering er et så almindeligt kendt forhold, at det ville være unaturligt at lade dette spørgsmål indgå under den tekniske rådgivningsopgave.

Virkingen af, at klienten bærer risikoen for, at en aftale ikke er oprettet må blive, at det ikke kan tilregnes rådgiveren som misligholdelse, at samarbejdet må afbrydes, fordi enighed om en aftale ikke kan opnås.

Om fastsættelse af rådgiverens honorar i tilfælde, hvor aftale herom ikke er indgået, se § 15.

B. ABR's aftaleretlige karakter.

ABR er udviklet i et samarbejde, bestående af repræsentanter for såvel klienternes som for rådgivernes organisationer. Formuleringen af ABR er således udtryk for en enighed imellem parternes repræsentanter om, hvorledes de retlige relationer bør søges udtrykt.

Dette forhold får betydning for fortolkningen af ABR, idet man ikke ved fortolkningen af ABR's bestemmelser kan foretrække hensynet til den ene part frem for hensynet til den anden. Fortolkningen må derfor følge samme principper, som er gældende for lovregler, hvor man må søge at fortolke bestemmelserne i forlængelse af den balance, som den formulerede regel udtrykker af krydsende synspunkter og overvejelser.

Opbygningen af teknikerreglerne i generelle regler og i en række specialnormer giver særlige fortolkningsproblemer.

Opdelingen mellem det generelle stof og det specielle tekniske stof vedrørende de enkelte rådgiveres ydelser er ikke konsekvent gennemført. Specialnormerne indeholder generelle regler, som burde have været indarbejdet i ABR. ABR og specialnormerne henviser gensidigt til hinanden.

I ABR's afsnit om rådgivningsaftalen siges i 2.1.4.:

"Rådgiverens ydelse fremgår af specialnormerne, i det omfang ikke andet er aftalt."

Bestemmelsen viser klart intentionen hos forfatterne af ABR. Specialnormerne skal indeholde den mere tekniske ydelsesbeskrivelse.

I specialnormernes generelle afsnit siges følgende:

"Denne specialnorm er gældende sammen med Almindelige Bestemmelser for Teknisk Rådgivning og Bistand af marts 1977, hvortil i øvrigt henvises."

Således som reglerne er opbygget, kan det tænkes, at der opstår regelkonflikt imellem bestemmelserne i ABR og bestemmelserne i specialnormerne. Hvorledes en sådan konflikt skal løses, er ikke bestemt i reglerne, og konflikten er derfor undergivet normale fortolkningsregler.

Ud fra et lex specialis-synspunkt kunne man komme til, at bestemmelser i specialnormerne gælder forud for bestemmelser i ABR. Noget sådant har dog næppe været tanken. ABR er gældende for alle rådgivere, knyttet til en byggesag, og en anerkendelse af specialnormernes fortrin i fortolkningsmæssig henseende vil ødelægge det fællesskab i indholdet af teknikeraftalerne, som ABR er udtryk for. Fortolkningsmæssigt må man derfor komme til, at bestemmelser i ABR må have fortrin forud for bestemmelser i specialnormerne, med mindre andet er aftalt, eller andet helt klart måtte fremgå af de konkrete omstændigheder.

Reglerne i ABR er deklatoriske. Dette fremgår blandt andet af ABR 1.0.3., hvorefter

"Bestemmelserne gælder for retsforholdet imellem rådgiveren og hans klient, hvor ikke andet følger af deres aftale. Fravigelse af reglerne er kun gældende, når det tydeligt og udtrykkeligt angives, på hvilke punkter fravigelsen skal ske."

Bestemmelsen svarer til AB 72, § 1, stk. 3. Kravet om, at en fravigelse fra ABR's bestemmelser skal angives udtrykkeligt og tydeligt, er af bevismæssig art, og er en præcisering af at den, som hævder, at der er aftalt andet, end hvad der fremgår af bestemmelser i ABR, har bevisbyrden herfor. Noget sådant er i overensstemmelse med almindelige bevisbyrderegler. Bestemmelsen i ABR 1.0.3. opstiller ikke noget krav om, i hvilken form ændrende aftaler skal indgås, men bestrides aftalerne, vil bevisbyrdereglen i almindelighed føre til et krav om, at aftalen skal være skriftlig og udførligt fikseret for at kunne gennemføres.

ABR er ikke udtømmende. Reglerne er generelle regler, som på en række punkter må suppleres for at blive tilpasset det enkelte kontraktforhold.

I ABR indeholdes i afsnit 2.1. en række anvisninger på, hvilke spørgsmål der skal afklares i rådgivningsaftalen:

"2.1.1. I rådgivningsaftalen skal være fastlagt rådgivningens omfang og honorarform, hvilket grundlag klienten skal give rådgiveren for opgavens løsning, i hvilken organisationsform rådgivningen skal gennemføres, hvilke beslutninger klienten skal tage under opgavens løsning, og i hvilken form løsningen skal fremtræde.

2.1.2. I aftalen skal endvidere være taget stilling til, om tidsfrister skal fastsættes, jfr. afsnittene 5 og 6.1.

2.1.3. Eventuelle ændringer i de forhold, der nævnes i 2.1.1., og 2.1.2., skal udtrykkelig aftales og fastlægges.

2.1.4. Rådgiverens ydelse fremgår af specialnormerne i det omfang, andet ikke er aftalt."

Bestemmelsernes betydning er pædagogisk.

Undladelse af at tage stilling til spørgsmålene indebærer, at aftalen må udfyldes. Hvorledes denne udfyldning skal ske, må bero på konkrete forhold. Enkelte udfyldende regler kan dog opstilles.

Bestemmelsen i 2.1.4. er en udfyldende regel, når det fastslås, at specialnormerne finder anvendelse ved fastlæggelsen af rådgiverydelsens omfang, hvis ikke andet er aftalt. Er det ikke aftalt, at rådgivningen kun omfatter enkelte faser, må det i overensstemmelse med hidtidig praksis antages, at rådgiveren er antaget til at løse de samlede opgaver, spændende fra programfasen til udførelsesfasen.

Uanset det pædagogisk rigtige i at henlede parternes opmærksomhed på en række af de spørgsmål, som der skal opnås enighed om, før rådgivningsopgavens løsning påbegyndes, rejser bestemmelserne nogle problemer.

For det første må det forudses, at der i praksis vil forekomme et stort antal af byggesager, hvor det ikke vil forekomme rimeligt at lave en så omfattende og detaljeret aftale, som ABR forudsætter. Ved mange byggesager er der grund til at tro, at den hidtidige mere kortfattede aftaleform bliver bevaret, således at der kun aftales en meget kort beskrivelse af opgaven og måske af honorarets beregningsform.

For det andet rummer en fastlæggelse af de i ABR 2.1.1.-2.1.2. nævnte spørgsmål en række problemer.

De spørgsmål, som nævnes i 2.1.1.-2.1.2. er spørgsmål, som ofte kræver en selvstændig rådgivning og planlægning for at kunne besvares. Dette kan føre til, enten at man venter med at lave aftalen, indtil en del af de indledende planlægningsproblemer er løst, hvilket principielt er i strid med en opfattelse, gående ud på, at aftalen skal være indgået, før rådgivningsopgavens løsning påbegyndes, eller at man må starte enhver rådgivningsopgave med at begrænse aftalen til den indledende programfase, og senere indgå en aftale om de følgende rådgivningsfaser. Sidstnævnte fremgangsmåde indebærer, at der skal indgås to aftaler.

Gennemførelse af aftaler om de i 2.1.1.-2.1.2. omhandlede spørgsmål forudsætter en sagkundskab, som klienten ofte ikke har, og som måske er grunden til, at han ønsker rådgiverens bistand. Accepterer man, at det for enhver rådgivning er karakteristisk, at rådgiveren i betydelig grad selv fastsætter sin ydelses omfang og selv definerer sin opgave blandt andet på grundlag af de professionelle krav til rådgivningen, indeholder de i 2.1.1.-2.1.2. stillede spørgsmål mere en fastlæggelse af nogle rammer til information af klienten, end de indeholder kontraktlige afgrænsninger af ydelsens omfang og indhold.

Ved teknisk rådgivning, som ved alle rådgivningsopgaver, vil den fremadskridende løsning af opgaverne indeholde en stadigt præcisere definition af opgavernes indhold og grænser.

ABR fastlægger ikke, hvem der skal bære risikoen for en ikke udtømmende beskrivelse af de i 2.1.1.-2.1.2. stillede spørgsmål.

Da rådgiveren i relation til ydelsen står som debitor, vil normale fortolkningsregler føre til, at uklarheder i afgrænsningen af ydelsen og i dennes indhold skal komme rådgiveren til gode. Omvendt må det erkendes, at rådgiveren ofte i langt højere grad end klienten vil kunne skønne over, hvilke krav en forsvarlig rådgivning indeholder.

Kun på et punkt har ABR taget stilling til spørgsmålet om, hvem der bærer risikoen for, at rådgiverens ydelse ikke er fuldstændigt beskrevet. I 2.1.5. bestemmes følgende:

"Finder rådgiveren, at der til sagens gennemførelse er behov for specialrådgivning ud over den, han selv påtager sig at yde, skal han oplyse klienten herom, forinden aftale indgås."

Af bemærkningerne til 2.1.5. fremgår det, at det med bestemmelsen er tanken at sikre klienten imod, at der senere viser sig at mangle relevant rådgivningsmæssig bistand til sagens gennemførelse med deraf følgende ekstraudgifter til rådgivning.

Af bemærkningerne fremgår endvidere, at der med ordet "specialviden" tænkes på sådanne særlige former for konsulent- eller specialistbistand inden for opgaveløsningen, som klienten normalt ikke vil have muligheden for at kende nødvendigheden af. Bestemmelsen indeholder ikke et krav om oplysningspligt med hensyn til sådanne råd-

givere, som klienten normalt må forudsættes at vide skal tilknyttes løsningen af sagen (som f. eks. arkitekt, landskabsarkitekt, konstruktions- og installationsingeniør).

Med specialrådgivning menes teknisk rådgivning og bistand, hvorimod økonomiske og administrative rådgivere falder udenfor bestemmelsen i 2.1.5.

Efter ordlyden af 2.1.5. bærer rådgiveren risikoen for, at klienten bliver oplyst om den for byggesagens gennemførelse fornødne specialbistand. Efter ordlyden bærer rådgiveren risikoen for, at oplysningerne gives, forinden aftale imellem rådgiveren og hans klient indgås - altså på et tidspunkt, hvor rådgiveren kun kan forventes at have et løst og ufuldstændigt billede af byggesagens og rådgivningsopgavens omfang og indhold. Dette gør, at 2.1.5. ikke kan læses strengt efter sin ordlyd. Bestemmelsen kan højst læses som en forpligtelse for rådgiveren til at oplyse klienten om behovet for specialrådgivning, så snart rådgiveren har et sådant kendskab til byggesagen, at han kan erkende behovet for, at en sådan specialrådgivning tilknyttes opgaveløsningen.

På samme måde må bestemmelserne i 2.1.1.-2.1.2. fortolkes således, at der i rådgivningsaftalen indfortolkes en forpligtelse for rådgiveren til at informere og rådgive klienten om indholdet og omfanget af de i 2.1.1.-2.1.2. omhandlede spørgsmål og om ændringer heri, når rådgiveren har et sådant kendskab til byggesagen, at han erkender behov eller forudsætninger, som ikke er omfattet af det oprindeligt aftalte. Udenfor dette område må aftalen imellem rådgiveren og hans klient følge almindelige regler for forståelsen af gensidigt bebyrdende kontrakter.

C. Aftalebåndets grænser.

Under A. blev talt om, at der mellem rådgiveren og hans klient består et gensidigt bebyrdende kontraktforhold, og under B. er opregnet en række af de spørgsmål, som ABR forudsætter afklaret i aftalen om rådgiverens ydelse og honorar.

Da aftalerne regulerer et rådgivningsforhold, ligger heri nogle begrænsninger i de kontraktretlige forpligtelser, begrænsninger som normalt ikke kendes i andre gensidigt bebyrdende kontraktforhold.

I relation til klienten indebærer rådgivningsforholdet, at klienten har en fri afbestillingsret over for rådgiverens ydelse, samt at klienten har en fri adgang til at ændre opgaven og grundlaget for opgaven. Rådgiveren kan ikke modsætte sig sådanne ændringer. Dette gælder selv i tilfælde, hvor der er fastsat frist for klientens adgang til at opsige rådgivningsaftalen. Et udtryk for klientens frihed over for rådgiverens ydelse indeholdes i ABR 2.1.6., hvorefter "Klienten kan ændre opgaven eller grundlaget for denne."

Klientens frihed til at ændre eller til at afbestille rådgiverens ydelse er ikke ensbetydende med, at det ikke indebærer et økonomisk opgør at foretage ændring eller afbestilling. Dette opgør skal behandles nedenfor i §§ 22 og 23.

Rådgivningsforholdet indebærer endvidere grænsen for, hvad klienten kan forlange af rådgiveren. Dette spørgsmål er behandlet i § 6 C.

§ 8: RÅDGIVERFULDMAGTEN - KLIENTFULDMAGTEN.

I det traditionelt organiserede byggeri repræsenterer den tekniske rådgiver bygherren i forhold til byggeriets entreprenører.

Entrepriseaftaler afsluttes under den tekniske rådgivers medvirken, og den tekniske rådgiver har under byggeriets gang den fulde kommunikation imellem bygherren og entreprenøren.

Dette mønster gælder stadig, hvor der er tale om traditionelt organiserede byggerier.

Ved totalleverance, hvor rådgiverens klient er totalleverandøren, vil det høre til sjældenhederne, at rådgiveren medvirker ved engagement af underentreprenører, specialister m.v., idet alle kontraktforhandlingerne og byggeledelsen normalt vil ligge hos totalleverandøren. De følgende bemærkninger har derfor først og fremmest betydning i byggesager, der ikke gennemføres i totalleverance.

A. Udformningen af byggeriets kontrakter.

I § 7 blev behandlet spørgsmålet om indgåelsen af teknikeraftalen. I det følgende skal behandles spørgsmålene omkring indgåelsen af byggeriets øvrige kontrakter.

I ABR 1.2.1. bestemmes følgende:

"Den kontraktlige gennemgang af de af rådgiveren udarbejdede udkast til udbudsgrundlag, accepter, entrepriseaftaler m.v. påhviler klienten."

ABR 1.2.1. forudsætter, at den tekniske rådgiver, som medvirker i udbudsfasen for den konkrete byggesag, medvirker til udarbejdelsen af udbudsgrundlag, accepter, entrepriseaftaler m.v. Noget sådant er i overensstemmelse med sædvanlig praksis, hvor den tekniske rådgiver udarbejder udkast til fællesbetingelser for byggeriet, til accepter og til entrepriseaftaler. Fællesbetingelserne for byggesagen er det fælles sæt af kontraktsbestemmelser, som knytter sig til de mere tekniske specialbetingelser og som er fælles for alle entrepriserne. Medens specialbetingelserne er af rent teknisk karakter, er fællesbetingelser af klart juridisk tilsnit, hvorfor opgaven med formuleringen af fællesbetingelserne mere er en juridisk opgave end en teknisk opgave.

Grundstammen i fællesbetingelserne er AB 72. Desværre er AB 72 ikke så udbygget, at AB 72 kan stå alene. I praksis bliver AB 72's bestemmelser derfor suppleret på en række punkter.

Efter ABR har de rådgivende teknikere kun pligt til at udarbejde udkast til fællesbetingelserne. Når dette udkast er udarbejdet, påhviler det klienten at drage omsorg for, at fællesbetingelserne har en sådan klarhed og entydighed i formuleringen, at de opfylder de krav, som må stilles til ordentligt udformede kontrakter, samt at bestemmelserne er således koordineret med byggeriets øvrige kontrakter, at det samlede sæt kontrakter, som byggeriets organisation hviler på, fremtræder som en helhed i indbyrdes harmoni. På samme måde er forholdet med accepter og entrepriseaftaler.

I Bygherrevejledningen, p. 118, siges udtrykkeligt, at det ikke er rådgivernes hverv at tage sig af selve retsforholdet mellem bygherre og entreprenør, herunder formuleringen af bestemmelser om tidsfrister, betaling, sikkerhed eller sanktioner, eller stillingtagen til fravigelser eller uddybning af AB.

På baggrund af, hvad man ofte ser i praksis, kan spørgsmålet om den juridiske gennemgang af byggeriets fællesbetingelser og kontrakter ikke undervurderes.

B. Indgåelse af aftale med entreprenørerne.

Spørgsmålet om indgåelsen af aftaler med entreprenørerne repræsenterer et selvstændigt spørgsmål om rådgiverens fuldmagt og bemyndigelse.

Efter normal praksis formidler de tekniske rådgivere aftalerne imellem byggeriets entreprenører og bygherren. Om rådgivernes forpligtelser til at virke for, at rimelige licensaftaler opnås, henvises til bemærkningerne ovenfor ad. ABR 1.1.5. Rådgivernes mellemstilling i forbindelse med indgåelsen af entrepriseaftaler rejser spørgsmålet om, i hvilket omfang den tekniske rådgiver kan binde bygherren, og i hvilket omfang entreprenøren eller bygherren - og ikke rådgiveren - hæfter for opfyldelsen af indgåede aftaler.

Som hovedregel må det antages, at den tekniske rådgiver ikke i kraft i rådgivningsopgaven har nogen bemyndigelse til at optræde på klientens vegne. Dette gælder såvel i den traditionelle situation, hvor klienten er en bygherre, og i totalleverancesituationen, hvor klienten er totalleverandøren.

Til denne hovedregel knytter sig enkelte undtagelser.

I forbindelse med løsningen af rådgivningsopgaven vil rådgiveren have udgifter, som han er berettiget til at kræve dækket som udlæg.

I det omfang disse udlæg er nødvendige for rådgivningsopgavens løsning, som f.eks. tryk af tegninger, må det antages, at der i overladelsen af opgaven til rådgiveren ligger en bemyndigelse til denne til på klientens vegne at indgå aftaler om afholdelse af sådanne udgifter.

Er udlæggene ikke nødvendige for opgavens løsning, såsom modelarbejde, studierejser m.v., må det antages, at rådgiveren ikke uden aftale med klienten herom har bemyndigelse til at indgå aftaler med bindende virkning for klienten.

Under byggeriet må det antages, at rådgiveren har en bemyndigelse til at indgå aftaler, som er økonomisk uvæsentlige, uden forudgående aftale herom med klienten. Endvidere følger af reglerne om negotiorum gestio, at rådgiveren kan disponere i tilfælde, hvor der i byggeriet opstår situationer, som er farlige eller uforudsete, hvor indgriben ikke kan udsættes, uden at der herved sker skade på byggeriet eller på byggeriets organisation, og hvor det ikke er muligt at opnå klientens forudgående godkendelse. I praksis optages ofte - navnlig i byggelederaftaler - bestemmelser om byggelederens bemyndigelse til at disponere på klientens vegne.

I ABR er ikke optaget nogen bestemmelser om fuldmagtsforholdet imellem klienten og den tekniske rådgiver. Forfatterne til ABR har foretrukket at lade fuldmagtsspørgsmålet bero på Aftaleloven, og den almindelige fuldmagtslæres regler samt på sædvaner og kutyper.

I det følgende skal redegøres herfor.

I praksis underskrives entreprisaftaler af klienten. Det hører til sjældenhederne, at den tekniske underskriver entreprisaftaler på klientens vegne. Det er mere sædvanligt, at den tekniske rådgiver på klientens vegne udbyder entrepriserne og afgiver acceptskrivelserne.

Såvel i forbindelse med indhentningen af tilbud som senere under byggeriets gennemførelse repræsenterer den rådgivende tekniker

sin klient. For eksempel efter Arkitektnormen, punkt 2.0.6, stk. 2, er klienten "forpligtet til at lade samtlige direktiver til entreprenører ved de af arkitekten projekterede arbejder meddele gennem arkitekten." Tilsvarende bestemmelser findes i de øvrige specialnormer.

Når den tekniske rådgiver forhandler og slutter aftale med entreprenører, gør han det på klientens vegne. Rådgiveren hæfter ikke for, om klienten opfylder sine forpligtelser over for entreprenøren.

Fra domspraksis kan nævnes

U.f.R. 1938.426 ØLD, hvor en arkitekt blev sagsøgt til betaling for levering og opsætning af 2 vinduer, som han havde bestilt til et byggeri, og som ikke var blevet betalt. Arkitekten blev frifundet, uanset at leverandøren ved henvendelse til arkitektens kontor havde fået besked om, at regningen nok skulle blive betalt. Frifindelsen begrundedes med, at leverandøren måtte være klar over, at arkitekten havde afgivet bestillingen som arkitekt, se også U.f.R. 1941.190 ØLD.

Spørgsmålet om den tekniske rådgivers hæftelse for opfyldelse af aftaler, han indgår på klientens vegne, bliver et spørgsmål om kendskab hos entreprenøren til, at den tekniske rådgiver optræder som sådan, og ikke som sin egen bygherre. Når der i aftaleretten gælder en formodning for, at løfter forpligter løftegiveren, bliver det den tekniske rådgivers opgave at gøre entreprenøren opmærksom på, at aftaler indgås på klientens vegne.

I langt de fleste tilfælde vil der ikke i praksis herske uklarhed om dette spørgsmål. Er udbud sket i klientens navn, eller er entrepriseaftale indgået med klienten, følger heraf at den tekniske

rådgiver i byggesagen optræder i klientens navn, når rådgiveren optræder overfor vedkommende entreprenører, f. eks. i forbindelse med indgåelse af aftaler om ændringer i eller tillæg til entrepriseaftalerne.

Spørgsmålet om, hvorvidt en entreprenør kan påregne at have rådgiveren som sin medkontrahent, opstår navnlig ved enkeltstående aftaler, som indgås forud for et udbud, f.eks. hvor en teknisk rådgiver af hensyn til lange leveringstider bestiller bygningsdele og undlader at præcisere, at han kun optræder som fuldmægtig, samt ved meget små byggeopgaver, hvor den tekniske rådgiver afgiver ordre på leverancer til byggeriet, leverancer som ved større byggerier ville blive aftalt med en af byggeriets entreprenører. Ved entreprenøren ikke i disse tilfælde, at den, han træffer aftale med, kun optræder som rådgiver for en klient, vil den tekniske rådgiver hæfte for opfyldelsen af aftalen.

Fra domspraksis kan nævnes

U.f.R. 1973.870 ØLD, hvor en civilingeniør som rådgivende ingeniør for en bygherre havde afgivet ordre til et firma på leverance af nogle bjælker til et byggearbejde. Bygherren blev insolvent, og firmaet anlagde sag imod den rådgivende ingeniør for at få bjælkerne betalt. Den rådgivende ingeniør blev dømt, idet han havde tiltrådt firmaets ordrebekræftelse, hvorpå bygherrens navn ikke var anført, uden at henlede firmaets opmærksomhed på, at han alene optrådte som bygherrens befuldmægtigede og uden at oplyse, hvem bygherren var.

I tilfælde, hvor en entreprenør er vidende om, at den tekniske rådgiver optræder i klientens navn, kan rådgiveren efter almindelige erstatningsregler pådrage sig et ansvar over for entreprenøren, hvis rådgiveren er vidende om, at klienten ikke har nogen mulighed for at betale entreprenørens regning, og rådgiveren indgår aftalen uden at oplyse entreprenøren om sit kendskab til klientens manglende betalings-
evne.

I praksis bør den tekniske rådgiver altid underskrive i klientens navn, når han optræder på klientens vegne.

Optræder den tekniske rådgiver på klientens vegne over for entreprenørerne, vil disse kunne påregne at erhverve ret imod klienten. Således som byggeriets organisation er bygget op, hvor klienten gennem de tekniske rådgivere optræder over for entreprenørerne, er det i overensstemmelse med normale fuldmagtsregler at antage, at den tekniske rådgiver er således legitimeret, at han inden for byggesagens rammer kan optræde med forpligtende virkning for klienten. Et system, hvorefter entreprenøren ikke kunne påregne, at klienten stod bag de aftaler og instruktioner, som den tekniske rådgiver giver, ville umuliggøre den tekniske rådgivers byggeledelse. I ABR § 10, stk. 2, bestemmes udtrykkeligt, at tilsynet repræsenterer bygherren over for entreprenøren med hensyn til arbejdets tilrettelæggelse og udførelse. § 10, stk. 2, udelukker ikke, at bygherren kan fastsætte begrænsninger i tilsynets fuldmagt, for eksempel gennem et krav i fællesbetingelserne om, at alle aftaler skal udtrykkes på aftalesedler, og at alle aftalesedler skal underskrives af klienten. En sådan papirgang anvendes normalt kun ved store offentlige byggerier. En begrænsning af tilsynets fuldmagt efter § 10, stk. 2, kan efter almindelige aftaleretlige regler kun gøres gældende overfor den entreprenør, som kendte eller burde kende begrænsningen.

Fra praksis kan nævnes

U.f.R. 1941.190 ØLD, hvor det blev antaget, at et rådgivende ingeniørfirma, der var rådgivende for et ejendomsselskab ved dettes opførelse af en fast ejendom overfor et firma havde været legitimeret til at bestille 3 varmemålere - i stedet for som klienten havde godkendt kun 1 - til hver lejlighed i ejendommen, idet bestillingen under de foreliggende omstændigheder havde været fornuftig og forsvarlig.

Indgår den tekniske rådgiver aftale på klientens vegne uden for rammerne af givne bemyndigelser, og godkender klienten ikke en sådan aftale, må rådgiveren påregne at kunne ifalde et erstatningsansvar over for klienten.

Rådgivningsfuldmagten omfatter ikke fuldmagt til at modtage anmeldelse af transporter fra entreprenørerne, jfr. AB 72, § 29. Sådanne transporter må anmeldes over for klienten. 1)

C. Forhandlinger med myndighederne.

Den tekniske rådgiver er også klientens tillidsmand i forholdet til de offentlige myndigheder, og han repræsenterer klienten i løsningen af de tekniske spørgsmål, hvori myndighederne er indblandet.

Det falder udenfor nærværende afhandlings rammer at redegøre for disse spørgsmål. Herom henvises til Forvaltningsretten og til fremstillinger om offentlig byggesagsbehandling.

Spørgsmålet om fuldmagt løses af de fleste bygningsmyndigheder gennem et krav om, at den respektive ejendoms ejer underskriver en erklæring om, at den tekniske rådgiver er berettiget til at repræsentere ham i byggesagen.

D. Forholdet til andre rådgivende teknikere.

Spørgsmålene om en teknisk rådgivers medvirken til engagement af en anden teknisk rådgiver og om hæftelsen for denne rådgivers honorar m.v., skal behandles i § 10 om delt rådgivning.

---

1) Hørlyck, p. 260 og p. 90.

E. Klientfuldmagten.

I ABR 1.2.2. bestemmes følgende:

"Klienten kan udpege en person, der er bemyndiget til at disponere på hans vegne i forhold til rådgiverne."

Bestemmelsen har sin begrundelse i behovet for, at de tekniske rådgivere altid har en person, som i forholdet til dem kan påtage sig klientfunktionen. Består klienten af et udvalg, eller er klienten en flerhovedet organisation, er det nødvendigt, at rådgiverne ved, hvem der kan træffes aftale med, og til hvem meddelelser kan gives. Bestemmelsen er et udslag af, at bygherren må leve op til de samme krav, som gælder for byggeriets organisation i øvrigt. Skal bestemmelsen virke effektivt, må der kun udpeges én person til at repræsentere klienten.

§ 9: RÅDGIVNINGENS FORMER: BEGREBER OG BEGRUNDELSER.

A. Delt (fagdelt) rådgivning - totalrådgivning.

I ABR 2.2. indeholdes en kort definition af begreberne delt rådgivning og totalrådgivning.

I 2.2.1. siges følgende:

"Ved delt rådgivning forstås en rådgivningsform, hvor den samlede opgave løses af flere rådgivere, der hver især har indgået aftale med klienten".

I 2.2.2. siges følgende:

"Ved "totalrådgiver" forstås en rådgiver eller en gruppe af selvstændige rådgivere, der påtager sig løsningen af samtlige eller de væsentlige rådgivningsopgaver ved et projekt."

Med de definitioner, som er optaget i ABR, beskrives den forskel, som består i organisationen af delt rådgivning og af totalrådgivning.

Ved delt eller fagdelt rådgivning har klienten flere tekniske rådgivere tilknyttet en byggesag. Klienten har indgået selvstændige aftaler med de enkelte rådgivere, og der består ikke i forbindelse med løsningen af rådgivningsopgaven kontraktforhold imellem de enkelte rådgivere indbyrdes.

I begrebet delt rådgivning ligger ikke noget krav om, hvor mange rådgivere der skal knyttes til den enkelte byggesag. Knyttes kun én rådgiver til byggesagen, vil man dog ikke dermed tale om total-

rådgivning, med mindre der er tale om, at vedkommende i det væsentlige skal løse alle de tekniske rådgivningsopgaver, som knytter sig til byggesagens gennemførelse.

I begrebet delt rådgivning ligger ikke noget krav om omfanget af den rådgivningsopgave, der skal løses, og ej heller noget krav om, hvor omfattende opgaven skal være. Delt rådgivning foreligger også i tilfælde, hvor to eller flere tekniske rådgivere alene engages til at udarbejde et program, et dispositionsforslag eller et projektforslag.

Totalrådgivning er en ret ny organisationsform for byggeriet her i landet. Organisationen blev udviklet af en lille ekspertgruppe nedsat af P.A.R. og F.R.I. i slutningen af 60'erne.

Baggrunden for denne arbejdsgruppes nedsættelse var det omfang, totalentreprisen i disse år fik i byggeriet her i landet. Naturligt nok måtte de tekniske rådgivere se med stor betænkelighed på totalleverancens fremkomst. Totalleverancen betød en radikal ændring i rådgivernes klientrelationer. De tekniske rådgivere havde altid opfattet sig som bygherrens rådgivere og på denne måde været i et modpartforhold til byggesagens entreprenører. Det var noget nyt, at bygherrere relationen gik til entreprenørerne, og tanken passede ikke rigtigt de rådgivendes organisationer. Som følge deraf måtte udvalget analysere årsagerne til totalleverancens succes og prøve at formulere et alternativ med en bevaring af de tekniske rådgiveres traditionelle placering i byggesagen.

De afgørende fordele ved totalleverancen fandt udvalget i to omstændigheder.

I totalleverancesituationen havde bygherren opfattelsen af, at den pris, hvorom han havde kontraheret med totalleverandøren, holdt. Bygherren følte, at han med langt større sikkerhed end i den traditionelle organisationsform havde fået styret byggeudgifterne. Af politiske grunde var det navnlig for offentlige bygherrer på dette tidspunkt afgørende at have sikkerhed for byggeudgifternes højde og hensynet til, at budgetter ikke blev overskredet var vigtigere end hensynet til kvaliteten af det færdige byggeri.

I totalleverancesituationen var bygherren sluppet for opgaven med at styre og koordinere de i byggeriets løsning involverede parter. Navnlig var bygherren sluppet for at styre og koordinere de efterhånden mange rådgivere, som hver indenfor deres opgave virkede med planlægningen og projekteringen af byggesagen. Indtil bygherren havde lært totalleverancen nærmere at kende, fandt mange bygherrer det charmerende med en organisationsform, hvor man oplevede det som lige så nemt at gennemfør

med udviklingebyggeri som at købe en bil.

Opgaven for udvalget måtte blive at søge at opfylde behovet for sikkerhed i prissætning og for at undgå styringen af flere rådgivere, samtidig med at de tekniske rådgivere bevarede bygherren som deres klient.

Udvalget fandt ret hurtigt ud af, at skulle bygherren slippe for styringsopgaven, måtte denne overtages af de rådgivende teknikere selv. Lettest ville dette blive, hvis en af de rådgivende teknikere,

som virkede med byggesagen, overtog denne opgave. Skulle bygherren imidlertid slippe for styringen, måtte noget sådant indebære, at bygherren ikke havde flere medkontrahenter omkring løsningen af opgaven. Havde bygherren mere end en rådgivningskontrakt, måtte bygherren principielt bære risikoen for, at de ydelser, som var beskrevet i kontrakterne, passede sammen og ikke overlappede hinanden. Konklusionen heraf måtte være at slå alle rådgivningsaftalerne sammen i én aftale, omfattende den totale rådgivning.

Vanskeligere var spørgsmålet om fasthed omkring vedtagne budgetter. Det var åbenbart, at de rådgivende teknikere ikke kunne påtage sig at hæfte for, at et byggeri kunne gennemføres for et fikseret beløb, idet teknikerne herved ville gøre sig til entreprenører. Omvendt måtte gennemførelsen af et alternativ til en fast byggepris indebære en eller anden form for hæftelse fra de rådgivendes side i tilfælde, hvor det viste sig, at et byggeri blev dyrere end budgetteret. Som det længste, organisationerne kunne gå uden at angribe rådgiverstandens uafhængighed, var projektering under styrende økonomisk ramme, hvor rådgiverne forpligtede sig til uden særskilt vederlag at foretage tilpasning af projektet til den økonomiske ramme, hvis det viste sig, at et licitationsresultat blev højere end forudsat. Problemerne omkring en styrende økonomisk ramme vil blive behandlet i § 14 III C.

Ved totalrådgivning har klienten i princippet kun én rådgiver - totalrådgiveren. Dette gælder, hvad enten rådgiveren påtager sig i det væsentlige at løse alle de tekniske rådgivningsopgaver, som knytter sig til byggesagens løsning, eller denne opgave påhviler en gruppe, bestående af flere rådgivere.

Udgøres totalrådgiveren af en gruppe af rådgivere, består der imellem disse et kontraktforhold, som regulerer gruppens indbyrdes forpligtelser og rettigheder i forbindelse med den aftale, som gruppen har indgået med klienten, jfr. nedenfor, § 11.

I totalrådgivningsbegrebet ligger et krav om omfanget af rådgivningsopgaven.

I ABR 2.2.2. tales om "løsning af samtlige eller de væsentligste rådgivningsopgaver ved et projekt." Heri ligger ikke alene et krav om, at alle de (fagligt) forskellige rådgiveres opgaver opfattes som en enhed. Heri ligger også en forudsætning om, at alle rådgivningens faser overlades totalrådgiveren. På dette punkt adskiller totalrådgivningsbegrebets afgrænsning sig fra afgrænsningen af definitionen af delt rådgivning. Med opstillingen af en forudsætning om, at totalrådgivningen omfatter alle rådgivningens faser, udtrykkes det typiske tilfælde for totalrådgivningens anvendelse. Opstilling af en totalrådgivningsgruppe og indgåelsen af de nødvendige kontrakter vil normalt være et omfattende arbejde, hvorfor løsningen af enkeltstående faser typisk vil ske i delt rådgivning. Det sagte udtrykker dog kun noget praktisk. Principielt er der intet i vejen for at overlade en gruppe af rådgivere at løse en enkelt fase som en samlet rådgivning, og de problemer, som knytter sig til en sådan situation, svarer til problemerne i totalrådgivningssituationen med den forskel der ligger i, at rådgivningsopgaven er begrænset til den enkelte fase.

I forbindelse med udviklingen af totalrådgivningsmodellen overvejede det udvalg, som udviklede modellen, spørgsmålet, om totalrådgivningsmodellen burde udformes gennem dannelsen af rådgivende

firmaer, som kunne løse hele den samlede rådgivningopgave. Udvalget fandt noget sådant vanskeligt, især fordi sammenhængen imellem navnlig økonomien i arkitektindsatsen ikke i samme virksomhed lod sig forene med økonomien i ingeniørindsatsen, således at der kunne skabes en økonomisk helstøbt virksomhed. Udviklingen har da også vist, at totalrådgivningen hidtil har været udøvet gennem ad hoc dannede grupper eller af enkeltfirmaer med tilknyttede underrådgivere.

Det fald i rådgivningsopgaver, som den økonomiske udvikling her i landet har medført igennem de seneste år, har bevirket at en række rådgivere har søgt at opbygge markeder i udlandet. Ved virke i udlandet stilles normalt krav om, at den samlede rådgivningsindsats tilbydes ved løsning af opgaven, idet den faglige opdeling imellem de enkelte rådgivere, som kendes her i landet - vel ikke er ukendt i udlandet - men ikke ønskes anerkendt af udenlandske klienter, som ikke ønsker at styre faglige opdelinger i forbindelse med løsningen af rådgivnings- og projekteringsopgaver. Dette har ført til, at rådgivende firmaer her i landet har etableret permanente samarbejdsgrupper - ofte organiseret i aktieselskabsform - med det formål at drive akkvisition på det udenlandske marked, og at søge at opnå rådgivningsaftaler omkring byggerier og planlægningsopgaver i udlandet.

B. "Skiverådgivning" - Fuld rådgivning.

Som noget nyt er i ABR indbygget en forudsætning om, at rådgiverens ydelse kan opdeles i "skiver", således at rådgiverens ydelser kun udgør en del af den ydelse, som traditionelt påregnes gennemført i en fuldstændig rådgivningsopgave.

Terminologien "Skiverådgivning - Fuld rådgivning" er uhensigtsmæssig, idet udtrykkene intet siger om begrebernes indhold.

I tiden indtil slutningen af 1960'erne var en rådgivningsopgave for en teknisk rådgiver en opgave gående ud på at bistå bygherren med rådgivning og projektering i tiden fra udarbejdelsen af byggeprogrammet, og indtil byggeriet var afsluttet, byggeregnskab udarbejdet og godkendt o.s.v., eller indtil opgaven forinden var blevet standset. Byggesagerne gennemførtes traditionelt med et udbud på grundlag af et projektmateriale, som i tilstrækkelig grad beskrev de enkelte entreprenørers ydelser.

I løbet af den sidste halvdel af 1960'erne skete der en ændring i byggeriets organisationsformer.

Industrialiseringen af byggeriet medførte, at det for en række byggerier viste sig at være uhensigtsmæssigt at gennemføre en projektering af en række detaljer i de enkelte dele af byggeriet. Med en total detaljering af byggeriets enkelte dele kunne man risikere at gennemføre krav, som var uhensigtsmæssige for de industrielle produktioner, som skulle fremstille de enkelte bygningsdele. Skete noget sådant, ville en del af de økonomiske og andre fordele, som den industrielle produktion skulle indebære i forhold til den traditionelle håndværksmæssige udførelse, gå tabt. Beskrev man alle detaljer i de enkelte bygningsdele på en måde, så de opfyldte de krav, som indeholdtes i en bestemt fabrikants produktionsapparat, ville man ophæve enhver form for priskonkurrence i et udbud, idet tilpasningen til vedkommende fabrikants produktionsapparat ville medføre, at vedkommende ville blive billigere end de fabrikanter, som ikke fuldt ud kunne udnytte deres produktionsapparaters fordele i forbindelse med vedkommende leverance.

Projekteringsmæssigt indebar industrialiseringen et behov for, at en række bygningsdele blev beskrevet ud fra et krav om, hvilke funktioner de pågældende bygningsdele skulle opfylde, og at det herefter blev overladt til de enkelte tilbudsgivere at udforme bygningsdelene i alle detaljer. Ved udbud på funktionsbeskrivelse indholdt tilbudene ikke alene - som tidligere - en pris på leverancen, men tilbudene indeholdt også en beskrivelse af de ydelser, som tilbudsgiveren tilbød. Disse ydelser var normalt vidt forskellige for de enkelte tilbudsgiveres vedkommende, og bygherren måtte da i forbindelse med sit valg af tilbud skønne såvel over prisen som over kvaliteten af den ydelse, som blev tilbudt. Den traditionelle licitationsform var dermed sprængt.

Medens udbudet på funktionsbeskrivelse ikke var udbud på et mindre totalt projekteringsgrundlag, end de traditionelle udbud på grundlag af et totalprojekt var det, så skete der en udvikling omkring totalleverancen, hvorefter en del af den tekniske projektering blev opdelt på flere hænder.

I tiden efter totalleverancens fremkomst overlod bygherrerne ofte hele planlægnings- og projekteringsopgaven til totalleverandøren uden at bygherren selv havde fornøden viden om sit behov, uden at kunne bedømme totalleverandørens tilbud, og uden at knytte den fornødne tekniske sagkundskab til sig.

Efterhånden gik det op for flere og flere bygherrer, at selv ved udbud på totalleverance var det nødvendigt at have teknisk rådgivning og bistand for at kunne afklare sit behov, og for til kunne udarbejde en beskrivelse for at sikre, at totalleverandørens ydelse blev defineret i en sådan grad, at det blev muligt at udøve en kontrol med totalleverandørens præstationer.

Ydelsen for de tekniske rådgivere, som blev tilknyttet bygherren, blev i disse situationer begrænset til medvirken i en rådgivning i en eller flere af den traditionelle rådgivnings faser, for eksempel begrænset til udarbejdelse af byggeprogram og projektforslag samt til udøvelse af en modtagekontrol.

De tekniske rådgivere som blev knyttet til totalleverandøren og som bistod totalleverandøren med udformning af det projektmateriale, som skulle danne grundlaget for totalleverandørens produktion, fik som udgangspunkt den traditionelle rådgivningsopgave begrænset på forskellig måde. Havde bygherrens rådgivende teknikere udarbejdet et grundlag i form af for eksempel dispositionsforslag eller projektforslag, indebar noget sådant selvsagt en begrænsning af den tekniske rådgivningsopgave for de rådgivere, som blev tilknyttet totalleverandøren.

I relation til udarbejdelsen af det projektmateriale, som skulle danne grundlaget for den egentlige bygningsproduktion - hovedprojekter - burde der i praksis være sket en begrænsning af den rådgivende teknikers indsats, idet en del af denne projektering og planlægning burde foretages af totalleverandørens tekniske og industrielle medarbejdere. I praksis viste det sig imidlertid, at kun meget få totalleverandører havde en sådan størrelse og organisation, at der opnåedes væsentlige besparelser i den projekterende teknikers indsats. I praksis viste det sig, at næsten ingen totalleverandører havde mulighed for at gennemføre byggeopgaverne ved brug af egne folk. Totalleverandørerne

måtte derfor knytte en række underentreprenører til sig i forbindelse med byggeriets gennemførelse, og hermed opstod et behov, svarende til behovet i en traditionel fagentreprisemodel, for at have et projekteringsgrundlag, som kunne definere og styre de enkelte underleverandørers ydelser. I praksis viste det sig tillige, at kun meget få totalleverandører havde planlægnings- og produktionsapparater, som kunne udarbejde det projektmateriale, som var nødvendigt for byggeriets produktion.

Som en konsekvens af udviklingsforløbet er opstået et behov for, at tekniske rådgivere knyttes til løsning af enkelte af den traditionelle rådgivnings faser. Dette nødvendiggjorde en klarere opdeling af faserne end under tidligere regler, jfr. f. eks. § 6, stk. 1, i 1958-reglerne. Samtidig skete der en ændring af de hidtil kendte faser. Spørgsmålet om rådgivningens faser skal behandles nedenfor i § 14.

En opdeling af rådgivningen i dens enkelte faser og en tilknytning af rådgivere til kun at løse en enkelt eller enkelte fasers rådgivnings- og projekteringsproblemer blev døbt "skiverådgivning" ud fra en velkendt behandling af en Salami-pølse.

Ved udformningen af teknikerreglerne måtte hensynet til skiverådgivningens problemer tilgodeses. Disse problemer knytter sig navnlig til definition af rådgiverens ydelser, til fastsættelse af honoraret herfor, samt til spørgsmålet om rådgiverens ansvar for fejl i det projekt, han afleverer, henholdsvis modtager. Disse spørgsmål skal behandles i forbindelse med de enkelte afsnit om ydelse, § 14, honorar, § 15, og ansvar, § 20.

Uanset det sagte om udviklingsforløbet må det fremhæves, at gennem hele perioden har det overvejende antal sager været gennem-

ført i en traditionel organisationsform, hvor de tekniske rådgivere har været knyttet til løsningen af den fulde rådgivningsopgave - et forhold som stadig gælder. Efter ABR 2.1.4. er der som nævnt ovenfor en formodning for, at en rådgiver engageres til udføre den fuldstændige rådgivningsopgave, hvis ikke andet er aftalt.

§ 10: SÆRLIGT OM DELT (FAGDELT) RÅDGIVNING.

Ved delt rådgivning er det klienten, som vælger de rådgivere, som knyttes til byggeriets gennemførelse, og som løser hver deres del af den samlede rådgivningsopgave, som knytter sig til byggesagens gennemførelse.

I praksis er det sædvanligt, at en af de tekniske rådgivere - hyppigt arkitekten - rådgiver klienten om, hvilken teknisk sagkundskab det vil være naturligt at knytte til byggesagen, og ofte tillige om hvilke personer eller firmaer, der må anses for at være anbefalelsesværdige. Dette ændrer intet ved, at klientens valgfrihed er fri.

I overensstemmelse med sædvanlig praksis bestemmes det i ABR 2.4.1., at "Rådgiveren er pligtig at samarbejde med de øvrige rådgivere, som måtte være knyttet til sagen".

Uanset at denne bestemmelse er formuleret som en klar forpligtelse for de enkelte rådgivere, har bestemmelsen næppe betydning ud over at være af en vis pædagogisk værdi.

I de i praksis meget sjældne tilfælde, hvor en klient må foretage udskiftning af en teknisk rådgiver på grund af samarbejdsvanskeligheder rådgiverne imellem, er det normalt umuligt at henføre disse samarbejdsvanskeligheder til en rådgivers adfærd i et sådant omfang, at der kan være tale om at lade samarbejdsvanskelighederne tilregnes vedkommende som en væsentlig misligholdelse af forpligtelserne over for klienten.

Efter den normale praksis, hvor en klient drøfter valget af de øvrige rådgivere med en af rådgiverne og ofte overlader til vedkommende at forhandle med de øvrige rådgivere, er i praksis opstået diskussion om, hvem der hæfter for disse rådgiveres honorar.

I praksis har foreligget en række tilfælde, hvor en rådgiver, for eksempel en rådgivende ingeniør, hævder at være engageret af for eksempel arkitekten og ikke af bygherren med henblik på løsning af opgaver - således at arkitekten skulle hæfte for betalingen af den rådgivende ingeniørs honorar. På samme måde har foreligget tilfælde, hvor en klient har afvist at betale for eksempel en rådgivende ingeniørs honorar med henvisning til, at den rådgivende ingeniør ikke er engageret af klienten, men af arkitekten.

Efter hidtidig praksis er det den alt overvejende hovedregel, at de rådgivende teknikere ved delt rådgivning er engageret af klienten. Retter for eksempel en arkitekt henvendelse til en rådgivende ingeniør om bistand i forbindelse med et byggeri, er der så høj grad af formodning for, at arkitekten optræder på en klients vegne - og imod at arkitekten optræder på egne vegne - at der må kræves noget ganske særligt, for at det kan antages, at arkitekten og ikke klienten skulle hæfte for den rådgivende ingeniørs honorar.

I praksis vil en rådgivers hæftelse overfor en anden rådgivers honorar være begrænset til tilfælde, hvor vedkommende enten optræder for egen regning som bygherre, som totalrådgiver, eller som totalleverandør.

I praksis vil der normalt aldrig herske tvivl hos en rådgivende tekniker om, hvorvidt hans ydelse bliver præsteret i en delt

rådgivnings organisationsform, eller om han yder sin rådgivning til en totalrådgiver eller til en totalleverandør. Skulle der i praksis opstå en situation, hvor en rådgiver, som har virket i en delt rådgivning, hævder at være engageret af en anden rådgiver som totalrådgiver eller som totalleverandør, er situationen så sjældent forekommende, at der er grund til at lade vedkommende selv have bevisbyrden for, at han er blevet engageret i strid med den faktisk foreliggende byggeorganisation.

Formodningen for, at det ved delt rådgivning er bygherren (klienten) som har engageret den rådgivende tekniker indebærer, at det er klienten, som hæfter for de rådgivende teknikeres honorarer. Kutymen må på dette punkt siges at være ret fast, hvis ikke andet meget klart fremgår af de indgåede aftaler.

Fra praksis kan nævnes

U.f.R. 1972.719 HD omhandler et tilfælde, hvor en bygherre anmodede en arkitekt om at medvirke ved projektering af et fabriksbyggeri i Tårnby. Byggeriet blev ikke gennemført, og bygherren nægtede at betale honorar til den rådgivende ingeniør, som han hævdede, at han aldrig havde bemyndiget arkitekten til at engagere.

Højesteret dømte bygherren til at betale ingeniørhonoraret, blandt andet med henvisning til, at under hensyn til det påtænkte byggeris omfang og karakter måtte bygherren have forudset, at arkitekten ville søge ingeniørmæssig bistand ved projektets udarbejdelse.

U.f.R. 1910.642 LHSD omhandler et tilfælde, hvor en rådgivende ingeniør var blevet engageret af en sagfører, der for en klient var økonomisk leder af et byggeforetagende. Efter samråd med byggeriets arkitekt, havde sagføreren anset engagementet af ingeniørbistanden for nødvendigt for byggeriets forsvarlige gennemførelse. Bygherren dømtes til at betale ingeniørens honorar, uanset at bygherren hævdede, at han ikke selv havde engageret ingeniøren, og at han aldrig havde bemyndiget nogen anden hertil.

U.f.R. 1909.53 GKS, som omhandlede en situation, hvor en arkitekt, til hvem en advokat med en grundejers samtykke havde rettet henvendelse om udarbejdelse af tegninger til et påtænkt byggeføretagende, krævede sit arbejde hermed betalt af grundejeren. Det blev i dommen statueret, at arkitekten måtte være berettiget til at gå ud fra, at hans vederlag skulle betales af grundejeren, der stedse havde optrådt som bygherre, og det uanset de mellem grundejeren og advokaten trufne aftaler.

Se også U.f.R. 1973.870 ØLD, 1941.190 ØLD og 1938.426 ØLD.

Modstykket til, at klienten hæfter for en rådgivende teknikers honorar er, at de rådgivende teknikere ikke har nogen indbyrdes hæftelse for en eller flere rådgiveres honorarer.

Ved gennemførelsen af ABR 2.1.5. er der sket en styrkelse af kutymen, hvorefter klienten hæfter for de enkelte tekniske rådgiveres honorarer.

Som der er redegjort for ovenfor, er ABR 2.1.5. begrænset til en særlig specialviden, som ligger ud over den sædvanlige rådgivning i forbindelse med gennemførelsen af et byggeri, som arkitekt-, landskabsarkitekt-, konstruktions- eller installationsingeniørbistand. ABR forudsætter, at klienten har kendskab til nødvendigheden af en sådan sædvanlig bistand, hvilket må indebære, at klienten ligeledes må have kendskab til sin forpligtelse til at honorere en sådan bistand, jfr. U.f.R. 1972.719 HD.

Med udelukkelse af totalrådgivnings- og totalleverancesituationen og med fremhævelsen af hæftelsen i tilfælde af delt rådgivning står alene tilbage den situation, hvor den "engagerende" rådgiver til trods for, at der er tale om delt rådgivning, optræder i eget navn, herunder optræder som bygherre. I sidstnævnte tilfælde er der ikke

tvivl om, at rådgiverens hæftelse overfor den engagerende rådgiver. De tilfælde, hvor en rådgiver i tilfælde af delt rådgivning optræder i eget navn og engagerer rådgivere for egen regning til løsning af byggeopgaver, er så sjældent forekommende, at de ikke i praksis bør forstyrre hovedreglen om, at en rådgiver ved delt rådgivning ikke hæfter for betalingen af en anden rådgivers honorar.

En mulig undtagelse til det sagte kan der være tale om at overveje i tilfælde, hvor klienten er en anden end bygherren - og hvor den rådgiver, som lader sig engagere af en anden rådgiver, med rette svæver i den vildfarelse, at han har bygherren og ikke den engagerende rådgivers klient som sin opdragsgiver. Noget sådant kan tænkes i tilfælde af delt rådgivning med en totalleverandør som klient. Tilfælde af denne art har så vidt vides ikke hidtil i praksis givet anledning til spørgsmål om, hvem der hæfter for den engagerede rådgivers honorar, og det må formentlig bero på en vurdering af de konkrete omstændigheder, hvem - den engagerende eller den engagerede rådgiver - som skal bære risikoen for, at klientrelationerne ikke er blevet afklaret i tilfælde, hvor den engagerende rådgivers klient ikke kan betale.

Som en konsekvens af, at klienten ved delt rådgivning har kontrakt med hver enkelt af de engagerede rådgivere, følger, at de enkelte rådgivere ikke har nogen hæftelse for de øvrige rådgiveres opfyldelse af de dem påhvilende forpligtelser, og at de enkelte rådgivere kun bør bære ansvaret for egne fejl og forsømmelser. Ofte sløres dette ansvarsforhold i praksis af vanskeligheder ved at afgøre grænserne mellem de enkelte rådgiveres ydelser i den konkrete byggesag.

Uanset at de enkelte rådgivere ikke har nogen adkomst til at blande sig i den måde, hvorpå de øvrige rådgivere løser de dem påhvilende opgaver, kan det i praksis tænkes, at en rådgiver burde have gjort indsigelse imod et af en anden rådgiver udført arbejde, eller måske have nægtet at modtage et af en anden rådgiver udarbejdet materiale som grundlag for udførelsen af hans egen rådgivning og projektering. Herom henvises til § 19 om rådgiveransvaret.

At de enkelte rådgivere ved delt rådgivning er engageret af klienten indebærer, at de enkelte rådgivere ikke kan og ikke bør blande sig i størrelsen af de øvrige rådgiveres honorar.

I praksis har foreligget tilfælde, hvor der omkring et byggeri er indgået aftaler med en række tekniske rådgivere i en delt rådgivningsorganisationsform, men hvor disse rådgivere har accepteret et samlet maksimum for summen af samtlige rådgiveres honorarer. En sådan situation nærmer sig i relation til fordeling af honorar, budgetlægning, omprojektering m.v. de under totalrådgivningen beskrevne sammenhænge, jfr. § 11, og det må antages, at problemerne i det interne forhold må behandles på samme måde som i totalrådgivningstilfældene, uagtet at rådgiverne intet solidarisk ansvar har over for klienten.

Ved delt rådgivning er det klientens opgave at styre de enkelte tekniske rådgivere indbyrdes, ligesom det er klientens opgave at påse, at de enkelte rådgiveres ydelser er således indbyrdes afgrænset, at de tilsammen udgør hele den nødvendige rådgivning og projektering - hverken mere eller mindre. Efter traditionel praksis havde arkitekten den koordinerende projekteringsledelse og byggeledelse, hvem det påhvilede på bygherrens vegne at formulere programmet eller opgaven for de enkelte rådgivende teknikere.

Til illustration kan nævnes to udtalelser, som er gengivet i dommen U.f.R. 1972.719 HD.

I sagen udtaler Responsumudvalget under Dansk Ingeniørforening blandt andet følgende:

"Det kan ..... ikke anses for usædvanligt, at ovennævnte forelæggelser og godkendelser sker alene gennem arkitekten, såfremt denne er projektleder.

.....

Det kan anses for sædvanligt for et byggeri af den omhandlede karakter (en fabriksbygning), at kontakten i det væsentlige sker gennem arkitekten, såfremt denne er projektleder, i øvrigt uanset om den rådgivende ingeniør er antaget af bygherren på dennes eller på arkitektens foranledning."

I sagen udtaler Retsudvalget under Danske Arkitekters Landsforbund blandt andet

"at det i tilfælde, hvor en rådgivende ingeniør er antaget på foranledning af arkitekten og med bygherrens samtykke, er almindeligt, at den væsentligste kontakt mellem bygherren og de til byggeriet knyttede teknikere sker gennem arkitekten."

§ 11: SÆRLIGT OM TOTALRÅDGIVNING. 1)

I § 9 er redegjort for begrundelsen for, at totalrådgivningen blev udviklet som organisationsform for byggeriets planlægning og projektering. I det følgende skal behandles en række spørgsmål, som knytter sig til totalrådgivningens organisation og virke. De spørgsmål, som ikke er specielle for totalrådgivningens problematik, vil blive behandlet i anden sammenhæng.

Ved behandlingen af totalrådgivningens problemer er det nødvendigt at sondre imellem retsforholdet imellem totalrådgiveren og klienten (A) og imellem totalrådgivningsgruppens medlemmer indbyrdes (B). Under (C) skal behandles spørgsmålet om valget mellem delt rådgivning og totalrådgivning.

A. Forholdet imellem klienten og totalrådgiveren.

Med definitionen af totalrådgivning, jfr. ABR 2.2.2., og ovenfor § 9 omfatter begrebet såvel den situation, hvor en enkelt rådgiver påtager sig at yde al den til byggeriets gennemførelse fornødne tekniske rådgivning, og som alene hæfter over for klienten, som den situation hvor rådgivningen ydes af en gruppe af selvstændige rådgivere, som går sammen om at yde den samlede rådgivning og om at hæfte herfor.

---

1) Om totalrådgivning henvises til Betænkning om Totalrådgivnings Organisation, Kontrakter m.v., udgivet af PAR og FRI.

Medens klienten ved delt rådgivning har frihed til at bestemme, hvem der skal knyttes til et byggeri som rådgivende tekniker, sker der i totalrådgivningssituationen en begrænsning af klientens nævnte valgfrihed.

Ved totalrådgivning, udøvet af en gruppe af rådgivere, hæfter gruppens enkelte medlemmer solidarisk for opfyldelsen af rådgivningsaftalen, og de enkelte medlemmer kommer dermed til at hæfte for de øvrige rådgiveres evne og vilje til at opfylde rådgivningsaftalen.

Ved totalrådgivning, hvor en enkelt rådgiver påtager sig at udføre hele den tekniske rådgivning, må vedkommende i praksis engagere underrådgivere, for hvis ydelser han hæfter over for klienten.

I begge tilfælde indebærer hæftelsen en begrænsning af klientens frihed til at bestemme, af hvilke personer eller firmaer totalrådgivningsgruppen skal bestå, eller hvem der skal tilknyttes som underrådgivere.

Fremtiden vil vise, hvor stor en rolle en begrænsning af klientens valgfrihed vil betyde. Tendenser i udviklingen tyder på, at begrænsningen af klientens valgfrihed ikke kommer til at blive af afgørende betydning for klienten. Noget tyder på, at totalrådgivningens fortsatte anvendelse vil resultere i dannelsen af mere fast etablerede totalrådgivningsgrupper, hvor klientens valg snarere bliver et valg imellem grupperne, end det bliver et valg imellem de enkelte rådgivere, hvoraf totalrådgivningsgruppen sammensættes.

Ved valget af totalrådgiver opstår spørgsmålet om det bør foretrækkes at kontrahere med én teknisk rådgiver, der påtager sig at løse hele opgaven eller at kontrahere med en gruppe, som består af rådgivere, som skal medvirke ved løsningen af opgaverne.

I praksis vil ingen rådgivningsfirmaer kunne løse alle de rådgivningsopgaver, der knytter sig til en byggesag, hvis den ikke er helt lille. Vælges derfor et firma som totalrådgiver, indebærer noget sådant, at vedkommende må engagere underrådgivere med henblik på løsningen af de opgaver, som vedkommende ikke selv kan løse. Det beskrevne valg bliver dermed et spørgsmål om at vælge mellem en organisation, hvor en væsentlig del af rådgivningen udøves gennem en række underrådgivere, uden ansvar over for totalrådgiverens klient, eller en organisation hvor alle, som medvirker som tekniske rådgivere, har et personligt ansvar over for klienten for opgavernes løsning.

Om den ene eller den anden form skal vælges, kan næppe afgøres generelt. I praksis er der dog en vis tendens til, at bygherren foretrækker totalrådgivningsgruppen, hvor alle de tekniske rådgivere påtager sig en solidarisk hæftelse for opgavens løsning. Herved opnår klienten en større sikkerhed for opgavens løsning i tilfælde, hvor en af rådgiverne misligholder sine forpligtelser, dør, går konkurs, træder i likvidation eller lignende. I disse tilfælde er de øvrige medlemmer af totalrådgivningsgruppen forpligtet til at færdiggøre hele opgaven. Har klienten kun kontraheret med én rådgiver, kan klienten komme i en vanskelig situation, hvis vedkommende rådgiver misligholder sine forpligtelser, dør, går konkurs, træder i likvidation eller lignende, idet klienten ikke har noget retsforhold til underrådgiverne.

De spørgsmål, som skal afklares i aftalen imellem klienten og totalrådgiveren, adskiller sig ikke fra de spørgsmål, som skal afklares i teknikeraftalen ved delt rådgivning. Som forskelle kan nævnes, at totalrådgivningsaftalen typisk omfatter al rådgivnings-

og projekteringsarbejde vedrørende det pågældende byggeri, hvorved opdelingen af ydelserne på de forskellige former for rådgivning undgås.

Medens der ikke er principielle forskelle imellem de spørgsmål, som der skal tages stilling til i en totalrådgivningsaftale, vil totalrådgivningsaftalen ofte rumme bestemmelser, som kun sjældent findes i rådgivningsaftalerne ved delt rådgivning. Dette gælder navnlig bestemmelse om hæftelse for styrende økonomisk ramme og hæftelse for overholdelse af projekteringstidsplanen.

Den væsentligste forskel imellem totalrådgivningssituationen og situationen ved delt rådgivning ligger i den solidariske hæftelse, som indtræder i tilfælde, hvor totalrådgivningen udøves af en gruppe. Som en konsekvens af totalrådgivningsmodellen hæfter de enkelte medlemmer af gruppen personligt og solidarisk med de øvrige for opfyldelsen af totalrådgivningsaftalen.

I ABR 6.2.8. er optaget følgende bestemmelse:

"Udøves totalrådgivning af en gruppe, jfr. 2.2.2., hæfter gruppens medlemmer overfor klienten solidarisk for opgavens løsning og optræder overfor klienten som een rådgiver ....."

Fællesskabet i hæftelsen for den samlede ydelse indebærer, at hæftelsen består uafhængigt af, om et af totalrådgivningsgruppens medlemmer er i stand til at opfylde sin andel af de samlede forpligtelser. Dette indebærer, at totalrådgivningsgruppens medlemmer i forhold til klienten må have adgang til at supplere sig med den bistand, som er fornøden for at opfylde aftalen i tilfælde, hvor et af gruppens medlemmer svigter. Er der tale om væsentlige dele af den samlede opgave, aftales det ofte, at klienten skal have adgang

til at godkende, at sådanne dele af opgavens løsning overlades en anden rådgiver, hvad enten denne optages i totalrådgivningsgruppen eller tilknyttedes som underrådgiver. Med mindre andet aftales med klienten, vil et nyt medlem af totalrådgivningsgruppen ikke hæfte over for klienten for opfyldelsen af rådgivningsaftalen.

Som en konsekvens af den solidariske hæftelse vil gruppens enkelte medlemmer hæfte for den skade, som påføres klienten ved fejl eller forsømmelser i forbindelse med løsningen af rådgivningsopgaven, uanset hvilke af gruppens medlemmer der er årsag til fejlen eller forsømmelsen.

Det solidariske ansvar for fejl eller mangler følger af, at totalrådgivningsgruppens enkelte medlemmer hæfter for gruppens samlede ydelse. Det må erkendes, at de reale grunde, som taler for en solidarisk hæftelse for præstationen af totalrådgivningsgruppens ydelse, ikke har samme vægt, når der er tale om en hæftelse for fejl og mangler, efter at ydelsen er præsteret. Er rådgivningsopgaven løst, har de begrundelser for totalrådgivning, som knytter sig til planlægningen og styringen af rådgivningen og projekteringen, ikke længere nogen særlig vægt, idet den blotte frygt for et efterfølgende solidarisk ansvar for fejl eller mangler næppe har selvstændig betydning for selve ydelsens indhold eller omfang. Et solidarisk ansvar for skade, som skyldes fejl eller mangler, vil føles lange mere byrdefuldt end en solidarisk hæftelse for ydelsens præstation, idet ansvaret ofte kommer frem, efter at den styringsorganisation, som gruppen har opbygget for opgavens løsning, er afviklet og måske efter at hele gruppen er opløst. Hensynet til klienten vil normalt være tilstrækkeligt varetaget gennem et ansvar for det af gruppens medlemmer, som har begået den skadevoldende og ansvarspådragende fejl og for dette medlems ansvarsforsikringsselskab.

En begrænsning af det solidariske ansvar kræver en aftale herom. En naturlig konklusion af det sagte kunne være en aftale om en begrænsning af ansvaret, således at hvert af totalrådgivningsgruppens medlemmer alene er ansvarlig for den skade (del af skade), som skyldes hans fejl og forsømmelser. En sådan begrænsning vil i praksis kunne give vanskeligheder med at få klarlagt grænserne imellem de dele af ydelsen, som totalrådgivningsgruppens enkelte medlemmer har præsteret.

De anførte bemærkninger taler klart for at gennemføre en beløbsbegrænsning af totalrådgivningsgruppens ansvar og for en samlet ansvarsforsikringsløsning, jfr. herom § 21.

Udøves totalrådgivningen af en gruppe af rådgivere, er det i forhold til klienten nødvendigt, at gruppen udpeger en repræsentant, der på gruppens vegne kan forhandle med klienten, og som på gruppens vegne med bindende virkning kan modtage meddelelser vedørende opgavens løsning.

I ABR 6.2.8. nævnes udtrykkeligt, at

"Gruppen udpeger en leder, som optræder på gruppens vegne i forhold til klienten."

B. Forholdet imellem totalrådgivningsgruppens enkelte medlemmer.

En totalrådgivningsgruppe, bestående af to eller flere rådgivere, udgør et ad hoc interessentskab med det formål at opfylde den med klienten indgåede aftale. Kontrakten imellem gruppens medlemmer har som formål at binde gruppens organisation sammen, at styre organisationen samt at fastlægge løsningen af de vigtigste af de konflikter, som kan opstå i et ofte mangeårigt samarbejde.

I det følgende vil alene blive behandlet de spørgsmål, som specielt knytter sig til gruppedannelsen og grupperes virke omkring løsningen af en totalrådgivningsopgave, hvorimod de spørgsmål, som opstår såvel for en totalrådgivningsgruppe som for andre af byggeriets organisationsformer, vil blive behandlet i andre sammenhænge, som for eksempel projekteringsledelse, § 13, ophavsret og patentret, § 17, ansvar §§ 18-20, og ansvarsforsikring, § 21.

Opgaven for totalrådgivningsgruppen er at opfylde den med klienten indgåede rådgivningsaftale. Forpligtelser og rettigheder ifølge denne aftale vil gennem gruppens indbyrdes aftale blive opdelt på gruppens enkelte medlemmer. Skal organisationen være rigtigt opbygget, må summen af de enkelte gruppemedlemmers rettigheder og forpligtelser være nøjagtigt svarende til de rettigheder og forpligtelser, som følger af kontrakten med klienten. Er for eksempel summen af de enkelte medlemmers forpligtelser større end ifølge aftalen med klienten, indebærer noget sådant, at gruppen producerer mere arbejde, end den er forpligtet til, hvilket angriber opgavens økonomi. Er summen af de enkelte medlemmers forpligtelser mindre end efter aftalen med klienten, betyder noget sådant, at den præsterede ydelse bliver mangelfuld med deraf følgende risiko for udløsning af ansvar.

Det måske vigtigste spørgsmål omkring gruppens dannelse og virke er opdelingen imellem gruppens medlemmer af de enkelte dele af den rådgivnings- og projekteringsopgave, som gruppen har påtaget sig over for klienten, og styringen af de enkelte medlemmers løsning af hver deres del af den samlede opgave. Da gruppens enkelte medlemmer hæfter solidarisk for opfyldelsen af aftalen med klienten, kan betydningen af opdelingen af den samlede ydelse og af styringen heraf ikke overvurderes. I en række af de tilfælde, hvor totalrådgivningsgrupper har

løst deres opgave, har der over den samlede ydelse været udarbejdet en arbejds- og tidsplan, hvori man har angivet, hvilke af gruppens medlemmer der har skullet udføre de enkelte aktiviteter, samt tidspunkterne på hvilke de enkelte aktiviteter skulle udføres. Gennem en ordentligt udarbejdet arbejds- og tidsplan for gruppens arbejde opnås en rimelig grad af sikkerhed for, at alle dele af den med klienten aftalte ydelse bliver præsteret.

Skal planen virke efter sit formål, er det nødvendigt, at en person udpeges som projekteringsleder med pligt til løbende at kontrollere, at de enkelte medlemmer i gruppen følger arbejds- og tidsplanen op. Spørgsmålet om projekteringsleder behandles selvstændigt i § 13.

Aftalen imellem totalrådgivningsgruppens medlemmer bør indeholde bestemmelse om, hvordan løsningen af opgaven finansieres. Som oftest aftales det, at hver af gruppens medlemmer selv finansierer det arbejde, som påhviler vedkommende, i tiden indtil dette arbejde bliver honoreret gennem indbetalinger fra klienten. Kun i sjældnere tilfælde træffes aftale om for eksempel at gruppen som sådan optager en fælles kredit til finansiering af opgavens løsning.

På samme måde som aftalen fastsætter opdelingen af den samlede ydelse imellem gruppens enkelte medlemmer, må aftalen indeholde bestemmelser om, hvorledes det samlede honorar skal afregnes og fordeles.

Spørgsmålet om honorarets fordeling har sammenhæng med, på hvilken måde honoraret beregnes efter aftalen med klienten. Beregnes honoraret for eksempel efter anvendt tid, er det naturligt at anvende tidsforbruget eller den af hver deltager udbetalte lønudgift som grundlag for fordelingen imellem gruppens enkelte medlemmer. Er honoraret aftalt som et procenthonorar eller som et fast honorar, kendes tilfælde

hvor dette honorar er aftalt fordelt imellem de enkelte medlemmer efter fikserede brøker, ofte baseret på honoraret for delt rådgivning.

Uanset hvilken honoreringsform, der er aftalt med klienten, er der dog visse forhold, som bør iagttages.

Ingen totalrådgivergruppe kan tillade sig et efter opgavens art for stort pengeforbrug. Den fælles økonomiske hæftelse for opgavens løsning nødvendiggør udarbejdelsen af et budget for opgavens løsning. Er der udarbejdet en arbejds- og tidsplan som beskrevet ovenfor, vil det være naturligt at knytte budgettet til denne plan, således at det i planen registreres, hvor stort et beløb udførelsen af de enkelte aktiviteter må koste.

Uanset hvilken honoreringsform, der er aftalt med bygherren, er det nødvendigt, at totalrådgivergruppen organiserer sit eget bogholderi for opgavens løsning, og således at á conto begæringer fremsendes fra gruppen - normalt af projekteringslederen - og at indbetaling af honorar sker til gruppen - normalt til projekteringslederen - og ikke til de enkelte medlemmer. Gruppen vil således have en fælles omkostning i forbindelse med administrationen af opgavens løsning. Ud over registreringen af pengeforløbet aftales det ofte, at de enkelte medlemmer til projekteringslederen månedligt skal indberette størrelsen af afholdte lønudgifter og anvendte medarbejdertimer, således at projekteringslederen får mulighed for løbende at registrere pengeforbruget i forbindelse med opgavens løsning og får mulighed for at sammenholde dette pengeforbrug med budgettet og med det med klienten aftalte samlede honorar.

Uanset hvilken honoreringsform, der er aftalt med klienten, må det tilrådes at søge en sådan fælles registrering af tidsforbrug og lønudgifter etableret. For det første fordi de afholdte lønudgifter

danner grundlaget for fremsendelse af á conto begæringer. For det andet fordi et for hurtigt forbrug af en deltagers andel af det samlede honorar indebærer en betydelig risiko for, at vedkommende deltager ikke vil være i stand til at opfylde sin kontrakt fuldt ud, fordi han ikke vil have økonomien hertil.

Ud over udgiften til administration af totalrådgivergruppen vil gruppen ofte have udgifter til honorarer til underrådgivere og lignende, som skal dækkes af det med klienten aftalte honorar.

Spørgsmålet om honorarets fordeling rummer to problemer, nemlig spørgsmålet om udbetaling af á conto honorarer under rådgivnings- og projekteringsperioden og spørgsmålet om fordelingen af overskud og underskud.

Sædvanligvis aftales det, at indkomne á conto honorarer først anvendes til dækning af påløbne fællesudgifter for gruppen, og derefter fordeles således, at hvert medlem - så langt honoraret rækker til - oppebærer et beløb, som svarer til den udbetalte medarbejderløn med tillæg af en aftalt omkostningsfaktor. Denne omkostningsfaktor behøver ikke nødvendigvis at være den samme for de enkelte medlemmer af totalrådgivergruppen.

Om en opgave vil give overskud eller underskud, afhænger af på hvilken måde man har defineret udgiften ved de enkelte medlemmers arbejde under sagsforløbet. Erfaringsmæssigt står man sig ved at anvende en så lav debitering af de enkelte medlemmers indsats, at der er rimelig sikkerhed for, at der fremkommer et overskud.

Fordelingen af dette overskud afhænger af, på hvilken måde udgiften ved de enkelte medlemmers indsats er debiteret. Er der aftalt faste brøkdele af det med klienten aftalte honorar, giver overskudsfordelingen sig selv, men ofte aftales det for eksempel, at halvdelen af

overskuddet fordeles efter de enkelte medlemmers samlede lønudgifter, og halvdelen af overskuddet deles lige.

Aftale om fordeling af underskud bør normalt følge reglerne om fordeling af overskud.

I relation til totalrådgivergruppens økonomi opstår særlige problemer, hvis det viser sig, at de budgetmæssige forudsætninger ikke holder stik, for eksempel fordi et af gruppens medlemmer ikke lever op til de planlagte krav, eller fordi et medlem begår fejl, som indebærer omprojektering eller en uforudset indsats fra de øvrige gruppemedlemmers side. Nævnes kan også den situation, at et af gruppens medlemmer har forårsaget, at den styrende økonomiske ramme er blevet sprængt, og at hele projektet derfor må revideres for gruppens regning.

I aftalen imellem gruppens medlemmer kan man næppe komme længere end til en bestemmelse om, at hvis et medlem ved ikke at overholde de ham påhvilende forpligtelser eller ved at begå fejl derved påfører et andet medlem en udgift, da bør vedkommende dække denne udgift. Uanset indholdet af en sådan bestemmelse ses det i praksis, at den, som har haft udgiften, ofte vil foretrække at betale denne selv i stedet for at risikere en diskussion, som kan ødelægge det indbyrdes samarbejde imellem gruppens medlemmer.

Den solidariske hæftelse for skader, som er forvoldt igennem fejl eller mangler ved rådgivningen, gør det nødvendigt, at der tages stilling til, hvorledes der skal forholdes med dette ansvar imellem gruppens medlemmer.

Påfører et af totalrådgivergruppens medlemmer denne et erstatningsansvar, kan man principielt tænke sig, at dette erstatningskrav må dækkes af den, som har forvoldt skaden (den skadevoldende deltager) eller

må fordeles mellem gruppens medlemmer, for eksempel som andre omkostninger i forbindelse med opgavens løsning.

Om det ene eller andet princip for fordelingen finder anvendelse afhænger af, hvorledes man i juridisk henseende vil opfatte totalrådgivergruppen.

Opfatter man totalrådgivergruppen som værende et samarbejde, hvor hver af parterne i det interne forhold skal løse hver sin del af opgaven, og hvor den enkelte deltager principielt ikke har noget med de andre deltageres ydelse at gøre (bortset fra opfyldelsen af et krav om, at de enkelte delydelser til sidst skal udgøre en enhed), vil det være naturligt at lade den skadevoldende deltager bære erstatningsansvaret, således at han holder gruppens øvrige medlemmer skadesløse.

Opfatter man derimod totalrådgivergruppen som et egentligt selvstændigt interessentskab, hvor de enkelte deltagere i gruppen er interessenter i en art "fællestegnesteue" eller lignende, må spørgsmålet om den indbyrdes hæftelse for et erstatningsansvar løses på samme måde som i et rådgivende firma, der består af flere indehavere. Ansvar vil her fremkomme som "firmaets ansvar" og ikke som de enkelte deltageres ansvar, og ansvaret vil indgå i firmaets økonomi, normalt som en driftsomkostning i det år, hvori ansvaret fastslås.

Begge tilfælde vil forekomme i praksis.

Ved udformning af aftalerne om ansvarets fordeling er det den hidtidige erfaring, at i tilfælde, hvor der er tale om grupper, som er dannet ad hoc, og hvor der ikke er organiseret en egentlig selvstændig tegnesteue til opgavens løsning, foretrækker gruppens deltagere også i relation til ansvaret at manifestere deres indbyrdes uafhængighed i form af en aftale om, at den skadevoldende deltager må holde gruppen skadesløs for det ansvar, han påfører gruppen.

C. Valget imellem delt rådgivning og totalrådgivning.

Om den tekniske rådgivning og bistand omkring en byggesag skal organiseres som en delt rådgivning eller som en totalrådgivning må afhænge af de konkrete omstændigheder.

I det følgende skal nævnes nogle af de hovedforskelle, som kan blive af betydning for valget imellem de to organisationsformer.

Klientens valgfrihed med hensyn til, hvem der skal tilknyttes løsning af de enkelte dele af rådgivningsopgaven begrænses i tilfælde af totalrådgivning.

Ved totalrådgivning, hvor totalrådgiveren er en gruppe, vil de enkelte medlemmer af gruppen hæfte solidarisk for løsningen af den samlede rådgivningsopgave, og - hvis ikke anden aftale træffes - for ansvaret for de skader, som skyldes fejl og forsømmelser med løsningen af rådgivningsopgaven. Ved delt rådgivning hæfter de enkelte rådgivere alene for løsningen af deres opgaver og har alene ansvaret for de skader, som skyldes fejl og forsømmelser med opgaveløsningen.

Ved totalrådgivning har klienten kun en kontrakt, hvorimod han ved delt rådgivning har kontrakt med hver af de engagerede rådgivere.

Ved totalrådgivning vil retsforholdene omkring en projektering med styrende økonomisk ramme og en egentlig tidsplanlægning af projekteringen typisk være klarere end ved delt rådgivning.

Honorarmæssigt er der ingen forskel på, om opgaven løses i totalrådgivning eller som delt rådgivning. Honoraret for totalrådgivningen er summen af honorarerne for de opgaver, som totalrådgivningen omfatter. De lettelser for opgavens løsning, som det måske kan indebære, at opgaven løses som totalrådgivning, modsvares af de byrder, som navnlig den solidariske hæftelse repræsenterer.

§ 12: ENGAGEMENT AF UNDERRÅDGIVERE.

Spørgsmålet om en rådgivers adgang til at overlade løsningen af dele af rådgivningsopgaven til underrådgivere er omhandlet i ABR 2.4.5., hvori bestemmes følgende:

"Rådgiveren kan anvende fremmed bistand til løsning af opgaven, hvor der er sædvane herfor, eller hvor bistanden er af mindre væsentlig betydning.

Med mindre andet er aftalt med klienten, betales sådan bistand af rådgiveren, og denne hæfter for bistanden som for eget arbejde."

Bestemmelsen svarer til AB 1972, § 4, stk. 3, om entreprenørens adgang til at overlade en del af sin opgave til underentreprenører, hvilket efter AB 1972 kan ske "hvor det er sædvanligt eller naturligt", at arbejder udføres i underentreprise.

Med tilknytning af underrådgivere til løsning af en del af den opgave, som rådgiveren har påtaget sig, sker der ikke nogen skyldovertagelse. Underrådgiveren har intet retsforhold til rådgiverens klient, men alene til rådgiveren. Begår underrådgiveren en fejl, hæfter han herfor over for rådgiveren, men klienten vil normalt ikke uden rådgiverens samtykke kunne gøre noget erstatningskrav gældende imod underrådgiveren.

ABR siger intet om, hvad der skal forstås ved, at en underrådgivers bistand skal være af mindre væsentlig betydning, for at engagement kan ske uden klientens samtykke. Udenfor må antages at ligge såvel de tilfælde, hvor en væsentlig del af omfanget af rådgiverens opgave overlades til underrådgivere som de tilfælde, hvor et væsentligt

spørgsmål, som for eksempel de akustiske problemer ved projektering af en koncertsal, overlades en underrådgiver. Uanset at rådgiverens hæftelse gør det mindre betænkeligt, at underrådgivere anvendes, må den personlige indsats, som indeholdes i løsningen af en rådgivningsopgave, føre til, at udtrykket "mindre væsentlig betydning" forstås snævert, således at klienten får en ret vidtgående indflydelse på, hvilke underrådgiveres viden, fantasi og inspiration der knyttes til løsningen af de enkelte rådgiveres opgave.

§ 13: PROJEKTERINGSLEDELSE.

Efter traditionel praksis havde byggeriets arkitekt opgaven med at lede og koordinere de rådgivere, som var knyttet til løsningen af byggesagen. Efter § 2, stk. 12, i 1958 reglerne påhvilede det arkitekten at lede byggearbejdet og at formidle samarbejdet imellem de i byggeriet deltagende parter, jfr. også bemærkningerne i § 10 og U.f.R. 1972.719 HD.

Med den udvikling af rådgivnings- og projekteringsopgavens omfang, som den moderniserede byggeproces indebar, voksede kravene til planlægning og styring af projekteringsforløbet ud over den opgave, som var forudsat i 1958-reglerne. Udviklingen skabte et behov frem for at have egentlige projekteringsledere, hvis opgave var at planlægge udførelsen af de enkelte aktiviteter i projekteringsforløbet, at koordinere de enkelte rådgiveres indsats og at kontrollere, at de enkelte rådgivere afviklede deres opgaver i overensstemmelse med den herfor fastsatte plan.

I bygherrevejledningen, side 51, nævnes, at

"Ved alle byggerier, der ikke er forholdsvis små og enkle, må bygherren, inden rådgivningsaftalerne indgås og inden rådgivningsarbejdet påbegyndes, få præciseret, hvem der har projekteringsledelsen, og hvad denne nærmere går ud på. Projekteringsledelsen er traditionelt blevet varetaget af den projekterende arkitekt . . . . ., men ændringer af byggeopgavernes karakter har medført, at denne løsning ikke længere er den eneste. Det kan i visse tilfælde være rimeligt, at en af de projekterende ingeniører overtager opgaven, f. eks. når byggeriets funktion væsentligt er teknisk præget, og ingeniørarbejderne således er af stor vægt i det samlede byggeri."

Ved større opgaver, som gennemføres i en moderniseret byggeproces, som for eksempel store, komplicerede opgaver og større montagebyggerier vil det være naturligt at tilvejebringe en egentlig planlægning af projekteringen og at lade planlægningen styre af en særligt udpeget projekteringsleder.

I ABR er som noget nyt givet regler for projekteringsledelse.

Som nævnt i § 11 indeholder ABR 6.2.8. en bestemmelse om, at det ved totalrådgivning i grupper er nødvendigt, at der for gruppen udnævnes en projekteringsleder, som har ansvaret for udarbejdelse af arbejds- og tidsplaner og for kontrollen med planernes overholdelse.

Behovet for ansættelse af en særlig projekteringsleder afhænger af byggesagens art.

Ved delt rådgivning vil i langt de fleste opgaver koordineringen af de enkelte rådgiveres indsats kunne løses i overensstemmelse med hidtidig tradition.

Valget af projekteringsleder rummer en række problemer. Udformningen af ABR bærer præg af de vanskeligheder, der altid vil bestå, når flere organisationer skal enes om generelle regler om valg af personer til styringsopgaver.

Enkelte generelle regler for valg af projekteringsleder lader sig dog opstille.

Som projekteringsleder bør normalt kun udpeges én person. Engageres et rådgivende firma som projekteringsleder, vil det være anbefalelsesværdigt at få udpeget én person i firmaet, som har ansvaret for projekteringsledelsen, og at få vedkommendes navn indføjet i rådgivningsaftalen.

Da projekteringslederens opgave, som det siges i ABR 2.4.2, stk. 1, er at stå "for samordningen af rådgivernes indsats", er det nødvendigt, at vedkommende har de tilknyttede rådgiveres fulde tillid og er således placeret, at han kan optræde med den overordnede myndighed og kompetence, som projekteringsledelsen kræver. Skal samarbejdet for-

løbe glat, bør projekteringslederen være nogenlunde uafhængig af de enkelte arbejdsopgaver i projekteringsarbejdets udførelse. Projekteringslederen bør således normalt ikke være en af de enkelte sagsarkitekter eller sagsingeniører, som er tilknyttet opgavens løsning.

Projekteringslederen bør i princippet udpeges af de rådgivere, som er tilknyttet byggeriet på det tidspunkt, da projekteringslederen skal udpeges.

Ved totalrådgivning, udøvet af en gruppe, er det helt naturligt, at gruppen udpeger sin leder og gør det, principielt uden at klienten har nogen indflydelse herpå, jfr. at bygherrevejledningen, side 52, fremhæver, at valget af projekteringsleder ved totalrådgivning er "et internt anliggende i totalrådgivningsgruppen". I overensstemmelse hermed nævnes i ABR 2.4.3. følgende:

"Ved totalrådgivning er projekteringsledelsen inkluderet i rådgivningsydelsen, og udpegningen af projekteringsleder er et internt rådgiveranliggende."

Ved delt rådgivning er kravene til projekteringsledelsen ikke mindre end ved totalrådgivning, hvorfor behovet for rådgivernes indflydelse på valget ikke er mindre end ved totalrådgivningsgrupper. Da klienten har kontraktsforholdet til de enkelte rådgivere ved delt rådgivning, må projekteringslederen engageres ved en aftale herom imellem klienten og projekteringslederen, hvilket nødvendigvis indebærer en indflydelse fra klientens side på valget af projekteringsleder og på fastsættelsen af projekteringslederens kompetence. Denne vanskelige balance i valget af projekteringsleder ved delt rådgivning udtrykkes i ABR 2.4.2., stk. 3 og 4, på følgende måde:

"Ved delt rådgivning udpeger klienten projekteringslederen efter indstilling fra de tekniske rådgivere, der på tidspunktet for udpegningen er knyttet til opgaven.

Aftale med senere til opgaven knyttede rådgivere indgås af klienten efter samråd med projekteringslederen."

Det er næppe muligt generelt at udtale sig om, hvilken uddannelse projekteringslederen skal have for at kunne løse opgaven i den konkrete sag, eller udtale noget generelt om, hvor tyngdepunktet i projekteringslederens kendskab til sagen bør søges placeret.

ABR 2.4.2., stk. 2, siger herom følgende:

"Projekteringslederen vil efter opgavens art normalt være den af rådgiverne, der i forbindelse med projektets tilblivelse forestår de grundlæggende projekteringsarbejder, hvortil de øvrige rådgivere bidrager hver indenfor deres speciale."

I ABR 2.4.2., stk. 5-7, er givet en kort beskrivelse af projekteringslederens opgave i forbindelse med projekteringsledelsen. Der bestemmes således følgende:

"Projekteringslederen fastlægger samarbejdsformen i forståelse med de øvrige rådgivere og klienten, herunder afgrænsningen af de engagerede rådgiveres arbejdsområder på grundlag af de med klienten indgåede aftaler.

Projekteringslederen formidler samarbejdet mellem de i sagen engagerede rådgivere og påser herunder, at de dele af projektet, som de enkelte rådgivere udfører, koordineres.

Projekteringslederen udarbejder projekteringstidsplan og påser, at denne bliver fulgt. Endvidere overvåges projektets økonomi ved udarbejdelse af økonomiske oversigter på grundlag af de øvrige rådgiveres overslag."

Indholdet af disse bestemmelser, der hovedsagelig er af teknisk art, er nærmere beskrevet i specialnormerne, hvortil henvises.

Af mere juridisk karakter er spørgsmålet om projekteringslederens kompetence overfor de øvrige rådgivere og i forhold til klienten, samt spørgsmålet om projekteringslederens ansvar over for klienten og overfor de øvrige rådgivere.

Med projekteringslederens styring af rådgiverens udførelse af projekteringen får projekteringslederen en placering i forhold til rådgiverne, som naturligt gør ham til den, som repræsenterer rådgiverne i forholdet til bygherren. Hertil kommer, at det for projekteringsledelsen i betydeligt omfang er nødvendigt, at kommunikationen imellem rådgiverne og klienten foregår gennem projekteringslederen. Leder projekteringslederen en totalrådgivningsgruppe, vil en sådan kommunikation gennem projekteringslederen føles naturligere for de enkelte rådgivere end ved delt rådgivning, hvor de enkelte rådgivere i kraft af det direkte kontraktsforhold til klienten vil føle det mere unaturligt, at kommunikationen med klienten skal foregå gennem en projekteringsleder. Omvendt føler klienten i en række tilfælde behov for at kunne drøfte spørgsmål med de rådgivere, under hvis fagområde spørgsmålenes løsning henhører, fremfor at diskutere spørgsmålenes løsning med en projekteringsleder, som ofte kun vil have en andenhånds viden om spørgsmålenes indhold og besvarelse.

Skal projekteringslederen virke effektivt, må hensynet til kommunikationen imellem klienten og de enkelte rådgivere vige til fordel for kommunikationen gennem projekteringslederen, hvad enten dette sker gennem projekteringslederen alene eller gennem møder og korrespondance, hvori projekteringslederen deltager sammen med den rådgiver, under hvis fagområde vedkommende problemer henhører.

ABR har i 2.4.2., stk. 8, foretrukket at styrke projekteringslederens placering i forhold til de enkelte rådgivere, når det bestemmes:

"Projekteringslederen drager omsorg for, at klienten får den fornødne orientering og at det nødvendige beslutningsgrundlag forelægges klienten."

Efter ABR 2.4.2., stk. 8, er der ikke tvivl om, at ansvaret for, at den nødvendige kommunikation over for klienten tilvejebringes, påhviler projekteringslederen. Heraf må følge, at de enkelte rådgivere er underkastet projekteringslederen i relation til kommunikationens omfang. Derimod tager bestemmelsen ikke stilling til, om information af og forhandling med klienten skal ske af projekteringslederen personligt, eller om projekteringslederen blot skal formidle dialogen imellem klienten og de enkelte rådgivere.

Med det snævre samarbejde og den fælles styring, som projekteringsledelsen er udtryk for, vil der kunne opstå konflikter om, hvilke løsninger der bør vælges på problemer, som knytter sig til de samlede rådgivningsopgavers løsning. Dette gælder såvel spørgsmål, som knytter sig til udøvelsen af de enkelte rådgiveres rådgivning, som til løsning af detaljer i byggeriet..

Da klienten er opdragsgiveren, vil klienten i sidste instans have den besluttende kompetence. I praksis er det imidlertid uhensigtsmæssigt at henskyde afgørelse af divergerende opfattelser mellem rådgivere til en klient, hvis denne ikke kan forventes at have nogen særlig teknisk sagkundskab, og som i egen erkendelse heraf har engageret råd-

givende teknikere til at vejlede sig. Problemet er vanskeligt, men i erkendelse af at der skal findes en løsning, har ABR bestemt, at i tilfælde, hvor klienten ikke ønsker at træffe afgørelsen, træffes afgørelsen af projekteringslederen.

Bestemmelser herom indeholdes i ABR 2.4.2., stk. 11-13, hvori siges følgende:

"I tilfælde af divergerende synspunkter træffer projekteringslederen afgørelse om, hvilke synspunkter der skal nyde fremme. Han skal herved tage hensyn til alle rådgivningsgruppens parter.

Finder en rådgiver, at hans synspunkter tilsidesættes væsentligt af projekteringslederen, skal han sammen med denne forelægge problemet for klienten. Forelæggelsen skal være baseret på en skriftlig redegørelse, der indeholder begge parter synspunkter.

Henskyder klienten afgørelsen til rådgiverne, er projekteringslederens afgørelse endelig."

Bestemmelsen om, at projekteringslederen træffer afgørelsen, er alene en bestemmelse, som sigter på beslutninger med hensyn til sådanne valg, som det normalt vil påhvile klienten at tage med henblik på byggeriets udførelse. Efter bestemmelsen har projekteringslederen ingen kompetence til med bindende virkning at afgøre stridigheder imellem rådgiverne indbyrdes.

At projekteringslederen styrer projekteringen og påser, at de enkelte rådgivere opfylder deres forpligtelser i overensstemmelse med de indgåede kontrakter og den fastlagte arbejds- og tidsplan, indebærer ikke, at projekteringslederen overtager ansvaret for de enkelte rådgiveres fejl og forsømmelser. Er projekteringslederen medlem af en totalrådgivningsgruppe, er spørgsmålet om ansvar som følge af det solidariske ansvar ligegyldigt i forhold til klienten. Spørgsmålet om projekteringslederens ansvar bliver her alene et internt spørgsmål blandt gruppens medlemmer.

Efter ABR 2.4.2., stk. 10, bestemmes følgende:

Projekteringslederen overtager ikke ansvar for fejl og forsømmelser i de enkelte rådgiveres arbejde."

I forholdet til klienten har bestemmelsen kun betydning ved delt rådgivning. Bestemmelsen udelukker ikke, at projekteringslederen kan blive ansvarlig over for klienten for mangler og fejl i forbindelse med projekteringsledelsen. Et selvstændigt ansvar for projekteringslederen kommer kun frem over for klienten i tilfælde af delt rådgivning. I bygherrevejledningen, side 51, siges således, at "Projekteringslederen står over for bygherren som ansvarlig for, at det samlede projekt fremkommer til aftalt eller forudsat tid .....". Denne udtalelse er rigtig som udtryk for en af projekteringslederens opgaver, men som det nærmere vil blive behandlet nedenfor, vil det i praksis næppe være muligt at gennemføre noget erstatningskrav imod en projekteringsleder for, at et projektmateriale ikke foreligger færdiggjort til aftalt eller forudsat tid.

§ 14: RÅDGIVNINGENS FASER.

I. Rådgivningens hovedfaser.

A. Generelle bemærkninger.

Som der nærmere er redegjort for det i Ansvar og moderniseret byggeproces, side 21-31, er rådgivningens faser ændret væsentligt i forhold til tidligere. Den opdeling af arkitektydelser, som fandtes i 1958-reglerne, stammede fra 1922, hvor opdelingen skitse-mæssigt udkast, skitseforslag og summarisk overslag, hovedtegninger, detailtegninger, arbejdsbeskrivelse, forelæggelse for myndighederne, indhentning af tilbud og ledelse af byggearbejdet, jfr. 1958-reglernes § 6, i betydelig grad blev forældet af udviklingen i byggeriet i årene efter 1958. Dette gjaldt ikke alene opdelingen af faserne, men gjaldt også indholdet af de krav, som rådgivningen i de enkelte faser skulle opfylde. En beslutning, for eksempel om at fortsætte en projektering med et skitseprojekt og et summarisk overslag som grundlag for beslutningen, blev mere og mere uforsvarligt, efterhånden som byggeopgavernes størrelse voksede, og byggeskikken ændrede sig.

I 1955 gennemførte Boligministeriet cirkulære nr. 110 af 24. juni 1955, hvilket cirkulære indeholdt krav om udarbejdelse af totalprojekt i byggeri med offentlig støtte.

I forbindelse med gennemførelsen af Boligministeriets cirkulære af 21. juni 1968 om faste priser i offentligt og offentligt støttet byggeri gennemførtes en skærpelse af kravene til projektmateriallets fuldkommenhed. I forbindelse med fast pris-ordningens gennemførelse udarbejdede et af PAR og FRI nedsat udvalg et diagram for styringen af en byggesag, hvilket nødvendiggjorde, at udvalget måtte udvikle nye begreber om-

kring byggeriets styring og projekterings faser. Styringsdiagrammet er gengivet i *Ansvar og moderniseret byggeproces*, p. 22, og p. 23 ff. er redegjort for indholdet af de nyudviklede begreber.

Den begrebsfastlæggelse, som på dette tidspunkt fandt sted, er i praksis fulgt senere og er i det store hele fulgt ved udarbejdelsen af ABR.

ABR opdeler i 2.3.1. rådgivningsopgavens faser i meget grove hovedfaser.

I ABR 2.3.1. bestemmes følgende:

"Ved løsningen af opgaver kan rådgivende bistand ydes i følgende hovedfaser:

1. Ide.
2. Planlægning og studier.
3. Program.
4. Forslag.
5. Projektering.
6. Udførelse.
7. Drift.

Om indholdet og eventuel underinddeling af de enkelte hovedfaser henvises til de enkelte specialnormer."

Fasedelingen i ABR 2.3.1. har betydning på forskellig måde for forholdet imellem rådgiveren og klienten.

Fasedelingen angiver det normale forløb for gennemførelsen af en opgave, således at klienten efter afslutningen af hver fase gives mulighed for at tage stilling til, om opgavens løsning skal fortsættes, om opgaven skal ændres o.lign. Navnlig i de indledende, mere planlæggende og overvejende faser fra ide og indtil forslagsfasen er gennemløbet, vil der i praksis være betydelige behov for at kunne ændre opgaven og for at kunne vurdere, om byggeriet skal realiseres.

Som udtryk for det normale sagsforløb er i ABR 2.3.2. givet følgende bestemmelse:

"De enkelte faser gennemløbes hver for sig og afsluttes med anskueliggørende materiale. På grundlag heraf træffer klienten beslutning om fortsættelse til næste fase."

Det siger næsten sig selv, at det er en udtryk for en grov standardregel at hævde, at alle rådgivningsopgaver skal løses ved at gennemløbe samtlige de nævnte faser. For en række rådgivningsopgavers vedkommende vil enkelte af faserne kunne springes over.

Efter bemærkningerne til normerne, jfr. for eksempel ad. Arkitektnormen 2.0., anbefales at der skabes et klart aftalegrundlag for godkendelse og tilsikring af opgavens styring, såfremt de 6 ydelsesfaser sammenfattes til færre faser.

Efter ABR 3.0.3. bevirker det ikke noget fradrag i honoraret for den aftalte bistandsydelse, at enkelte ydelser i en fase ikke har foreligget særskilt, hvis den aftalte opgave er løst på fyldestgørende måde.

For en række rådgivningsopgaver vil rådgivningen være begrænset til enkelte af de faser, som er angivet i 2.3.1. Agtes et byggeri gennemført i totalleverance, er det naturligt, at bygherren begrænser rådgiverens opgave til ide- og forslagsfaserne, samt til udøvelse af projektopfølgning og modtagekontrol, medens opgaven med projektering og udførelse overlades totalleverandøren og dennes rådgivere. Fasedelingen har således intim sammenhæng med ønsket om at give parterne mulighed for at aftale skiverådgivning.

Uden for totalleverancetilfældene må det i praksis antages, at aftale om udførelse af enkelte faser indgås med henblik på en belysning af klientens ideer og med henblik på en senere beslutning om, hvorvidt ideen skal realiseres. En opdeling af opgaven, således at der knyttes forskellige rådgivere til løsning af opgavens enkelte faser, må - bortset fra helt specielle tilfælde - antages at være uhensigtsmæssig og skær i praksis aldrig.

Fasedelingen har betydning for en række bestemmelser i ABR. Nævnes kan for eksempel bestemmelserne i 7.2. om standsning, hvor en række af retsvirkningerne af standsning er forskellige, afhængigt af om opgaven standses før eller efter, at klienten har anmodet rådgiveren om at påbegynde projekteringen.

Opdelingen af rådgivningen i faser kan have betydning for rådgivningshonoraret, idet man i praksis meget vel kan tænke sig, at der anvendes forskellige honorarberegningsformer for de forskellige faser, for eksempel således at honoraret for arbejde i ide- og forslagsfaserne beregnes efter regning, honoraret for projekteringen ansættes som et fast honorar, hvorimod honoraret for bistand i udførelsesfasen beregnes efter regning.

Kravet i ABR 2.3.2. om, at de enkelte faser hver for sig afsluttes med anskueliggørende materiale og kravet om, at klienten på grundlag heraf træffer beslutning om fortsættelse til næste fase, har i de fleste opgaver kun mere ordensmæssig betydning. Finder der en løbende dialog sted imellem rådgiveren og hans klient, vil klienten være løbende orienteret om opgavens løsning, ligesom det løbende vil blive drøftet, hvad der videre skal ske med opgaveløsningen. Er rådgiveren engageret til at løse samtlige faser, bliver spørgsmålet, om rådgiveren har påbegyndt løsning af en senere fase uden klientens beslutning herom, alene

af betydning, hvis sagen standses og af betydning for tidspunktet for udbetalingen af andele af rådgiverhonoraret. Har klienten kendskab til, at rådgiveren påbegynder løsningen af en senere fase, og gør klienten ikke indsigelse herimod, må det i praksis antages, at kravene i ABR 2.3.2. er opfyldt. Er aftalen derimod begrænset til en enkelt fase, og udfører rådgiveren uden aftale med klienten herom arbejde, som henhører under en senere fase, gør rådgiveren noget sådant på egen risiko.

ABR fastlægger ikke indholdet af rådgiverens ydelse indenfor de enkelte faser. Dette spørgsmål henviser ABR 2.3.1. til specialnormerne, hvis ydelsesbeskrivelse er gældende, med mindre andet er aftalt, jfr. ABR 2.1.4.

Specialnormerne indeholder en beskrivelse af en rådgivningsopgave, der er gennemført for samtlige fasers vedkommende, og en beskrivelse af en rådgivningsopgave, som ikke omfatter projekteringen.

Som følge af forskelligheder i indholdet af de forskellige rådgiveres ydelser er fastlæggelsen af de enkelte rådgiveres ydelser ikke ens beskrevet i specialnormerne. Det vil falde udenfor en naturlig afgrænsning af nærværende afhandling at søge disse forskelligheder fremstillet og beskrevet. Et forsøg herpå ville blive utilfredsstillende for de rådgivere, som skulle udføre de enkelte ydelser, og for deres klienter og forsøget ville være uinteressant for navnlig de jurister, som kommer til at beskæftige sig med problemer omkring teknikeraftalerne.

Det følgende indeholder en kortfattet beskrivelse af, hvad de enkelte faser indeholder og af, hvad der tilsigtes opnået gennem rådgivernes indsats igennem de enkelte faser. Beskrivelsen i det følgende vil fortrinsvis være knyttet til arkitektnormen som den mest generelle af specialnormerne.

B. De enkelte faser.

Specialnormerne indeholder ingen beskrivelse af rådgiverens rolle i faserne "ide" og "planlægning og studier", jfr. ABR 2.3.1.

Noget sådant er ikke udtryk for, at klienten ikke i disse faser kan have behov for bistand hos rådgivere, for eksempel behov for disses vurdering af klientens ideer og tanker. Ofte vil situationen være den, at det er en professionel teknisk rådgiver, som får en ide, og som går med den til en mulig klient.

Når specialnormerne ikke indeholder nogen beskrivelser af faserne "ide" og "planlægning og studier", skyldes det vanskeligheder med i generelle regler at beskrive rådgivernes ydelse, hvis beskrivelsen skal blive andet end rene banaliteter. For større byggeopgaver og for det meste offentlige byggeri sker udarbejdelsen af byggeprogram for det enkelte byggeri på grundlag af en forudgående planlægning af det område, hvori byggeriet skal placeres.

I specialnormerne er hovedfaserne fra ABR 2.3.1. opdelt på følgende måde:

Program: Byggeprogram eller program.

Forslag: Dispositionsforslag og projektforslag.

Projektering: Forprojekt og hovedprojekt.

Udførelse: Projekttopfølgning.

Med opdeling af hovedfaserne ønskes tilvejebragt forskellige definitioner for byggesagens gennemførelse.

Med byggeprogrammet er det tanken at opnå en definition af den opgave, som rådgiveren skal løse og dermed at specificere de krav

og ønsker, som klienten måtte have til byggeriet, hvilke krav og ønsker danner grænser for rådgivningsopgavens løsning.

Med de følgende forslag, dispositionsforslag og projektforslag skabes en større grad af definition og dermed højere detaljeringsgrad af det endelige byggeri. Igennem dispositionsforslaget vises muligheder for opgavens løsning, som klienten kan kritisere og kommentere. Ved projektforslaget er diskussionen med klienten i princippet afsluttet, og udformningen af byggeriet er lagt fast i forholdet imellem klienten og rådgiveren.

Er projektet lagt fast imellem klienten og rådgiveren, står normalt tilbage at få projektet forelagt myndighederne og at få projektet anvendt som grundlag for opførelse af byggeriet eller anlægget. Forprojektet er projektforslaget, optegnet og beskrevet på en måde, som er hensigtsmæssig for navnlig bygningsmyndighedernes behandling af byggesagen, og hovedprojektet er projektforslaget, omtegnet og beskrevet på en måde, som er hensigtsmæssig for entreprenørernes udførelse af de enkelte entrepriser.

II. Program, forslags- og projekteringsfaserne.

A. Fasernes indhold.

a. Byggeprogrammet.

I arkitektnormen 2.0.1. defineres byggeprogrammet på følgende måde:

"Byggeprogrammet er en koordineret sammenfatning af klientens krav til opgaven.

På grundlag af klientens programoplæg medvirker arkitekten sammen med klienten og evt. andre rådgivere ved byggeprogrammets udarbejdelse.

I byggeprogrammet indgår fastlæggelse af opgavens økonomiske og tidsmæssige rammer samt oplysning om parternes organisation, beslutningsprocedure og oplysninger af principiel karakter i relation til de tekniske muligheder for at gennemføre opgaven."

Som nævnt ad. A. er byggeprogrammet klientens specifikation af de krav og ønsker, han stiller til byggeriet, krav som det er rådgiverens opgave at respektere, og ønsker som det er rådgiverens opgave at søge at opnå.

At byggeprogrammet indeholder definitioner af rådgivningsopgaven indebærer ikke, at rådgiverne er afskåret fra at fremkomme med forslag og ideer, som ligger uden for byggeprogrammets grænser. Selv om det i teorien er ønskværdigt, at forslag og ideer, som ligger uden for byggeprogrammets grænser, kommer frem under udarbejdelsen af byggeprogrammet, er noget sådant i praksis uopnåeligt. I bygherrev vejledningen, side 75, anbefaler Boligministeriet da også, at man ved udarbejdelsen af et byggeprogram ikke bør låse selve udformningen af byggeriet fast, og Boligministeriet anbefaler, at byggeprogrammet i mindst muligt omfang behandler enkeltheder, idet disse mest hensigtsmæssigt udformes i forbindelse med projektering og produktion.

Det sagte udtrykker ikke, at rådgiverne står frit over for byggeprogrammets krav. Uoverensstemmelser imellem byggeprogrammets krav og rådgiverens indledende forslag skal dog være særdeles væsentlige, hvis uoverensstemmelserne skal begrunde anden reaktion end en anmodning fra klienten til rådgiveren om at efterleve programkravene.

Uanset at byggeprogrammet indeholder definitionen af rådgiverens opgave, er det normalt nødvendigt, at rådgiveren medvirker ved ud-

arbejdelsen af byggeprogrammet. Det må bero på den konkrete opgaves art, om rådgivere for samtlige tekniske fag eller andre, for eksempel økonomiske rådgivere, skal knyttes til opgaven allerede under programfasen.

I de forskellige specialnormer angives en række spørgsmål, som byggeprogrammet bør tage stilling til eller bør behandle. Da disse programpunkter er nævnt i specialnormerne og er behandlet adskillige steder i den mere teknisk betonedede litteratur, vil jeg i det følgende afstå fra en selvstændig behandling af disse punkter. Af væsentlig betydning for den problemkreds, som behandles i nærværende afhandling, er spørgsmål som byggegrundens faktiske og retlige status, spørgsmålet om tidsplanlægningen af rådgivningsopgaven, spørgsmål om fastlæggelse af økonomiske rammer for byggeopgavens gennemførelse og rådgiverens hæftelse herfor. Da disse spørgsmål ikke knytter sig isoleret til enkelte af rådgivningsopgavens faser, har jeg foretrukket at behandle disse spørgsmål selvstændigt andre steder i fremstillingen.

b. Dispositionsforslag og projektforslag.

I forslagsfasen er det opgaven at søge byggeprogrammets krav afklaret i et konkret forslag til gennemførelse af byggeriet eller anlægget, og normalt også til en konkret beslutning om at søge det endelige forslag realiseret. Gennem udarbejdelsen af forslagene bliver byggeprogrammets verbalt formulerede ønsker og krav visualiseret gennem udarbejdelsen af et projektmateriale, der giver klienten mulighed for at bedømme, hvorledes projektet vil fremtræde i realiseret form, og ofte også et mere eller mindre udbygget overslag over, hvad byggeriets gennemførelse må antages at ville koste.

Forslagsfasen opdeles i dispositionsforslag og projektforslag.

Ved dispositionsforslag forstås efter Arkitektnormen 2.0.2.

følgende:

"Dispositionsforslaget er et motiveret forslag til opgavens løsning, udarbejdet i samråd med klienten og i samarbejde med de øvrige rådgivere.

Dispositionsforslaget skal give et helhedsbillede af opgavens løsning og skal kunne danne grundlaget for klientens videre beslutning.

Forslaget udarbejdes på grundlag af det godkendte byggeprogram og udgør et motiveret forslag til en miljømæssig, æstetisk, funktionel, teknisk og økonomisk vurdering.

I motiveringen for forslaget indgår vurderingen af relevante alternative muligheder.

Arkitekten udarbejder de første plan- og facadeskitser og iværksætter undersøgelser til belysning af byggemuligheder på grunden og tilpasning til omgivelserne, opdeling af byggeriet i afdelinger og bygningsafsnit, forslag til alternative bygningsformer og deres arkitektoniske kvaliteter m.v.

Der opstilles i samarbejde med ingeniørerne principforslag til konstruktioner og installationer, der indgår i formuleringen af opgaven.

Der udarbejdes redegørelse, der angiver bygningens arealer, samt beregning af udnyttelsesgrad.

Der angives de vigtigste økonomiske data, opdelt med opgavens forskellige enheder, baseret på m² og/eller m³-priser, samt foreløbig tidsplan for projektering og udførelse."

Udarbejdes efter klientens anmodning flere dispositionsforslag, eller gennemarbejdes alternative muligheder eller løsninger, honoreres rådgiveren særskilt herfor.

Medens der ved dispositionsforslagets udarbejdelse står en række beslutninger og valg tilbage, navnlig med hensyn til valg af materialer og til udformning af detaljer m.v., er principielt disse beslutninger taget og udformningen af byggeriet og anlægget lagt fast med udarbejdelsen af projektforslaget.

I Arkitektnormen 2.0.3. defineres projektforslaget på følgende måde:

"Projektforslaget er en videre udbygning af det godkendte dispositionsforslag i en sådan grad, at alle for projektet afgørende beslutninger er truffet og indgår i forslaget.

Projektforslaget udgør et så gennemarbejdet forslag, at klienten kan træffe beslutninger om opgavens æstetiske, funktionelle, tekniske og økonomiske løsning, samt træffe bevillingsmæssige beslutninger.

Der udarbejdes tegninger med angivelse af betydende dimensioner m.v. samt en beskrivelse af opgavens hovedprincipper.

Den endelige indpasning af opgaven i en eventuelt større helhed skal være fuldført.

Forhold, der har indflydelse på de øvrige rådgiveres udformning af projektet, afklares.

Den til denne fase svarende økonomiske styring er baseret på detaljerede overslag eller tilsvarende økonomisk vurdering.

Alle principielle undersøgelser, der sikrer den foreslåede løsning af opgaven, skal være afsluttet."

Med projektforslagets færdiggørelse er opfyldt den første del af rådgiverens opgave med at søge byggeprogrammet realiseret. På grundlag af projektforslaget må klienten træffe beslutning, om byggeriet skal søges gennemført. I bygherrevejledningen fremhæver Boligministeriet kraftigt projektforslaget som det afgørende forslag i bygherrens beslutningsforløb. Der siges således i bygherrevejledningen, side 82, følgende:

"Da projektforslaget er det afgørende stadium for bygherren med hensyn til, om projektet skal gennemføres eller opgives, er det vigtigt, at bygherren foretager en omhyggelig gennemgang og vurdering af forslaget.

Væsentlige ændringer under den videre projektering bør under alle omstændigheder undgås."

Med klientens godkendelse af projektforslaget er opgaven i forhold til rådgiveren eksakt defineret for så vidt angår projekterings- og udførelsesfaserne, og teoretisk er klientens rolle i sagen indskrænket til fremover at betale regningerne til tiden og til at

holde festlige taler ved rejsegildet og ved bygningens indvielse. At det sagte er udtryk for en ideel tilstand, har erfaringerne mange gange vist i praksis.

c. Forprojekt og hovedprojekt.

Efter at projektforslaget er godkendt af klienten, og gennemførelsen af byggesagen dermed er besluttet, står tilbage spørgsmålet om at få byggeriets gennemførelse godkendt af bygningsmyndighederne og at få selve byggeriet realiseret.

Såvel myndighedsbehandlingen som byggeriets udførelse kræver et grundlag.

Grundlaget for myndighedsbehandlingen er forprojektet, og grundlaget for byggeriets gennemførelse er hovedprojektet.

I Arkitektnormen defineres i 2.0.4. forprojektet på følgende måde:

"Forprojektet er en gennemarbejdning af det godkendte projektforslag i et sådant omfang, at det kan danne grundlag for myndighedsgodkendelse.

Forprojektet formulerer kvantitativt og kvalitativt et entydigt grundlag for den fortsatte detaljering, der indgår som en integreret del af hovedprojektet."

I Arkitektnormen 2.0.5. defineres hovedprojektet på følgende måde:

"Hovedprojektet fastlægger sammen med forprojektet opgaven entydigt og med en sådan detaljeringsgrad, at det kan danne grundlag for indhentning af tilbud og for kontrakt og udførelse.

Hovedprojektet består af hovedtegninger, detailtegninger m.v. samt beskrivelser, der redegør for krav til materialer og udførelse.

Ved udbydelse i bunden licitation fremsættes forslag til tilbudsgivere.

Der ydes bistand i tilbudsfasen. Indkomne tilbud vurderes, og der indstilles på grundlag af å jourførte overslag, omfattende samtlige byggeudgifter og leverancer indenfor eget regie.

Der ydes teknisk bistand ved forhandlinger om arbejdets overdragelse til entreprenører.

Arkitekten udarbejder udkast til de til supplerering af Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer af 29. november 1972 evt. nødvendige særlige betingelser for arbejdet incl. tilbudsformularer og skitsetidsplan, der angiver entreprisernes begyndelses- og sluttidspunkt."

Under udarbejdelse af såvel forprojekt som hovedprojekt er rådgiverne bundet af projektforslaget. Efterhånden som rådgivningsopgavens løsning skrider frem, bliver rådgiverne i deres opgaveløsning stedse stærkere og stærkere bundet af det tidligere udførte arbejde. I forholdet til klienten er rådgiveren principielt låset med godkendelsen af projektforslaget, idet opgaven herefter er at gennemføre dette forslag.

På samme måde som rådgivernes opgaveløsning bliver mere og mere bundet, efterhånden som rådgivningen skrider frem, bliver klientens valgfrihed stadig mere begrænset, således at forstå, at jo senere klienten ændrer i det udarbejdede og godkendte materiale, jo større er risikoen for, at ændringen resulterer i en omprojektering.

I tiden, indtil dispositionsforslaget er udarbejdet, har klienten betydelig frihed til at ændre i rådgiverens skitser og udkast, blot klienten ikke ændrer i byggeprogrammet. Allerede med dispositionsforslagets godkendelse begrænses klientens valgfrihed væsentligt, og i princippet er klientens valgfrihed ophørt med godkendelsen af projektforslaget.

Efterhånden som rådgivningsopgavens løsning skrider frem, bliver rådgiverne i deres løsning mere og mere uafhængige af udenforstående. Efter godkendt projektforslag er klienten principielt for en tid ude af billedet. Efter myndighedsbehandlingen af forprojektet er myndighederne principielt ude af billedet, og ved udarbejdelsen af hovedprojektet er rådgiveren enten alene om opgaven, eller opgaven må løses i samarbejde med andre rådgivere. Denne stadigt stigende grad af uafhængighed af udenforstående gør det naturligt at overveje gennemførelsen af en egentlig tidsplanlægning og fastsættelse af tidsfrister for udarbejdelse af hovedprojekt, jfr. § 18.

Udbydes arbejdet i licitation, er hovedprojektet licitationsgrundlaget, og det hører med til rådgiverens opgave under hovedprojektet at bistå med udbudet og med licitationens gennemførelse.

For en række sagers vedkommende vil det være upraktisk at udarbejde hele hovedprojektet, førend byggeriet sættes i gang. Byggeriet kan strække sig over så lang tid, eller have en sådan størrelse eller art, at det er uhensigtsmæssigt at løse byggeriet først i et hovedprojekt og derved afskære sig fra at lade den efterfølgende udvikling og erfaring få indflydelse på byggeriet. I bygherrevejledningen, side 85, tales om "løbende hovedprojektering".

Som eksempler herpå nævner bygherrevejledningen at

"Råhusprojektet ofte vil være så langt forud for den øvrige projektering, at dele af dette (jordarbejde, fundering, kælderpartier etc.) kan realiseres, før de øvrige arbejder er klar til udbud. Som et andet eksempel kan nævnes installation af specielt teknisk udstyr. Hvis udstyrets forhold til selve byggeriet er klarlagt (dimensioneringen, krav til installationerne) kan det under hensyn til den almindelige tekniske udvikling ofte være en fordel at vente længst muligt med at tage stilling til selve udstyret."

B. Særlige tilfældegrupper.

I det følgende skal behandles en række spørgsmål, som har betydning for program-, forslags- og projekteringsfaserne, men som ikke henhører under en af faserne. I det følgende vil blive behandlet de særlige spørgsmål, som knytter sig til byggegrunden (a) og til spørgsmålet om rådgivernes budgetansvar (b).

a. Forholdet til byggegrunden.

Spørgsmålene omkring byggegrunden har været et af de største ansvarsområder inden for byggeriet igennem de sidste 10 år. Sagerne har omhandlet tilfælde, hvor byggegrunden ikke har haft en tilstrækkelig bæreevne for den bygning, som er blevet opført, og hvor særlige funderingsforanstaltninger har vist sig at være påkrævet. Et mindre antal tilfælde har vedrørt overskridelse af byggelinier eller krænkelse af områdeplanlægning, herunder de for byggegrunden gældende servitutter og naboretlige relationer. Disse tilfældegrupper skal behandles i § 19 under rådgiveransvaret. I det følgende skal kort behandles de tekniske rådgiveres opgaver i forhold til byggegrunden.

I Boligministeriets bygherrevejledning, side 38, nævnes

"at det er en del af de rådgivende teknikeres opgave i forbindelse med udformningen af byggeprogram ..... at søge de byplanmæssige forhold, grundens udnyttelsesmuligheder, trafikale forhold etc. klarlagt."

Som et led i programoplægget må tilvejebringes det arbejdsgrundlag, som er nødvendigt for rådgivningen, herunder kort, målebrev, nivellement af byggegrunden, undersøgelse af byggegrundens beskaffenhed, oplysninger om de på byggegrunden hvilende forpligtelser m.v.

Er bygherren ikke professionel, eller er bygherren et offentligt byggeudvalg, vil bygherren normalt ikke være i stand til at overse omfanget af det materiale, som bør indgå i programoplægget. Har bygherren bistand af advokat, eller har bygherren engageret for eksempel et af de sociale boligselskabers byggeadministrationer, vil opgaven med at tilvejebringe arbejdsgrundlaget i væsentlig grad påhvile disse.

At det påhviler bygherren at tilvejebringe arbejdsgrundlaget, betyder ikke at rådgiveren må gå ud fra, at de oplysninger, han måtte modtage fra bygherren, er rigtige og udtømmende. Rådgiveren har en selvstændig pligt til at sikre sig, at arbejdsgrundlaget er forsvarligt og udtømmende. Er rådgiveren derimod engageret af en anden end bygherren, for eksempel af en totalleverandør, eller virker som underrådgiver i en totalrådgivningssituation, vil rådgiveren snarere være berettiget til at gå ud fra, at det grundlag, som meddeles ham, er i orden.

Det er rådgiverens opgave at søge de relevante forhold klarlagt. Dette indebærer ikke, at det er rådgiveren selv, der skal foretage de undersøgelser, som er nødvendige for at få relevante forhold klarlagt. I denne forbindelse er der grund til at advare imod løse udtalelser fra bygherrens side.

U.f.R. 1924.784 HD, omhandler et tilfælde, hvor en murermester blev pålagt ansvar, fordi nogle huse sank. Ansvaret blev pålagt til trods for, at en byggeforenings formand havde udtalt, at byggegrunden var undersøgt, og at man roligt kunne bygge husene.

Ønsker bygherren ikke et specielt forhold nærmere undersøgt, og tillægger rådgiveren forholdet relevans, bør rådgiveren lade bygherren underskrive - eventuelt i form af et brev eller godkendt mødereferat.

rat - en erklæring, gående ud på, at bygherren bærer den fulde risiko for, at forholdet ikke undersøges eller for, at bygherrens oplysninger lægges til grund.

Byggeprogrammet bør indeholde oplysninger om byplanmæssige forhold, byggegrundens størrelse, trafikale forhold, naboforhold, servitutbestemmelser, bundforhold, matrikelkort og koteplaner. 1) Indeholder byggeprogrammet sådanne oplysninger omkring byggegrunden, må rådgiverne være berettiget til at gå ud fra, at oplysningerne er rigtige og udtømmende. Dette kan have betydning i tilfælde, hvor rådgiveren engageres, efter at byggeprogrammet er udarbejdet.

At rådgiveren er berettiget til at stole på byggeprogrammets oplysninger, fritager ham selvsagt ikke fra at vurdere disse oplysningers tilstrækkelighed i forhold til den konkrete opgave. For eksempel må en rådgiver skønne over byggeprogrammets oplysninger om byggegrundens bæreevne i forhold til vægten af den bygning og den konstruktion, som rådgiveren er ved at projektere. På samme måde må en rådgiver vurdere, om højden af en påtænkt bygning kan rummes under de for byggegrunden gældende højdegrænseplaner.

At rådgiverne er berettiget til at stole på oplysningerne i byggeprogrammet gør, at rådgiveransvaret omkring mangelfulde undersøgelser af byggegrundens egnethed koncentrerer sig om tilfælde, hvor der ikke er udarbejdet byggeprogram, eller hvor dette program er åbenbart mangelfuldt, samt til tilfælde hvor rådgiverne har medvirket med udarbejdelsen af byggeprogrammet.

Besvarelsen af spørgsmålet om, hvem af de tekniske rådgivere, som medvirker ved byggesagens gennemførelse, der har opgaven med at få

---

1) Bygherrevejledningen, p. 75.

forholdene omkring byggegrunden afklaret, vil afhænge af de konkrete forhold. Ved bygningsopgaver vil spørgsmålet om afklaring af byggegrundens byplanmæssige forhold, servitutbestemmelser, naboforhold m.v. typisk henhøre under arkitekten, jfr. Arkitektnormen 2.0.1. og 2.0.2., hvorimod spørgsmålet om afklaringen af byggegrundens bæreevne typisk henhører under såvel arkitekten, jfr. Arkitektnormen 2.0.1. og 2.0.2., som konstruktionsingeniøren, jfr. Konstruktionsnormen 2.0.1. og 2.0.2. med bemærkninger.

b. Projektering med budgetansvar.

Som nævnt i § 9 A. og i § 11 var et af ønskerne bag udviklingen af totalrådgivningsmodellen et ønske om at opnå en større sikkerhed hos klienten for, at vedtagne økonomiske grænser for byggeriets gennemførelse blev overholdt. De rådgivende teknikeres organisationer følte, at den væsentligste grund til, at totalleverancen i løbet af 1960'erne blev så populær hos navnlig de offentlige og offentligt støttede bygherrer, var en følelse af sikkerhed hos disse bygherrer for, at aftalte byggesummer holdt. På denne baggrund blev projektering med styrende økonomisk ramme eller med budgetansvar, som det også kaldes, udviklet.

I traditionelle byggesager, hvor projektering med styrende økonomisk ramme ikke er aftalt, har det altid været en af rådgivernes opgaver at søge overholdt de økonomiske grænser, som klienten har fastsat for byggeriets gennemførelse, eller for den del af byggeriet som er omfattet af den rådgiveren stillede opgave, hvorimod der ikke i erstatningsretlig forstand gjaldt noget ansvar for overskridelser af vedtagne budgetrammer. 1) Gennemføres byggeriet i overensstemmelse med

---

1) Arkitektkontrakten, p. 151 og nedenfor § 19.

Boligministeriets regler om fast pris og tid, og overskrides den faste pris, indebærer noget sådant ej heller noget erstatningsansvar for de rådgivende teknikere. 1) I begge tilfælde kan der dog være tale om honorarmæssige konsekvenser, for eksempel i form af at rådgiverens honorar bliver reduceret, eller i særligt grove tilfælde at rådgiveren mister hele sit honorar.

Ved projektering med styrende økonomisk ramme er det tanken, at der skal tilvejebringes et styringssystem, som løbende under projekteringen orienterer om, hvorvidt udgiften ved byggeriets gennemførelse overholder de fastsatte budgetmæssige grænser. Accepteres det, at byggeudgiftens højde har direkte sammenhæng med byggeriets standard og kvalitet, vil den løbende økonomiske styring kunne medvirke til enten at byggeriets standard og kvalitet holdes i overensstemmelse med de vedtagne budgetmæssige rammer eller til, at disse rammer justeres.

De budgetmæssige rammer fastsættes af klienten.

Den budgetmæssige ramme, som i praksis opstilles i forhold til de rådgivende teknikere, er en budgetramme for byggeudgifterne (håndværkerudgifterne) ved et gennemført byggeri. Uden for rammerne holdes således i praksis alle de omkostninger, som er forbundet med byggeriets gennemførelse og som ligger ud over håndværkerudgifterne, som for eksempel omkostningerne ved byggeriets finansiering.

Udenfor den styrende økonomiske ramme holdes også ofte nogle af byggeudgifterne, som for eksempel grundudgifterne. 2)

Er den økonomiske ramme fastsat af klienten, bliver det rådgivernes opgave at opnå en økonomisk rimelig balance imellem de

---

1) Ansvar og moderniseret byggeproces, p. 41 ff. og nedenfor, § 19.

2) Bygherrevejledningen, p. 70.

forskellige dele af bygningen og igennem projekteringsforløbet at styre byggeriets økonomi inden for rammen. Da byggeriet er en helhed, må styringen ske for byggeriet som sådant uden hensyn til opdelingen af opgaverne mellem de forskellige rådgivere. Allerede af denne grund er en totalrådgivningsmodel en mere hensigtsmæssig organisationsform for rådgivningen med styrende økonomisk ramme end at søge rådgivningsopgaverne løst gennem en delt rådgivning. I bygherrevejledningen 1) nævnes således, at hvis budgetansvaret alene ønskes på grundlag af et byggeprogram, kan rådgiverne formentlig kun påtage sig dette, hvis projekteringen organiseres som totalrådgivning. I specialnormerne forudsættes det dog, at rådgivning under budgetansvar fremover gøres til hovedreglen også ved delt rådgivning.

Grundlaget for styringen er en løbende beregning af, hvad det byggeri, som på et hvilket som helst tidspunkt er projekteret, koster. Det falder udenfor nærværende afhandlings grænser at redegøre for, hvorledes disse beregninger gennemføres, men i praksis foretages opmålinger af projektet og optælling af de enkelte bygningsdele og materialer. Resultatet af disse opmålinger og optællinger sammenholdes med kendte priser på de enkelte bygningsdele og materialer. Denne metode gør, at styringen ændrer karakter, efterhånden som projekteringen skrider frem.

På dispositionsforslagsniveauet vil det være naturligt at dele den samlede økonomiske ramme i rammer for byggeriets hoveddele - udvendigt arbejde, bærende konstruktioner, færdiggørelsesarbejde, installationer, fast inventar, honorarer, tilsyn o.s.v., og at sammenligne disse rammer med udgifterne ved tilsvarende byggerier, korrigeret for tekniske og markedsmæssige forskelle.

---

1) Bygherrevejledningen, p. 70.

På projektforslagsniveauet vil kunne opstilles et detaljeret overslag, således at byggeudgiften opdeles i udgifter ved de enkelte bygningsdele. Da den økonomiske ramme omfatter hele byggeopgaven, er det vigtigt, at alle accepterer de økonomiske rammer for deres dele af opgaven.

På forprojekt- og hovedprojektstadiet anvendes det detaljerede bygningsdeloverslag som kontrol af, om valgte løsninger ligger indenfor den økonomiske ramme for den pågældende bygningsdel. Det detaljerede overslag bliver på denne måde et redskab, som kan hjælpe alle rådgiverne til at holde projektet indenfor den samlede økonomiske ramme. Viser det sig under projekteringsforløbet, at den økonomiske ramme for en bygningsdel for eksempel har været urealistisk lav, må rådgiverne søge at skaffe penge fra andre bygningsdele til den del, som har vist sig at være i vanskeligheder.

Det følger af, hvad der er sagt ovenfor om de enkelte faser, at den budgetmæssige "sikkerhed" for byggeudgifternes endelige størrelse skulle kunne opnås ved en beregning af byggeudgifterne på basis af godkendt projektforslag. I bygherrevejledningen, p. 68, anføres da også, at en bindende økonomisk ramme normalt må kunne opstilles, når projektforslaget eller lignende projektmateriale foreligger.

Ved bedømmelsen af, om den økonomiske ramme er overholdt, vil man i praksis normalt lægge resultatet af tilbudsindhentningen til grund. Uden for bedømmelsen holdes således den vækst af byggesummen, som kommer efter indgåelsen af aftalerne med entreprenørerne. Allerede af denne grund må der, når den økonomiske ramme fastsættes, tages stilling til, på hvilket byggeprisniveau rammen er fastsat og til, om entrepriseaftalerne skal afsluttes med mulighed for regulering af materialepriser og arbejdslønninger, eller om entrepriseaftalerne skal afsluttes i fast pris.

Lægges tilbudsindhentningen til grund for bedømmelsen af, om budgetrammen er overholdt, må det principielt forudsættes, at de indhentede priser er "rigtige". Uden for bedømmelsen må således holdes de tilfælde, hvor konkret uforudsete omstændigheder fører til et "urigtigt resultat", for eksempel fordi byggesektoren i det pågældende område er overophedet på et licitationstidspunkt, eller fordi der er en sådan mangel på arbejdsopgaver i området, at de afgivne tilbud bliver særligt lave. Bevisbyrden for, at tilbudsindhentningen ikke kan danne bedømmelsesgrundlag for, om den økonomiske ramme er overskredet, påhviler rådgiverne. 1) I aftalen med rådgiverne må fastlægges, hvor stor en usikkerhed der kan accepteres. En usikkerhed på $\pm 5\%$ - $\pm 10\%$ i forhold til et bygningsdeloverslag, baseret på grundlag af et forprojekt, må anses for sædvanligt.

Underkaster rådgiverne sig en projektering med budgetansvar, rejser sig helt naturligt spørgsmålet om, hvilke sanktioner der kan være tale om at bringe i anvendelse, såfremt det måtte vise sig, at byggeudgifterne ikke er i overensstemmelse med den budgetmæssige ramme. I så henseende er det principielt ligegyldigt, om det måtte vise sig, at resultatet af tilbudsindhentningen er højere eller lavere end den forudsatte ramme. I sidstnævnte tilfælde ligger den projekterede bygnings standard og kvalitet lavere end forudsat af klienten.

Hensynet til rådgivernes uafhængighed udelukker, at rådgiverne påtager sig en hæftelse for, at byggeriet kan gennemføres indenfor den fastsatte økonomiske ramme. En hæftelse for, at byggeriet kan gen-

---

1) Bygherrevejledningen, p. 70.

nemføres indenfor den fastsatte økonomiske ramme vil endvidere ikke kunne anvendes i tilfælde, hvor resultatet af tilbudsindhentningen er lavere end forudsat i den økonomiske ramme.

Den eneste sanktion, som rådgivernes organisationer har kunnet acceptere som værende ikke habilitetstruende, er en økonomisk sanktion, som retter sig imod rådgiverens honorar. Det anbefales derfor fra rådgivernes organisationer, at sanktionen gøres til en forpligtelse for rådgiverne til uden yderligere honorar at foretage den omprojektering eller tilpasning af projektet, som gør, at byggeudgiften bringes i overensstemmelse med den fastsatte økonomiske ramme. 1)

Gennemførelsen af en sanktion, gående ud på at de rådgivende har pligt til vederlagsfri omprojektering, er ikke uden problemer.

Skal sanktionen have mening, må det forudsættes, at omprojektering kan ske, uden at væsentlige krav i byggeprogrammet tilside-sættes. Kan projektet ikke ændres, så byggeudgiften bringes indenfor den økonomiske ramme, uden at væsentlige krav i byggeprogrammet krænk-kes, kan spørgsmålet opstå om at reducere rådgivernes honorar, eller måske helt fratage rådgiverne honoraret for opgavens løsning, se herom § 19.

Skal sanktionen have mening, må klienten tillade rådgiverne at foretage omprojektering, og klienten må acceptere en hermed forbun-det rimelig tid, ligesom klienten må deltage i eventuelle drøftelser om, på hvilke punkter han helst ønsker det udarbejdede projekt beskåret eller forøget. Er der for projekteringen vedtaget en tidsplan, må denne forlænges sanktionsfrit med en rimelig tid til omprojektering og mulig-vis til en forøget tilbudsindhentning.

---

1) Bygherrevejledningen, p. 70.

En vederlagsfri omprojektering kan give vanskeligheder imellem rådgiverne indbyrdes i tilfælde af delt rådgivning. Ingen siger, at de rådgivere, som har hovedarbejdet med omprojekteringen, er skyld i, at budgetrammen er overskrevet. Overskridelsen kan meget vel skyldes de øvrige rådgiveres projekt. Disse vanskelige problemer er langt nemmere at løse i en totalrådgivningsorganisation.

III. Udførelsesfasen.

A. Generelt.

De tekniske rådgiveres opgaver under udførelsesfasen deltes tidligere op i overtilsynet og konduktørtilsynet. Denne sondring imellem rådgivernes overtilsyn med byggeriet og konduktørens daglige ledelse er historisk. Oprindeligt må det antages, at den projekterende opgave og den tilsynsførende opgave har været placeret på helt forskellige hænder, således at den tilsynsførende funktion lå hos bygmesteren. En opdeling på denne måde kendes for eksempel i Sverige. Når arkitekten har udarbejdet sit projekt, har han ikke mere med byggesagen at gøre. I Danmark førte udviklingen til, at arkitekten, også efter at projektet er færdigt, kontrollerer om bygningen opføres i overensstemmelse med projektets krav og anvisninger. Oprindeligt har bygherren formentlig bedt arkitekten om at se efter, hvad der skete på byggepladsen, og dermed er arkitekten kommet frem til at blive den ansvarlige leder af byggeriet, og den daglige tilsynsførende konduktør er blevet en arkitekten underlagt person. På samme måde er udviklingen gået for de rådgivende ingeniørers vedkommende. Udviklingen skabte sondringen imellem overtilsynet og konduktørtilsynet - en sondring, som gav betyde-

lige vanskeligheder i praksis, dels fordi beskrivelsen af overtilsynets og af konduktørtilsynets opgaver var så grov, at opgavernes beskrivelse overlappede hinanden, dels fordi afgrænsningen ej heller i praksis var klar.

Tidligere udøvedes overtilsynet og konduktørtilsynet fagvis for de enkelte rådgiveres vedkommende, idet dog arkitekten havde den koordinerende opgave. Med navnlig tidsplanlægningens indførelse i byggeriet måtte den fagvise opdeling af tilsynsfunktionen ændres, idet tilsynet med, at tidsplanerne blev overholdt, måtte ligge hos én person, som på denne måde blev tidsplankontrollanten overfor samtlige entrepriser i byggeriet, uanset under hvilket af de medvirkende rådgiveres fag de enkelte entrepriser traditionelt henførtes. Med udrustningen af tidsplankontrollanten med en myndighed overfor alle entrepriser i relation til afvikling af en ydelse i overensstemmelse med tidsplanens krav, var skridtet ikke langt til at udvide kompetencen, således at tidsplankontrollanten i egentlig forstand blev byggeleder, og ikke alene kontrollerede, om tidsplanen blev overholdt, men også påså, om entreprenørernes ydelser i øvrigt var kontraktsmæssige. Med henblik på navnlig denne sidstnævnte opgave blev fagkonduktørerne underlagt byggelederen i stedet for at være underlagt de enkelte rådgivere, og den egentlige byggelederorganisation voksede frem. Med gennemførelsen af ABR var det naturligt at søge væk fra sondringen overtilsyn-konduktørtilsyn. Helt er det ikke lykkedes, idet begreberne fortsat er bevaret i Anlægsnormen. Endvidere var det naturligt i ABR at søge frem imod en beskrivelse af byggelederorganisationen.

Terminologisk vil i det følgende blive talt om projektopfølgning (B), byggeledelse og fagtilsyn (C) og etablering af egentlig byggeledelsesorganisation (D).

Grundlaget for tilsynsvirksomheden er entrepriseaftalerne, som gennem de ydelsesbeskrivelser, de indeholder, fastlægger hvilke ydelser entreprenørerne skal præstere, og hvornår ydelserne skal præsteres. Tilsynsfunktionens opgave er at påse, at klienten modtager de ydelser, han har krav på efter entrepriseaftalen. Modtagekontrollen kan ikke sikre, at entreprenørerne opfylder deres aftale, men tilsynet kan have indseende med, om præsterede ydelser er kontraktsmæssige, og tilsynet kan underrette klienten, hvis ydelser ikke er kontraktsmæssige, og entreprenørerne efter at være blevet gjort opmærksom herpå ikke i tide bringer ydelsen i orden.

At tilsynets opgave er at virke som modtagekontrollant på klientens vegne giver ofte vanskeligheder i praksis, hvor selv myndigheder lever i den vildfarelse, at rådgivernes konduktører har ansvaret for, at entreprenørens folk overholder for eksempel brandlovgivningens bestemmelser i forbindelse med arbejdet med opfyldelsen af entrepriserne. Et højst mærkværdigt udslag af denne vildfarelse indeholdes i Arbejds miljølovens § 37, jfr. nedenfor under C.

Omfanget af modtagekontrollen afhænger af tilsynets intensitet, men for selv det mest omfattende og intensive tilsyn vil kontrollen kun blive stikprøvevis. Ud over modtagekontrollen opfylder tilsynet bygherrens forpligtelser efter AB 72, § 10, hvorefter bygherren er berettiget til at give anvisninger med hensyn til tilrettelæggelsen af de forskellige entreprenørers arbejde i deres indbyrdes forhold.

B. Projektopfølgning.

I arkitektnormen 2.0.6.1. bestemmes følgende om arkitektens projektopfølgning:

"Arkitekten rådgiver sammen med projekteringslederen klienten med hensyn til omfanget og arten af byggeledelse og fagtilsyn. Arkitekten administrerer pågældende ydelser, udført i hans regie.

Arkitekten foretager periodisk den fornødne projektopfølgning, herunder deltagelse i byggemøder og eventuelle andre koordineringsmøder, for at sikre at intentionerne, således som disse er fastlagt i tegninger og beskrivelser, bliver tilgodeset.

Der medvirkes ved udarbejdelse af og kontrol med budgetter, vurderes regningskrav, anvises å contobegæringer på grundlag af fagtilsynets og byggeledelsens kontrol og medvirkes ved udarbejdelsen af endeligt byggerenskab.

Arkitekten deltager i afleveringsforretning og det endelige eftersyn forinden frigivelse af sikkerhedsstillelse."

Rådgiverens hovedopgave under projektopfølgningsfasen er at påse, at den bygning, som bliver opført eller det anlæg, som bliver udført, er i overensstemmelse med det udarbejdede projekt. Heri ligger et krav om, at rådgiveren ikke uden klientens godkendelse kan ændre i projektet, jfr. U.f.R. 1952.611 VLD og 1922.984 ØLD.

Rådgiveren skal endvidere holde sig løbende orienteret om udviklingen i byggeriets økonomi, således at han kan advare klienten, såfremt der indtræder risiko for overskridelser, så vidt muligt i så god tid at det er muligt at gribe ind, eventuelt ved at foretage ændringer som billiggør byggeriet.

Uanset de meget grove og åbne beskrivelser af rådgiverens opgave under projektopfølgningen, som indeholdes i specialnormerne, må det fremhæves, at den modtagekontrol, som indeholdes under projektopfølgning-

gen, er beskeden. For næsten alle byggeopgaver består der et behov for et fagtilsyn, og mange praktikere hævder den opfattelse, at det er uforsvarligt at gennemføre selv små byggeopgaver uden et fagtilsyn.

I bemærkningerne til Arkitektnormen ad. 2.0.6.3. siges herom følgende:

"Ved små opgaver kan klienten evt. undlade fagtilsyn. Dette medfører ikke nogen udvidelse af arkitektens ydelse og ansvar med hensyn til projektopfølgning, bortset fra, at arkitekten må anvise a conto begæringer og regninger uden fagtilsynskontrol."

I praksis har foreligget sager, hvor der imellem en arkitekt og bygherren er indgået aftale om, at arkitekten kun skal udøve et vist tilsyn, og bygherren vil så selv udøve noget tilsyn, og samtidig bliver arkitekthonoraret reduceret. Sker der skade, fordi tilsynet ikke har været i orden, må rådgiveren påregne at være ansvarlig og komme til at hæfte for manglerne, som om han havde haft det fulde tilsyn.

Fra domspraksis kan nævnes:

U.f.R. 1929.797 ØLD. I dommen var en arkitekt ved affattelse af byggekontrakten indgået på en meget væsentlig nedsættelse af sit honorar, idet bygherren selv ville føre delvis tilsyn med byggearbejderne, og i byggekontrakten blev angivet, at arkitekten skulle føre "noget tilsyn". Alligevel fandtes arkitekten ansvarlig for en række mangler ved byggeriet, og han blev endog straffet, fordi han ikke havde forhindret dem.

Der er med udgangspunkt i denne dom god grund til at advare imod aftaler om halve tilsyn. Ønsker klienten ikke at betale rådgiveren for det fulde tilsyn, bør rådgiveren helt frasige sig tilsynet og overlade det til klienten.

C. Byggeledelse og fagtilsyn.

a. Fagtilsynets indhold og omfang.

Som nævnt ovenfor omfatter rådgiverens opgave under projektopfølgningen kun en beskedent indsats med hensyn til udøvelse af modtagekontrollen, hvorfor en rimelig og ordentligt tilrettelagt byggesag nødvendigvis gør tilknytning af en eller flere konstruktører.

I specialnormerne opdeles fagkonstruktørernes opgaver i fire hovedområder, nemlig: Koordinering, tidsmæssig styring af entrepriserens udførelse, økonomisk styring af byggesagen samt kontrol med kvaliteten af entreprenørernes ydelser.

Er byggeriet af en sådan størrelse, at der er opstillet en særlig byggelederorganisation, vil opgaverne henhøre under byggelederen, hvor der inden for organisationen selvsagt vil ske en kompetencedeling, for eksempel således at opgaverne med koordinering, tidsmæssig styring og økonomisk styring primært tilhører byggelederens opgave, medens opgaverne omkring kontrollen med det modtagne kvalitet og rigtighed primært påhviler fagkonstruktørerne. For alle byggerier, hvortil der er knyttet fagkonstruktører, vil der være en byggeledelse. Er der ikke etableret en særlig byggeledelsesorganisation, påhviler byggeledelsen fagkonstruktørerne.

I Arkitektnormen 2.0.6.2. siges således:

"Hvis der ikke er udpeget en byggeleder, udføres dennes funktion af fagtilsynet under den rådgiver, som har projekteringsledelsen."

Bestemmelsen gør det naturligt at behandle byggeledelsen og fagtilsynet samlet og senere behandle de spørgsmål, som knytter sig til etableringen af en særlig byggeledelsesorganisation, jfr. nedenfor ad. D.

Omfanget af de enkelte opgaver afhænger af byggeriets art, dets størrelse og af den organisationsform, hvori byggesagen gennemføres. Er byggeriet komplicereret, eller stilles der meget store krav til nøjagtighed i udførelsen, eller er byggeriet stort, er et omfattende tilsyn nødvendigt. I bemærkningerne til Arkitektnormen 2.0.6.2. siges blandt andet følgende herom:

"Byggeledelsens indhold og omfang og dermed tidsforbruget vil variere efter opgavens art. Eksempelvis kan forhold som mange fagentrepriser, stort byggevolumen, komplicerede opførelsesforhold eller betydeligt tidspres give behov for en udbygget byggeledelse. I andre tilfælde kan byggeledelsen varetages af fagtilsynet, således som bestemmelserne åbner mulighed for."

Gennemføres byggesagen i totalleverance eller i hovedentreprise, vil totalleverandøren overtage styringsopgaverne i forholdet til entreprenørerne, men uanset i hvilken organisation byggeriet gennemføres, må det tilrådes bygherren at udøve en kontrol med, at materialer, kvalitet og udførelse er i overensstemmelse med det projekt og de beskrivelser, som indgår i entrepriseaftalerne. 1)

Fagkonduktørerne projekterer ikke. Fagkonduktørerne har ingen kompetence til at ændre i projektet, idet kompetencen hertil ligger hos rådgiverne i samarbejde med klienten. I praksis udstyrer klienten dog konduktøren med en kompetence til at disponere i uforudsete situationer, som nødvendiggør indgriben, og som ikke kan af-

---

1) Bygherrevejledningen, p. 121.

vente en forelæggelse for klienten. Selv uden aftale herom må det antages, at en sådan bemyndigelse følger af reglerne om negotiorum gestio, jfr. ovenfor, p. 55.

Fagkonduktørerne bygger ikke. Fagkonduktøren har i princippet intet at gøre med entreprisernes udførelse eller med, på hvilken måde de enkelte entreprenører vælger at udføre deres entrepriser, så længe den anvendte fremgangsmåde ikke indebærer risiko for en ringere ydelse end aftalt. Det påhviler således ikke konduktørerne at påse, om de forskrifter, som gælder med hensyn til entreprenørers arbejdsgang, stillad-sers indretning, styrkeforhold m.v., er iagttaget. Noget andet er, at konduktøren som byggekyndig og som ledende på byggepladsen har en vis pligt til at gribe ind over for forhold, som indebærer en åbenbar fare for andre, jfr. for eksempel U.f.R. 1947.470 HD, jfr. T.f.R. 1948.325 og 1971.229 ØLD, hvor konduktøren dog blev frifundet.

Skal fagkonduktøren have fuldt indseende med entreprisernes gennemførelse, må fagkonduktøren sættes på byggesagen senest samtidig med, at bygningsproduktionen påbegyndes, hvad enten produktionen af byggeriet sker på byggepladsen eller på entreprenørens værksteder eller fabrikker. Er opgaven ikke helt lille og banal, vil det normalt være praktisk at lade konduktøren virke med opgaven nogen tid, førend bygningsproduktionen påbegyndes, således at konduktøren dels får mulighed for at sætte sig ind i projektet, dels får lejlighed til inden projekteringen afsluttes at fremkomme med sine ønsker om tilrettelæggelse af bygningsproduktionen, hvilke ønsker meget vel kan være af betydning for udformningen af dele af projektet, dels får lejlighed til at gennemgå udkastet til tidsplan samt dels medvirker ved gennemførelsen af udbuddet og ved forhandling og indgåelse af aftaler med de entreprenører, som knyttes til byggesagens gennemførelse.

Fagkonduktørerne kan enten ansættes af rådgiverne, ofte som en af rådgivernes faste medarbejdere, af klienten eller af byggelederen, hvis en sådan er tilknyttet byggeriet.

Ansvarsmæssigt er det af afgørende betydning, om konduktøren er engageret af rådgiveren, af klienten eller af byggelederen, idet den, som engagerer fagkonduktøren, i praksis vil have ansvaret for fagkonduktørens fejl og forsømmelser.

Fra domspraksis kan nævnes:

U.f.R. 1961.717 HD, hvor en kommune benyttede en af sine teknikere som konduktør på en skole. Som følge af en fejl fra konduktørens side var der mangler ved et svømmende gulv. Arkitekten blev frifundet for kommunens erstatningskrav, idet arkitektens konstruktion havde været god nok, og idet arkitekten ikke hæftede for de fejl, som var begået af konduktøren, som ikke var engageret af ham, men som var antaget af kommunen, og som stod i tjenesteforhold til denne.

U.f.R. 1922.984 HD, hvor et udhus, som en arkitekt havde projekteret, kom til at ligge så lavt, at der ikke kunne skaffes afløb til kloakken. Arkitekten frifandtes for ansvar, idet bygherren selv havde været sin egen entreprenør og selv havde antaget håndværkere, idet arkitekten ikke havde haft noget tilsyn, men havde angivet korrekt kotehøjde på den til murermesteren udleverede kloakplan.

For at undgå uklare ansvarsforhold er det i praksis den alt overvejende hovedregel, at fagkonduktøren engageres af rådgiveren, hvor der ikke er etableret en egentlig byggeledelse. Er en egentlig byggeledelse etableret, er fagkonduktørerne som hovedregel engageret af denne, jfr. ad. D.

At fagkonduktøren er engageret af rådgiverne og ikke af klienten bevirker, foruden at vedkommende rådgiver og ikke klienten har ansvaret for konduktørens fejl og forsømmelser, at man undgår diskussioner om en fejl er en projekteringsfejl eller er en konduktørfejl, ligesom man normalt opnår et bedre samarbejde imellem rådgiver og byggepladsledelse.

Om ansvaret for konduktørens fejl henvises til bemærkningerne i § 18, og om begrænsning af konduktøransvaret i forhold til entreprenørernes mangelsansvar henvises til bemærkningerne ad. ABR. 6.2.6.

Ifølge arkitektnormen 2.0.6.2. består koordineringsopgaven i at koordinere rådgivernes samlede tilsynsvirksomhed og eventuel specialkontrol. Er der engageret en særlig byggeleder, påhviler opgaven ham. Er en særlig byggeleder ikke engageret, må det nærmere bestemmes, hvem af fagkonduktørerne som skal have opgaven. Ved bygningsarbejder påhviler opgaven traditionelt arkitektkonduktøren.

Efter Arkitektnormen omfatter tilsynsopgaven styring af den tidsmæssige og fysiske udførelse af opgaven ved koordineringen af de forskellige entrepriser og leverancer.

Hvor omfattende denne opgave er afhænger af, i hvilken grad byggesagen er tidsplanlagt. Er der udarbejdet en tidsplan, som har fastlagt tidspunkter og rækkefølger for samtlige aktiviteter, må kontrollen med tidsplanens overholdelse pålægges en af konduktørerne, normalt den konduktør som har koordineringsopgaven i øvrigt, hvis ikke der er engageret en særlig byggeleder. Indtræder der forsinkelse med udførelsen af en entreprise eller med en aktivitet, forhandler den koordinerende konduktør med entreprenørerne om tidsplanens revision, ligesom den koordinerende konduktør registrerer forsinkelsen, jfr. AB 72, § 11, stk. 4's krav om, at der på hvert byggemøde opgøres antallet af spild dage både siden sidste byggemøde og det totale antal.

Den konduktør, som har den koordinerende opgave, indkalder til byggemøder og udsender byggemødereferater. Som procederende advokat i byggeforhold kan jeg kun meget nøje indskærpe betydningen af, at alle byggemødereferater udarbejdes så omhyggeligt, at alle beslutninger an-

føres og at byggemødereferater udsendes til samtlige i byggeriet implicerede parter på en så bevissikker måde, at der ikke senere kan rejses tvivl om, hvorvidt en part har modtaget et byggemødereferat.

Udføres entreprisen i totalleverance eller i hovedentreprise, har totalleverandøren eller hovedentreprenøren opgaven med den tidsmæssige styring. I praksis har bygherren dog normalt et indseende med afviklingen af entrepriserne i tilfælde af totalleverance og hovedentreprise.

Det påhviler konduktøren at kontrollere og anvise entreprenørernes regninger, og det påhviler rådgiveren at have indseende med, at entreprisen afvikles indenfor de økonomiske rammer, som er fastsat i entrepriseaftalen. Det påhviler konduktørerne at gennemgå entreprenørernes arbejde, forinden stillede sikkerheder frigives.

Som fagkonduktørens største opgave må nævnes opgaven med at påse, at entreprenørerne præsterer ydelser, som stemmer med projektmaterialet og beskrivelserne og med at påse, at materialer og materialekvaliteter er i orden.

Opgaven med at påse, at entreprenørernes ydelser er kontraktmæssige, rejser i praksis mange ansvarsdiskussioner. Foreligger en mangel ved entreprenørens ydelse, er det normalt, at klienten står uforstående overfor, hvorfor fagkonduktøren ikke har påtalt netop denne mangel og fået den afhjulpet, eller har indberettet den til klienten. Samtidig undskylder entreprenøren sig med, at fagkonduktøren har været vidende om udførelsen af det pågældende arbejde, og entreprenøren hævder måske endog, at konduktøren har godkendt det mangelfulde materiale eller arbejde.

Der kan derfor være god grund til at præcisere, at udgangspunktet er et krav om, at entreprenøren skal præstere en ydelse, som er kontraktsmæssig, og at denne forpligtelse består helt uafhængigt af, om bygherren opbygger et tilsyn og uafhængigt af, på hvilken måde noget sådant sker, jfr. AB 72, § 10, stk. 4. Entreprenørerne har selv pligt til at føre tilsyn med deres folks arbejde og med deres underentreprenører, og tilstedeværelsen af et tilsyn på bygherrens vegne berettiger ikke entreprenørerne til at svække deres eget tilsyn, selv om noget sådant ofte sker i praksis. Bestemmelsen i AB 72, § 10, stk. 2, om, at tilsynet kan give og modtage meddelelser om arbejdet og kan godkende eller kassere materialer eller arbejde, har primært sigte på spørgsmålet om uklarheder i entreprenørernes forståelse af projektaterialet og af beskrivelsen. Bestemmelsen har ikke som formål at begrænse entreprenørernes forpligtelse til af egen drift at præstere en kontraktsmæssig ydelse. Det er således en sandhed med modifikationer, når Hørlyck, side 90, udtaler, at "Såfremt fejl og mangler ved arbejdet skyldes, at bygherren ikke har ydet fornøden bistand i form af tilsyn med arbejdet, vil ansvaret for afhjælpningen kunne pålægges bygherren, så at entreprenøren får fuldt vederlag."

De tilfælde, som Hørlyck refererer til, er da også alle tilfælde, hvor problemerne for entreprenøren ikke har ligget i arbejdets udførelse, men har ligget i entreprenørens forståelse af projektaterialets og beskrivelsens indhold (DIV 687/1971), eller i mangel på samme (DIV 716/1972).

Der er endvidere grund til at fremhæve, at fagkonduktørernes kontrol er og kun kan være stikprøvevis. Hvor stort et antal mangler det er muligt at opdage ved en stikprøvevis kontrol, vil afhænge af

omstændighederne, men det kan med sikkerhed fastslås, at en stikprøvevis kontrol aldrig kan give sikkerhed for, at der ikke er mangler ved det udførte arbejde. At en fagkonduktør ikke har opdaget tilstedeværelsen af nogle mangler betyder ikke, at konduktøren har handlet uagtsomt, eller at tilsynet har været mangelfuldt.

Hidtil er det ikke lykkedes for byggeriets parter at få udarbejdet en instruks for udøvelsen af fagtilsynet. Havde man en sådan instruks, hvori byggeriets parter havde beskrevet omfanget af tilsynet for de enkelte entrepriser og for udførelsen af de enkelte dele af bygninger, ville man have tilvejebragt et meget stort hjælpemiddel - ikke alene for fagtilsynets udøvelse - men også for bedømmelsen af fagtilsynets ansvar for ikke i tide at have opdaget tilstedeværende mangler.

I specialnormerne er opregnet en række opgaver, som henhører under fagtilsynet. Om disse opgaver henvises til normerne og til afsnittet om konduktøransvaret, § 19. I normerne er endvidere, jfr. for eksempel Arkitektnormen 2.0.6.4., optaget bestemmelser om udvidet fagtilsyn, som kan aftales i enkelte tilfælde, hvor der er behov for et tilsyn, som rækker ud over det sædvanlige fagtilsyns opgaver.

b. Særligt om Arbejdsmiljølovens § 37.

Med lov nr. 330 af 19. juni 1974 gennemførtes et tillæg til § 5 i den da gældende lov om almindelig arbejderbeskyttelse. Ved lovændringen indførtes følgende bestemmelser om bygherreansvar:

"Ved bygge- og anlægsarbejder, som udføres af mere end 10 personer, skal bygherren eller en person, som han har overdraget det til, samordne de foranstaltninger til fremme af de beskæftigedes sikkerhed og sundhed, der skal udføres af arbejdspladsens forskellige arbejdsgivere."

I bemærkningerne til Arkitektnormen 2.0.6.2. nævnes, at det kan være naturligt at overdrage samordningen af sikkerhedsarbejdet på byggepladsen til byggeledelsen.

Bestemmelsen er optaget som § 37 i den nu gældende lov nr. 681 af 23. december 1975 om arbejdsmiljø. I tilslutning til bestemmelsen har Arbejdsministeriet udsendt en bekendtgørelse af 2. juli 1974 om internt sikkerhedsarbejde ved bygge- og anlægsarbejde, og Arbejdstilsynet har udsendt publikation nr. 46/1974 om internt sikkerhedsarbejde ved bygge- og anlægsarbejde.

Med bestemmelsen i § 37 har man fra lovgivningsmagtens side inddraget bygherren og dermed de rådgivende teknikere i arbejderbeskyttelsesproblemerne. Arbejderbeskyttelse i byggeriet har hidtil været et spørgsmål, som hvilede på de enkelte entreprenører, som virkede med byggeriets gennemførelse. Lovgivningen er gennemført uden drøftelse med de rådgivende teknikeres organisationer, og bestemmelsen i § 37 er en i sjældnen grad mislykket bestemmelse.

Bestemmelsen i § 37 synes at hvile på en urigtig forudsætning om, at bygherren i relation til byggepladsen og i relation til udførelsen af de enkelte entrepriser kan ligestilles med lederen af en fabrik eller af en industrivirksomhed, hvor lederen kender sin arbejdsstab og det maskineri, som anvendes ved løsningen af virksomhedens opgaver.

Bestemmelsen pålægger bygherren eller den, som han overdrager opgaven, en samordningspligt, såfremt et bygge- og anlægsarbejde udføres af mere end 10 personer, som er ansat hos mere end en entreprenør. I Arbejdstilsynets vejledning, side 12, udtrykkes dette antalskrav på følgende måde:

"Når der ved et bygge- og anlægsarbejde er beskæftiget mere end 10 personer samtidig på pladsen, beregnet i gennemsnit for en uge, skal bygherren samordne ....."

Side 14 i vejledningen nævnes, at bygherren fra de enkelte arbejdsgivere må skaffe sig en oversigt over, hvor mange personer der til enhver tid er i gang på pladsen samtidig.

Antalskravet omfatter ikke alene mandskabet hos de entreprenører, som bygherren har kontrollen med, men også mandskabet hos de underentreprenører, som de enkelte entreprenører har engageret og som ikke står i noget retsforhold til bygherren. I sin vejledning om ordningen til de statslige bygherrer anbefaler Boligministeriet, at der i udbudsmaterialet optages en bestemmelse om, at entreprenøren løbende underretter bygherren om antallet af beskæftigede på byggepladsen.

Med mindre der er tale om meget store byggepladser, hvor der fast er beskæftiget mere end 10 personer eller helt små byggepladser, hvor man aldrig vil have 10 personer beskæftiget samtidig, vil antalskravet give betydelige vanskeligheder i praksis. Med Arbejdstilsynets fortolkning, hvorefter de 10 personer skal opgøres som et gennemsnit for en uges bemanning, må det påregnes, at bestemmelsen sjældent vil komme i anvendelse på byggepladser med stærkt svingende bemandinger for entrepriser, der hver for sig virker med løsningen af kortvarige opgaver.

Loven tager ikke stilling til, hvad det betyder, at bygherren skal "samordne de foranstaltninger til fremme af de beskæftigedes sikkerhed og sundhed, der skal udføres af arbejdspladsens forskellige arbejdsgivere".

I bekendtgørelsens § 3, stk. 2, udtrykkes samordningskravet på følgende måde:

"Inden arbejdet sættes i gang, skal bygherren i aftalen med den enkelte arbejdsgiver klargøre, indenfor hvilke arbejdsområder det påhviler den enkelte arbejdsgiver at tilvejebringe og vedligeholde sikkerhedsforanstaltningerne og deltage i sikkerhedsarbejdet."

Ved i § 3, stk. 2, at henviser til, at bygherren "i aftalen med den enkelte arbejdsgiver" skal klargøre arbejdsgiverens opgaver i sikkerhedssystemet, forudsætter bestemmelsen, at bygherren inden entrepriseaftalerne indgås har et kendskab til, hvilken bemandning og hvilken maskinbestykning de enkelte entreprenører vil anvende til opfyldelsen af deres forpligtelser efter entrepriseaftalerne. En sådan viden vil bygherren aldrig have, og bestemmelsen forudsætter en viden om forhold, som bygherren normalt ikke vil have nogen adgang til at kræve oplyst, endsige nogen ret til at blande sig i.

I Arbejdstilsynets vejledning, side 14, siges at

"Bygherren skal indkalde til og deltage i regelmæssige sikkerhedsmøder på pladsen for at samordne de enkelte sikkerhedsgruppers og virksomheders sikkerhedsarbejde."

Side 28 nævnes, at bygherren ikke skal "tage stilling til eller foreskrive, hvilke sikkerhedsforanstaltninger der skal gennemføres .....", men samtidig fremhæves det, at bygherren, forinden arbejdet sættes i gang, indenfor hvert enkelt fællesområde skal "få gjort det klart, hvilken eller hvilke entreprenører der har pligt til at tilvejebringe, opretholde, renholde og vedligeholde de fornødne sikkerhedsforanstaltninger, og i hvilket tidsrum dette gælder."

Endvidere siges:

"Udførelsen af sikkerhedsforanstaltninger, som viser sig nødvendige under arbejdets gang, for eksempel efter påbud fra Arbejdstilsynet, bør således altid kunne placeres hos en af entreprenørerne".

Side 30 nævnes, at det ikke hører med til samordningen at påse, om sikkerheden er i orden, og side 31, at "det ikke er et led i ordningen at være opmand, hvis der er strid på byggepladsen om sikkerhedsarbejdets omfang og udførelse".

Spørgsmålet om hvilke sikkerhedsforanstaltninger, der i den konkrete situation er nødvendige, forudsætter et kendskab til hvilke maskiner, entreprenørerne anvender ved udførelsen af de enkelte processer og et kendskab til, hvilke metoder entreprenørerne agter at anvende ved de enkelte arbejders udførelse. Herom har hverken bygherren eller de rådgivende teknikere nogen viden. Endvidere er spørgsmålet om, hvilke sikkerhedsforanstaltninger, der er påkrævet, knyttet til et kendskab til hvilke krav, der fra Arbejdstilsynets side stilles til betjeningen af maskiner og udførelsen af arbejdsprocesser, afskærmning af arbejdspladser m.v. Hverken bygherren eller de rådgivende teknikere har nogen viden herom.

Et krav om, at bygherren eller hans rådgivere på forhånd skal gøre klart, hvem der skal lave hvad af sikkerhedsforanstaltninger, som er ukendte for bygherren eller hans tekniske rådgivere og et krav om, at bygherren eller hans tekniske rådgivere altid skal kunne vise, hvem der skal udføre en sikkerhedsforanstaltning, hvis art og indhold er ukendt for bygherren eller hans rådgivere, forekommer at være en meningsløshed. At meningsløsheden sanktioneres, jfr. Arbejds miljølovens § 81, stk. 1, strafferetligt, gør lovgivningen endnu mere belastende for retssikkerheden.

Af hensyn til administrationen af loven må det være berettiget at fastslå

at den samordnende person aldrig har noget ansvar for en stillingtagen til, hvilke sikkerhedsforanstaltninger der måtte vise sig at være nødvendige,
at den samordnende person aldrig har nogen pligt til at kende de sikkerhedsbestemmelser, som er gældende for de enkelte fag,

at den samordnende person aldrig har nogen pligt til at opdage mangler i sikkerhedsreglernes overholdelse og aldrig har nogen pligt til at påtale sådanne mangler,
at den samordnende person aldrig har noget ansvar (civilretligt eller kriminalretligt) for skader, som indtræder som følge af mangelfuld overholdelse af sikkerhedsforskrifterne, uanset
at den samordnende person har kendt eller burde have kendt manglerne, men ikke påtalt disse,
at den samordnende person har påtalt manglerne, men disse ikke er udbedret (endnu), uanset at den samordnende person er vidende herom,
at den samordnende person har påtalt en mangel, men den for manglen ansvarlige entreprenør enten afviser at have ansvaret herfor eller bestrider, at der foreligger overtrædelse af sikkerhedsforanstaltningerne,
at den samordnende person har været fuldt vidende om de faktiske forhold på byggepladsen, men på grund af ukendskab til sikkerhedslovgivningen ikke har været klar over, at de faktiske forhold var i strid med sikkerhedslovgivningens indhold, og
at den samordnende person har aldrig hverken pligt eller kompetence til at standse et arbejde eller standse en hel byggeplads, hvis den samordnende person måtte skønne noget sådant nødvendigt for gennemførelsen af sikkerhedsforskrifter.

Til forskel fra industrivirksomheden rummer en byggeplads en mængde forskellige økonomisk selvstændige grupper og firmaer, der samarbejder om løsningen af byggeopgaven. Udgifterne ved sikkerhedsforanstaltningerne er fordelt imellem de enkelte entreprenører, er indeholdt i de enkelte entrepriser, og udgifterne er principielt bygherren uvedkommende, i tiden efter at entrepriseaftalerne er indgået. Bygherren bærer således ikke ubetinget, som tilfældet er for industrivirksomhedernes vedkommende, de samlede udgifter ved sikkerhedsforanstaltningernes udførelse.

Den beskrevne situation vanskeliggøres yderligere som følge af, at der på en byggeplads langt hyppigere opstår uforudsete situationer end i industriens produktionslokaler. Dette gør, at samordningskravet vanskeligt kan indebære noget ansvar for den samordnende person,

for skade, som indtræder i tilfælde, hvor den samordnende person ikke præcist har kunnet anwise, hvilke af flere mulige entreprenører der skal afhjælpe en mangel ved overholdelse af sikkerhedsforskrifterne i en situation, der er uforudseelig for den samordnende person.

Efter Arbejds miljølovens ordlyd og efter Arbejdstilsynets vejledning er ikke gjort nogen undtagelse i samordningskravet i forhold til entreprenørernes underentreprenører. I byggeriets organisationssystem er der intet kontraktligt eller andet retsforhold imellem byggherren og underentreprenørerne, og for eksempel i Arkitektnormen 2.0.6.2. nævnes udtrykkeligt, at styringen og koordineringen af de enkelte entreprenører og leverancer ikke omfatter opgaven med koordineringen af underentreprenørerne. I relation til underentreprenørerne kan man derfor vanskeligt komme til, at den samordnende person har særlige kompetencer.

Hvad der i det foregående er anført om den samordnende persons ansvar gælder i endnu højere grad de fagkonduktører, som ikke har samordningsopgaven efter Arbejds miljøloven.

D. Etablering af egentlig byggeledelsesorganisation.

Etablering af en egentlig byggeledelsesorganisation kommer normalt kun på tale ved store og komplicerede byggeopgaver. Udføres byggeriet i hovedentreprise eller i totalleverance, ligger opgaven med den økonomiske og tidsmæssige styring hos hovedentreprenøren eller hos totalleverandøren. Ved disse opgaver er der derfor ikke behov for, at byggherren etablerer en egentlig byggeledelse. Ved hovedentreprise og ved totalleverance vil hovedentreprenøren eller totalleverandøren nor-

malt have opbygget sin egen byggeledelse. 1) En undtagelse gælder, hvor totalleverandøren er en ren contractor, som normalt vil have samme behov for en byggepladsledelse, som hvis han var bygherre.

Som et særligt spørgsmål, knyttet til byggeledelsen, kan nævnes spørgsmålet om engagement af byggelederen.

Som der er redegjort for ovenfor ad. A., har byggelederen ud over at varetage den økonomiske og tidsmæssige styring af byggeriet også at varetage den kvalitetsmæssige modtagekontrol, i forbindelse med hvilken byggelederen har overtaget de fagkonduktører, som i traditionel organisation virkede under de enkelte rådgivere, som var tilknyttet sagen. Byggelederen får på denne måde en funktion sideordnet med de øvrige tekniske rådgivere, som er tilknyttet sagens gennemførelse. Af hensyn til byggelederens uafhængighed af disse rådgivere er det at foretrække, at byggelederen engageres direkte af bygherren. 2) I praksis vil dette ofte ikke være muligt, idet en betydelig del af de mennesker, som har den viden og de personlige egenskaber, som er nødvendige for at kunne virke som byggeledere, er tilknyttet de rådgivende firmaer, hvorfor byggeledelsen i praksis ofte kommer til at ligge hos et af disse firmaer. Løses rådgivningsopgaven som totalrådgivning, vil det habilitetsproblem, som opstår ved, at byggelederen er tilknyttet et af de rådgivende firmaer, forsvinde.

---

1) Er hovedentreprenøren eller totalleverandøren ikke i besiddelse af fornøden teknisk viden, disponerer han ikke over et effektivt administrationsapparat samt disponerer han ikke over sådanne økonomiske ressourcer, at han uanset manglende afregning fra bygherren kan regulere sine økonomiske forpligtelser over for entreprenørerne, bør han ikke påtage sig opgaven som hovedentreprenør eller som totalleverandør, jfr. Ansvar og moderniseret byggeproces, p. 33, og SBI-Anvisning 70, p. 13.

2) Bygherrevejledningen, p. 122.

Om baggrunden for byggeledelsesorganisationens fremkomst henvises til bemærkningerne ovenfor, ad. A.

Om byggelederens opgaver henvises til bemærkningerne ad. C. om fagkonduktøren og til specialnormernes beskrivelser.

IV. Rådgivning excl. projektering.

I normerne, jfr. for eksempel Arkitektnormen 2.1., er optaget bestemmelser om rådgiverens ydelser, hvor rådgiveren i totalleverandoretillfældene er tilknyttet bygherren som dennes rådgiver. Opgaven består i disse tilfælde i at bistå bygherren med at udarbejde byggeprogrammet samt i at få udbygget grundlaget for engagementet med totalleverandøren på en sådan måde, at totalleverandørens ydelse beskrives i en sådan grad, at det senere er muligt at føre kontrol med totalleverandørens ydelser. 1) Indeholder aftalen med totalleverandøren ikke en nogenlunde udbygget ydelsesbeskrivelse, har bygherren ikke noget grundlag for senere at udøve en modtagekontrol. Ofte betinger bygherren sig, at hans rådgivere får adgang til at gennemgå totalleverandørens hovedprojekt for at sikre sig, at hovedprojektet er i overensstemmelse med de i totalleveranceaftalen stillede krav.

V. Ydelser i øvrigt.

I normerne under 2.2. er opregnet en række ydelser, som af systematiske grunde er holdt uden for beskrivelsen af rådgivernes ydelser indenfor de enkelte faser. Denne opregning af tillægsydelser har sin begrundelse i den tradition, som er opbygget omkring såvel de tidligere arkitekthonorarregler som omkring de tidligere honorarregler for rådgivende ingeniører. Honorarerne til de rådgivende teknikere har

---

1) Se Boligministeriets totalleverancevejledning, kap. 2 og p. 20-21.

en 100 år gammel tradition for at blive udtrykt som en funktion af byggesummen eller af entreprisesummen for de dele af byggeriet eller anlægget, ved hvis projektering rådgiverne medvirker.

Med opstilling af faste regler for honoraret må man afgrænse de ydelser, som er vederlagt med honorarets betaling. Afgrænsningen af ydelsen har måttet knyttes til de ydelser, som typisk fandtes ved løsningen af enhver rådgivningsopgave indenfor det område, reglerne regulerede. Opgaver, som kun fandtes ved visse sager, måtte holdes uden for normalydelsen og honoreres særskilt.

Afgrænsningen har endvidere måttet knyttes til de ydelser, hvis omfang lå nogenlunde fast i forhold til størrelsen af det byggeri eller anlæg, eller de dele af byggeriet eller anlægget, hvortil rådgiveren tilknyttedes sagen, og hvoraf normalhonoraret blev beregnet. Ydelser, som havde et uforudseeligt omfang, måtte holdes uden for normalydelsen og honoreres særskilt.

Da sondringen normalydelse-særydelse er en honorarmæssig sondring, skal spørgsmålene behandles i § 15.

VI. Inventar, dekorative arbejder.

I Arkitektnormen 2.3. er optaget bestemmelser om arkitektbistand med inventaropgaven og med opgaverne omkring udførelsen af dekorative arbejder, og i 3.5.4. er optaget bestemmelser om honorar for løsning af opgaverne. Hermed afløses DAL's hidtidige honorarregler (udarbejdet i 1940) for dekorative arbejder.

§ 15: RÅDGIVERHONORARET.

I. Generelle bemærkninger.

A. Teknikerreglernes opbygning.

Som nævnt ovenfor, p. 9, fremhævede arbejdsudvalget af 17. november 1966 i sin betænkning, at manglen på faste retningslinier omkring arkitekthonoreringen var administrativt uheldig. En af hovedopgaverne i forbindelse med udarbejdelsen af nye teknikerregler måtte derfor være at søge udarbejdet nye retningslinier for beregningen af teknikerhonorarer. Nye faste regler lod sig ikke gennemføre, idet noget sådant ville være stridende imod Monopoltilsynets praksis. I stedet er en række honorarberegningsformer beskrevet og nøje defineret, således at man i rådgivningsaftalen gennem henvisninger til den enkelte honorarberegningsform har denne defineret i ABR, suppleret med bestemmelser i den for rådgivningsopgaven gældende specialnorm. Uanset gennemførelsen af teknikerreglerne slipper klienten og rådgiveren således ikke for at aftale, hvilke honorarberegningsformer som skal anvendes ved honoreringen af rådgivningsopgavens løsning.

Næsten alle honorarberegningsformerne er udformet på en sådan måde, at de indeholder grænser for beregningsformen. Det overlades derfor til aftalen imellem rådgiver og klient at tage stilling til, hvilke faktorer der skal anvendes ved honorar efter regning, hvilke klassifikationsfaktorer der skal anvendes, hvis honoraret beregnes på grundlag af byggeudgiften, hvilke enhedsbeløb der skal anvendes ved honorar, baseret på fysiske enheder o.s.v. Om reglernes anvendelse i praksis vil udvikle sædvaner og kutymer, der kan give en større fasthed i reglernes administration, er det for tidligt at skønne over.

Teknikerreglerne giver således ingen mulighed for blot at aftale imellem rådgiveren og klienten, at rådgiveren skal honoreres "i overensstemmelse med teknikerreglerne", således som man tidligere kunne gøre det med 1958-reglerne for arkitekters og med 1923-reglerne for de rådgivende ingeniørers vedkommende. ABR 3.0.1. forudsætter da også, at der skal indgås en aftale imellem klienten og rådgiveren om beregningsgrundlaget, eller om størrelsen af rådgiverhonoraret.

I det følgende vil blive behandlet en række spørgsmål, som knytter sig til honoreringen af rådgiverne. En detaljeret gennemgang af de enkelte honorarberegningsformer vil ikke blive foretaget.

I Arkitektkontrakten, side 71-119, blev ret detaljeret gennemgået de dengang i praksis anvendte honorarberegningsformer. Noget sådant var naturligt, idet der på det tidspunkt, hvor afhandlingen udkom (1965) ikke fandtes nogen formaliserede honorarregler. I teknikerreglerne er så detaljeret, som det har været muligt, søgt beskrevet de enkelte honorarberegningsformer. En gennemgang af honorarformernes indhold ville derfor kun blive en gentagelse af, hvad der allerede var beskrevet, navnlig i specialnormerne. Først når reglerne har virket i nogle år, og det i praksis har vist sig, hvor problemerne omkring reglernes anvendelse viser sig, vil det være naturligt at udarbejde en kommentar til disse honorarberegningsformer.

B. Opgaveløsningen skal honoreres.

Efter ABR 3.0.1. bestemmes følgende:

"For løsningen af den opgave, som er overladt rådgiveren, oppebærer denne et honorar, hvis beregningsgrundlag eller størrelse fastsættes i aftalen med klienten."

Efter ordlyden af 3.0.1. forudsættes, at rådgiverens indsats honoreres.

Spørgsmålet om gratis rådgivning har spillet en rolle i en række sager, hvor klienten har hævdet, at rådgiveren har lovet at arbejde gratis. Ofte kommer disse diskussioner frem i forbindelse med opgaver, som standses, enten fordi et påtænkt byggeri ikke bliver gennemført; fordi det ikke lykkes at opnå den fornødne bevilling, eller for eksempel fordi i klienten ikke vinder en totalleverancekonkurrence, hvori rådgiveren har medvirket ved udarbejdelsen af klientens konkurrenceprojekt.

Selv om rådgiveren kan påregne en vis medvirken fra domstolens eller voldgiftsrettens side i sager af denne art, er det uheldigt, at rådgiveren udfører et måske betydeligt arbejde, samtidig med at klienten er i vildfarelse om, at rådgiveren forventer sit arbejde honoreret.

Såvel efter hidtidig praksis som efter ordlyden af 3.0.1. er der en klar formodning for, at rådgiverens indsats skal honoreres. Hvis klienten derfor hævder, at rådgiveren arbejder gratis med løsningen af en opgave, har klienten selv bevisbyrden herfor. Det sagte forudsætter, at klienten udtrykkeligt eller stiltiende har anmodet rådgiveren om at påbegynde løsningen af en opgave, og ikke at rådgiveren for eksempel selv har ydet en indsats for at skabe en mulighed for at få en opgave.

Fra domspraksis kan nævnes:

U.f.R. 1974.178 HD. En arkitekt og en rådgivende ingeniør havde udarbejdet to projekter til udvidelse af en fabriksbygning. Højesteret antog med hensyn til det ene projekt, at bygherren var klar over, at arkitekten og ingeniøren var i gang med projekteringen, og at et tilsagn fra arkitekten om nedsat honorar ved yderligere byggeri ikke omfattede det-

te projekt, og med hensyn til det andet projekt at bygherren havde givet arkitekten besked om at udarbejde hovedtegninger. Bygherren døntes derfor til at betale honorarerne.

V.L.T. 1944.340, som omhandler tilfælde, hvor en arkitekt skulle bistå i forbindelse med en påtænkt ombygning af en ejendom tilhørende to husejere, der ikke kunne antages at være uden kendskab til byggeforhold. Arkitekten havde afgivet tilsagn om at udføre arbejdet vederlagsfrit, hvis den påtænkte ombygning ikke blev til noget, hvad den ikke blev. Arkitekten havde foruden nogle rent forberedende skitser og overslag over omkostningerne ved ombygningen efter aftale med husejerne påtaget sig at udarbejde hovedtegninger og beskrivelser til brug for den licitation, som husejerne havde besluttet sig til at lade afholde. Vestre Landsret antog ikke, at arkitektens tilsagn om at udføre arbejdet vederlagsfrit omfattede det langt mere omfattende arbejde, som havde fundet sted, og antog ikke, at husejerne kunne have forventet noget sådant. Under disse forhold og under hensyn til, at ej heller den omstændighed, at den samlede licitationssum i ikke helt ringe grad overskred den af arkitekten anslåede ombygningsudgift, kunne fritage bygherren for at betale arkitekten honorar, tilpligtedes bygherren at betale arkitekten et på basis af Dansk Arkitektforenings takster skønmæssig fastsat honorar.

U.f.R. 1933.1056 HD, omhandler et tilfælde, hvor en arkitekt havde tilbudt en bygherre at udarbejde gratis skitser og overslag til en nybygning, for at denne kunne se, hvad opførelsen ville koste. Derefter udarbejdede arkitekten med bygherrens tilslutning hovedtegninger og søgte om byggetilladelse og indhentede tilbud på arbejdet. Bygherren bestemte sig herefter til ikke at bygge. Højesteret fastslog, at arkitekten havde krav på et vederlag for sit arbejde med udarbejdelse af hovedtegninger, ansøgning om byggetilladelse og indhentning af tilbud.

U.f.R. 1909.559 HD, omhandler et tilfælde om beregning af et arkitekt-honorar. Det siges i dommen, at der ikke var truffet udtrykkelig aftale om, at en arkitekts adgang til vederlag for nogle hos ham bestilte tegninger skulle være betinget af, at de af ham planlagte tegninger kunne udføres for en lavere sum end den, for hvilke de viste sig at kunne udføres, og da det efter det oplyste måtte anses for ganske usandsynligt, at noget sådant havde været forudsat som et naturligt vilkår i retsforholdet mellem arkitekten og bestilleren af tegningerne, tilpligtedes sidstnævnte at betale arkitektens regning, hvis poster der efter det foreliggende ikke fandtes føje til at nedsætte.

U.f.R. 1907.686 HD, handler om et tilfælde, hvor en grosserer havde bestilt et overslag hos en arkitekt over omkostningerne ved opførelsen af en projekteret, nærmere beskrevet bygning. Arkitekten udarbejdede og leverede en bygningstegning med påtegnet overslagssum. Efter omstændighederne blev arkitekten anset berettiget til et passende vederlag for udarbejdelsen af tegningen.

U.f.R. 1972.788. u., omhandler et ganske særligt tilfælde. En arkitekt havde i et udstykningsområde opført et udstillingshus, om hvilket typehus der i en brochure, som blev udleveret til besøgende af huset, blev givet forskellige oplysninger. En parcelejer i udstykningsområdet rettede telefonisk og skriftlig henvendelse til arkitekten og bad om overslag over byggeomkostninger og byggetid m.v., hvorefter arkitekten fremsendte to udførlige skitser til bebyggelsen. Parcelejeren købte imidlertid hus andetsteds, og projektet blev opgivet. Arkitekten fandtes ikke at have krav på honorar i anledning af parcelejerens forespørgsel vedrørende det på udstillingen viste typehus, og han havde heller ikke krav på honorar for de udarbejdede skitser, der med hensyn til udførlighed måtte antages at gå langt ud over hvad parcelejeren havde forventet.

U.f.R. 1940.320 HD, handler om et specielt tilfælde, hvor en arkitekt over for køberen af en grund havde påtaget sig at udarbejde en udstykningsplan og fremskaffe tilladelse til udstykning. Arkitekten havde påtaget sig arbejdet uden vederlag, imod at grundejeren forpligtede sig til i samtlige købekontrakter at indføje en bestemmelse om, at tegninger til al bebyggelse og i øvrigt alt arkitektarbejde på parcelerne skulle udføres af arkitekten. Udstykningsforetagendet strandede senere, fordi grundejeren ikke magtede at gennemføre projektet økonomisk. Arkitekten fandtes efter omstændighederne ikke at have krav på honorar for arkitektarbejde, han havde udført for en parcelkøber, der benyttede sig af sin ret til at træde tilbage fra handelen. Sagen om arkitekthonorarets betaling var anlagt imod parcelkøberen.

Af domme kan endvidere henvises til U.f.R. 1972.719 HD, 1937.677 VLD. og 1916.4 HD.

Så vidt vides består der ingen sædvaner, hvorefter rådgivere arbejder gratis. Indenfor det sociale boligbyggeri har det været hævdet, at der skulle bestå en sædvane gående ud på, at indledende arbejde, som er nødvendigt for at rejse en sag hos de støttestøttende myndigheder for at opnå en byggestøtte, sker vederlagsfrit, hvis byggeriet ikke gennemføres. Imidlertid består der ingen sådan sædvane.

I sagerne

U.f.R. 1957.1019 HD og 1023 HD havde et socialt boligselskab med en arkitekt og en rådgivende ingeniør forhandlet om gennemførelsen af et socialt byggeri i Roskilde. Resultatet af forhandlingerne blev, at det sociale boligselskab besluttede at søge byggeriet gennemført, og arkitekten og den rådgivende ingeniør udarbejdede projekt. Da det ikke lykkedes at få de nødvendige offentlige bevillinger, blev byggeriet opgivet. Arkitekten og den rådgivende ingeniør beregnede herefter honorar for det udførte arbejde, hvilket boligselskabet nægtede at betale under henvis-

ning til en påstand om, at der skulle bestå en sædvane, gående ud på at der ved socialt boligbyggeri ikke skulle udbetales honorar til arkitekter og rådgivende ingeniører, hvis byggeriet ikke gennemførtes, forudsat at dette ikke skyldtes boligselskabets forhold. Til brug for sagen afgav Fællesorganisationen af almennyttige danske Boligselskaber en udtalelse, hvori det siges, at "boligforeninger og -selskaber sædvanligvis træffer aftale med arkitekterne om, at der kun udbetales honorar, såfremt byggeforetagendet gennemføres, men at man går ind på at refundere udgifter til bundundersøgelse, lyskopiering af tegninger og deslige".

Såvel Landsretten som Højesteret dømte boligselskabet til at betale honorarerne, idet det ikke fandtes godtgjort af boligselskabet, "at der består en sædvane gående ud på, at arkitekter, der udfører projektarbejde for sociale boligselskaber, intet honorarkrav har, såfremt byggeriet opgives."

Der består ingen sædvane for, at rådgiveres honorar begrænses af størrelsen af mulige offentlige bevillinger. Spørgsmålet kan opstå, for eksempel hvis en arkitekt bliver anmodet om at udarbejde projekt til et væsentligt større byggeri, end myndighederne vil yde bevilling til gennemførelsen af, og det udarbejdede projektmateriale derefter må omprojekteres og begrænses.

Det er klientens opgave at skaffe den fornødne finansiering til betaling af rådgivernes honorarer. I praksis er det desværre ofte sager, hvor navnlig sociale boligselskaber har sat rådgivere i gang med at udarbejde omfattende projekter uden at have opnået de til finansiering af byggeriet nødvendige bevillinger, og uden at have søgt og opnået projekteringsbevillinger.

Det er ikke lykkedes at finde trykte domme eller kendelser, som har nægtet en arkitekt eller en rådgivende ingeniør honorar for et arbejde, han har udført for en klient. De domme, som findes, vedrører bistand, ydet af andre end professionelle rådgivere, som for eksempel

U.f.R. 1945.1090 HD, hvor en murermester, der havde et arbejde i entreprise, ikke antoges at have krav på særligt vederlag for udført tegnearbejde og tilsyn.

Efter ordlyden af ABR 3.0.1. forudsættes, at der mellem klienten og rådgiveren indgås aftale om, hvilken honorarberegningsform, der skal anvendes ved opgavernes honorering samt fastlægges de størrelser, som skal indgå i den valgte honorarberegningsform.

Er der ikke truffet nogen aftale mellem rådgiverne og klienten om honoraret, opstår særlige vanskeligheder.

Med udgangspunkt i obligationsrettens almindelige regler, navnlig Købelovens § 5, må det antages, at klienten må betale det rådgiveren forlanger, med mindre noget sådant må anses for at være ubilligt. Afgørelsen af, om det honorar, som rådgiveren forlanger, er ubilligt, henhører under domstolene, hvorfor rådgiveren risikerer at skulle i retssag for at få sit honorarkrav afgjort. I tilfælde af retssag vil spørgsmålet om honorarets rimelighed normalt blive afgjort, efter at et retligt syn og skøn har gennemgået og vurderet rådgiverens arbejde.

Er der truffet aftale om rådgiverens honorar, men er der opstået tvivl om, hvad aftalen går ud på, må en sådan tvivl afgøres under hensyn til, hvad der foreligger af bevis i sagen. I disse tilfælde kan man ikke gå ud fra, at rådgiverens påstand skal følges, således som dette vil være hovedreglen, hvis ingen aftale er truffet. I praksis kan bestemmelsen i teknikernormerne 3.1. om honorarformernes anvendelse yde en vis vejledning.

Fra domspraksis kan nævnes U.f.R. 1909.828. LHSD, hvor en arkitekt, der skulle føre tilsyn med opførelsen af en villa, påstod, at honoraret var fastsat til kr. 1.600,00, medens bygheren påstod, at honoraret var sat til kr. 1.575,00 og hvor det blev antaget, at arkitekten måtte bevise, at der var tilsagt ham et honorar på kr. 1.600,00.

C. Honoraret skal være rimeligt.

a. Generelle betragtninger.

Efter ABR 3.0.2. skal honoraret i forhold til såvel klienten som rådgiveren være rimeligt. Honoraret skal dække opgavens forsvarlige gennemførelse og en fyldestgørende varetagelse af klientens interesser.

Bestemmelsen er en videreførelse af bestemmelsen i Vedtægt for arkitektvirksomhed, § 11, hvilken bestemmelse blev optaget i vedtægten i forbindelse med ophævelsen af 1958-reglerne. Bestemmelsen svarer til tilsvarende bestemmelser for honorering indenfor liberale erhverv, jfr. for eksempel for advokater bestemmelsen i Retsplejelovens § 134.

Bestemmelsen i 3.0.2. har sin naturlige begrundelse i en samfundsmæssig interesse i, at rådgiverens ydelse har et indhold og et omfang, som sikrer en forsvarlig gennemførelse af opgaven og som sikrer, at klientens interesser kan varetages på fyldestgørende måde. Skal denne samfundsmæssige interesse tilgodeses, må det sikres, at rådgivernes honorar ikke trykkes til et sådant økonomisk niveau, at honoraret ikke økonomisk giver mulighed for en ordentlig opgaveløsning og en forsvarlig interessevaretagelse.

Spørgsmålet om honorarets størrelse, sammenholdt med kravet om en forsvarlig opgaveløsning og fyldestgørende interessevaretagelse, har igennem de senere år fået en særlig aktualitet igennem spørgsmålet om licitation på rådgivning.

b. Licitation på rådgivning.

Ved licitation på rådgivning udbyder en klient løsningen af en rådgivningsopgave til en kreds af rådgivere og anmoder om tilbud på

opgavens løsning. Tanken med denne form for licitation er at opnå et så lavt honorar som muligt for opgavens løsning. Gennem denne form for licitation vil honorarets størrelse blive den afgørende faktor for valg af rådgiver.

Licitation på rådgivning er ikke omfattet af Licitationsloven, da den ydelse, som udbydes, ikke er således defineret, at lovens licitationsbegreb er opfyldt. Udbydes for eksempel en planlægningsopgave for et stort område, en projekteringsopgave omkring en skole, et plejehjem eller en behandlingsbygning i licitation, siger udbudet intet om, hvilke ydelser rådgivningen skal omfatte, og de indsendte tilbud vil vil ofte intet indeholde, der præciserer rådgivningens omfang og indhold.

For rådgiverstanden indebærer licitation på rådgivning en betydelig risiko for en sænkning af kravene til den faglige standard i forbindelse med opgaveløsningen og af varetagelsen af klientens interesser, ligesom en sænkning af honorarniveauet til under det rimelige honorars niveau indebærer en trussel for rådgivernes uafhængighed.

I U.S.A. har licitation på rådgivning været kendt i en del år, og man har oplevet, at metoden har truet med at berøve samfundet en uafhængig rådgiverstand. For at standse denne udvikling har den federale regering i U.S.A. ved lov nr. 92-582 af 27. oktober 1972 gennemført regler for, hvorledes offentlige myndigheder skal foretage valg af arkitekter og rådgivende ingeniører. I loven siges blandt andet følgende:

"SEC. 902. The Congress hereby declares it to be the policy of the Federal Government to publicly announce all requirements for architectural and engineering services and to negotiate contracts for architectural and engineering services on the basis of demonstrated competence and qualification for the type of professional services required and at fair and reasonable prices.

"REQUESTS FOR DATA ON ARCHITECTURAL AND ENGINEERING SERVICES

"SEC 903. In the procurement of architectural and engineering services, the agency head shall encourage firms engaged in the lawful practice of their profession to submit annually a statement of qualifications and performance data. The agency head, for each proposed projekt, shall evaluate current statements of qualifications and performance data on the file with the agency, together with those that may be submitted by other firms regarding the proposed project, and shall conduct discussions with no less than three firms regarding anticipated concepts and the relative utility of alternative methods of approach for furnishing the required services and then shall select therefrom, in order of preference, based upon criteria established and published by him, no less than three of the firms deemed to be the most highly qualified to provide the services required.

"NEGOTIATION OF CONTRACTS FOR ARCHITECTURAL AND ENGINEERING SERVICES

"SEC 0904. (a) The agency shall negotiate a contract with the highest qualified firm for architectural and engineering services at compensation which the agency head determines is fair and reasonable to the Government. In making such determination, the agency head shall take into account the estimated value of the services to be rendered, the scope, complexity, and professional nature thereof.

"(b) Should the agency head be unable to negotiate a satisfactory contract with the firm considered to be the most qualified, at a price he determines to be fair and reasonable to the Government, negotiations with that firm should be formally terminated. The agency head should then undertake negotiations with the second most qualified firm. Failing accord with the second most qualified firm, the agency head should terminate negotiations. The agency head should then undertake negotiations with the third most qualified firm.

"(c) Should the agency head be unable to negotiate a satisfactory contract with any of the selected firms, he shall select additional firms in order of their competence and qualification and continue negotiations in accordance with this section until an agreement is reached."

Gennem disse licitationsbestemmelser er hensynet til den for opgavens løsning bedst kvalificerede rådgiver klart foretrukket forud for hensynet til den til opgavens løsning billigste rådgiver.

Tilsvarende regler som de amerikanske anvendes af Verdensbanken i forbindelse med valg af rådgiver til projekter, som banken finansierer. I bankens procedureregler for valg af rådgivere siges blandt andet følgende:

"1.32. The Bank normally invites three to five firms to submit proposals for one study assignment. In the Bank's experience there is little or no merit in inviting more than five firms because it is unlikely that improvements would result in the quality of the best proposals, on the contrary, it is possible that the quality of proposals would decrease as the number of invited firms increases. Furthermore, the Bank recognizes that the accumulative cost of proposal preparation become excessive and would ultimately be reflected in overhead charges.

.....

1.37. The Bank does not request financial information in its invitation to submit proposals. The selection of firms is based solely on the Bank's evaluation of the firm's capabilities and the qualifications of their staff. Financial matters are not discussed with the consultants until one firm has been selected for negotiation of a contract."

På baggrund af bestemmelsen i ABR 3.0.2. må licitation på rådgivning være i strid med de hensyn, som motiverer bestemmelsen, idet licitation på rådgivning ikke sikrer, at det billigste honorar kan dække opgavens forsvarlige løsning og varetagelsen af klientens interesser. Gennem licitationen skabes ingen sikkerhed for, at klienten opnår den rådgiver, som på bedste måde kan løse opgaven. Hvad hjælper det, at klienten for et lavt honorar får en ikke gennemarbejdet opgaveløsning, hvis realiseringen af projektet af denne grund koster det dobbelte af, hvad det ville have kostet at realisere et projekt, som var ordentligt gennemarbejdet.

Den ovenfor nævnte procedure, som anvendes af myndighederne i U.S.A. og af Verdensbanken, er samfundsmæssigt langt at foretrække fremfor licitation på rådgivning. Se også bygherrevejledningen p. 48 og 57.

II. Honorarformer.

I ABR omtales forskellige former for honorering. Opregningen er ikke udtømmende, men i praksis vil det nok blive vanskeligt at opfinde honorarregler, som ikke er en kombination af de beregningsformer, som er omtalt i ABR.

I teknikernormerne 3.1. gives vejledning for, hvornår de enkelte honorarberegningsformer naturligt anvendes i forbindelse med de ydelser, som omtales i teknikernormerne.

I det følgende vil spørgsmålet om den enkelte honorarberegningssforms anvendelighed blive behandlet samtidig med bemærkningerne til de enkelte former.

A. Fast honorar.

I ABR 3.1.1.1. defineres fast honorar på følgende måde:

"Ved fast honorar forstås en mellem klienten og rådgiveren aftalt fast sum som honorar. Honoraret kan kun forlanges revideret, såfremt der sker ændringer i aftalens forudsætninger.

Ved aftale om fast honorar er det en forudsætning, at omfanget og indholdet af og tidsplan for rådgiverens opgave er defineret."

Som fast honorar må henregnes ikke alene de tilfælde, hvor honorarets størrelse er beløbsmæssigt fikseret, men også tilfælde hvor det fikserede beløb er underkastet indeksregulering, for eksempel efter byggeindeks, valutakurs eller lignende. Uden for begrebet fast honorar holdes de tilfælde, hvor honoraret fastsættes på grundlag af byggeudgiften, jfr. nedenfor.

I beskrivelsen i ABR 3.1.1.1. nævnes udtrykkeligt, hvilke krav der knytter sig til den opgave, for hvilken et fast honorar bør aftales.

Opgaven skal være entydigt defineret i henseende til omfang, indhold og tid. I praksis vil rådgivningsopgaver normalt aldrig opfylde

disse krav. Skal et eksempel nævnes, kan nævnes udarbejdelse af et hovedprojekt i en totalrådgivningsorganisation, hvor aftalen om det faste honorar indgås, efter at forprojekt er godkendt, og hvor opgaven er begrænset til hovedprojektets udarbejdelse uden medvirken ved tilbudsindhentning. I praksis ville det være unaturligt at afgrænse en opgave på denne måde. Anvendelsen af fast honorar vil derfor normalt ikke komme på tale ved ydelser efter teknikernormerne, men vil kunne anvendes ved særlige konsultationer eller ved opgaver, der kræver en særlig arbejdsindsats, der ikke giver sig udslag i nogen byggeudgift af betydning.

B. Honorar baseret på fysiske enheder.

I ABR 3.1.1.2. defineres honorar, baseret på fysiske enheder, på følgende måde:

"Herved forstås et honorar, der fremkommer som et produkt af et enhedsbeløb og et antal fysiske enheder.

Ved aftale om honorar, baseret på fysiske enheder er det en forudsætning, at omfanget, indholdet af og tidsplan for rådgiverens opgave er defineret."

Som enhedsbeløb i relation til byggeopgaver kan man vanskeligt forestille sig andre enheder end kvadratmeter eller kubikmeter i den projekterede bygning. For projektering af stålkonstruktioner kan man måske forestille sig et honorarbeløb pr. ton stålkonstruktion.

I hidtidig honoraraftalepraksis har honorar, baseret på fysiske enheder, ikke spillet nogen rolle her i landet, og det er vanskeligt at se, hvilke fortrin denne honorarberegningsform har fremfor en honorarberegningsform, baseret på byggeudgiften. Ved honorar, baseret

på fysiske enheder, undgås ikke en hensyntagen til opgavens sværhedsgrad og dermed til byggeriets omfang og kvalitet. Accepteres det, at der består nøje sammenhæng imellem byggeriets kvalitet og byggesummen, er det svært at se, hvad der opnås ved at beregne honoraret for hver enkelt enhed for sig og derefter multiplicere honoraret for enheden med summen af enheder, fremfor at beregne honoraret på grundlag af den samlede byggesum.

Skal en honorarberegning på grundlag af fysiske enheder gennemføres, må tilvejebringes et materiale som med nogenlunde sikkerhed angiver prisen pr. kvadratmeter eller pr. kubikmeter ved de forskellige former for byggeri eller et materiale, som angiver normalydelsen for arkitekters og rådgivende ingeniørers bistand, udtrykt som en funktion af etagearealet eller rumfanget af det projekterede byggeri. Man kunne tænke sig et katalog, der beskrev, hvor mange timer den enkelte ydelse gennemsnitligt krævede ved de forskellige arter og størrelser af byggerier. Et sådant katalog er ikke tilvejebragt, og førend kataloget er skabt, er det vanskeligt at se, hvorledes et honorar, baseret på fysiske enheder, skulle opnå nogen særlig udbredelse.

Om licensaftaler henvises til § 16.

Om kravene til rådgivningsopgavens entydighed med hensyn til omfang, indhold og tid henvises til bemærkningerne ovenfor ad. A. om fast honorar.

C. Honorar efter regning.

Honorar efter regning defineres i ABR 3.1.1.3. på følgende måde:

"Herved forstås et honorar, udregnet på grundlag af lønudgifter for den tid, der er anvendt af medarbejdere og indehavere til opgavens løsning. Ovennævnte lønudgift tillægges dækningsbidrag.

Anvendes på opgaven elektronisk databehandling (EDB) eller andet specialudstyr, afregnes lønudgiften til medarbejdere og indehavere som ovenfor angivet, medens brug af EDB-anlæg og EDB-programmer godtgøres efter nærmere aftale."

Honorering af teknisk rådgivningsbistand efter anvendt tid er en igennem mange år anvendt honorarberegningsform. Som følge af honorarberegningens udbredte anvendelse har der gennem praksis dannet sig en række sædvaner og kutymmer, som i honoraraftalerne ofte blev indeholdt som et bilag, som definerede den timeløn, som indgik som grundlag for beregningen af regningshonorarets størrelse. Et eksempel herpå indeholdes som bilag 3 i bygherrevejledningen, side 138 f.

Ved udarbejdelsen af teknikerreglerne var den en naturlig opgave at søge de problemer, som knyttede sig til rådgivningsformen, afklaret og beskrevet, således at en aftale om regningsformens anvendelse fremtidigt kan begrænses til en aftale herom og måske til en aftale om den anvendte faktor for det dækningsbidrag, som skal anvendes.

Vejledning om størrelsen af disse faktorer indeholdes i specialnormernes bemærkninger ad. 3.2.3. Om beskrivelsen af de elementer, som indgår i beregningen af rådgiverhonoraret, henvises til specialnormerne.

Den største fordel, som er forbundet med at beregne rådgiverhonoraret efter anvendt tid, er den sikkerhed, som honorarberegningens form indebærer for, at rådgiveren ikke kommer til at anvende tid på opgaveløsningen, som ikke bliver honoreret samt den sikkerhed honorarberegningens form indebærer for, at klienten kun kommer til at betale for den tid, som faktisk er medgået ved opgaveløsningen. Ordningen er dog ikke uden ulemper, jfr. nedenfor.

Det følger af regningsordningens natur, at den kan anvendes ved alle rådgivningsopgaver. Beregningsformen kan således anvendes ved alle faserne af rådgivningsopgaven, og anvendes ordningen med samme tillæg for dækningsbidrag for de enkelte faser, undgår man de honorarmæssige ulemper, som knytter sig til anvendelsen af forskellige honorarberegningsformer for de forskellige faser af opgaveløsningen.

Som nævnt i bemærkningerne ad. A., B. og D. til de øvrige honorarberegningsformer kræver disse i betydeligt omfang, at rådgivningsopgaven er defineret i relation til omfang, indhold og tid. Heraf følger, at er det ikke muligt at definere opgaven i relation til omfang, indhold og tid, er det forbundet med en eller anden form for spekulation i honorarets størrelse at anvende et honorar, som beregnes på anden måde end efter anvendt tid. Det er derfor naturligt, at det for eksempel i Arkitektnormen, § 3.1. anføres, at ydelser i forbindelse med udarbejdelse af programoplæg, byggeprogram, særlige ydelser, jfr. 2.2., fagtilsyn og byggeledelse, udvidet fagtilsyn, opgaver af særligt krævende karakter, forsknings- og udviklingsopgaver m.v. honoreres i regning.

Honorar, beregnet efter regning, er tidligere blevet kritiseret for den usikkerhed med hensyn til rådgiverhonorarets størrelse, som beregningsformen indebærer. I princippet er det rigtigt, at man først kender rådgiverhonorarets endelige størrelse, når den sidste time er forbrugt. I praksis vil en fornuftig budgetlægning skabe tilstrækkelig sikkerhed med hensyn til rådgiverhonorarets endelige størrelse. I bemærkningen til Arkitektnormen 3.2.3. nævnes således, at

"Efter aftale med klienten kan arkitekten fase for fase opstille budget for bistanden. Arkitekten skal underrette klienten om ændringer til budgettet, så snart det kan forudses, at en ændring vil være nødvendig."

Det er i strid med regningsordningens princip at indføre noget maksimum for honorarets størrelse. En maksimering af honoraret vil være ensbetydende med, at honoraraftalen snarere bliver en aftale om et fast honorar.

En ulempe ved honorarberegning efter anvendt tid viser sig derved, at ordningen ikke tilgodeser byggesagens større eller mindre betydning, og ej heller tilgodeser betydningen af en særlig kunstnerisk eller genial indsats. Kun i begrænset omfang kan man påregne en sammenhæng i tidsforbrug med byggesagens betydning, og i relation til en særlig kunstnerisk eller genial indsats har målingen af et tidsforbrug ikke særlig relevans. Disse forhold må tilgodeses ved udformningen af den enkelte aftale. Ordningen medfører større administration for klienten end de øvrige honoreringsformer.

D. Honorar efter byggeudgift.

Efter ABR 3.1.1.4. defineres denne honorarberegningsform på følgende måde:

"Herved forstås et honorar, der fremkommer som en procentdel af byggeudgiften. Honoraret beregnes efter følgende formel:

$$H = \frac{E \times S \times K \times B}{100} \text{ hvor}$$

- H = honorar,
- E = honorarberettiget byggeudgift (ekskl. merværdiafgift) beregnes som angivet i de enkelte specialnormer,
- S = den i de enkelte specialnormer angivne størrelsesfaktor,
- K = den i de enkelte specialnormer angivne klassifikationsfaktor, og
- B = den i de enkelte specialnormer angivne basisprocent.

Hvis der i opgaven, der er omfattet af rådgiverens bistand, indgår opgaver under forskellige specialnormer, beregnes det samlede honorar for bistanden som en summation af honoraret for hver specialnorm."

Honorar, beregnet efter byggeudgift, har gammel tradition for arkitektbistand på samme måde som honorar, beregnet efter anlægssum har det for rådgivende ingeniørbistand. Udformningen af honorarberegningformerne har ændret sig i detaljerne gennem tiden, men i sine hovedlinier har ordningen mere end 100 års tradition, og det hidtil anvendte grundlag blev formuleret i 1922 for arkitekthonorarers, og i 1923 for rådgivende ingeniørhonorarers vedkommende.

Med gennemførelsen af den formel, som indeholdes i ABR, har det været et ønske at opnå en honorarregel, som er mere elastisk end de ret stive tabeller, som indeholdtes i tidligere honorarregler. De elementer, som indgår i honorarberegningssystemet efter ABR, er imidlertid de samme elementer, som blev afvejet indbyrdes i de tidligere honorarreglers tabeller og klassifikationsoversigter.

Den honorarberettigede byggeudgift er den bygge- eller anlægssum, hvoraf det enkelte rådgiverhonorar beregnes.

Størrelsesfaktoren udtrykker den betydning, størrelsen af byggeudgiften har på det beregnede honorar. I overensstemmelse med hidtidig praksis er størrelsesfaktoren faldende med stigende byggeudgift.

Klassifikationsfaktoren udtrykker rådgivningsopgavens karakter og sværhedsgrad og er et udtryk for de krav, som opgaven stiller til rådgiverens faglige kvalifikationer indenfor det område, hvori opgaven er stillet og for de krav, som opgaven stiller til omfanget af arbejdskraftforbrug m.v.

Basisprocenten udtrykker forholdet imellem omkostningerne for indeks for rådgivning og byggeindeks. Gennem basisprocenten sker en tilpasning af rådgiverhonoraret, såfremt der kommer en uens ud-

vikling af omkostningsforholdene for rådgivningen og omkostningsforholdene i byggeriet.

Om udformningen af de enkelte faktorer og disses anvendelse ved de forskellige former for opgaver henvises til de udførlige bestemmelser i specialnormerne.

Som det fremgår blandt andet af arkitektnormens 3.1., dækker honorar beregnet efter byggeudgift rådgiverens indsats i forslags-, projekterings- og projektopfølgingsfasen i en byggesag, hvor rådgiveren medvirker i alle faserne (fuldstændig rådgivning). Honoraret dækker således et område, der svarer til normalydelse efter de tidligere honorarregler, og det fremgår af bemærkningerne til 3.1., at normernes forfattere forestiller sig, at honorar, beregnet efter byggeudgift, bliver den foretrukne honorarberegning for rådgivningsopgaver inden for forslags-, projekterings- og projektopfølgingsfaserne.

Af specialnormerne fremgår det da også, at anvendelsen af honorarberegningens form er knyttet til en række forudsætninger, som minder stærkt om kravene om eksakt fastsættelse af opgaven i relation til omfang, indhold og tid, som er omtalt ad. A. og B. Ved honorarberegning efter byggeudgift udtrykkes for eksempel i Arkitektnormens bemærkninger til fastlæggelsen af den honorarberettigede byggeudgift, at "Det forudsættes således, at licitationen afholdes umiddelbart efter hovedprojektets udarbejdelse, og at byggearbejdet påbegyndes umiddelbart efter licitationen", og i 3.2.4.7. anføres, at "De anførte faktorer er fastsat ud fra forudsætningen om normale organisatoriske og administrative forhold".

Med disse reservationer skabes en begrænsning af reglernes anvendelighed i forhold til, hvorledes byggesagerne hidtil har udviklet

sig i praksis. Måtte det vise sig, at de hidtil gældende forhold i byggeriet fortsætter efter gennemførelsen af teknikerreglerne, må det forudses, at forudsætningerne bag den opstillede honorarberegningsformel ikke holder stik. I mange sager vil derfor opstå spørgsmålet om, hvad virkningen bliver af, at forudsætningerne krænkes, fordi byggesagen på en eller anden måde ikke forløber fuldstændig glat.

Honorar, beregnet efter byggeudgift, er frigjort fra størrelsen af rådgiverens konkrete timeforbrug. Honorarberegningsformen giver derfor mulighed for at honorere rådgiverne for en særlig kunstnerisk indsats og for byggesagens betydning, hvilken mulighed ikke indeholdes ved opgaver, der honoreres efter regning. Omvendt indebærer ordningen en risiko for, at en indsats viser sig at være langt mere tidskrævende end normalt for opgaver af den pågældende art og for at en sådan tidsmæssig indsats ikke bliver honoreret.

E. Andre honoreringsformer.

I ABR indeholdes definitioner af andre honoreringsformer end de under A.-D. beskrevne former. Således nævnes i ABR i 3.1.1.5. skønsmæssigt fastsat honorar, i 3.1.2.1. blandingshonorar og i 3.1.2.2. delt honorar. Ingen af definitionerne eller af beskrivelserne i teknikernormen behøver særlige bemærkninger eller kommentarer.

I specialnormerne indeholdes endvidere beskrivelse af honorering for en lang række ydelser og særlige arbejder, såsom om- og tilbygningsarbejder, vedligeholdelsesarbejder, restaureringsarbejder, inventar og dekorative arbejder.

F. afsluttende bemærkninger.

I tiden siden ophævelsen af 1958-reglerne har der været fremsat kritik af de forskellige former for honorarberegningsprincipper. Kritikken har haft sit væsentligste indhold i form af en påvisning af, hvilke muligheder honorarberegningsformerne indeholdt for at rådgiverne selv havde indflydelse på honorarets størrelse, sammenholdt med en sigtelse imod rådgiverne for at have misbrugt mulighederne for at påvirke honorarets størrelse.

Honorar, beregnet efter anvendt tid, kritiseres med henvisning til, at ordningen tilskynder rådgiverne til at hæve medarbejderlønningerne og til at anvende et efter opgavens omfang for stort antal timer på opgaveløsningen.

Honorar, beregnet på basis af bygge- eller anlægssummer, kritiseres med henvisning til, at ordningen tilskynder rådgiverne til at foreslå for dyre løsninger og til at forøge bygge- og anlægsudgifterne.

Er en del af løsningen honoreret efter anvendt tid og en anden del for eksempel efter bygge- eller anlægssummer, kritiseres kombinationen med henvisning til, at rådgiverne under den fase af opgaveløsningen, som honoreres efter anvendt tid, udfører arbejde, som rettelig henhører under den fase af opgaveløsningen, som honoreres med et procentberegnet honorar.

Havde en honorarberegnsform, baseret på fysiske enheder, været mere anvendt, end tilfældet har været, er der ingen grund til at antage, at honorarkritikken havde afholdt sig fra at anføre, at arkitektstandens ønsker om en forøgelse af loftshøjden i boligbyggeriet skulle være be-

grundet i honorarreglerne, og ikke i et ønske om forbedring af klimaet i boligens rum.

Det må antagelig erkendes, at det ikke er muligt at skabe en honorarberegningsform, som ikke kan kritiseres eller overfor hvilken man ikke kan fremsætte sigtelser om misbrug. Alt kan i praksis misbruges. Eksempler fra praksis på, at de forskellige honorarberegningsformer er blevet misbrugt af rådgiverne, kan i hvert fald ikke hentes fra domssamlingerne.

III. Honorarets betaling.

A. Honorarkravets forfaldstid.

Spørgsmålet om honorarkravets forfaldstid har i rådgiverklientforholdet betydning for spørgsmålet om rigtig opfyldelse fra klientens side og dermed på spørgsmålet om misligholdelse, på spørgsmålet om forrentning og på spørgsmålet om forældelse.

Efter hidtidig ganske fast praksis har rådgiveren været berettiget til at erholde á conto betalinger, efterhånden som rådgiverens arbejde med opgavens løsning skred frem. Om tidligere bestemmelser og praksis henvises til Arkitektkontrakten, side 132 ff. Denne hidtidige praksis er opretholdt gennem bestemmelsen i ABR 3.4., hvori blandt andet bestemmes følgende:

"Rådgiverens honorar for de af ham præsterede ydelser forfalder til udbetaling i henhold til den procentvise fordeling af honoraret, som er specificeret i den enkelte specialnorm eller kontrakt.

Rådgiveren er berettiget til at kræve honorar for de af ham præsterede ydelser, betalt *à* conto månedsvi bagud. *À* conto begæringen må ikke overstige honoraret for de af ham på ethvert tidspunkt præsterede ydelser indenfor den enkelte fase. Ved arbejder, hvor rådgiverens ydelse gennem alle faser eller dele heraf er knyttet til en projekterings- tidsplan, kan klienten eller rådgiveren fordrer, at der til denne knyttes en stipuleret månedlig udbetalingsplan,

.....
Rådgiveren er berettiget til at kræve afholdte udlæg betalt månedsvi bagud.
....."

Efter denne bestemmelse er forfaldsdagen for en *à* conto begæring tidspunktet for klientens modtagelse af *à* conto begæringen, og for sluthonorarets vedkommende tidspunktet for klientens modtagelse af slutafregningen. For såvel *à* conto begæringens som for slutafregningens vedkommende forudsætter det sagte, at regningen dækker præsterede ydelser.

Spørgsmålet, om en *à* conto begæring dækker det ved begæringens afgivelse udførte arbejde, spiller normalt kun en rolle ved fast honorar, ved honorar baseret på fysiske enheder, og ved honorar efter byggeudgiften. Ved honorar, beregnet efter anvendt tid, vil *à* conto begæringen typisk indeholde en opgørelse over de timer, som er forbrugt siden sidste begæring. Ved honorar efter byggeudgift anvendes tidsforbruget ofte som grundlag for opgørelsen af *à* conto begæringens størrelse.

Ved honorar, beregnet efter byggeudgift, har i praksis været vanskeligheder med beregningen af *à* conto honorarers størrelse. Byggeudgiftens størrelse kendes ikke, førend tilbudsindhentningen har fundet sted, og ofte kendes byggeudgiften ikke, førend byggeregnskabet er afsluttet.

À conto betalingerne beregnes normalt i tiden, indtil byggeudgiften kendes på grundlag af overslag over byggeudgiften. Da honoraret beregnes på grundlag af den endelige byggeudgift, er det sædvanligt, at overslagssummen justeres under hensyn til udviklingen af byggeudgifterne, og at de regulerede overslagssummer danner grundlaget for beregningen af à conto begæringerne.

At à conto begæring er beregnet på grundlag af en overslagssum, begrænser ikke beregningen af det endelige honorars størrelse, jfr. U.f.R. 1930.688 HD.

Af hensyn til såvel klientens som rådgiverens økonomi taler gode grunde for, at der udarbejdes en udbetalingsplan for honorarets betaling. Er der vedtaget en udbetalingsplan for honorarets betaling, er forfaldstiden for de enkelte udbetalinger defineret i planen.

Teknikerreglerne indeholder ingen bestemmelser om tilbageholdelse af honorar, således som for eksempel AB 72, § 26, bestemmer det for entreprenørernes vedkommende. 1) Selv om tilbageholdelse har været praktiseret i enkelte tilfælde i praksis, er behovet for gennemførelse af tilbageholdelse i rådgiverhonorarer ikke til stede ved rådgivningsaftaler i modsætning til entrepriseaftaler. Baggrunden for tilbageholdelse i entreprisesummer er et ønske om at opnå en sikkerhedsstillelse for, at klienten får en rigtig ydelse. I relation til rådgiverens ansvar for mangler er der intet behov for sikkerhedsstillelse. Har rådgiveren tegnet ansvarsforsikring, vil forsikringen yde klienten den tilstrækkelige sikring, og selv uden for ansvarsforsikringstilfældene er en sikkerheds-

---

1) Hørlyck l.c., p. 212 ff. Se dog bemærkningerne p. 172.

stillelse typisk uinteressant, idet mangler enten opdages, inden rådgivningsopgaven er afsluttet, eller opdages så lang tid efter at rådgivningsopgaven er sluttet, at et eventuelt tilbageholdt honorar vil være udbetalt rådgiveren.

Risikoen for, at rådgiveren ikke præsterer den opgaveløsning, han har forpligtet sig til, udtrykker intet behov for tilbageholdelse i rådgiverhonoraret, idet situationen - som ikke spiller nogen rolle i praksis - naturligt kan løses gennem fastlæggelsen af udbetalingsterminerne for honoraret gennem opgavens løsning. Misligholdelse af rådgivningsopgavens løsning som følge af rådgiverens økonomiske sammenbrud er en sjældent foreliggende situation. Tilbage bliver spørgsmålet om tilbageholdelse til sikring af dagbødekrav ved en for sen aflevering af et projektmateriale i forbindelse med en aftale om pønalt stipulation. Ej heller her består noget behov for tilbageholdelse af honorar, idet bestemmelsen i ABR 6.1.3. om, at dagbødskrav skal gøres gældende inden 30 dage efter det tidspunkt, hvortil løsningen af den pågældende del af opgaven skulle have været præsteret, sikrer at kravet rejses i tide. Efter denne bestemmelse følger i praksis, at det fulde rådgiverhonorar ikke er betalt inden det tidspunkt, hvor dagbødskravet skal gøres gældende, hvorfor der altid vil være en honorarandel, hvori dagbødskravet ville kunne modregnes. For at skabe fuld fasthed imellem parterne for så vidt angår størrelsen af ikke betalte dele af rådgiverhonoraret, sammenholdt med størrelsen af mulige dagbødskrav, er i ABR 3.4. opstillet følgende krav til de rådgivningsaftaler, som indeholder pønalt stipulationer:

"Hvor der er pålignet rådgiveren en dagbod for tidsfristoverskridelser i forbindelse med en forud fastlagt projekteringstidsplan, skal der til tidsplanen knyttes en udbetalingsplan."

For de tilfælde, hvor klienten af særlige grunde måtte finde en tilbageholdelse af honorar ønskelig, er i bemærkningerne til ABR 3.4. givet følgende vejledning:

"Der kan i den enkelte aftale træffes bestemmelse om sikkerhedsstillelse, f. eks. i form af bankgaranti, for rådgiverens ydelse og/eller klientens betaling.

Såfremt rådgiverens sikkerhedsstillelse sker ved tilbageholdelse i honoraret, forrentes det tilbageholdte beløb med en rente, svarende til Nationalbankens til enhver tid gældende diskonto med tillæg af 2%".

Krav om sikkerhedsstillelse fra rådgiverens side forekommer naturlig i tilfælde, hvor klienten forudbetaler betydelige honorarbeløb, for eksempel betaler en væsentlig del af det aftalte honorar samtidig med rådgivningsaftalens indgåelse. Sådanne forudbetalinger er ikke sædvanlige ved indenlandske rådgivningsaftaler, men er sædvanlige ved rådgivningsaftaler med udenlandske klienter. Sikkerhedsstillelse, for eksempel i form af bankgaranti, for forudbetaling af rådgiverhonoraret er sædvanligt ved rådgivningsaftaler med udenlandske klienter, men er sjældent forekommende i rådgivningsaftaler med danske klienter.

B. Løbedage, morarenter.

Efter hidtidig praksis har klienten haft 30 løbedage til betaling af á conto begæringer, og 3 måneder til betaling af slutregninger, løbende fra klientens modtagelse af á conto begæringen, henholdsvis slutafregningen.

Denne sædvane er opretholdt i ABR 3.4., hvor der om morarenter bestemmes følgende:

"Betaler klienten ikke rådgiverens á conto begæring eller udlæg inden 30 dage efter modtagelsen, eller slutregning inden 3 måneder efter modtagelsen, påløber derefter en rente, svarende til Nationalbankens til enhver tid gældende diskonto med tillæg af 2%."

Bestemmelsen giver kun anledning til enkelte fortolkningsproblemer.

Med hensyn til betaling af á conto honorarer forudsætter bestemmelsen, at á conto begæring er fremsendt til klienten. Er der aftalt en udbetalingsplan for rådgiverhonoraret, og afvikles opgaven i overensstemmelse med den herfor vedtagne tidsplan, er der ingen grund til, at rådgiveren skal fremsende á conto begæringer vedrørende honorarandele, som er forfaldne efter udbetalingsplanen. Der er ej heller grund til, at klienten uden rentetilsvar skulle kunne udbetale rater 30 dage efter den i udbetalingsplanen fastsatte forfaldsdag. Da udbetalingsplanen må anses som en selvstændig aftale, som falder uden for bestemmelsen i ABR 3.4., må rente påløbe af honorarandele, som er fastsat i en aftalt udbetalingsplan fra det i planen fastsatte forfaldstidspunkt at regne.

Betales á conto begæringer ikke inden 30 dage efter klientens modtagelse af á conto begæringen, og betales slutaftregninger ikke inden 3 måneder efter klientens modtagelse heraf, opstår spørgsmålet om, fra hvilket tidspunkt rentepåløbet skal regnes.

Efter normale obligationsretlige regler påløber morarente fra forfaldsdagen at regne i tilfælde, hvor betaling ikke sker inden udløbet af løbedagsfristen, hvilket vil sige, at rente påløber fra klientens modtagelse af á conto begæringen, respektive af slutaftregningen. Formuleringen af ABR 3.4. kan rejse tvivl om, om ABR fraviger de almindelige regler, når det i ABR's ordlyd siges, at hvis klienten ikke betaler

å conto begæringen eller slutafregningen inden udløbet af løbedagsfristen "påløber derefter en rente", idet anvendelsen af ordet "derefter" kan læses som udtryk for, at renten først påløber fra udløbet af 30 dages, henholdsvis 3 måneders fristen. Spørgsmålet er ikke behandlet i bemærkningerne til ABR 3.4., hvorfor man med nogen tvivl må antage, at udtrykket alene henviser til den almindelige regel om, at for påløb af morarente er det en betingelse, at forfaldent honorar ikke betales inden løbedagsfristens udløb.

C. Forældelse.

Efter forældelsesloven, nr. 274 af 22. december 1908, forælder rådgiverhonoraret 5 år fra forfaldsdagen at regne, med mindre enten forældelsen er afbrudt ved klientens skyldanerkendelse, eller ved at rådgiveren har anlagt retssag om honorarets betaling, eller at forældelsen er suspenderet ved, at rådgiveren er i utilregnelig uvidenhed om sit honorarkrav, eller om klientens opholdssted.

Spørgsmålet om forældelse af å conto begæringer i forbindelse med en ikke afsluttet opgave kommer i praksis næppe på tale. Dels er spørgsmålet om fremsendelse af å conto begæring en ret for rådgiveren og ikke en pligt for denne, dels er å conto begæringer en del af det samlede skyldforhold, hvor det forældelsesretligt er naturligt at betragte hele skyldforholdet som værende holdt levende, indtil rådgivningsopgaven er afsluttet.

I relation til spørgsmålet om begyndelsestidspunktet for en forældelse efter 1908-loven må det antages, at forældelsen tidligst løber fra opgavens afslutning.

Gennemføres opgaven, vil der i praksis normalt ikke opstå vanskeligheder omkring spørgsmålet om, fra hvilket tidspunkt forældelsen påløber.

Afbrydes opgaven, opstår vanskelighederne. Fra praksis kan nævnes:

U.f.R. 1958.449 ØLD, som omhandler et tilfælde, hvor en arkitekt den 10. maj 1950 havde sendt sin bygherre et skitseprojekt og overslag til en bygning, og den 20. juni 1950 havde han sendt sin honoraroppgørelse over dette arbejde. Herefter skete der ikke mere imellem parterne, og den 25. maj 1955 anlagde arkitekten sag imod bygherren for at få sit honorar betalt. Under sagen blev indhentet en udtalelse fra Retsudvalget under Danske Arkitekters Landsforbund, i hvilken udtalelse der blandt andet siges følgende:

"Såfremt det ikke udtrykkeligt ved bestilling af projekteringsarbejde pointeres, at bygherren kun ønsker udført en del af dette arbejde, for eksempel skitser, hovedtegning o.s.v, må arkitekten være berettiget til, såfremt der ikke gives ham meddelelse om, at byggeplanerne er opgivet, at gå ud fra at arbejdet skal fortsættes i sædvanligt omfang .....

Da der ikke inden den 23. maj 1950 var afgivet nogen meddelelse til arkitekten om, at opgaven ikke skulle fortsættes, fandt Landsretten det betænkeligt at anse honorarkravet som værende forældet.

U.f.R. 1976.188 VLD, som omhandler et tilfælde, hvor en arkitekt den 14. januar 1969 havde fremsendt skitseforslag til en rækkehusbebyggelse til bygherren. Senere i samme måned blev forslaget drøftet med bygherren, og den 4. februar 1969 fremsendte bygherrens advokat et udkast til en finansieringsplan til arkitekten. Sagen gik herefter i stå.

Den 31. maj 1974 anlagde arkitekten sag imod bygherren for at få sit honorar betalt. Landsretten antog, at honorarkravet var forældet, idet Landsretten lagde til grund, at arkitekten alene var blevet anmodet om at udarbejde et skitseforslag, og at arbejdet i hvert fald havde været afsluttet inden den 4. februar 1969, fra hvilket tidspunkt forældelsefristen herefter senest kunne være begyndt at løbe.

§ 16: LICENSER OG RÅDGIVNING.

I. Indledende bemærkninger.

Som nævnt i § 17, er rådgiverhonoraret det vederlag, som klienten betaler for at kunne anvende det materiale, som opgaveløsnin- gen indeholder, til gennemførelse af et byggeri eller af et anlæg, i det omfang som udtrykkeligt eller stiltiende er aftalt. Alle rettigheder- ne over det udleverede materiale er rådgiverens, med mindre andet er aftalt, og i praksis er det helt usædvanligt at indgå aftaler, hvorefter rådgiverne overdrager deres ophavsrettigheder og andre lignende immate- rielle rettigheder til klienten.

Med den udvikling af bygge- og anlægsvirksomheden, som vi har oplevet i den vestlige verden, og med den industrialisering af byggeriet, som er gennemført, har meldt sig spørgsmålet omkring en multiplikation i anvendelsen af et af rådgiverne udarbejdet materiale. Denne multiplika- tion kan have forskellige former, men i praksis koncentrerer interessen sig om to hovedformer, nemlig om gentagelse i anvendelse af projektmate- rialet og i den industrielle produktion af bygninger og af bygningsdele.

Ved den gentagne anvendelse af projektmateriale anvendes et udarbejdet projektmateriale til opførelse af flere bygninger eller anlæg. Som eksempel kan nævnes, at projektmateriale til opførelse af et 1-fami- liehus anvendes til opførelse af for eksempel 200 huse i en samlet bebyg- gelse eller spredt som individuelt opførte typehuse, eller hvor et pro- jektmateriale anvendes til opførelse af for eksempel 200 boligblokke i en samlet boligbebyggelse.

Ved den industrielle produktion udvikler rådgiverne - ofte i samarbejde med industrivirksomheden - et bygningselement eller måske en hel bygning med henblik på gennemførelsen af en industriel produktion i et ukendt antal eksemplarer af produktet.

Nogen skarp grænse imellem den gentagne anvendelse af projekt-materialet og den industrielle produktions situation lader sig ikke gennemføre, men i praksis vil klienten ved den gentagne anvendelse af projekt-materialet typisk være bygherren, medens klienten ved den industrielle produktion typisk vil være en industrivirksomhed.

II. Gentagen anvendelse af projektmateriale.

Som nævnt omfatter rådgiverhonoraret en betaling for det arbejde, som rådgiveren præsterer i forbindelse med opgaveløsningen, men rådgiverhonoraret er også en vederlæggelse af rådgiveren for det ansvar og for anvendelsen af de mere ubestemte åndelige og kunstneriske rettigheder m.v., som opgaveløsningen indeholder. Anvendes en opgaveløsning flere gange, ændres forholdet imellem den del af opgaveløsningen, som repræsenterer den arbejdsmæssige indsats og den del af opgaveløsningen, som repræsenterer rådgiverens ansvar, åndelige og kunstneriske rettigheder m.v. Honorarmæssigt rejser gentagen anvendelse af en opgaveløsning en række problemer, som adskiller sig fra problemerne omkring honorering af rådgiverens indsats med en én gang anvendt opgaveløsning.

Omfatter selve opgaven rådgivning omkring en gentagen anvendelse, for eksempel en projekteringsopgave omkring en planlagt opførelse af 15 boligblokke, der er ens bortset fra de forskelligheder, som tilpasningen til byggegrunden giver, er det sandsynligt, at kravet om, at de enkelte løsninger i projekt-materialet skal anvendes mange gange, indebæ-

rer en rådgiverindsats, som er langt større end indsatsen med at projektere en enkelt boligblok. Den forøgede anvendelse af løsningerne gør det naturligt i langt højere grad at søge frem imod et "byggesystem" end en løsning, som kun anvendes ved opførelsen af en enkelt bygning gør det. Omvendt er det sandsynligt, at den gentagne anvendelse af de enkelte opgaveløsninger indebærer, at rådgivernes indsats ved opgaveløsningen er mindre, end hvis hele byggeriet var så uensartet, at gentagelse ikke forekom.

Har rådgiveren løst opgaven i forbindelse med den enkelte sag og modtaget honorar herfor, og bliver rådgiveren herefter anmodet om at projektere et nøjagtigt tilsvarende hus, vil gentagelsen bevirke, at rådgiverens indsats ved opgaveløsningen formindskes. Helt bortfalder rådgiverens indsats ikke, idet tilpasning til byggegrund og projektopfølgning fortsat vil bestå. En situation som den beskrevne er uhyre sjældent forekommende. Situationen forekommer ikke ved typehuse, idet opgaveløsningen med udviklingen af første eksemplar af typehuset normalt vil kræve en rådgiverindsats, som ikke dækkes gennem rådgiverhonoraret for det først opførte eksemplar af typehuset, men som må betales gennem det følgende antal eksemplarer af typehuset. I typehus-tilfældet vil rådgiverens indsats i forbindelse med opførelsen af de enkelte eksemplarer ud over tilpasning til byggegrund og projektopfølgning tillige ofte bestå - inden for typehusprojektets rammer - i at foretage ændringer, som er ønsket af den konkrete bygherre.

En gentagen anvendelse af en opgaveløsning kan tænkes i form af salg af projektmaterialet, for eksempel således at en arkitekt solgte eksemplarer af et typehusprojekt og i øvrigt intet havde at gøre med pro-

jektmaterialets anvendelse. Eksempler herpå er i praksis vanskelige at finde. Indenfor helt specielle løsninger kan måske nævnes de af Byggeriets Planlægningssystem og af Dansk Standardiseringsråd udsendte datablade.

Med hensyn til beregningen af rådgiverhonoraret i forbindelse med en gentagen anvendelse af projektmateriale indeholder Arkitektnormen og Konstruktionsnormen i 3.4. følgende bestemmelse om honorar ved genanvendelse:

"Hvis et projekt eller begrænsede dele deraf på et senere tidspunkt uden ændringer genanvendes til nye opgaver for samme klient, er honoraret, med mindre andet aftales, 25% af fuldt honorar (d.v.s. honoraret for ydelserne som defineret under 2.02 til 2.06.1), men beregnet af den aktuelle byggesum for pågældende projekt eller delprojekt som enkeltopgave. Honoraret dækker anvendelsen af projektet og det ansvar, der er forbundet med de i projektmateriale indeholdte anvisninger og beregninger.

Ønsker klienten bistand til f. eks. varetagelse af forholdet til myndighederne, tilbudsfasen og projektopfølgning, træffes særlig aftale om honoreringen heraf.

Såfremt der skal foretages ændringer i eller supplement til projektmateriale, honoreres dette efter regning."

I bemærkningerne til Arkitektnormen og til Konstruktionsnormens 3.4. siges følgende:

"Ved "begrænsede dele" af projektet forstås projektdele, der naturligt kan udskilles af projektet. Et typisk eksempel vil være én eller flere bygninger, som indgår i det samlede projekt. Derimod tænkes ikke på dele af planudformningen, konstruktioner, facadesystemer eller installationssystemer.

Bestemmelsen kan finde anvendelse ved opgaver, der udføres i etaper, såfremt udførelsen ikke sker kontinuerligt.

Bestemmelsen finder således ikke anvendelse ved samlede bygningskomplekser, der udføres under ét, idet gentagelsesmomentet her er kompenseret af degressionen i størrelses- og klassifikationsfaktoren.

Bestemmelsen omfatter ikke genanvendelse hos ny klient. Her må honoreringen fastlægges ved forhandling mellem parterne."

I Arkitektnormen og i Konstruktionsnormen 3.4. siges i ordlyden, at honoraret for den gentagne anvendelse blandt andet dækker rådgiverens ansvar i forbindelse med den gentagne anvendelse. Bestemmelsen forudsætter, at rådgiveren er engageret som rådgiver i forbindelse med det byggeri, hvori projektet genanvendes.

I almindelighed må det antages, at rådgiveren intet ansvar har, med mindre rådgiveren har haft lejlighed til at tage stilling til den anvendelse, som klienten agter at gøre af projektmateriale, og at rådgiveren har tiltrådt, at projektmateriale anvendes som ønsket af klienten. Enhver rådgivning er konkret knyttet til en række forudsætninger, som er individuelle for den konkrete opgave. Dette gør, at en løsning, som er rigtig for én opgaves vedkommende, ikke uden videre er rigtig ved løsningen af andre opgaver. I praksis er det da også normalt, at rådgiveren ved genanvendelse af projektmateriale medvirker ved programmering af genanvendelsen, ved projektmateriale's tilpasning til byggegrund, ved myndighedsbehandling, ved projektopfølgning og ofte tillige med udøvelsen af et fagtilsyn.

III. Industriel produktion.

Industrialiseringen af byggeprocessen indebar et krav om fremstilling af et større antal ens enheder, hvad enten disse enheder var hele bygninger eller forskellige former for bygningsdele eller byggematerialer.

I industrialiseringens begyndelse oprettede store entreprenørfirmaer arkitekt- og ingeniøraftdelinger med henblik på at få udviklet nye bygningstyper og nye bygningsdele. I løbet af få år viste det sig uhenigtsmæssigt at have disse afdelinger indkorporeret i entreprenørfirmaets organisation. Dette skyldtes, at entreprenørvirksomhedernes behov for at have det egentlige produktionsapparat beskæftiget var så stort, at det blev arkitekt- og de rådgivende ingeniøraftdelingers opgave at opfylde produktionsapparatets behov, fremfor at disse afdelinger gennem en kreativ indsats skulle rejse nye krav til produktionsapparatet. Resultatet blev, at produktfornyelsen stivnede. Da dette blev klart for entreprenørvirksomhederne, afskaffede de først arkitektafdelingerne og senere også de afdelinger, som virkede med de opgaver, som typisk løses af rådgivende ingeniører. I stedet indledte entreprenørvirksomhederne et samarbejde med forskellige praktiserende arkitektvirksomheder og rådgivende ingeniørvirksomheder omkring udviklingen af nye bygningstyper og af nye byggelementer, således at disse blev udviklet i et samarbejde mellem de rådgivende virksomheders og entreprenørvirksomhedernes produktions teknikere. Disse samarbejder indledtes enten på grundlag af et projektmateriale eller en bygningsdel, som rådgiveren allerede havde udviklet, eller på grundlag af et af parterne i fællesskab udarbejdet program for opgaven.

Problemerne omkring rådgivningsaftalen og den industrielle produktion kan naturligt opdeles i problemerne omkring udviklingen af det projektmateriale m.v., som skal danne grundlaget for den industrielle produktion, og i problemerne omkring materialets anvendelse i selve produktionen.

Har rådgiveren udviklet projektaterialet til en bygning, eller har rådgiveren udviklet en bygningsdel uden efter bestilling af producenten, og indledes herefter et samarbejde med en producent, er praksis vaklende med hensyn til, om rådgiveren får en del af sine udgifter dækket gennem betaling af et engangsbeløb, eller om hele rådgiverens investering skal betales igennem en licens.

Har producenten derimod anmodet rådgiveren om at udvikle et projektmateriale eller en bygningsdel, som kan anvendes som grundlag for en industriel produktion, er det overensstemmende med helt fast praksis, at rådgiveren får sit arbejde hermed betalt i regning, således at rådgiveren ikke deltager økonomisk i producentens investering. Standsmæssigt ville enhver anden løsning være uheldig, idet den ville medvirke til at svække rådgivernes uafhængighed og på en vis måde gøre de rådgivere, som for eksempel projekterede gratis imod at opnå en højere licens, til en art entreprenører, jfr. ovenfor, side 36 ff.

Rådgivernes arbejde med løsning af opgaven som grundlag for en industriel produktion er ikke omhandlet i teknikerreglerne bortset fra en bestemmelse i ABR 7.2.6., jfr. § 23. I Kongensbro-reglerne, § 28, indeholdes en bestemmelse om honorering af arkitektbistand i forbindelse med seriefremstillede 1-familiehuse. I reglen siges, at arkitekten for det forberedende arbejde honoreres efter regning, idet dog 40% af honoraret anses for at være á conto betaling af licensafgiften og fra-drages i licensen. Tankegangen med, at 40% af regningshonoraret betragtes som en á conto licensbetaling, har sin begrundelse i den forud for 1958-reglerne gældende opfattelse, hvor regningshonoraret udgjorde den bogførte lønudgift med tillæg af mindst 150%, og hvor 40% af det samlede regningshonorar udgjorde "bruttoavancen". Med den økonomiske udvikling gennem de sidste 20 år har den tidligere betragtning ikke gyl-

dighed, hvorfor det er sædvanligt at aftale et regningshonorar, som er uafhængigt af den senere licensbetaling.

Når projektet er udviklet, har rådgiveren typisk intet at gøre med, hvorledes projektmaterialet anvendes. I aftalen er det normalt at fastsætte bestemmelser om, at de af producenten fremstillede produkter skal opfylde visse krav med hensyn til kvalitet, konstruktion, farvevalg m.v. Disse krav opstilles ikke så meget for at sikre produktets anvendelighed, som for at sikre at rådgiverens navn ikke bliver knyttet til produkter, som vil kunne genere rådgiverens renommé.

Skal der ændres i det materiale, som er udviklet, er det sædvanligt at kræve, at rådgiverne medvirker hertil, ligesom det er sædvanligt at fastsætte et krav om, at producenten løbende skal holde rådgiveren orienteret om de erfaringer, producenten får gennem anvendelse af projektmaterialet i praksis.

Bortset fra disse relationer medvirker rådgiverne normalt ikke i forbindelse med producentens anvendelse af projektmaterialet. Vedrører det udviklede projektmateriale således en boligblok, medvirker rådgiverne normalt ikke med planlægningen af og opførelsen af boligblokke i de konkrete byggerier. De dermed forbundne opgaver løses typisk af de rådgivere, som er knyttet til gennemførelsen af af de byggerier, hvori boligblokken indgår.

At rådgiverne ikke medvirker i forbindelse med projektmaterialets anvendelse indebærer, at rådgiverne ikke har noget ansvar for denne anvendelse, for eksempel for om et byggeri er ordentligt opført, om byggematerialer er ordentligt valgt, om byggeri er lovligt efter de retlige reguleringer, som gælder for den grund, hvorpå byggeriet opføres o.s.v. Rådgiverens ansvar kan højst referere sig til indholdet af det projektmateriale, han har været med til at udvikle. Dette ansvar har

ikke megen betydning i praksis, allerede fordi den efterfølgende produktion og anvendelsen af projektmateriale bryder en mulig årsagssammenhæng imellem projektmaterialets indhold og de konstaterede skader. I kontraktspraksis er det derfor ikke usædvanligt at optage bestemmelser om, at eventuelt ansvar påhviler producenten.

For producentens anvendelse af projektmateriale er det normalt at aftale en licens. Kun en licens kan give rådgiveren en vederlæggelse, der tager hensyn til den økonomiske værdi af rådgiverens arbejde, en faktor som i hele den vestlige verden er afgørende for vederlæggelse af anvendelse af ydelser af åndeligt indhold.

Vanskelighederne omkring licensen melder sig, når spørgsmålet om licensens beregning skal fastsættes.

I praksis er oparbejdet ret faste kutymer for en række områder af licensaftaler inden for området af rådgivende teknisk bistand.

Er der tale om møbler, lamper og andre lignende genstande, er det ganske fast praksis, at licensen udgør 5% af producentens salgssum til trediemand af de produkter, som licensaftalen vedrører. Salgssummen opgøres normalt uden merværdiafgift, eksport-, told- og lignende afgifter og uden transportomkostninger. Er licensen momspligtig, betales afgiften af producenten. Ofte beregnes licensen dog af prisen for produktets salg til forbruger.

Ved hele bygninger er det normalt at beregne licensen til 1% af bygge- eller anlægssummen for de dele af bygningerne eller anlægget, hvori det licensbærende projektmateriale m.v.'s indhold indgår. Ved bygninger vil der typisk være tale om licens af de dele af byggeudgiften, som hidrører fra den del af bygningen, som er kælderdek, og som er over kælderdek, idet den del af bygningen, som er under kælderdek,

normalt må projekteres individuelt på grund af byggegrunden. For seriefremstillede 1-familiehuse nævner Kongensbro-reglerne i § 28 en "licens på 1% af byggesummen for opførelsen af hvert enkelt hus".

Ved anvendelse af et projektmateriale eller begrænsede dele heraf ved fremstilling af bygninger fastsættes i Arkitektnormen og i Konstruktionsnormen 3.4. en licens, der, hvis ikke andet aftales, udgør 25% af fuldt rådgiverhonorar, beregnet af den aktuelle byggesum for den bygning, til hvis fremstilling projekt materialet anvendes.

Ved bygningsdele og lignende produkter er praksis ikke så fast som ved licensaftaler om design og om hele bygninger. I praksis vil licensens størrelse ligge mellem 1% og 5%, afhængigt af produktets art og størrelse. Nogen fast kutyme kan ikke påvises her.

§ 17: OPHAVSRET M.V.

Spørgsmålet om rådgivende teknikeres immaterielle rettigheder over rådgivningens indhold og over det uarbejdede projektmateriale er reguleret gennem Ophavsretsloven (lov nr. 158 af 31. maj 1961 om ophavsretten til litterære og kunstneriske værker) og af Patentloven (lov nr. 479 af 20. december 1967 om patenter) samt af bestemmelserne i ABR, kap. 4 - som afløser de tidligere gældende bestemmelser i Vedtægt for Arkitektvirksomhed og i Almindelige Bestemmelser for Rådgivende Ingeniørvirksomhed - suppleret med de individuelle aftaler, som måtte være blevet indgået imellem rådgiverne og klienten.

Ophavsretsloven og Patentloven fastlægger gennem reglerne om rådgivernes ophavsret og patentret grænserne for, i hvilket omfang trediemand uden rådgiverens tilladelse kan gengive eller på anden måde gøre brug af rådgiverens ophavsrettigheder eller patentrettigheder, medens ABR mere tager sigte på at regulere, i hvilket omfang rådgivningsaftalen hjemler klienten adgang til at anvende rådgivningen og det projektmateriale m.v., som rådgiveren måtte overlade klienten.

I relation til Ophavsretslovens anvendelse vil loven normalt kun finde anvendelse på arkitektarbejde, idet det af rådgivende ingeniører udførte arbejde normalt ikke vil manifestere sig i skabelsen af opnavsværker. Omvendt vil rådgivende ingeniørers virke snarere kunne resultere i sådanne opfindelser, som lader sig patentere.

Af litteratur kan henvises til:

Arkitektkontrakten, p. 61 ff.

Mogens Kockvedgaard: Immaterialpositioner. København 1965, p. 250 ff og 292 ff; Torben Lund: Ophavsretten. København 1961, p. 66 f.; Lov om Forfatterret og Kunstnerret. København 1933, p. 167 f.; Billedkunsten i retlig Belysning. København 1944, p. 92 ff.; J. Hartvig Jacobsen: Ophavsretten. København 1941, p. 83; Udkast til Lov om Ophavsretten til litterære og kunstneriske Værker. København 1951, p. 94; Upphovsmansrätt. Stockholm 1956 (SOU 1956:25) p. 76 ff.; Indstilling til Lov om opphavsrett til litterære og kunstneriske verk. Oslo 1950, p. 10 og Förslag till lag om upphovsmansrätt til litterära och konstliga verk. Helsingfors 1953, p. 45; Benny Levin: Håndbog i Konkurrencelovgivning, København 1943, p. 108 ff.

I. Rådgiverens ophavsret.

A. Hvornår er rådgiverens arbejde ophavsret undergivet.

Efter Ophavsretslovens § 1 har den, som frembringer et litterært eller kunstnerisk værk, ophavsret til værket, hvad enten dette fremtræder som et værk af billedkunst, bygningskunst eller brugskunst, eller det er kommet til udtryk på anden måde.

Loven har ikke taget stilling til hvad der skal kræves af en bygning, for at den kan være ophavsret undergivet. Efter loven er det dog en betingelse, at bygværket kan karakteriseres som et kunstnerisk værk. Det kræves efter motiverne til loven, at bygningen rummer et originalt kunstnerisk element. Omfatter det kunstneriske element hele bygningen, vil hele bygværket være ophavsret undergivet. I praksis vil det kunstneriske element ofte kun vedrøre en del af bygningen, for eksempel et portparti eller en indre kunstnerisk udsmykning af et rum, og i så fald er kun disse dele ophavsret undergivet. Loven fastlægger ikke, hvor meget der kræves, for at lovens krav til kunstnerisk originalitet er opfyldt. En vis originalitet og selvstændighed må dog kræves.

I Forfatter- og Kunstnerloven af 1933 sondrede loven i § 24 mellem bygningsværker, herunder dele af disse, og originale bygnings-tegninger. Efter Ophavsretsloven er sondringen udgået. Loven beskytter begge dele, forudsat de fornødne kunstneriske betingelser er til stede. Såvel ved bygningen som i projekt materialet gælder beskyttelsen det immaterielle åndsværk, som såvel bygningen som tegningsmaterialet repræsenterer.

I praksis vil det kunne rumme vanskeligheder at afgøre, om en bygning eller bygningsdel har det fornødne kunstneriske indhold. Spørgsmålet har nogle gange været forelagt for domstolene. Nævnes kan således:

U.f.R. 1976.245 ØLD omhandler et tilfælde, hvor et af et aktieselskab forhandlet 1-familie-typehus antoges at være et bygningsværk, der nød beskyttelse efter Ophavsretslovens § 1. En arkitekt tegnede et hus, som trods en række detailforskelle lignede det af selskabet forhandlede typehus, og det blev antaget, at der forelå en så generel lighed, at det af arkitekten tegnede hus var et plagiat. Arkitekten og hans bygherre blev anset solidarisk ansvarlige for overtrædelse af Ophavsretsloven og blev idømt en bøde på kr. 6.000,00, samt tilpligtet at udlevere tegninger m.v.

U.f.R. 1965.365 ØLD omhandler et tilfælde, hvor en arkitekt opførte nogle 1-familiehus, som lignede nogle af en anden arkitekt udviklede og i betydeligt antal opførte typehuse (Brøckner-Nielsen hus). Sagen blev forelagt DAL's retsudvalg, der fandt, at det udviklede typehus var ophavsret undergivet, at de opførte 1-familiehus ikke kunne være udarbejdet uden indgående kendskab til typehusprojektet, og at de derfor måtte stemples som plagiat. Østre Landsret fulgte retsudvalgets opfattelse og pålagde den krænkende arkitekt at betale en erstatning på kr. 5.000,00 samt sagens omkostninger. Endvidere blev den krænkende arkitekt dømt til at udlevere det projektmateriale, han havde vedrørende husene, til tilintetgørelse. På grund af bevisets stilling blev straf ikke pålagt.

VLT 1953.133 omhandler et tilfælde, hvor en arkitekt, der var ansat på en tegnestue, havde lejlighed til at gøre sig bekendt med nogle af chefen udførte tegninger til dobbelthuse, idet den ansatte arkitekt blandt andet havde til opgave at føre tilsyn med husenes opførelse. Da husene var opført, skiftede den ansatte arkitekt stilling til en anden tegnestue og udarbejdede her skitser og bygningstegninger til nogle dobbelthuse, som skulle opføres i Løgstør. Tegningerne havde betydelig lighed med de tegninger, som den ansatte arkitekt havde fået kendskab til i sin første stilling, og det blev af Vestre Landsret statueret, at de oprindelige tegninger til dobbelthusene måtte anses som et originalt kunstværk, hvortil den første arbejdsgiver havde eneret, og at den ansatte arkitekt ved udarbejdelse af sin senere skitse havde eftergjort de oprindelige tegninger og dermed krænket sin oprindelige chefs ophavsret. Den ansatte arkitekt blev idømt en bøde og blev pålagt at betale sin tidligere chef en erstatning.

U.f.R. 1907.154 KOD omhandler et tilfælde, hvor en arkitekt havde projekteret en bygning og overgivet tegningerne til sin bygherre, der havde ladet dem gå videre til nogle håndværkere, som skulle lave overslag over byggeudgifterne. Overslaget viste, at byggeriet blev for dyrt, og sagen standsede. Medens håndværkerne havde haft tegningen, havde de kopieret den på gennemsigtigt papir og havde derefter for en trediemand bygget et hus i nøje overensstemmelse med tegningerne. Overretten fandt, at der her forelå en tegning, som var beskyttet af lov om forfatter- og kunstnerret, og tilkendte arkitekten en erstatning og pålagde håndværkerne en bøde.

Ophavsretloven stiller ikke krav om, at det kunstneriske element skal have fundet sit udtryk på en bestemt måde i bygningen. Loven omfatter også byplaner, bebyggelsesplaner, etageplaner, lejlighedsplaner, haveanlæg og lignende, såfremt disse har det fornødne kunstneriske indhold. Ved disse dele af arkitektopgaven er det endnu vanskeligere end ved bygninger at afgøre, om en konkret løsning er ophavsret overgivet. I meget vidt omfang vil udformningen være betinget af naturlige og tekniske forudsætninger, hvorfor arkitektens mulighed for at lave en original indsats vil være mindre end ved bygninger. Ofte er løsningen en teknisk konklusion af de foreliggende muligheder, og i så fald vil den ikke være beskyttet. Kun hvis den ud over det rent tekniske rummer noget selvstændigt og originalt, vil beskyttelse kunne tænkes.

I Torben Lund: Billedkunst, p. 94, nævnes en gammel tysk retssag, hvor man ved indvielsesfesten for et rådhus gav alle gæsterne et værk om rådhuset. Dette værk indeholdt blandt andet 3 skitser, som viste fordelingen af rummene. Reproduktionen af disse skitser var sket uden arkitektens tilladelse, hvilket medførte retssag. Retten fandt ikke, at der med denne rumfordeling var tilsigtet opfyldelse af et kunstnerisk formål, men kun et rent praktisk formål, og de pågældende skitser kunne da ikke nyde kunstnerretlig beskyttelse.

U.f.R. 1971.820 HD omhandler et tilfælde, hvor en ingeniør havde fremsat honorarkrav for en gentagen benyttelse af et beregningsarbejde, han havde udført for et typehusfirma. Højesteret fandt, at sagen ikke burde afgøres efter Oophavsrettens regler, men efter kontraktsforholdet mellem parterne.

Et andet lidt specielt tilfælde haves i U.f.R. 1934.958 VLD, der omhandler et tilfælde, hvor en rådgivende ingeniør havde udarbejdet tegninger til et slagteri i Bramminge. Da man ønskede at opføre et slagteri i Brørup, der skulle have dimensioner, der nærmede sig til slagteriet i Bramminge, rettede byggeudvalget henvendelse til den pågældende ingeniør, som overlod byggeudvalget nogle tegninger til slagteriet i Bramminge. Af forskellige grunde blev sagen stillet i bero og først taget op et års tid senere. Arbejdet blev her overdraget til en muremester, som fik overladt de tegninger, som den rådgivende ingeniør havde overladt til byggeudvalget. Disse tegninger var ikke suppleret med de fornødne detailtegninger, men under opførelsen af slagteriet i Brørup tog håndværkerne til Bramminge for at se, hvorledes de forskellige detaljer var løst. Under den påfølgende sag, som den rådgivende ingeniør rejste imod byggeudvalget, erkendte muremesteren, at han ikke var i stand til på egen hånd at dimensionere jernkonstruktionerne og derfor havde benyttet sagsøgerens tegning. Han forklarede endvidere, at han ikke selv havde fundet på systemet for glidestænger i slagtehal og svalehal, men havde set det anvendte system dels i Bramminge, dels på ingeniørens tegninger. Den af sagsøgeren anvendte glidestangsføring var i en foreliggende skøns-erklæring betegnet som særpræget.

Landsretten kom til, at de pågældende tegninger var ophavsret undergivet og dømte byggeudvalget til at betale en erstatning på kr. 1.000,00, endvidere sagens omkostninger med kr. 300,00, og endelig fik byggeudvalgets formand en bøde på kr. 300,00.

Dommens begrundelser kritiseres af Lund: Billedkunst, p. 97 f., og Ophavsret, p. 68, samt af Kottvedgaard, Immaterialretspositioner, p. 252 f. Dommens resultat forekommer imidlertid rigtigt.

At et bygværk ikke er ophavsret undergivet, er ikke ensbetydende med, at bygherren frit kan bruge rådgiverens tegninger m.v. til opførelse af nye huse uden rådgiverens bistand, jfr. nedenfor II.

B. Ophavsrettens indhold.

Den omstændighed, at bygværket skal opfylde en række praktiske formål ud over de rent kunstneriske gør, at ophavsretten for bygværkers vedkommende kommer til at tage sig anderledes ud end for eksempel for et maleri. Den følgende gennemgang af ophavsrettens beskyttelse vil blive foretaget ret summarisk, idet de, der ønsker at trænge dybere ind i emnet, henvises til speciallitteraturen.

a. Brug, gengivelse m.v.

Det væsentligste indhold af ophavsretten for rådgiveren er en beskyttelse imod, at andre gør brug af de bygværker eller dele heraf, som er omfattet af ophavsretten ved opførelse af nye bygværker, jfr. Ophavsretslovens § 2. Rådgiveren er således beskyttet imod, at andre kopierer hans bygninger eller projekter, jfr. dommene ad. A. Denne beskyttelse har rådgiveren også i forhold til klienten, såfremt han skulle finde på at opføre flere bygninger end aftalt på grundlag af rådgiverens materiale. Om licenser, se § 16.

Rådgiveren er derimod ikke som andre ophavsmænd beskyttet imod, at ophavsværkerne gengives. Efter lovens § 25, stk. 3, kan bygninger frit afbildes. Denne bestemmelse gør dog ingen indskrænkning i kravet om, at rådgiveren skal navngives, når bygningerne afbildes, jfr. ovenfor. Endvidere følger det af § 3, stk. 2, at en afbildning af bygværket ikke må ske på en måde eller i en sammenhæng, som er krænkende for rådgiverens kunstneriske anseelse. Bestemmelsen i § 25, stk. 3, er begrænset til bygninger, og bestemmelsen giver ingen adgang til frit at afbilde rådgiverens tegninger eller projektmateriale

i øvrigt. En en bygning opført, som krænker rådgiverens ophavsret, kan rådgiveren ikke få bygningen revet ned, hvorimod det til bygnings opførelse anvendte projektmateriale i visse tilfælde kan kræves inddraget, lovens § 57. Herudover kan rådgiveren kræve erstatning og fordre, at de, som har krænket hans ophavsret, straffes, lovens §§ 55 og 56.

Spørgsmålet om offentlig gengivelse af materialer m.v., udarbejdet af rådgiverne, er særligt behandlet i ABR 4.2., hvori bestemmes følgende:

"Rådgiveren må ikke uden klientens samtykke offentliggøre det af ham udarbejdede materiale eller dele heraf, før opgaven er løst. Klienten er pligtig at forelægge rådgiveren formen for eventuel offentliggørelse af det af denne udarbejdede materiale, inden offentliggørelse finder sted."

Bestemmelsen i ABR er ikke begrænset til materiale, som er underkastet ophavsret. Bestemmelsen indebærer en gensidig beskyttelse i rådgivningsforholdet imod offentliggørelse. Da rettighederne over projektmateriale m.v. tilkommer rådgiveren, har rådgiveren principalt adgang til frit at råde over sit materiale, herunder at offentliggøre det. Vedrører materialet løsningen af en konkret opgave, og er opgaven ikke løst, har klienten en berettiget interesse i, at offentligheden ikke informeres om planer, som måske ikke fra klientens side er færdige.

Medens begrænsningen i ABR 4.2. i forhold til rådgiveren gælder i tiden, indtil opgaven er løst, gælder offentliggørelsesbegrænsningen i forhold til klienten uden tidsmæssige begrænsninger.

I kravet om at klienten, forinden offentliggørelse af rådgiverens materiale kan ske, skal forelægge formen for offentliggørelse for rådgiveren, ligger først og fremmest et ønske om at sikre, at offentliggørelsen har en sådan form, at der ikke sker nogen krænkelse af rådgiveren eller af det af ham udarbejdede materiale m.v. I kravet om godkendelse må på baggrund af rådgiverens ret til at råde over sit materiale jfr. ABR 4.1., indeholdes en adgang for rådgiveren til helt eller delvis at forbyde, at klienten offentliggør rådgiverens materiale, selv i tilfælde, hvor materialet ikke måtte være ophavsret undergivet. I bestemmelsen kan ikke indlægges nogen begrænsning af klientens adgang til at gengive det færdige bygningsværk. Gengivelsen heraf er reguleret af reglerne i Ophavsretsloven.

b. Navngivelse.

Efter Ophavsretslovens § 3 har opmanden krav på at blive navngivet i overensstemmelse med, hvad god skik kræver, såvel på eksemplarer af værket, som når dette gøres tilgængeligt for almenheden.

Loven fastsætter ikke, i hvilket omfang god skik kræver, at rådgiverens navn anføres sammen med bygningsværket. Efter den i dag gældende praksis må det antages, at rådgiveren ikke har krav på, at selve bygningen signeres, for eksempel ved at der i bygningen indsættes en plade, som oplyser rådgiverens navn. En sådan adgang har arkitekten efter HAR, art. 46, forudsat at det kan ske uden at genere bygningen. Derimod må det antages, at arkitektens navn skal anføres ved alle gengivelser af bygningen, hvad enten gengivelsen skyldes bygherren eller andre, der for eksempel fremstiller postkort eller reklamerer

med bygningen, fordi der i bygningen indgår særlige materialer eller lignende. I praksis sker der i et vist omfang brud på dette navngivelseskrav.

I ABR er i 4.3. sket en uddybning af navngivelseskravet efter Ophavsretsloven. Efter ABR 4.3. siges følgende:

"Ved offentlig gengivelse af det af rådgiveren udarbejdede materiale eller dele heraf, såvel ved offentlig gengivelse af bygninger eller anlæg, hvortil rådgiverens materiale er anvendt, skal rådgiverens navn anføres."

Reglen i ABR 4.3. er efter sit indhold alene bindende for klientens offentliggørelse, men 4.3. må antages at udtrykke, hvad der anses for god navngivelsesetik efter Ophavsretslovens § 3. Bestemmelsen i 4.3. giver ikke klienten nogen videregående adgang til offentliggørelse af det af rådgiveren udarbejdede materiale m.v. end den adgang, som følger af Ophavsretsloven, suppleret med særlige aftaler, se navnlig bemærkningerne ovenfor ad. ABR 4.2.

Om rådgiverens adgang til at forbyde, at hans navn anvendes i tilfælde, hvor opgaven er standset, henvises til § 23.

c. Ændringer.

Ophavsmanden har normalt krav på, at hans værk ikke ændres. Ved bygværker har de praktiske og tekniske krav nødvendiggjort en delvis tilsidesættelse af arkitektens rettigheder på dette punkt. I § 13 bestemmes, at bygninger uden samtykke af ophavsmanden kan ændres af tekniske grunde eller af hensyn til bygningernes praktiske anvendelighed.

Bestemmelsen i § 13 kræver, at ændringen skal være teknisk begrundet eller begrundet i hensynet til bygningernes praktiske anvendelighed. Da bestemmelsen er en undtagelse fra hovedreglen om, at en ejer ikke kan ændre ophavsværker, antages det i ophavsretslitteraturen, at bestemmelsen skal forstås ret strengt. I praksis må det dog forventes at være ret vanskeligt at fastslå, at en bygningsændring ikke er begrundet i et af de to i § 13 opstillede krav. Spørgsmålet var fremme i U.f.R. 1928.989 ØLD.

Skal ejeren af en bygning foretage en ændring af denne, er ejeren ikke pligtig at bruge de rådgivere, som oprindeligt har projekteret bygningen.

I praksis opstår ofte diskussion, fordi bygherren ikke har de samme kunstneriske intentioner i sin brug af bygningen, som arkitekten havde, dengang han lavede den. Det kan tænkes, at bygherren placerer cykelstativer foran et rådhus, som skulle ligge frit på en åben plads, planter roser i et springvandsbassin o. lign. I praksis vil det være vanskeligt at få bygherren dømt til at undlade noget sådant, så længe der ikke er tale om ren vandalisme. Muligvis burde Ophavsretsloven give en noget stærkere beskyttelse imod en sådan "brug" af bygværket.

C. Offentlige aktstykker.

Efter Ophavsretslovens § 9 er love, administrative forskrifter, retsafgørelser og andre offentlige aktstykker ikke genstand for ophavsret. I det omfang arkitekten udarbejder skitser, planer og lignende, som indgår i sådanne offentlige aktstykker, må det antages, at arkitekten derved mister sin ophavsret.

Spørgsmålet var fremme i U.f.R. 1964.776 ØLD. I sagen havde to arkitekter udarbejdet en bebyggelsesplan for et stort areal i Holte, hvilken bebyggelsesplan det lykkedes arkitekterne at få indført i Søllerød kommunes byplan for det pågældende område. Efter at dette var sket, solgtes det pågældende område et par gange, således at den sidste køber var et konsortium, hvori der sad nogle arkitekter. Konsortiet agtede at bebygge arealet ved brug af de i konsortiet værende arkitekter, og disse arkitekter udarbejdede et projekt i overensstemmelse med den af kommunen fastsatte byplan for området.

De arkitekter, der havde udarbejdet byplanen, rejste sag imod arkitekterne i byggekonsortiet med påstand om, at konsortiet skulle anerkende byplanarkitekternes ophavsret til byplanen, og at det af denne ophavsret måtte følge, at byplanarkitekterne var de eneste, som kunne bebygge det pågældende areal i overensstemmelse med byplanen. Sagen rejstes for Retsudvalget og senere for Voldgiftsretten for Danske Arkitekters Landsforbund, der begge afviste at tage stilling til spørgsmålet og henviste det til de ordinære domstole. Byplanarkitekterne rejste herefter sag imod Søllerød kommune med påstand om, at kommunen anerkendte byplanarkitekternes ophavsret til byplanen. Under sagen blev det fra kommunens side gjort gældende, primært at byplanen ikke var ophavsret undergivet, subsidiært at en ophavsret til byplanen højst kunne medføre, at kommunen var uberettiget til at overdrage byplanen til andre eller selv anvende den andetsteds, men at ophavsretten ikke kunne indebære en eneret for byplanarkitekterne til at bebygge det areal, som byplanen omfatter.

Byplanarkitekterne tabte sagen. Det siges i Landsrettens præmisser blandt andet:

"Det følger af ophavsretslovens § 9, at sagsøgerne (byplanarkitekterne) ikke har ophavsret til byplantillægget, der er en forskrift af offentlig retlig karakter, indeholdende bindende retningslinier med hensyn til bebyggelsen af det af tillægget omfattede areal. Bortset fra, om sagsøgerne overhovedet måtte have ophavsret til bebyggelsesplanen, findes de ved uden forbehold at foranledige den optaget i byplantillægget at have mistet en sådan eventuel ret, i hvert fald for så vidt angår planens anvendelse i overensstemmelse med byplantillægget."

II. Rådgiverens ejendomsret.

I ABR 4.1. bestemmes følgende:

"Klienten er, i det omfang det er aftalt eller forudsat i aftalen, berettiget til at anvende det materiale, som er udarbejdet for opgavens løsning. Rådgiveren har i øvrigt alle rettigheder over sine ideer og det materiale, han har udarbejdet."

Bestemmelsen har gammel tradition. Bestemmelsen svarer til § 11 i Vedtægt for Arkitektvirksomhed og til § 9 i Almindelige Betingelser for Rådgivende Ingeniørvirksomhed.

Efter 4.1. ejer rådgiveren sit projektmateriale. De originale skitser, tegninger, konstruktioner og beregninger forbliver rådgiverens ejendom og forbliver normalt i hans besiddelse, Klienten har normalt krav på at få et sæt rettede tegninger af bygningen, men dette krav er opfyldt ved, at rådgiveren overlader klienten et lystryk af det endelige og rettede materiale.

Rådgiverhonoraret er klientens betaling til rådgiveren for at erhverve retten til at lade det udarbejdede projektmateriale m.v. danne grundlag for at udføre bygningen eller anlægget i det antal eksemplarer, som er aftalt eller forudsat.

ABR 3.4. finder anvendelse på alt materiale, som er udarbejdet af de tekniske rådgivere og på de byggerier og anlæg, hvortil materialet anvendes, uanset om materialet, bygningerne eller anlæggene er ophavsret undergivet. Er materialet, bygningerne eller anlæggene ikke ophavsret undergivet, kan ethvert medlem af samfundet kopiere bygningen eller anlægget i nye byggesager. Klienten er imidlertid afskåret fra at gøre noget sådant, idet ABR 3.4. forudsætter, at der indgås ny aftale om en sådan anvendelse. Denne forskelsbehandling af klienten i forhold til andre medlemmer af samfundet har sin begrundelse i, at klienten er i besiddelse af et fuldt sæt projektmateriale, som vil kunne gøre det nemt for klienten at benytte det ved nye byggerier. Ønsker andre medlemmer af samfundet at kopiere en bygning, må de først tilvejebringe det fornødne projektmateriale, noget som vil give en betydelig faktisk beskyttelse.

Af domme om spørgsmålet kan henvises til U.f.R. 1971.820 HD og 1934.958 VLD, der er nævnt ovenfor, samt

U.f.R. 1917.319 SHD. I sagen havde et firma overladt en maskinfabrik nogle tegninger med anmodning om, at maskinfabrikken udførte 11 drejebænke i overensstemmelse med det overladte tegningsmateriale. Maskinfabrikken fremstillede herefter for egen regning endnu en maskine af samme konstruktion og solgte denne. Sø- og Handelsretten fandt, at en sådan adfærd fra maskinfabrikens side var retsstridig og pålagde maskinfabrikken at betale erstatning til bestilleren. Om dommen se Kockvedgaard: Immaterielretspositioner, p. 292.

Bestemmelsen i ABR 3.4. regulerer retsforholdet imellem den tekniske rådgiver og hans klient. Med totalleverancens fremkomst opstår spørgsmålet om bygherrens muligheder for at anvende rådgiverens materiale i tilfælde, hvor bygherren ikke er rådgiverens klient. Da bestemmelsen i ABR 3.4. gælder imellem rådgiveren og totalleverandøren, fører almindelige regler om rettigheders overdragelser - jfr. principet bag Gældslovens § 27 - til, at bygherren ikke får bedre rettigheder over rådgiverens materiale m.v., end totalleverandøren har.

ABR giver ikke bestemmelser om, i hvor lang tid den tekniske rådgivers rettigheder består. Det må antages, at rådgiveren i hvert fald ikke kan hævde sin ret længere, end han ville kunne hævde en opavsret over materialet, hvilket vil sige i 50 år efter udgangen af det år, hvori rådgiveren er afgang ved døden.

Medens bestemmelsen i ABR 3.4. afskærer klienten fra at benytte det af rådgiveren udarbejdede materiale uden for grænserne af rådgivningsaftalen, er rådgiveren ikke begrænset i sin adgang til at anvende det udarbejdede materiale eller dele heraf ved løsningen af nye opgaver. Løses den nye opgave for samme klient, indeholder Arkitektnormen og Konstruktionsnormen særlige bestemmelser om gentagen anvendelse af projektmateriale, jfr. herom § 16 II. At rådgiveren kan anvende det materiale, han har udviklet ved løsningen af én opgave ved løsning af den næste, er naturligt og nødvendigt. En regel, som

afskar noget sådant, ville føre til, at rådgiveren principielt skulle skabe noget helt nyt ved løsningen af hver opgave, et krav, som ville udelukke sig selv. Selv arkitektur er baseret på tidligere erfaring og historisk og kunstnerisk inspiration. Ønsker klienten at sikre sit værk som et unikum, må særlig aftale herom træffes med rådgiveren. I visse ganske specielle tilfælde vil det kunne følge af byggesagens karakter og af retsforholdet til klienten, at for eksempel arkitekten ikke må gentage den kunstneriske ide i et nyt bygningsværk, men noget sådant vil være yderst sjældent forekommende i praksis.

Bestemmelsen i ABR 4.1. må antages at udtrykke en retssædvane imellem bygherren og hans tekniske rådgiver, således at det må antages, at bestemmelsen finder anvendelse, selv om ABR ikke er vedtaget.

Fraviges bestemmelsen i ABR 4.1., sker noget sådant normalt i forbindelse med indgåelse af licensaftaler, jfr. § 16.

Udover licensaftaler kan fravigelse fra ABR 4.1. tænkes i tilfælde, hvor rådgiverens bistand af klienten ønskes erhvervet som del i et konkret formuleret udviklingsarbejde, for eksempel med en produktion for øje. I dette tilfælde vil det normalt fremgå af aftalen, at rettighederne over det udviklede materiale tilkommer klienten.

I svensk ABK 76, § 11, er optaget en regel om patenterbare opfindelser, der giver klienten adgang til at tilegne sig opfindelser, som er gjort "vesentligen som resultat av uppdrag, som indebærer forskning eller utvecklingsarbete", eller som "indebærer ..... løsningen av en i uppdraget närmere angiven uppgift .....".

Ønsker klienten at tilegne sig en sådan opfinderret, skal han give rådgiveren meddelelse herom inden 9 måneder efter, at opgaven er afsluttet.

En bestemmelse, som følger samme tankegang, som indeholdes i ABK 76, § 11, er indeholdt i ABR 4.6. for tilfælde, hvor navnlig

offentlige myndigheder lader foretage tværgående undersøgelser og lignende ved brug af teknisk rådgivning. I ABR 4.4. bestemmes følgende:

"I det omfang rådgiveren i henhold til aftalen foretager tværgående undersøgelser, omfattende funktionsanalyser og lignende, er klienten berettiget til at disponere over det herved fremkomne materiale."

Medens der tidligere ikke var nogen tvivl om, hvem af flere rådgivere, tilknyttet en byggesag, som havde rettigheder over udarbejdet materiale, har indførelsen af totalrådgivningen, udøvet af grupper, skabt spørgsmål om rettigheder til det af grupperne udarbejdede materiale, nemlig spørgsmålet om, hvorvidt det udarbejdede materiale tilkommer gruppens medlemmer som et fællesværk, eller om materialet tilhører enkelte af gruppens medlemmer. Spørgsmålet kan ikke løses generelt.

Som følge af den gensidige inspiration, som er et af målene for samarbejdet imellem gruppens medlemmer, må disse have adgang til frit i andre opgaver at anvende den viden og inspiration, som samarbejdet måtte have givet dem.

Kan en ophavsret eller en opfindelse henføres til et af gruppens medlemmer, er der ikke grund til at lade ophavsretten eller opfindelsen tilhøre gruppen som sådan. Som eksempel kan nævnes en totalrådgivningsgruppe omkring en byggesag, hvor den i gruppen værende arkitekt tegner en ny lampe, som sættes i produktion.

Kan en ophavsret eller en opfindelse ikke henføres til et enkelt af gruppens medlemmer, må det antages, at rettighederne tilkommer gruppens medlemmer i fællesskab, således at en sådan råden over rettighederne er underkastet de bestemmelser om beslutning, som er gældende for totalrådgivningsgruppen.

§ 18: TIDSRISTER, FORSINKELSE.

I. Generelle bemærkninger.

Som noget ganske nyt indeholder ABR regler om tidsfrister og om ansvar for forsinkelse med løsningen af rådgivningsopgaven. Medens fastsættelse af tidsfrister og sanktioner for ikke overholdelse af disse har gammel tradition inden for entrepriseretten, har man ikke hidtil kendt tilsvarende regler for udførelsen af en teknisk rådgivningsopgave.

Lige så naturlig fastsættelsen af tidsfrister forekommer i forbindelse med udførelsen af entrepriser, som på forhånd er eksakt defineret i relation til indhold og omfang, lige så unaturligt forekommer det at tale om en tidsbunden rådgivning. Tanken om, at man skal binde rådgiveren til at udføre sin rådgivning indenfor et nærmere defineret tidsrum uanset rådgivningsopgavens indhold, er i strid med rådgivningens natur.

Ønsket om en tidsmæssig binding af den tekniske rådgivning blev først formuleret af en række sociale boligselskaber, som i relation til planlægning af byggeopgaver var nødt til at overholde bestemte datoer for at kunne opnå de statstilskud og bevillinger, som var forudsætningen for, at en række sociale boligsbyggerier kunne gennemføres. Havde et boligselskab ikke sin byggesag tilstrækkeligt langt fremme indenfor den herfor i bevillingstilsagnene fastsatte frist, risikerede boligselskabet at miste sin plads i bevillingskøen med deraf følgende tab, navnlig til udgiften ved at skulle holde en byggegrund i længere tid, og i rentetabet ved allerede udbetalte honorarer.

Gennemførelsen af totalleverancen stiller en række tidsmæssige krav til den rådgivning, som tilknyttede totalleverandøren, idet rådgivningen må følge de tidsfrister, som gælder for totalleverandørens ydelser.

Hvorledes gennemførelsen af tidsfrister for rådgivning vil virke i praksis, er det for tidligt at sige noget om. I praksis er der næppe grund til at frygte, at rådgiverne ikke kan leve op til overholdelse af tidsfrister. Der er snarere grund til at frygte, at tidsfristerne medvirker til, at rådgivningen ikke i tilstrækkelig grad bliver gennemarbejdet med deraf følgende risiko for, at valgte løsninger enten bliver for dårlige eller bliver for dyre. På denne måde indvirker fastsættelsen af tidsfrister og risikoen for udløsning af sanktioner angribende på rådgivernes uafhængighed, idet frygten for at ifalde sanktioner ikke vil kunne undgå at påvirke rådgiverne og dermed sandsynligvis også rådgivningens indhold.

Bestemmelserne i ABR om tidsfrister og om forsinkelse finder principielt anvendelse på såvel delt rådgivning som på totalrådgivning, hvor tidsfrister måtte være aftalt. Medens der ved totalrådgivningen meget vel kan tænkes tilfælde, hvor overskridelse af en tidsfrist kan tilregnes totalrådgiveren, forekommer beviset for, at en overskridelse af en tidsfrist kan tilregnes en eller flere rådgivere ved delt rådgivning, at være langt vanskeligere. Der er grund til at antage, at det kun i meget grove tilfælde i praksis vil være muligt for en klient at gennemføre en sanktion imod en rådgiver for forsinkelse i tilfælde af delt rådgivning.

Udformningen af reglerne i ABR om tidsfrister bærer da også præg af de store vanskeligheder, det indebærer at skulle tidsbinde en rådgivning og at skulle knytte sanktioner til overholdelsen af tidsfris-

ter for udøvelsen af en rådgivning, som i betydelig grad er afhængig af klientens, af myndigheders og af medrådgiveres meddelelse af beslutninger, godkendelser og forudsætninger. Gennemførelsen af en tidsplanlægning har reelt kun mening for ydelser, hvor rådgiveren har den afgørende indflydelse på udførelsen af de præstationer, som tidsplanlægges. Noget sådant indebærer igen, at ønskes en tidsplanlægning gennemført, må planlægningen og projekteringsforløbet opbygges således, at man på et så tidligt tidspunkt som muligt kan få overstået de beslutninger, som skal træffes af klienten, og på et så tidligt tidspunkt som muligt kan få overstået de nødvendige myndighedsgodkendelser. Med et ordentligt planlagt rådgivningsforløb skulle noget sådant principielt kunne ske ved afslutningen af projektforslaget, således at den efterfølgende planlægning i et sådant procesforløb kan bindes sammen med en tidsplanlægning. ABR's regler om tidsfrister og om ansvar for forsinkelser har slægtskab med de tilsvarende regler i AB 72, §§ 15, 19 og 23, dog med de ændringer som følger af, at ABR regulerer et rådgivnings- og projekteringsforløb, og AB 72 regulerer entreprenørens opfyldelse af entreprisaftalen. Der er grund til at tro, at ABR må revideres, såfremt tidsfrister vil blive anvendt i almindelighed for rådgivningsopgaver, og at der derved gennem tiden skabes et erfaringsgrundlag. De følgende bemærkninger må derfor tages med det forbehold, som knytter sig til, at bemærkningerne fremkommer uden erfaringsmæssig baggrund, og alene fremkommer på grundlag af de tanker og overvejelser, som har motiveret indholdet og formuleringen af ABR.

I ABR 5.1., bestemmes følgende:

"I aftalen kan der fastsættes tidsfrister for rådgivernes løsning af opgaven eller for dele af denne, for beslutninger, som klienten skal træffe, for klientens afgivelse af materiale, som er nødvendigt for opgavens løsning, samt for klientens egne ydelser."

Efter ABR fastslås, at reglerne om overholdelse af tidsfrister kræver, at der er indgået en udtrykkelig aftale herom, og om de tidsfrister som skal gælde. Teoretisk kan tidsplanlægningen gennemføres for enhver del af rådgivnings- og projekteringsforløbet, men i praksis vil noget sådant næppe være klogt.

I bemærkningerne til 5.1. siges følgende:

"Aftale om tidsfrister vil normalt ikke være hensigtsmæssig i forslagsfasen."

Selv uden for forslagsfasen må det nok erkendes, at tidsplanlægningen i de indledende faser mere vil have karakter af målsætning end af egentlig kontraktmæssig binding af rådgiverne. I de indledende projekteringsfaser indebærer klientens beslutninger og ofte mange myndigheders sagsbehandling og godkendelser sådanne usikkerheder for rådgivningsforløbet, at en egentlig tidsmæssig binding ikke kan gennemføres. I praksis vil det næppe være muligt uden for hovedprojektfasen at nå ret meget længere end til en fastlæggelse af en arbejds- og tidsplan, som viser rækkefølge og et planlagt tidsrum for udførelsen af de enkelte rådgivningsydelser, men således at disse tidsrum vil være kalendermæssigt afhængige af de mere eller mindre ubestemte tidspunkter, hvorpå klientens beslutninger og offentlige myndigheders godkendelser foreligger.

II. Forlængelse af tidsfrister.

A. Rådgiveren kræver fristforlængelse.

I 5.2. gives bestemmelser om rådgiverens adgang til at kræve forlængelse af tidsfrister. Herom bestemmes følgende:

"Rådgiveren kan kræve forlængelse af aftalte tidsfrister, når løsningen af opgaven forsinkes

- a) ved ændring af opgaven, som ønskes af klienten,
- b) såfremt klienten eller en af hans øvrige rådgivere ikke træffer beslutninger, eller præsterer materiale eller ydelser indenfor de aftalte tidsfrister,
- c) såfremt klientens entreprenører ikke præsterer materiale eller ydelser indenfor de aftalte tidsfrister,
- d) såfremt myndigheder ikke meddeler godkendelser, beslutninger eller svar eller præsterer materiale eller ydelser indenfor aftalte tidsfrister,
- e) ved offentlige pålæg,
- f) ved begivenheder, som rådgiveren ikke er herre over, og som han ikke forudså eller burde have forudset."

De opregnede tilfælde afspejler meget klart de vanskeligheder, som knytter sig til fastsættelsen af tidsfrister for løsning af rådgivnings- og projekteringsopgaver. Bortset fra punkt f) omfatter ABR 5.2. alle tilfælde, hvor de, med hvem rådgiveren skal samvirke omkring opgavens løsning, ikke lever op til de krav, som gennemførelsen af tidsfrister for rådgivnings- og projekteringsforløbet nødvendiggør.

Så lidt som i AB 72, § 15 1) tages der i ABR 5.2. stilling til, hvor langt tidsfrist skal forlænges, hvis et af de i 5.2. omhandlede tilfælde indtræder. Til forskel fra flere af de i AB 72, § 15, omhandlede tilfælde er de i ABR 5.2. nævnte tilfælde af en sådan karakter, at man, når forsinkelse indtræder, ikke uden videre kan gå ud fra, at tidsfristen skal forlænges med det antal dage for eksempel klienten eller en medrådgiver eller en offentlig myndighed meddeler sig senere end forudsat efter tidsplanen. Normalt må der derfor træffes fornyet aftale omkring tidsplanens revision, når der indtræder forsinkelser, med mindre forsinkelsen er ganske uvæsentlig.

---

1) jfr. Hørlyck, p. 99 f.

Enkelte af de nævnte fristforlængende tilfælde giver anledning til særlige bemærkninger:

Ad. a) Ændring af opgaven.

Med en fristforlængelse, knyttet til en ændring af opgaven, forudsættes, at der er tale om en således defineret opgave, at der kan være tale om en ændring i denne.

I de helt indledende faser vil opgaven som oftest ikke være defineret i nogen særlig grad. I disse faser, hvor klienten ikke uden i meget brede og ubestemte vendinger har defineret opgaven, bør rådgivningen ikke underkastes tidsfrister, jfr. bemærkningerne herom ovenfor.

I adgangen til fristforlængelse i tilfælde af, at opgaven ændres, ligger intet krav om, at ændringen skal medføre, at opgaven forøges. Også ændringer, som gør opgaven mindre, er omfattet af bestemmelsen. Især ved rådgivning vil ændringer - uanset disses art - næsten altid medføre ekstraarbejder i form af rettelser og omprojektering.

Inden for entrepriseretten nævner Hørlyck, side 101, at der ikke kan opstilles nogen kutyme gående ud på, at der ikke skulle kunne kræves fristforlængelse, når bygherrens ønsker om forandring er meddelt med rimeligt varsel. 1) Uanset at der ikke er dannet nogen kutyme omkring tidsfrister for rådgivning, kan det tiltrædes, at det kun ved fastlæggelse af en revideret tidsplan kan indgå i vurderingen, at klienten med et langt varsel har ønsket opgaven ændret.

I tilfælde, hvor der er tvivl om, hvorvidt ønsker fra klienten indebærer en ændring af den stillede opgave, må bevisbyrden herfor på-

---

1) Cfr.: Axel H. Pedersen: *Entreprise*, p. 73.

hvile rådgiveren, jfr. ABR 5.4. og bemærkningerne herom nedenfor.

Ordene "ændring ..... som ønskes af klienten" indeholder ikke nogen begrænsning af reglernes anvendelsesområde. Enhver ændring af opgaven, som besluttet af klienten - uanset årsagen hertil - er omfattet af bestemmelsen, uanset at klienten måske ikke måtte anse ændringen for at være ønskværdig, med den mulige undtagelse, som kan følge af, at ændringen er begrundet i rådgiverens misligholdelse af rådgivningsaftalen.

Er en ændring af et udarbejdet projekt begrundet i en aftale om styrende økonomisk ramme og i, at det udarbejdede projektmateriale ikke opfylder aftalens krav til økonomi og kvalitet, vil den tid, som medgår til omprojekteringen, virke fristforlængende, jfr. bemærkningerne ovenfor, § 14 II B. b.

Aftalen om budgetansvar fastsætter omprojektering som sanktion i tilfælde, hvor budgetansvaret bliver aktuelt. Det må antages, at sanktionen er udtømmende, med mindre andet fremgår af aftalen.

Ad. b) - d) Refleksforsinkelser.

Såfremt klienten eller andre rådgivere, entreprenører eller andre, som er tilknyttet planlægningen, førend denne er afsluttet, herunder offentlige myndigheder, ikke lever op til projekteringsplansplanen, vil der indtræde forsinkelser, som berettiger til forlængelse af tidsfristerne. Ved totalrådgivning, hvor "medrådgiverbegrebet" er ophævet, står tidsplanen stærkere, idet forsinkelser, som i en totalrådgivningsorganisation indtræder imellem enkelte medlemmer i gruppen, eller imellem en totalrådgiver og hans underrådgivere, er klienten - og tidsplanen - uvedkommende.

Når der i punkt c) nævnes fristforlængelse med tidsfrister for løsning af rådgivningsopgaven som følge af, at "klientens entreprenører ikke præsterer materiale eller ydelser indenfor de aftalte tidsfrister", hænger dette sammen med, at det i en række meget store og stærkt industrialiserede byggerier har været praktisk at få entreprenørerne valgt, forinden rådgivnings- og projekteringsopgaverne er afsluttet, således at man fra rådgivernes side får kendskab til det industrielle produktionsapparat, som skal knyttes til løsningen af byggeriet. I et sådant tilfælde vil manglende informationer fra entreprenørernes side have samme virkning på tiden for rådgivningsopgavens løsning, som anden manglende information, som skal tjene som grundlag for opgavens løsning.

Ad. e) Offentlige pålæg.

Bestemmelsen svarer til AB 72, § 15, stk. 1 e), men vil antagelig have et videre indhold ved fristforlængelse for rådgivningsopgaver end ved entrepriseaftaler. Ved entrepriseaftaler vil offentlige pålæg typisk have karakter af bygge- og anlægsstop 1), hvorimod bestemmelsen i forbindelse med rådgivningen ofte vil ændre de legale forudsætninger for løsning af rådgivningsopgaven, som for eksempel hvor en reduktion af størrelsen af lejligheder i støttet socialt boligbyggeri nødvendiggør en omprojektering.

Ad. f) Begivenheder, som rådgiveren ikke er herre over.

Under f) opsamles alle de tilfælde af fristforlængelse, som ikke udtrykkeligt er omfattet af de forudgående fristforlængelsestil-

---

1) Hørlyck, p. 106, fremhæver tillige standsning som følge af fund af fortidsminder, jfr. AB 72, § 9.

fælde. I bemærkningerne til bestemmelsen siges, at "Bestemmelsen tilsigter i en forenklet form at gengive en force majeure-regel, jfr. tillige principperne i købelovens § 24".

Bestemmelsen svarer til AB 72, § 15, stk. 1 c) om entreprenørens adgang til at opnå fristforlængelse "i tilfælde af indgribende forstyrrelser i arbejdets gang, der bevirkes uden entreprenørens skyld ved forhold, over hvilke han ikke er herre, for eksempel krig, ildsvåde, strejler eller lock-outer samt usædvanlige naturbegivenheder." En gengivelse i ABR af AB 72, § 15, stk. 1 c) ville virke unaturligt i rådgivningsforholdet, hvor formentlig strejker og lock-outer er den eneste af de nævnte opfyldeshindringer, som kan komme på tale.

Bestemmelsen i punkt f) supplerer bestemmelserne i punkt a) - e), idet bestemmelsen forudser, at der kunne drages modsætningslutninger fra punkt a) - e). Som eksempel kan nævnes, at punkt f) giver rådgiveren adgang til at opnå fristforlængelse i tilfælde, hvor offentlige myndigheder stiller krav, som rådgiveren ikke har kunnet forudse 1), idet et sådant tilfælde ikke med sikkerhed er omfattet af punkt d) eller punkt e).

Den valgte formulering følger det generelt antagne princip for forsinkelse med opfyldelse af aftaler inden for entrepriseretten, jfr. for eksempel AB 72, § 20 2), et princip som svarer til principperne i købelovens § 24 om sælgerens ansvar for forsinkelse i genuskøb. Det siger dog sig selv, at ikke alle de resultater, som en anvendelse af § 24 fører til i køb, uden videre lader sig overføre til retsforholdet imellem en teknisk rådgiver og hans klient.

---

1) jfr. f. eks. 1958-reglerne, § 3, stk. 2, hvor arkitekten i disse tilfælde har krav på honorar for ændringer, som er en følge af sådanne myndighedskrav.

2) Ansvar og moderniseret Byggeproces, p. 110.

H. Ussing: Enkelte kontrakter, p. 401.

Med grundlag i principperne bag købelovens § 24 må det antages, at ikke enhver udefra kommende opfyldeshindring berettiger til fristforlængelse, uagtet at rådgiveren ikke er herre over opfyldeshindringens indtræden. Opfyldeshindringer skal have en sådan uforudseelig karakter, at det har været berettiget af rådgiveren at lade muligheden for at en sådan opfyldeshindring som den indtrådte ude af betragtning. I hvilket omfang rådgiveren skal forudse, at udefra kommende opfyldeshindringer kan indtræde, således at rådgiveren skal bære risikoen herfor, er afhængig af kutymer og sædvaner i forbindelse med teknisk rådgivning. Opfyldeshindringer, som har en så uforudseelig karakter, at de berettiger til fristforlængelse efter punkt f), omfatter såvel opfyldeshindringer, som ligger uden for rådgiverens forhold, som opfyldeshindringer, som omfatter rådgiverens egne forhold, selv om de sidstnævnte opfyldeshindringer sjældnere vil være uforudseelige end opfyldeshindringer, som ligger uden for rådgiverens forhold. Som eksempel på uforudseelige opfyldeshindringer, som vedrører rådgiverens egne forhold, kan nævnes strejke, lock-out eller for eksempel at rådgiveren afgår ved døden, i hvert fald hvor der er tale om en enkeltmandsvirksomhed.

B. Klienten kræver fristforlængelse.

På samme måde som i AB 72, § 16, indeholder ABR i 5.5. bestemmelser om klientens adgang til at kræve fristforlængelse. Er der fastsat tidsfrister for udførelsen af rådgivningen, må almindelige regler om forpligtelser i gensidigt bebyrdende kontraktsforhold føre til, at klienten er i fordringshavermora, hvis han ikke kan modtage rådgiverens ydelse til aftalt tid, at klientens fordringshavermora ikke berettiger klienten til at betale honorarandele senere,

end hvis fordringshavermoraen ikke var indtrådt, og at klienten er pligtig at skadesløsholde rådgiveren for de merudgifter, som klientens fordringshavermora medfører for rådgiveren, jfr. ABR 6.1.2. og 7.

Da klienten i et rådgivningsforhold altid er berettiget til at standse rådgiverens arbejde, jfr. ABR 7.2., og da klienten altid er berettiget til at ændre rådgiverens opgave, jfr. ABR 2.1.6., vil bestemmelser om klientens adgang til at kræve fristforlængelse ikke få selvstændig betydning, med mindre bestemmelserne udskyder rådgiverens adgang til at kræve vederlag i overensstemmelse med bestemmelsen i 7.1.1. udskyder fastsatte eller aftalte tidsfrister for rådgiverhonorarets betaling, 1) eller afskærer rådgiverne fra at kræve erstatning efter ABR 6.1.2.

Efter ABR 5.5. er klienten berettiget til at kræve forlængelse af tidsfristerne, når ham påhvilende ydelser eller beslutninger forsinkes:

- "a) Såfremt bygge-, sundheds-, frednings- eller lignende myndigheder ikke meddeler godkendelser, beslutninger eller svar, eller ikke præsterer ydelser indenfor de aftalte tidsfrister,
- b) ved offentlige pålæg fra bygge-, sundheds-, frednings- eller lignende myndigheder,
- c) ved begivenheder i øvrigt, som klienten ikke er herre over, og som han ikke forudså eller burde have forudset."

De enkelte fristforlængelsestilfælde giver anledning til enkelte bemærkninger.

-
- 1) Er honorarudbetalingen ikke knyttet til de for rådgivningen fastsatte tidsfrister, jfr. f. eks. ABR 3.4., stk. 2, om á conto honorarer, sker ingen forlængelse af udbetalingstidspunktet, men fristforlængelsen kan muligvis få indflydelse på á conto begæringens størrelse.

Ad.: a)-b): Offentlige myndigheders medvirken eller indgriben.

I fristforlængelsestilfældene i 5.5 tales om bygge-, sundheds-, frednings- eller lignende myndigheder i modsætning til fristforlængelsestilfældene i 5.2. hvor der generelt tales om "myndigheder", og om "offentlige pålæg". I 5.5. er således tale om en meget kraftig indsnævring af, hvilke myndigheders adfærd, som berettiger klienten til fristforlængelse. Ifølge bemærkningerne til 5.5. er formuleringsforskellen begrundet i

"at udeblivelse af bevillinger eller offentlige tilskud, bevillingsnedsikringer og lignende ikke kan give en offentlig eller offentligt støttet bygherre fristforlængelse."

Principielt ønskede de rådgivende teknikeres organisationer ikke, at der blev givet klienten adgang til fristforlængelse som følge af offentlige myndigheders adfærd i alle tilfælde, hvor klienten var en offentlig myndighed, eller hvor klienten gennemførte byggeriet ved hel eller delvis støtte fra en offentlig myndighed. Rådgivernes organisationer nærrede en naturlig frygt for de vanskeligheder, som kunne opstå, når der skulle tages stilling til, hvornår klienten og vedkommende myndighed var identiske. Kommunen som bygherre og kommunen som bygningsmyndighed. Staten som juridisk person for mangehovedede kompetencer. Rådgivernes organisationer nærrede endvidere en frygt for anvendelsen af det forvaltningsretlige princip om, at offentlige myndigheder skal række hinanden hånden, hvilket princip kunne føre til, at klienten kunne anvende sin indflydelse på vedkommende myndighed

til at forfølge formål, som i forhold til vedkommende myndigheds kompetence måtte anses for at være usaglige. Da rådgivernes organisationer ikke helt kunne undgå at tage hensyn til kravene om, at bygnings-, frednings-, og lignende myndigheder skal behandle og godkende også offentligt og offentligt støttet byggeri, er i 5.5. forsøgt en opdeling af myndigheder, således at alene sagsbehandlingen hos bygnings- og planlægningsmyndigheder, som er involveret i den konkrete byggesag 1), giver adgang til fristforlængelse, hvorimod de myndigheder, såsom bevillingsmyndigheder, planlægningsmyndigheder m.v., som direkte eller indirekte er involveret i sagen som følge af, at der er tale om et offentligt eller offentligt støttet byggeri, ikke er omfattet af fristforlængelsesbestemmelserne i 5.5 a) og b). Uden for fristforlængelsesbestemmelserne falder således hel eller delvise byggestop af offentligt eller offentligt støttet byggeri, hvorimod byggestop, som omfatter alt byggeri - herunder privat byggeri - i hele landet antagelig vil være omfattet af 5.5. c).

Ad.: c).

Om fortolkningen af denne bestemmelse henvises til bemærkningerne ovenfor, ad. 5.2. f).

ABR 5.3., jfr. 5.5. sidste punktum, pålægger den, som har krav på fristforlængelse, den selvfølgelige forpligtelse, at han kun

---

1) Som sådanne myndigheder ud over bygnings-, sundheds- og fredningsmyndigheder nævnes i bemærkningerne til 5.5. også Arbejdstilsynet.

kan påberåbe sig de omstændigheder, som begrundet fristforlængelsen "i det omfang han ved rimelige dispositioner har søgt at hindre eller begrænse forsinkelsen". Bestemmelsen svarer til bestemmelsen i AB 72, § 15, stk. 2.

I praksis har bestemmelserne formentlig kun pædagogisk betydning, idet klienten ikke kan kræve, at rådgiveren indsætter ekstra mandskab, iværksætter overarbejde m.v., for at få forsinkelsen modvirket, ligesom bestemmelsen i ABR 2.3.2. om rådgivningens opdeling i faser forhindrer, at rådgiveren anvender "ventetiden" til at udføre rådgivningsarbejde, henhørende under en senere fase, og på denne måde modvirker en indtrådt forsinkelse.

Bevisbyden for, at rådgiveren ikke ved rimelige dispositioner har søgt at hindre eller begrænse en forsinkelse, påhviler klienten og vice versa.

Såfremt rådgiveren, henholdsvis klienten ønsker at gøre krav på fristforlængelse, skal han efter ABR 5.4. ufortøvet stille krav herom. I ABR 5.4. siges følgende:

"Rådgiveren skal ufortøvet skriftligt meddele klienten, når han anser sig berettiget til forlængelse af tidsfrister og på forlangende godtgøre, at forsinkelsen skyldes et forhold, der berettiger til fristforlængelse".

Bestemmelsen svarer til AB 72, § 15, stk. 3.

Efter ordlyden indeholder ABR 5.4. et ret strengt krav om reklamation, såfremt opfyldeshindringer gøres gældende som fristforlængelse, jfr. ordene "ufortøvet skriftligt meddele". Bestemmelsen tager ikke stilling til, hvad virkningerne måtte være af, at rådgiveren,

henholdsvis klienten, undlader at reklamere i et tilfælde, hvor der indtræder omstændigheder, som berettiger til fristforlængelse. Som hovedregel må det antages, at undladelse af at reklamere medfører, at vedkommende mister adgangen til at kræve fristforlængelse. Noget sådant antages at være tilfældet inden for Entrepriseretten, jfr. Hørlyck, side 107. Uanset at der ikke kan drages nogen fuldstændig analogi imellem en entreprenørs og en rådgivers krav på fristforlængelser, og hovedreglen må have sin naturlige begrundelse i vanskelighederne for klienten, respektive rådgiveren ved at vide, om en relevant opfyldelsehindring er indtrådt, og at vide om en indtrådt opfyldelsehindring vil indebære noget behov for en fristforlængelse.

Når det kun nævnes som hovedregel, at undladelse af at reklamere bevirker, at adgangen til at kræve fristforlængelse fortabes, skyldes det den naturlige uvilje, som må bestå i at knytte retstab til overholdelse af formalia og til muligheden for spekulation i undladte reklamationer, som opstillingen af formelle krav indebærer. Det må derfor antages, at indtræder der relevante opfyldelsehindringer af en sådan art, at de vil være klienten bekendte, vil undladelsen af at reklamere ikke indebære fortabelse af retten til at kræve fristforlængelse. Noget sådant vil for eksempel kunne foreligge i tilfælde af generelle offentlige indgreb, og formentlig normalt også i tilfælde, hvor offentlige myndigheder ikke meddeler ønskede godkendelser til den i tidsplanen forudsatte tid. Også ved andre opfyldelsehindringer vil klienten, hvis hindringen er langvarig, normalt få kendskab hertil, jfr. at ABR 5.6. omtaler forsinkelser op til 2 år.

ABR 5.4. udsiger, bortset fra ordet "uførtøvet" intet om, hvornår reklamation skal fremsættes. Det må antages, at reklamationen tidligst kan meddeles på det tidspunkt, hvor det bliver klart for rådgiveren, at en relevant opfyldeshindring vil nødvendiggøre en fristforlængelse, uanset at rådgiveren måske på et tidligere tidspunkt har fået kendskab til opfyldeshindringens eksistens. Det må endvidere antages, at reklamationen normalt skal gives senest samtidig med, at opfyldeshindringen ophører.

Efter ABR 5.4. er det tilstrækkeligt, at der fremkommer en skriftlig meddelelse om, at fritforlængelse begæres, hvorimod der ikke efter ABR 5.4. skal fremføres nogen dokumentation. En sådan dokumentation skal først fremkomme, når klienten stiller krav herom. I denne forbindelse henledes opmærksomheden på ABR 6.1.3., hvorefter krav om dagbod og angivelse af det beløb, hvormed boden gøres gældende, skal fremsættes af klienten inden 30 dage efter det tidspunkt, hvortil løsningen eller den pågældende del af løsningen skulle have været præsteret.

ABR fastsætter ikke som AB 72, § 11, stk. 4, noget krav om, at spørgsmålet om berettigelsen af et krav om fristforlængelse afklares ret omgående. Nogen analogi fra AB 72, § 11, stk. 4, hvorefter antallet af spilddage opgøres på hvert byggemøde, lader sig ikke drage, idet der ofte ikke under rådgivnings- og projekteringsforløbet afholdes så jævnlige møder, som tilfældet normalt vil være ved afholdelse af byggemøder under byggeriets udførelse. Er der etableret en egentlig projekteringsledelse, påhviler det projekteringslederen at påse, at projekteringsstidsplanen bliver fulgt, jfr. ABR 2.4.2, stk. 7. Uanset

dette følger det af forholdets natur, at klienten relativt omgående må tage stilling til, om han vil godkende en fremsendt begæring om fristforlængelse, og i benægtende fald at spørgsmålet om berettigelsen af kravet om en fristforlængelse voldgives.

ABR 5.6. tager stilling til, hvor lang en fristforlængelse kan være, når det bestemmes, at "Såfremt en fristforlængelse er længere end 2 år, er rådgiveren berettiget til at anse opgaven som standset, jfr. 7.1.3.". Om virkningen af standsede opgaver henvises til § 23.

III. Ansvar for tidsfristoverskridelser.

A. Forsinkelsesbegrebet.

ABR indeholder ingen definition af, hvad der skal forstås ved en forsinkelse i ABR's forstand, og tidsfristaftaler omkring løsningen af rådgivningsopgaver er så nyt, at der ikke sædvanemæssigt er dannet noget forsinkelsesbegreb. I ABR 6.1.1. tales om, at "rådgiveren overskrider fastsatte tidsfrister, uden at have krav på fristforlængelse", jfr. også 6.1.2. I afhandlingen om Ansvar og moderniseret byggeproces, side 97 f. er redegjort for forsinkelsesbegrebet i den fuldt tidsplanlagte byggeproces, hvorefter forsinkelse foreligger, i det øjeblik de enkelte aktiviteter ikke udføres til det tidspunkt, som er anført i tidsplanen. I almindelighed må det antages, at et sådant forsinkelsesbegreb ikke lader sig anvende ved forsinkelse med udførelsen af rådgiverens opgave. For meget store dele af rådgivningen vil det ikke være muligt at opstille en arbejds- og tidsplan, som indehol-

der samme præcise beskrivelse af de enkelte aktiviteter, som gælder for byggefasen, fordi opgaven for de enkelte rådgivere ikke i henseende til indhold og omfang i tilstrækkelig grad lader sig fastlægge i detaljer. I praksis må det derfor forventes, at arbejds- og tidsplanerne primært vil knytte sig til afslutningen af de enkelte faser af rådgivningen og indenfor de enkelte faser søge fastlagt tidspunkter for, hvornår hovedbeslutninger og myndighedsgodkendelser skal være truffet, samt muligvis fastlagt hvornår grundlaget for hovedbeslutninger og myndighedsgodkendelser skal foreligge. En mulig undtagelse herfra kan gøres for den del af projekteringen, som forløber fra forprojektets færdiggørelse og indtil færdiggørelsen af hovedprojektet, idet opgaven her primært er at oversætte det med klienten aftalte og af myndighederne principielt godkendte projekt til det produktionsgrundlag, hvorefter byggeriet skal gennemføres. Denne fase vil i højere grad end de tidligere rådgivningsfaser kunne tids- og aktivitetsplanlægges på samme måde som planlægningen af de enkelte aktiviteter i forbindelse med byggeriets gennemførelse.

Efter udviklingens nuværende stade lader det sig ikke gøre at opstille et generelt forsinkelsesbegreb, men spørgsmålet om, hvornår forsinkelse foreligger, må afgøres konkret i de enkelte sager, og man kan tænke sig en differentiering af forsinkelsesbegrebet, afhængigt af hvilken sanktion og hvilke erstatnings- eller refusionskrav, der skal tages stilling til.

B. Sanktionerne.

Sanktionerne i tilfælde af forsinkelse stiller sig forskelligt, eftersom forsinkelsen skyldes klientens, eller skyldes rådgiverens adfærd.

a. Klienten forsinket.

Gør klienten sig skyldig i forsinkelse med opfyldelsen af de ham påhvilende forpligtelser ifølge tidsplanen, opstår spørgsmålet om rådgiverens adgang til at kræve erstatning i anledning af forsinkelsen, ligesom der opstår spørgsmål om rådgiverens adgang til at hæve rådgivningsaftalen.

Efter ABR 6.1.2. bestemmes følgende:

"Overskrider klienten tidsfrister, som i 5.1. bestemt, uden at have krav på fristforlængelse efter 5.5., er han pligtig at erstatte rådgiveren lidte tab efter dansk rets almindelige erstatningsregler."

Henvisningen generelt til dansk rets almindelige erstatningsregler er meget lidt oplysende. I det følgende skal søges beskrevet en række typiske krav, som kan komme på tale, uden at den følgende opregning må antages for at være udtømmende.

Forsinker klienten rådgivningen, kan dette begrunde økonomiske krav for det arbejde og de omkostninger, forsinkelsen påfører rådgiveren.

Som eksempel herpå kan nævnes det merarbejde eller den spildtid, som forsinkelsen medfører eller honorar for den merudgift, som det indebærer, at et af rådgivningen omfattet arbejde kommer senere til udførelse og dermed til udførelse under et højere løn- og omkostningsniveau for rådgiveren end forudsat af denne. Disse krav forekommer at være de hyppigste krav fra rådgiverens side i anledning af, at klienten ikke opfylder sine tidsmæssige forpligtelser i forbindelse med rådgivningsopgavens løsning. At rådgiveren er berettiget

til honorering for en sådan arbejdsindsats eller en sådan spildtid, er uomtvisteligt. Dette gælder uanset bestemmelsen i 2.1.6., hvorefter kun ændringer af opgaven, som medfører et ikke uvæsentligt merarbejde, berettiger til honorarregulering, idet forsinkelsessituationen efter bemærkningerne til 2.1.6. er holdt uden for bestemmelsen. At honoraret for den af forsinkelsen følgende merindsats eller spildtid for rådgiveren skal betales, er endvidere i overensstemmelse med princippet bag AB 72, § 20, stk. 2, hvorefter bygherren er pligtig at erstatte en entreprenør det lidte tab, som er indtrådt, hvis en forsinkelse på grund af bygherrens eller en anden entreprenørs forhold har bevirket forøgede udgifter for entreprenøren.

Erstatningsretligt kunne man rejse spørgsmålet om kravet om honorar for rådgiverens merarbejde eller for den påløbne spildtid m.v. er begrænset til en refusion af dokumenterede udgifter, eller er et krav som også indeholder dækning for sædvanlig fortjeneste for den tid, forsinkelsen belaster rådgiveren. I så henseende må det antages, at rådgiveren har krav på fuldt honorar for den tid, forsinkelsen har belastet ham. Dette fremgår af flere forhold.

I ABR 2.1.6. tales om erstatning af rådgiverens "tab" i modsætning til dækning af rådgiverens merudgift, jfr. f.eks. Kbl. § 36. ABR forudsætter, at der finder en normal erstatningsretlig opgørelse sted. Efter AB 72, § 20, stk. 2, tales ligeledes om, at bygherren skal "erstatte det lidte tab", hvilket er en ændring i forhold til den tidligere bestemmelse i AB 51, § 18, stk. 9, som alene hjemlede entreprenøren adgang til at få godtgørelse for de påviselige merudgifter, som er forårsaget ved, at han ikke har kunnet aflevere sin ydelse til aftalt tid 1) på grund af bygherrens forhold. Efter AB 72's ændrede formulering antager således Hørlyck, side 163, at "AB § 20 indeholder hjem-

---

1) jfr. Ansvar og moderniseret byggeproces, p. 105 f.

mel til, at entreprenøren foruden sine positive merudgifter også kan kræve en erstatning for mistede fortjenstmuligheder i den tid, hvor forsinkelsen har været, og hvor han derfor har været afskåret fra at udføre andet arbejde". 1)

I mangel af anden aftale om honorarfastsættelse for særydelser kan rådgiverens tab normalt opgøres efter regning. 2)

ABR 6.1.2. tager ikke stilling til, hvor længe rådgiveren er berettiget til at gå frem efter erstatningsreglen i 6.1.2., og ej heller til hvor længe rådgiveren skal holde sit produktionsapparat intakt med henblik på opgavens fortsatte løsning. Er der hengået en rimelig tid, må rådgiveren forespørge klienten herom, hvor klienten enten må tage stilling til, om opgaven skal udskydes, jfr. ABR 7.1.1., til om opgaven skal standses, jfr. 7.2.1., eller til om opgaven skal fortsætte, eventuelt efter en yderligere forsinkelse fra klientens side. Reagerer klienten ikke, efter at være opfordret dertil, inden rimelig tid, er rådgiveren berettiget til at anse opgaven som standset, jfr. 8.4.

Foruden rådgiverens egen ydelse kan forsinkelse indebære dækning af de merudgifter, som rådgiveren måtte have haft til underrådgivere i anledning af den indtrådte forsinkelse.

---

1) Formuleringen af AB 72, § 20, stk. 2, er ikke helt klar, når det efter ordlyden er en betingelse for, at en entreprenør kan kræve sit tab erstattet, at forsinkelsen har bevirket "forøgede udgifter". Entreprenøren kan godt have lidt et tab uden at have haft forøgede udgifter.

2) At rådgiveren i tilfælde af, at klienten beslutter at suspendere rådgiverens ydelse, ikke efter 7.1.1. kan kræve mere end sine merudgifter i denne anledning dækket, er uden betydning for fortolkningen af 6.1.2., idet rådgiveren i den i 6.1.2. omhandlede situation må holde sit produktionsapparat intakt med henblik på rådgivningsopgavens fortsatte løsning.

Med hensyn til honoraret for rådgivningen indebærer klientens overskridelse af fastsatte tidsfrister ikke nogen ændring i eller lempelse af klientens betalingsforpligtelse over for rådgiveren. Rådgiveren må være berettiget til at påregne betaling i overensstemmelse med de betalingstidspunkter, som ville være gældende, såfremt forsinkelsen ikke var indtrådt, dog med reduktion i betalingen for de besparelser, som rådgiveren bevisligt måtte have opnået i forsinkelsesperioden, for eksempel ved at medarbejdere, som var tilknyttet opgavens løsning, midlertidigt har kunnet anvendes på løsningen af andre opgaver. 1)

I tilfælde af, at klientens forsinkelse bevirker, at tidsfristen overskrides med mere end 2 år følger det af en analogi fra ABR 5.6., at rådgiveren er berettiget til at anse opgaven som standset jfr. ABR 7.1.3. Antagelig er rådgiveren berettiget til, jfr. ABR 8.4., at anse opgaven som standset på et tidligere tidspunkt, hvis klienten ikke inden rimelig tid reagerer på rådgiverens anmodning om instruktion om, hvorledes han skal forholde sig, jfr. bemærkningen ovenfor.

Bestemmelsen i 6.2.1. må analogt finde anvendelse på tilfælde, hvor rådgiveren i medfør af 5.2. har krav på fristforlængelse, med mindre den fristforlængende opfyldelseshindring er af en sådan art, at den også berettiger klienten til at kræve fristforlængelse.

b. Rådgiveren forsinkes.

Overskrider rådgiveren fastsatte tidsfrister uden at have krav på fristforlængelse, indeholder ABR, kapitel 6, to sanktioner, nemlig enten udløsning aftalt konventionalbod eller ansvar i overensstemmelse med dansk rets almindelige erstatningsregler. ABR følger

---

1) Om dette principps betydning for entrepriseretten henvises til Hørlyck, p. 163 f. og Sandvik: Entreprenørrisikoen, p. 307 f.

hermed det ansvarssystem, som kendes i Entrepriseretten, jfr. AB 72, § 19. I det følgende skal konventionalbodssanktionen og erstatnings-sanktionen behandles hver for sig.

1. Udløsning af dagbod.

Om konventionalbøder bestemmes i kapitel 6 følgende:

"6.1.1. I aftalen kan fastsættes en dagbod, som rådgiveren er pligtig at betale til klienten, hvis rådgiveren overskrider fastsatte tidsfrister uden at have krav på tidsfristforlængelse, jfr. 5.2. Erstatningskrav for forsinkelse kan ikke rejses ud over dagbodens beløb .....

6.1.3. Er dagbod aftalt, og ønsker klienten at gøre gældende, at rådgiveren har overskredet en tidsfrist, er klienten pligtig skriftligt at fremsætte krav om betaling af bod med angivelse af bodens størrelse inden 30 dage efter det tidspunkt, hvortil løsningen eller den pågældende del af løsningen skulle have været præsteret. Fremsættes kravet ikke som nævnt, er klienten afskåret fra at kræve dagbod."

og i ABR 3.4., stk. 4, bestemmes følgende:

"Hvor der er pålignet rådgiveren en dagbod for tidsfristoverskridelser i forbindelse med en forud fastlagt projekterings-tidsplan, skal der til tidsplanen knyttes en udbetalingsplan."

Gennemførelse af pønaltstipulationer i rådgivningsaftaler har ingen tradition i hidtidig praksis, og der foreligger derfor ikke på tidspunktet, hvor nærværende afhandling skrives, nogen erfaringer og ej heller nogen overvejelser mellem rådgivernes og klienter-

nes organisationer om, hvorledes pønaltipulationer bør søges udformet og administreret i praksis.

Pønaltipulationer er velkendte inden for Entrepriseretten, og her findes en righoldig praksis og i dag ret faste kutymers for udformningen af pønaltipulationer og for bødernes størrelse. En overførelse af disse kutymers til rådgivningsaftaler lader sig ikke gøre.

Forsinker en entreprenør udførelsen af en entreprise, vil planlægningen omkring byggeriets udførelse vise, hvor meget entreprenøren forsinker udførelsen af sin egen entreprise, hvad forsinkelsen betyder for de andre entreprenører, og hvad forsinkelsen betyder for byggeriets færdiggørelse. Pønaltipulationen i entrepriseaftalen virker i et relativt stift, stærkt integreret og uelastisk system, hvor der typisk er en tæt sammenhæng imellem årsag og virkning. En udmåling af størrelsen af en bod ud fra størrelsen af et gennemsnitligt tab for bygherren pr. dag eller pr. uge lader sig naturligt gøre og er da også udviklet i praksis. 1)

I rådgivningsaftalerne stiller baggrunden for pønaltipulationen sig anderledes end i entrepriseaftalen.

Medens der ved forsinkelse med udførelsen af entrepriseaftalen typisk vil en klar årsagssammenhæng imellem entreprenørens forsinkelse og byggeriets færdiggørelse, består der langt fra en tilsvarende årsagssammenhæng imellem rådgiverens forsinkelse af sin rådgivning og byggeriets færdiggørelse. Rådgiverens forsinkelse indtræder på et så tidligt tidspunkt af byggeprocessen, at der som regel ikke vil være nogen sammenhæng imellem forsinkelsen og byggeriets færdiggørelse. De lange tidsrum og de mange efterfølgende aktiviteter gør,

---

1) jfr. for eksempel at Boligministeriet i fast pris-cirkulæret anbefaler, at dagbøder ansættes til 1 o/oo af enterprisesummen for hver arbejdsdag, enterprises færdiggørelse bliver forsinket eller 1/2% pr. tilsvarende arbejdsuge, med mindre særlige forhold begrundes helt andre dagbødestørrelser. Fast pris vejledningen p. 12.

at det normalt vil være bevismæssigt umuligt at føre bevis for en erstatningsretlig årsagssammenhæng imellem rådgiverens forsinkelse og en mulig forsinkelse af byggeriets færdiggørelse.

På det tidspunkt, hvor rådgiverens forsinkelse indtræder, har klienten investeret penge i den hidtil skete planlægning, hvilken investering er langt mindre end den investering, som typisk har fundet sted på det tidspunkt, hvor entreprenørens forsinkelse indtræder, og følgelig bliver klientens mulige rentetab som følge af forsinkelsen langt mindre.

Forsinkelsen af en entreprenørs udførelse af entrepriseaftalen vil i praksis aldrig bevirke, at byggeriet opgives. Derimod kan man godt tænke sig en forsinkelse fra en rådgivers side, som bevirker, at forudsætningerne for et byggeris gennemførelse ændres så radikalt, at byggeriet helt må opgives, for eksempel fordi byggeriet som følge af forsinkelsen mister sit bevillingsmæssige grundlag eller rammes af senere tilkommende bygge- og anlægsstop, fredninger eller lignende. I sådanne tilfælde vil klienten typisk tabe hele eller en væsentlig del af sin investering i byggeriets gennemførelse.

Forsinker en rådgiver løsningen af sin opgave, vil virkningen heraf ved delt rådgivning typisk være en senere færdiggørelse af den rådgivningsfase, indenfor hvilken forsinkelsen er indtruffet, og ofte en merudgift for klienten til de øvrige rådgivere. Om klientens udgifter herved vil være større eller mindre end klientens udgifter, jfr. AB 72, § 20, til de andre entreprenører i tilfælde, hvor en entreprenør forsinket udførelsen af sin entreprise, er det umuligt at sige noget generelt om.

Med det anførte har det været tanken at vise sådanne væsentlige forskelle imellem forsinkelsessituationen i rådgivningsaftaler og forsinkelsessituationen i entrepriseaftaler til begrundelse af, at de sædvaner og kutymmer, som er udviklet omkring pønaltstipulationer i Entrepriseretten, ikke uden videre lader sig overføre til rådgivningsaftalerne. Som det nærmere vil blive behandlet nedenfor, taler de anførte synspunkter klarere end i Entrepriseretten for gennemførelse af pønaltstipulationer, idet de anførte synspunkter gør det endnu vanskeligere at opgøre et erstatningsretligt tab ved forsinkelse i rådgivningsaftaler end ved forsinkelse i en entrepriseaftale.

At sædvaner og kutymmer i Entrepriseretten ikke lader sig overføre til pønaltstipulationer i rådgivningsaftaler indebærer ikke, at det aftaleretlige grundlag ikke er det samme, herunder de begrænsninger, som Aftaleloven sætter for pønaltstipulationers gyldighed og rækkevidde. 1)

Aftalelovens § 36 bestemmer herom følgende:

"Stk. 1. En aftale kan tilsidesættes helt eller delvis, hvis det vil være urimeligt eller i strid med redelig handlemåde at gøre den gældende. Det samme gælder andre retshandler.

Stk. 2. Ved afgørelsen efter stk. 1 tages hensyn til forholdene ved aftalens indgåelse, aftalens indhold og senere indtrufne omstændigheder."

Bestemmelsen er ret ny, og er gennemført ved lov nr. 250 af 12.6. 1975 i forbindelse med skærpelsen af lovgivningen omkring skadelig økonomisk virksomhed.

Ved enhver forsinkelse af entrepriseaftaler vil dagbøden typisk være fikseret enten til et bestemt beløb pr. tidsenhed, eller

---

1) Herom henvises til *Ansvar og moderniseret byggeproces*, p. 113, samt til *Hørlyck*, p. 145 ff.

til en bestemt procent eller promille af entreprisesummen pr. tidsenhed. En tilsvarende praksis må antages at blive tilfældet ved pønalt stipulationer i rådgivningsaftaler, dog afhængig af honoreringsformen for rådgiverens indsats. Honoreres rådgiveren i regning, ville det være unaturligt at fremsætte krav om bod, som var afhængig af størrelsen af rådgivningshonoraret. Uanset hvilken form for udformning af bod, der vælges, må boden aftales i en størrelse, som er rimelig i forhold til det honorar, som rådgiveren oppebærer i forbindelse med rådgivningsaftalen. Med den fasedeling, som ABR gennemfører for rådgivningen, hvor de enkelte rådgivningsfaser adskilles, jfr. ABR 2.3.2., må det ofte forekomme naturligt at udforme pønalt stipulationen for den enkelte fase og for den enkelte fases honorar således, at pønalt stipulationen begrænses til den del af opgaven, som forsinkelsen vedrører.

Betingelserne for udløsning af dagbøder følger ansvarsgrundlaget efter Købelovens § 24, som i praksis vil føre til, at dagbøderne udløses ved en forsinkelse af rådgiverens ydelse i forhold til de aftalte tidsfrister, som ikke er dækket af fristforlængelserne. Bevisbyrden for, at der foreligger forsinkelse og for størrelsen af boden, påhviler klienten.

For at sikre at spørgsmålet om, hvorvidt en klient gør krav gældende på betaling af en bod, afklares, er i 6.1.3. opstillet et krav om, at klienten skal fremsætte skriftligt krav herom inden 30 dage efter det tidspunkt, hvortil løsningen eller den pågældende del af løsningen skulle have været præsteret.

I bemærkningerne til 6.1.3. fremhæves, at det strenge reklamationskrav

"tjener til at sikre rådgiveren imod, at klienten fremsætter dagbods-kravet på et tidspunkt, hvor rådgiveren ikke længere har mulighed for at fremskaffe oplysninger, der kan støtte hans eventuelle påstand om, at dagbod ikke er forskyldt."

Med kravet om, at reklamationsfristen løber fra "det tidspunkt, hvortil løsningen eller den pågældende del af løsningen skulle have været præsteret" sigtes til de enkelte rådgivningsfaser, således at klienten i tilfælde, hvor rådgiverens opgave spænder over flere faser, må reklamere inden 30 dage efter udløbet af den fase, hvori forsinkelsen er indtrådt.

Virkningen af, at et krav om bod ikke fremsættes rettidigt fra klientens side, er at kravet fortabes.

Er i rådgivningsaftalen optaget en bestemmelse om en bod i anledning af forsinkelse med rådgiverens løsning af opgaven, har klienten afskåret sig fra at gøre andre erstatningsretlige sanktioner gældende imod rådgiveren i anledning af forsinkelsen. I ABR 6.1.1. bestemmes udtrykkeligt, at "Erstatningskrav kan ikke rejses ud over dagbodens beløb." Bestemmelsen svarer til AB 72, § 19, stk. 1.

2. Udløsning af et erstatningsansvar.

Er der ikke i rådgivningsaftalen optaget nogen pønaltstipulation, "er rådgiveren ansvarlig for tab efter dansk rets almindelige regler om forsinkelse, jfr. 6.2.2. - 6.2.8".

Uanset at udtrykket "ansvarlig for tab" er ubestemt, må det af hele 6.1.1.'s placering antages, at der sigtes til klientens tab, således at for eksempel det tab, som en rådgiver i en totalrådgivningsgruppe kan påføre et andet medlem af gruppen, falder uden for 6.1.1.

Ved delt rådgivning vil det tab, en rådgiver lider som følge af en anden rådgivers forsinkelse være et tab, som rettes imod klienten, jfr. 6.1.2. og af denne igen imod den rådgiver, som har forsinket opfyldelsen af sin aftale.

Ved opgørelsen af, hvilke erstatningskrav, som klienten efter dansk rets almindelige erstatningsregler kan gøre gældende imod en rådgiver, som ikke overholder de for rådgivningen fastsatte tidsfrister, må der antagelig sondres imellem den forsinkelse, som indtræder i forbindelse med løsningen af rådgivningsopgaver, som knytter sig til tiden, indtil hovedprojektet foreligger udarbejdet, og de forsinkelser som indtræder, efter at byggeriet er påbegyndt, herunder de forsinkelser, som indtræder, efter at byggeriet er afsluttet, men indtræder som følge af ansvarspådragende fejl eller mangler ved rådgiverens løsning af sin opgave.

Sondringen gennemføres i det følgende væsentligst, fordi en forsinkelse i forbindelse med rådgivningsfaser, som ligger senest samtidig med afslutningen af totalprojektet, vel kan indebære en forsinkelse af byggeriet, men at det i praksis ikke er særligt sandsynligt, at en klient vil kunne gennemføre et erstatningskrav, baseret på et bevis for en erstatningsretlig årsagssammenhæng, som knytter sig til afslutningstidspunktet for byggeriet. Omvendt vil forsinkelser, som indtræder som følge af rådgiverens udøvelse af tilsyn, eller for eksempel som følge af fejl eller mangler i et udarbejdet projekt, typisk indebære risiko for forsinkelser af tidspunktet for byggeriets afslutning.

I ABR 6.1.1. henvises til bestemmelserne i 6.2.2.-6.2.8. om regulering og begrænsning af rådgiveransvaret. Om forsinkelsesansvarets indhold henvises til bemærkningerne i § 20.

§ 19: ANSVAR FOR FEJL OG FORSØMMELSER.

I. Indledende bemærkninger.

Igennem årene, siden byggeriet kom i gang igen efter Den anden Verdenskrig, er arkitekt- og ingeniøransvaret blevet et stadig mere ubehageligt spørgsmål. Udviklingen er ganske klart gået i en retning, hvor flere og flere forhold er draget ind under rådgiveransvaret, ligesom antallet af skader og de enkelte skaders størrelse har været voksende.

En vurdering af årsagerne til denne udvikling vil altid være forbundet med en række usikkerheder, fordi så mange forskellige faktorer hver på deres måde påvirker udviklingen. I Ansvar og moderniseret byggeproces, side 15 ff, er forsøgt en beskrivelse af en række karakteristika for udviklingen af byggeriet her i landet i tiden efter Den anden Verdenskrig.

Byggeriet har navnlig i tiden 1958-1971 haft en størrelse her i landet, som man ikke har kendt siden Christian d. IV's tid, hvorfor det byggevolumen, som den enkelte arkitekt eller rådgivende ingeniør havde indflydelse på, har været langt større end tidligere. Byggebehovet har nødvendiggjort udvikling af nye konstruktionsformer for byggeri - højhuse, præfabrikerede huse, bygningselementer, montagebyggeri, byggeri i langt større enheder o.s.v., og har nødvendiggjort udviklingen af helt nye byggemetoder. Udviklingen har medført ændrede organisationsformer og ændring af indholdet af arkitekt- og ingeniør-opgaven i byggeriet.

En udvikling som den, byggeriet har gennemlevet, indebærer, at fejl, begået af arkitekter eller rådgivende ingeniører, får større

konsekvenser end tidligere, og udviklingen medfører langt større mulighed for fejl og fejlskøn end tidligere. For en rådgiverstand, som er oplært til at anvende ca. 400 byggematerialer, vil der opstå en særlig risiko for at skønne galt, når rådgiverne i løbet af kort tid skal anvende over 10.000 materialer, hvoraf man om mange af materialerne ikke har nogen erfaring i deres praktiske anvendelse.

Efter hidtidig lære skulle således gælde en margin for fejlskøn inden for rådgivningsområdet i tilfælde, hvor rådgiveren havde optrådt med rimelig agtpågivenhed, blot der ikke var tale om en uagtsomhed eller skødesløshed af en vis grovere art. 1)

Denne opfattelse i teorien er tilsyneladende ikke accepteret af gældende domspraksis, der i meget høj grad har fastholdt et ansvarsgrundlag af samme strengthed som det, der gælder indenfor det traditionelle område af integritetskrænkelser. Dette ansvars indhold skal nærmere uddybes nedenfor.

Hvorfor domstolene tilsyneladende ikke har anvendt en margin for fejlskøn i forbindelse med teknisk rådgivning, er det vanskeligt at vide noget om. Muligt kan det skyldes, at fejl og fejlskøn i den tekniske rådgivning viser sig i en eller anden form for tingsskade; muligvis kan det skyldes, at domstolene ikke i tilstrækkelig grad er blevet gjort opmærksom på den ændring i vilkårene for byggeriets planlægning og projektering, som er indtruffet igennem de seneste år.

Under alle omstændigheder er det lykkedes her i landet at udvikle et ansvar for teknisk rådgivning, som synes at være langt mere omfattende og som er langt strengere end det ansvar, som kendes i andre lande indenfor vor kulturkeds.

---

1) H. Ussing: Erstatningsret. København 1947, p. 49.

En sådan udviklings uheldige konsekvenser har det udvalg, som har udviklet ABR, været helt opmærksom på. I bemærkningerne til ABR er spørgsmålet taget op specielt med hensyn til anvendelsen af nye materialer.

I bemærkningerne til ABR 6.2.1. siges således herom følgende:

"Den teknologiske udvikling inden for bygge- og anlægsarbejder sammenholdt med de stadigt stigende krav til byggeriernes økonomi har i ansvarsmæssig henseende skabt et særligt problem omkring risikoen ved anvendelse af nye materialer og metoder i et forsøg på at billiggøre byggerierne. En sådan anvendelse af nye materialer og metoder sker primært på bygherrens risiko, og kun hvor rådgiveren i sin rådgivning om valg af nye materialer og metoder har handlet uforsvarligt - herunder i forbindelse med sin information af klienten - kan rådgiveren gøres ansvarlig for de skader, som følger af en sådan rådgivning."

Med gennemførelsen af ABR, hvorefter Byggeriets Voldgiftsret gøres kompetent i klient/rådgiverforholdet, vil ansvarssagerne i fremtiden blive afgjort af Voldgiftsretten, hvor der i kraft af Voldgiftsrettens sammensætning er håb om større forståelse for betydningen af en øjeblikkelig mangelfuld teknisk udviklings stadium (udviklingsrisikoen), som for nødvendigheden af en hensyntagen til de vilkår, hvorunder skøn må udøves indenfor teknisk rådgivning, som indenfor al anden rådgivning.

I ABR er ikke taget stilling til ansvarsgrundlaget ved fejl og forsømmelser. I ABR 6.2.1., siges blot følgende:

"Rådgiveren er ansvarlig efter dansk rets almindelige erstatningsregler for fejl og forsømmelser ved opgavens løsning".

Med denne regel henvises hele spørgsmålet om ansvarsgrundlagets indhold til den almindelige erstatningsrets regler. I ABR er ikke

gjort forsøg på at give nogen beskrivelse af ansvarsgrundlaget for teknisk rådgivning, endside søgt opregnet enkelte typiske tilfælde af ansvarspådragende fejl og forsømmelser. I bemærkningerne til ABR siges udtrykkeligt, at 6.2.1. er formuleret "som en "retsstandard" og det er henskudt til praksis ved voldgiftsret og domstole at formulere reglens detaljerede indhold."

Med henvisningen til dansk rets almindelige erstatningsregler rejser sig naturligt spørgsmålet om, hvad dansk rets erstatningsregler indeholder med hensyn til grundlaget for at pålægge en teknisk rådgiver ansvar for fejl og forsømmelser. 1)

Den tekniske rådgiver er på samme måde som andre professionelle rådgivere ansvarlig for skade, som påføres klienten ved fejl eller forsømmelser fra rådgiverens side i forbindelse med opgavens løsning.

I den hidtil gældende Vedtægt for arkitektvirksomhed og de hidtil gældende Almindelige bestemmelser for rådgivende ingeniørvirksomhed udtrykkes ansvarsområdet som, at rådgiveren er ansvarlig for skade, som opstår i forbindelse med arbejder, han har påtaget sig, "når skaden skyldes hans eller hans folks mangel på fornøden faglig dygtighed eller omhu", ligesom det nævnes, "at rådgiveren således ikke hæfter for skader, der opstår som følge af forhold, der ikke kan betragtes som almindeligt kendt inden for fagkredsen og for hændelige skader."

Spørgsmålet om omfanget af rådgiverens forpligtelse i forbindelse med de enkelte opgaver er kort beskrevet i § 14, og er beskrevet i de enkelte specialnormer.

---

1) Af litteratur om spørgsmålet kan henvises til: Arkitektkontrakten og Ansvar og moderniseret byggeproces; Jørgen Hansen: Erstatningsansvar for den rådgivende ingeniør, FRI Bladet 1968, p. 10 ff. og 29 ff.; Ole Nickelsen: Ingeniørens professionelle ansvar i praksis, FRI Bladet 1971, p. 16 ff.; A. Vinding Kruse: Arkitektens og ingeniørens erstatningsansvar ved byggeforetagender, Juristen 1959, p. 121 ff.; Tore Sandvik: Konsulentens økonomiske ansvar. Forhandlingerne på det 27. nordiske juristmøde (1975); Carl Ricard: Arkitektens Ansvar; Akademist Arkitektforenings Aarboeg 1941-42.

Til det sagte skal dog knyttes den bemærkning, at uanset at ansvaret er baseret på de forpligtelser, som rådgiveren har påtaget sig i henhold til et kontraktforhold, hvor kontraktforholdet sætter grænsen for omfanget af rådgiverens opgave, så indebærer det forhold, at kontrakten vedrører en rådgivning, en vis forpligtelse for rådgiveren til selv at fylde opgaven ud med det indhold, som efter de for rådgivningsopgaven gældende vilkår, sædvaner og kutymmer er nødvendige for en forsvarlig løsning af opgaven. Efter en faglig tradition må tekniske rådgivere enten løse opgaven på forsvarlig vis eller nægte at påtage sig opgaven. Præstationer af ringere indsats, end fagets traditioner kræver, er normalt ansvarspådragende, uanset formen for klientens henvendelse. 1)

I forbindelse med den erstatningsretlige gennemgang i det følgende vil interessen primært blive rettet imod de vigtigste tilfældegrupper inden for rådgiveransvaret, ligesom interessen vil være rettet imod spørgsmålet om, hvor grænsen ligger imellem håndelig skade og uforsvarlig rådgivning, selv om dette spørgsmål ofte ikke lader sig besvare med nogen særlig tydelighed på grundlag af de enkelte erstatningssager.

Selv om den tekniske rådgiver er at betragte som sin klients tillidsmand og rådgiver, er den tekniske rådgiver også sin klients medkontrahent i en aftale, hvor klienten køber rådgiverens viden og dygtighed. Grundlaget for rådgiverens ansvar over for klienten må derfor som udgangspunkt være det kontraktsforhold, som består imellem klienten og rådgiveren. Skal rådgiveren pålægges ansvar over for klienten, kræves hertil, at rådgiveren ikke har præsteret den ydelse, han efter aftalen med klienten var forpligtet til, og at dette har været en medvirkende omstændighed til, at skade er sket.

---

1) Bernhard Gomard: Forholdet mellem erstatningsregler i og udenfor kontraktsforhold. København 1958.

II. Særligt om objektivt ansvar.

I fremstillinger af rådgiveransvaret nævnes normalt rådgiverens objektive ansvar; med et ikke særlig godt udtryk tales om garantiansvaret.

Har rådgiveren afgivet et løfte om at påtage sig at indestå for et forhold vedrørende et byggeri, kan et sådant løfte selvsagt indebære et ansvar, hvis løftet ikke opfyldes. I praksis er noget sådant så sjældent forekommende, at man i en fremstilling som nærværende kan bortse herfra.

Når man i fremstillingerne af rådgiveransvaret beskæftiger sig med et garantiansvar for tekniske rådgivere, skyldes noget sådant en opfattelse gående ud på, at der skulle kunne pålægges et ubetinget ansvar i tilfælde, hvor klienten regner med, at rådgiveren bærer risikoen for en anvendt konstruktionsform, et materialevalg eller lignende, og at rådgiveren er eller bør være klar over denne indstilling hos klienten uden at have reageret derimod. Uanset at denne form for ansvar nævnes i teoretiske fremstillinger 1), er ansvaret så vidt ses aldrig blevet anvendt i praksis, og det er antagelig i det hele urigtigt at tale om et garantiansvar indenfor tekniske rådgivningsforhold, bortset fra de tilfælde, hvor der udtrykkeligt er afgivet et løfte.

En antagelse gående ud på, at en teknisk rådgiver kan være ansvarlig for materialevalg og for valg af konstruktioner efter en garantibetragtning, måtte forudsætte, at klienten blev inddraget i alle beslutninger om valg af materialer og om udformning af konstruktioner. Noget sådant er ikke tilfældet. Dels ville noget sådant i praksis være ugørligt, dels ville klienten være ude af stand til at have anden me-

---

1) Arkitektkontrakten, p. 141; A. Vinding Kruse: Juristen 1959, p. 127.

ning om de enkelte spørgsmål end den mening, som rådgiveren indgav ham. Ved teknisk rådgivning følger det derfor af rådgivningsforholdets natur, at rådgiveren må træffe en række beslutninger og udøve en række skøn uden klientens indblanding, og at klienten omvendt må have tillid til, at rådgiveren træffer rigtige beslutninger og udøver forsvarlige skøn. Viser det sig, at en beslutning har været urigtig, eller at et skøn har været uforsvarligt, vil en hævde af et garantiansvar knyttet til klientens forventning indebære en ubetinget hæftelse for rådgivningen i alle tilfælde, hvor klienten ikke særligt har godkendt et valg eller en beslutning, hvilket ville være i strid med den normale erstatningsretlige opfattelse af rådgiveransvaret.

Den traditionelt anvendte sætning om klientens forventning om, at rådgiveren hæfter, og at rådgiveren er klar herover, er antagelig en urigtig overførsel af betragtningen omkring garantilæren inden for købe- og lignende aftaler. Inden for rådgivningsaftalernes område har klienten ikke andre berettigede forventninger til rådgiverens hæftelse end en forventning om, at rådgiveren udviser den omhu og faglige dygtighed, som man med rimelighed må kunne forlange af rådgiveren som professionel teknisk rådgiver, og om at der i tilfælde af uforsvarlig adfærd udløses et ansvar.

III. Særligt om culpaansvaret.

Som nævnt indeholder ABR ingen særlige regler om ansvarsgrundlaget ved tekniske rådgiveres fejl og forsømmelser, men henviser, jfr. 6.2.1., herom til dansk rets almindelige erstatningsregler.

Efter disse regler er det som udgangspunkt en betingelse for at pålægge ansvar, at der er udvist en uforsvarlig adfærd - handlet culpøst - og at denne adfærd har påført en anden et tab.

Ved beskrivelsen af teknikeransvaret er der imidlertid grund til at fremhæve en væsentlig forskel i ansvarssituationen, betinget af om der er tale om bedømmelse af ansvar over for klienten eller over for trediemand.

I relation til klienten vil den indgåede kontrakt danne grundlaget for bedømmelsen af, om en rådgivers adfærd er uforsvarlig. Rådgiverens ansvar over for klienten består i en ansvarspådragende ikke opfyldelse af de ved rådgivningsaftalen påtagne forpligtelser. For bedømmelsen af ansvaret vil det derfor være af betydning at fastlægge indholdet og omfanget af de kontraktsmæssige forpligtelser.

Anderledes stiller forholdet sig ved ansvar over for trediemand. I disse tilfælde består der intet kontraktsforhold imellem rådgiveren og skadelidte, og teknikeraftalen er derfor for så vidt uden betydning.

Ved teknikeransvaret er det ansvaret over for klienten, der påkalder sig den væsentligste interesse. Dette ansvar vil blive gennemgået i de følgende afsnit. Ansvar overfor andre end klienten vil blive omtalt nedenfor ad. V.

I relation til rådgivende teknikere kan culpapreglen generelt formuleres således:

En teknisk rådgiver er ansvarlig for det tab, som er påført klienten og som er forårsaget af, at han ikke har løst rådgivningsopgaven med den omhu og faglige dygtighed, man med rimelighed må kunne forlange af en professionel teknisk rådgiver.

Dette krav til den tekniske rådgivers adfærd genfindes i en række af de vedtægter for de forskellige teknikeres virke, der er udstedt af de vedkommende faglige sammenslutninger.

Kravene til en teknisk rådgivers adfærd lader sig imidlertid ikke definere i relation til alle de mulige ansvarssituationer, der kan tænkes at opstå i forbindelse med løsningen af en rådgivningsopgave. De faglige vedtægters bestemmelser herom indskrænker sig derfor til almindeligt holdte bemærkninger.

Særlig vejledning finder man ej heller i lovgivningen. Lovgivningen indeholder intet om arkitekters og rådgivende ingeniørers erstatningsansvar, men i Lov om landinspektørvirksomhed, § 7, bestemmes for eksempel, at praktiserende landinspektører og disses assistenter med beskikkelse skal "udføre de dem betroede arbejder med omhu og nøjagtighed og tilendebringe arbejderne med den hurtighed, sagernes beskaffenhed og forholdene i øvrigt tillader". En sådan bestemmelse har mere karakteren af en formanende fremhævelse af, hvad der også uden bestemmelsen ville gælde, end bestemmelsen kan tjene som vejledning for borgerne om landinspektøransvarets indhold og grænser.

Nogen almindelig lovgivning om de tekniske rådgiveres ansvar findes ikke. Lovgivningen indeholder derimod en række forskrifter om opførelse, konstruktion og indretning af bygninger og anlæg. Sådanne bestemmelser kan have betydning for bedømmelsen af en teknisk rådgivers ansvar, i det omfang det antages at påhvile rådgiveren at påse overholdelsen af disse lovbestemmelser.

Miljø-, planlægnings- og bygningslovgivningen indeholder en række bestemmelser af formel karakter. Der stilles for eksempel krav om forudgående tilladelser, indberetninger, anmeldelser og lignende. Ikke overholdelsen af disse bestemmelser vil hyppigt være sanktioneret med strafansvar for rådgiveren.

At en rådgiver i et konkret tilfælde er blevet pålagt en straf for overtrædelse af en sådan formel lovregel, berettiger imidlertid ikke til den slutning, at han derfor også er erstatningsansvarlig for en eventuel skade, der er en følge af lovovertrædelsen.

Er den tilsidesatte bestemmelse derimod reel, og giver for eksempel regler om bygningens forsvarlige indretning, vil man normalt kunne gå ud fra, at hvis rådgiveren pålægges et strafansvar, vil han også være erstatningsansvarlig for den skade, der er en konsekvens af lovovertrædelsen.

De fleste af de skader, der opstår i forbindelse med løsning af rådgivningsopgaverne, er ikke forbundet med overtrædelser af lovbestemmelser. I disse tilfælde, hvor kravene til den rådgivende teknikers ydelse ikke er fastslået i lovgivningen, må en vurdering af ansvarsspørgsmålet søge sit udgangspunkt i den indgåede kontrakt med henblik på at fastslå, hvad klienten har været berettiget til at forvente af rådgiveren.

Teknikeraftalen vil normalt ikke yde tilstrækkelig vejledning ved afgørelsen af, om en rådgiver har opfyldt sine pligter over for klienten. Aftalen mellem rådgiveren og klienten afgrænser opgavens omfang og er dermed af betydning for ansvaret. Noget sådant vil for eksempel gælde særlig klart ved skiverådgivning, jfr. p. 66 ff., og tilfælde hvor rådgiveren ikke har byggeledelse eller fagtilsyn, jfr. p. 130 ff. Aftalen mellem rådgiveren og klienten yder normalt ikke megen vejledning med hensyn til indholdet af rådgiverens forpligtelser. Dette indhold fastsættes navnlig af den professionelle standards krav.

Ved fastlæggelsen af den professionelle standards krav kan en vis vejledning hentes i de faglige vedtægter. En betydelig vejledning kan også fås ved at indhente en udtalelse hos rådgiverens faglige sammenslutning. For arkitekternes vedkommende kan der indhentes udtalelser hos Danske Arkitekters Landsforbunds Retsudvalg, og om rådgivende ingeniørforhold hos Responsumudvalget under Dansk Ingeniørforening. Der er grund til at formode, at den faglige sammenslutnings

skøn over forsvarligheden af en teknikers handlemåde i de fleste tilfælde vil blive lagt til grund af domstolene ved disses afgørelse af ansvarsspørgsmålet i tilfælde, hvor det udtales, at rådgiveren ikke har handlet fuldt forsvarligt efter den professionelle standards krav eller om, at opgaven omfattede forhold, som rådgiveren ikke iagttog. Fra praksis kan dog nævnes

U.f.R. 1975.297. ØLD. Under sagen, der blandt andet drejede sig om en landinspektørs ansvar i anledning af, at et beboelseshus var placeret på grunden i strid med en kloakservitut, fremlagdes en erklæring fra Den danske Landinspektørforening gående ud på, at en landinspektør, der anmodes om at foretage bygningsafsætning, enten bør spørge klienten, om der er foretaget servitutundersøgelse, ved fremsendelse af afsætningsplan udtrykkeligt tage forbehold om, at han ikke har foretaget servitutundersøgelse, eller på eget initiativ foretage en servitutundersøgelse. På trods af denne udtalelse nåede Østre Landsret frem til, at landinspektøren ikke var ansvarlig, idet der lagdes vægt på, at han ikke var blevet anmodet om at foretage andet end en bygningsafsætning.

Finder Retsudvalget eller Responsumudvalget, at den tekniske rådgiver har handlet i overensstemmelse med den professionelle standards krav, vil domstolene som udgangspunkt nok føle sig bundet af en sådan udtalelse, men det vil kunne tænkes, at en domstol tilside-sætter udtalelsen i den erstatningsretlige bedømmelse, for eksempel fordi domstolen finder, at rådgiverens pligter bør være videregående end efter den professionelle standards krav.

Med henblik på at sikre, at byggerier og anlæg er lovlige, foretager bygningsmyndighederne gennemgang af udarbejdet projektmateriale forud for meddelelse af byggetilladelse, og af bygningen eller anlægget forud for meddelelse af bygningsattest. Bygningsmyndighedernes behandling af byggesagen indebærer ingen overtagelse af de rådgivende teknikeres ansvar, ligesom det hidtil har været antaget, at

bygningsmyndighedens sagsbehandling er ansvarsfri i forholdet til bygherren. 1)

Fra praksis kan nævnes

U.f.R. 1976.444 ØLD. Sagen omhandler et tilfælde, hvor et nyopført parcelhus viste sig at indeholde en række mangler, herunder med hensyn til funderingen. Da der forelå bygningsattest, anlagde en køber af det nyopførte hus sag imod bygningsmyndigheden. Bygningsmyndigheden blev frifundet. I sagen udtaler Landsretten blandt andet, at det ikke kan antages, at en af en kommune udstedt byggeattest i almindelighed indebærer en offentlig indeståelse for kvalitet eller overensstemmelse med offentlige bestemmelser om byggeri. Det tilføjes, at den modsatte opfattelse under hensyn til de for det offentlige vidtrækkende konsekvenser må kræve enten lovhjemmel eller særlig tilkendegivelse fra den pågældende offentlige myndighed.

Sagen U.f.R. 1975.297 ØLD omhandler et tilfælde, hvor et byggeri måtte afbrydes, fordi det viste sig, at bygningens placering stred imod en tinglyst kloakservitut. Da byggetilladelse var meddelt, blev bygningsmyndigheden inddraget i erstatningssagen. I sagen udtaler Landsretten blandt andet følgende:

"For så vidt sagsøgeren har gjort gældende, at der af den sagsøgte kommune er udvist ansvarspådragende forhold, ved at de kommunale myndigheder har undladt, forinden de udstedte byggetilladelse at foretage undersøgelser af, om der måtte være servitutmæssige hindringer af den i sagen omhandlede art, bemærkes, at en sådan forpligtelse vel måtte påhvile kommunen i relation til servitutmæssige bestemmelser, som det efter bygningslovgivning påhviler myndighederne at tage i betragtning ved meddelelse af en byggetilladelse. Retten finder imidlertid at måtte give den sagsøgte kommune medhold i, at der ikke kan pålægges kommunen en sådan undersøgelsespligt med hensyn til de i sagen omhandlede kloakservitutter, som er pålagt af en landvæsenskommission i henhold til vandløbslovgivningens bestemmelser, og som kommunen, uanset den efter deklARATIONERNE har påtaleret, ikke har beføjelse til at dispensere fra."

I øvrigt henvises til U.f.R. 1928.64 HD, 1963.934 ØLD og 1968.709 HD. Se også U.f.R.1938.528 HD.

---

1) Det bør overvejes, om det er rimeligt i samfundet at opretholde en så omfattende administration som bygningsmyndighederne, når disse fungerer uden andet ansvar end det tjenstlige. Se herom: Redegørelse fra Boligministeriets arbejdsgruppe om forenkling af den offentlige byggesagsbehandling. København 1972.

Størrelsen af den tekniske rådgivers vederlag har næppe nogen betydning for ansvarsbedømmelsen. Udgangspunktet må være, at vederlagets størrelse er uden betydning for afgørelsen af ansvarsspørgsmålet. Har den tekniske rådgiver accepteret et mindre vederlag, berettiger dette ham ikke til at tage lidt mere lemfældigt på opgaven. Halvdårlig rådgivning kan medføre større økonomiske tab end slet ingen. Har teknikeren ikke tid eller evner til at påtage sig en forsvarlig løsning af opgaven, må han afvise sagen. Vederlagets størrelse kan derimod være et moment af bevismæssig betydning ved afgørelsen af, hvilke opgaver og af hvor omfattende opgaver en rådgiver ved en given aftale har påtaget sig.

Der er grund til at fremhæve, at man ved bedømmelsen af en teknikers ansvar lægger det pågældende fags standard til grund. Det er den tekniske rådgivers særlige sagkundskab, der motiverer hans tilknytning til byggeriet. Klienten er berettiget til at forvente, at rådgiveren er i besiddelse af større indsigt på sit felt, end andre ikke sagkyndige er.

Som et eksempel på denne forskel i ansvarsbedømmelsen af sagkyndiges, henholdsvis ikke sagkyndiges adfærd kan nævnes U.f.R. 1934.99 HD. I dommen omhandles to skadestilføjelser, begge forvoldt i forbindelse med opførelse af svinestalde, hvor gulvet i svinestalden var fuget med en asfalt, som bulede op, og som viste sig at være giftig, hvilket havde til følge, at en række af de i stalden værende svin døde. Bygherren rejste krav om erstatning. I det ene tilfælde blev sagen rejst imod den arkitekt, som havde medvirket ved staldens opførelse og som havde foreskrevet anvendelsen af asfalten. Arkitekten blev pålagt ansvar over for bygherren, idet retten fandt, at arkitekten havde handlet uforsvarligt ved ikke at benytte en asfalt, som var uden risiko for svinene. I det andet tilfælde var svinestalden opført af en murermester uden brug af arkitekt. Murermesteren blev her fri-fundet for bygherrens erstatningskrav, blandt andet under hensyn til, at han ikke var særligt sagkyndig, og at man derfor ikke kunne bebrejde ham noget i forbindelse med valget af asfalt. Til yderligere illustration kan henvises til dommen i U.f.R. 1973.595. VLD.

Ved vurderingen af, om rådgiveren har handlet uforsvarligt, må man se på de tekniske forhold på det tidspunkt, da rådgiveren begik den fejl, for hvilken han søges pålagt ansvaret. En efterfølgende teknisk udvikling, der giver en erfaring, som man ikke havde på det tidspunkt, da rådgiveren løste sin opgave, må ikke kunne skade ham. Man må bedømme rådgiverens ansvar under hensyn til det tekniske stade, som forelå på det tidspunkt, da han disponerede. Rådgiveren hæfter ikke erstatningsretligt for en teknisk udviklings øjeblikkeligt mangelfulde stade. Udviklingsrisikoen bæres af klienten.

IV. Særlige tilfældegrupper.

I det følgende vil der kort blive behandlet en række sager, hvor spørgsmålet om de tekniske rådgiveres erstatningsansvar har været forelagt domstolene. Gennemgangen af ansvarsforholdene har en nøje sammenhæng med fremstillingen af de rådgivende teknikeres ydelse, der er selvstændigt behandlet navnlig i § 14.

A. Ansvar vedrørende byggegrunden.

Der findes en række domme om arkitekters og rådgivende ingeniørers ansvar for byggegrundens egnethed til et påtænkt byggeri. Den foreliggende retspraksis viser, at interessen samler sig om to tilfældegrupper, nemlig dels spørgsmålet om ansvaret for byggegrundens faktiske egnethed, navnlig dens bæreevne (1), dels spørgsmålet om ansvaret for at den påtænkte bygning ikke strider imod servitutter eller miljø- og planlægningslovgivningen (2).

1. Byggegrundens bæreevne.

I domspraksis er det navnlig arkitektens ansvar, der er blevet behandlet i tilfælde, hvor der er sket skader ved, at byggegrunden ikke har haft den fornødne bæreevne, og hvor der ikke er taget højde for dette ved tilstrækkelig pilotering eller lignende. Dette hænger formentlig sammen med, at arkitekten i hvert fald i mindre komplicerede byggeforetagender er den første rådgiver, bygherren retter henvendelse til. Byggeriets forberedelse og tilrettelæggelse kommer derved primært til at påhvile arkitekten, og det vil i høj grad afhænge af denne, i hvilket omfang der rekvireres yderligere teknisk rådgivning til løsning af en byggeopgave. Den ikke særligt kyndige bygherre vil nære en i vid udstrækning berettiget forventning om, at arkitekten sørger for, at de i betragtning kommende tvivlsspørgsmål bliver rejst.

Arkitekten har en selvstændig pligt til at påse, at byggegrunden kan bære det påtænkte byggeri. Medvirker konstruktionsingeniør ved byggeriets forberedelse og tilrettelægning, påhviler forpligtelsen tillige ham. Arkitekten må sikre sig, at der bliver foretaget sædvanlige undersøgelser af byggegrunden, inden byggeriet påbegyndes. Han må navnlig være opmærksom på, om der foreligger forhold, der giver grund til mistanke om, at grunden har en sådan beskaffenhed, at særlige foranstaltninger kan være påkrævet. Er arkitekten eller burde han være opmærksom på vanskeligheder ved grunden, stilles der strenge krav til arkitekten.

Fra praksis kan nævnes

U.f.R. 1956.305 HD. Her havde et arkitekt- og ingeniørfirma udarbejdet tegninger, beskrivelser m.v. til en villa, der opførtes under firmaets tilsyn. Firmaet var opmærksom på, at grunden var af vanskelig beskaffenhed og lod foretage en række jordbundsundersøgelser. Da man mente at have nået fast bund, piloterede man og byggede. Det viste sig herefter, at der under det, man havde antaget for fast bund, fandtes et blødt lag, som det havde været nødvendigt at føre piloteringssøjlerne forbi. Arkitekt- og ingeniørfirmaet blev fundet ansvarlige for de skader, der opstod som følge af den utilstrækkelige fundering.

U.f.R. 1918.604 KOD. Her havde arkitekten under udgravningen af fundamentet konstateret, at der var blød bund. Han krævede derfor udgravningen fortsat til fast bund. Da bygningen var opført, viste det sig imidlertid, at funderingen havde været mangelfuld, bygningen satte sig og slog revner. Dette skyldtes formentlig, at den faste bund gav efter for bygningens tryk, fordi der under den fandtes bløde lag. Ved dommen pålagdes arkitekten erstatningsansvar, idet det udtrykkeligt udtaltes, at det ikke havde betydning, om det var sædvanligt at foretage boringer til konstatering af bundens soliditet.

I sagen U.f.R. 1968.391 HD blev et typehusfirma anset erstatningsansvarligt for skader som følge af utilstrækkelig fundering på et hus, der var opført på blød grund. Der lagdes vægt på, at firmaet ved indgåelsen af aftalen om opførelsen af huset havde været klar over, at byggegrunden var af særlig beskaffenhed, ligesom det tillagdes betydning, at det leverede hus var af en speciel konstruktion, der forudsatte særlig agtpågivenhed ved funderingen, at en medindehaver af firmaet, der var arkitekt, havde truffet bestemmelse om funderingens omfang, og at vedkommende i sin egenskab af arkitekt burde have forudset, at den anvendte metode ikke var fyldestgørende.

Selv om arkitekten har forsøgt at foretage tilstrækkelig jordbundsundersøgelse, vil han dog ikke kunne drages til ansvar for den skade, der måtte følge heraf, hvis han kan godtgøre, at sådanne undersøgelser ikke ville have afsløret vanskeligheder ved grunden. Dette var tilfældet i den i U.f.R. 1953.274 HD angivne sag.

Rådgiveren må være tilbageholdende med at tillægge løse udtalelser fra klienten om grundens beskaffenhed for stor betydning. Om risikoen herved se p. 117 f. og U.f.R. 1927.784 HD.

Gennemføres der imidlertid en undersøgelse af grunden, og viser den, at grundens bæreevne er tilstrækkelig, kan arkitekten ikke pålægges ansvar, hvis det siden viser sig, at undersøgelsens resultat var urigtigt. Det er dog naturligvis en betingelse for ansvarsfriheden,

at der ikke foreligger forhold i forbindelse med undersøgelsen, der har givet anledning til at tvivle på dens troværdighed. Som det fremgår af den ovenfor refererede domspraksis, stilles der strenge krav til grundigheden af de foretagne jordbundsundersøgelser.

Ofte vil det ikke være praktisk at foretage en gennemgribende jordbundsundersøgelse. Prisen for at eliminere de "sidste", meget fjerne risici, vil ofte ikke stå i et rimeligt forhold til omfanget af den risiko, der løbes. Selv om der er foretaget alle rimelige og sædvanlige undersøgelser, må det tilrådes arkitekten at gøre klienten opmærksom på, at den foretagne undersøgelse ikke indebærer nogen fuldstændig garanti for grundens bæreevne.

Der har i praksis foreligget tilfælde, hvor det allerede ved byggeriets start måtte stå klart for såvel bygherre som arkitekt, at der er en vis risiko forbundet med byggeri på den pågældende grund.

I sagen, der er omtalt i U.f.R. 1968.709 HD, var bygningen anbragt på "flydende dæk" - en fremgangsmåde der blev benyttet for at hindre, at bygningen slog revner, når den - som det måtte forudses - satte sig. Efter opførelsen viste det sig, at bygningen fik en ikke ubetydelig skævhed, idet den ikke satte sig lige meget overalt. Medens Landsretten frifandt arkitekten for bygherrens erstatningskrav, blev arkitekten fundet ansvarlig ved Højesteret. Højesteret lægger vægt på, at arkitekten ikke havde opfordret til at foretage jordbundsundersøgelser, uanset at han vidste, at jordbundsforholdene var vanskelige. Det fremhæves endvidere, at arkitekten ikke havde underrettet bygherren om, at man selv ved anvendelsen af "flydende dæk" ikke kunne hindre sætning. Det bemærkes i øvrigt udtrykkeligt i dommen, at det ikke kunne fritage for ansvar, at arkitekten havde fulgt bygningskommissionens krav om "flydende dæk".

Ud over at dommen i overensstemmelse med tidligere retspraksis statuerer en pligt for arkitekten til at sikre sig, at jordbundsforholdene er i orden, fremgår det af dommens præmisser, at det er et krav til arkitekten, at han underretter bygherren om de betænkeligheder, der kan være ved gennemførelsen af et påtænkt byggeri. Dommen går formentlig videre, end man ville forvente efter sædvanlig praksis i byggeriet.

Hvad der ovenfor er sagt om arkitektens ansvar gælder også ansvaret for den rådgivende ingeniør, der medvirker ved tilrettelæggelsen

af et byggeri. Er der en ingeniør inde i billedet på det tidspunkt, hvor der skal tages stilling til grundens beskaffenhed, har også han pligt til at reagere, hvis forholdene giver anledning til mistanke om byggegrundens bæreevne.

Foretager den rådgivende ingeniør jordbundsundersøgelsen, siger det sig selv, at denne skal foretages på sædvanlig forsvarlig måde. Begår ingeniøren fejl ved undersøgelsen, er han ansvarlig for det ved fejlen påførte tab.

Det må afgøres på grundlag af de konkrete omstændigheder, om arkitekten i de tilfælde, hvor en ingeniør har medvirket ved en utilstrækkelig jordbundsundersøgelse, kan gøres medansvarlig sammen med ingeniøren. Afgørende vil det her være, om arkitekten har haft mulighed for at konstatere, at jordbundsundersøgelsen ikke var forsvarlig. Ofte vil det formentlig bevirke en noget mildere bedømmelse af arkitektens ansvar, at en ingeniør har medvirket ved denne del af bygningsopgaven.

2. Byggegrundens retlige status.

Ansvar for overholdelse af lovgivning om bebyggelse af grunde kommer navnlig på tale både for landinspektører og arkitekter, medens det typisk vil være udenfor en rådgivende ingeniørs opgave at påse overholdelsen af den retlige regulering af selve byggegrunden.

Arkitekten må undersøge, om der gælder regler for udnyttelsen af byggegrunden, der forbyder opførelsen af den påtænkte bygning. Arkitekten må således sikre sig, at den påtænkte udnyttelse af grunden ikke strider imod miljø-, planlægnings- eller bygningslovgivningens bestemmelser; han må endvidere undersøge, om private servitutter eller andre rådighedsindskrænkninger stiller sig hindrende i vejen for byggeriet. Det kan

meget vel tænkes, at retsforholdene her ikke er ganske klare; der kan for eksempel være tvivl om forståelsen af en servitutbestemmelse. I så fald må arkitekten opfordre klienten til at lade spørgsmålet undersøge af sagkyndige, inden byggeriet iværksættes. Ønsker klienten ikke at forfølge sagen, må det tilrådes, at arkitekten sikrer sig en erklæring fra klienten om, at denne påtager sig det fulde ansvar i så henseende.

Selvstændigt ansvar for arkitekten kan endvidere komme på tale i tilfælde, hvor det viser sig, at byggegrundens grænser, bygge-
liniers placering og lignende er anderledes end forudsat.

Det må antages, at arkitekten kan være ansvarlig, uanset om der har medvirket advokat eller landinspektør, dersom den skete fejltagelse kan bebrejdes arkitekten. Ofte vil retsreglerne om en grundsudnyttelse være af så byggeteknisk karakter, at en juridisk rådgiver ikke har mulighed for at kontrollere reglernes overholdelse.

I U.f.R. 1967.66 HD havde en arkitekt påtaget sig at opføre et typehus på en grund, som bygherren netop havde købt. Kort efter byggeriets påbegyndelse måtte det standses, da det viste sig, at bebyggelsen overskred en privat byggelinie. Et flertal af Højesterets dommere fandt det bevist, at arkitekten havde modtaget oplysning om, at der på grunden var en privat byggelinie, og at en af arkitekten foretaget opmåling af grunden havde haft til hensigt at sikre byggelinien overholdelse. Herefter fandtes ansvaret for, at huset var placeret i strid med den private byggelinie at påhvile arkitekten. Et mindretal i Højesteret fandt det ikke bevist, at arkitekten havde været bekendt med byggelinien og fandt, at arkitekten ikke i det foreliggende tilfælde, hvor bygherren såvel ved erhvervelsen af grunden som ved byggekontraktens oprettelse havde været repræsenteret ved advokat, havde haft en selvstændig pligt til at undersøge, om private byggelinier var til hinder for byggeriet.

Arkitekten må endvidere, i det omfang det er ham muligt, sikre sig, at en eventuelt medvirkende landinspektør har udført sin opgave forsvarligt, og at han har taget hensyn til i betragtning kommende servitutter og lignende.

Selv om det ikke er sædvanligt, at en teknisk rådgiver skal påse en anden rådgivers opgaveløsning, må den begrænsning af landinspektøransvaret, som efter gældende domspraksis er gennemført navnlig for servitutters vedkommende, indebære at ansvaret kommer til at hvile på byggeriets øvrige parter.

Som det ovenfor er nævnt, må rådgiveren være tilbageholdende med at tillægge byggetilladelser og bygningsattester for stor betydning. Som et eksempel på, at rådgiveren løber en betydelig risiko ved ikke at være meget kritisk i fortolkningen af en byggetilladelse, kan nævnes

U.f.R. 1938.528 HD. I sagen havde en arkitekt efter bygherrens anmodning tegnet et hus med kælderbeboelse til trods for, at en servitut forbød en sådan udnyttelse af grunden. Inden byggeriets iværksættelse indsendte arkitekten bygningstegninger og andragende om byggetilladelse til bygningsmyndighederne i København. Magistraten, der var påtaleberettiget i henhold til servituten, meddelte herefter byggetilladelse under forudsætning af, at byggeforetagendet i enhver henseende udføres som vist på bygningstegningerne. Byggetilladelsen indeholdt herudover et standardforbehold om, at de grunden påhvilende servitutter skulle overholdes. Arkitekten opfattede byggetilladelsen således, at der var givet dispensation for forbudet imod kælderbeboelse, og huset blev opført. Denne forståelse deltes imidlertid ikke af Københavns kommune, der krævede kælderbeboelsen nedlagt. Bygherren gjorde herefter gældende, at arkitekten havde handlet ansvarspådragende ved ikke at have sikret sig, at dispensation virkelig var givet. I denne sag frifandt Højesteret arkitekten, men det må bemærkes, at fire af rettens ni dommere fandt, at arkitekten ikke havde været berettiget til at forstå den meddelte byggetilladelse som indeholdende en dispensation fra servituten.

Der må advares imod, at rådgiveren tillægger bygherrens udtalelser om grundens retlige status for stor betydning.

I en sag, gengivet i Juristens domssamling, 1952, side 75, havde bygherren oplyst, at grunden var beliggende i et villakvarter, og at der var en "almindelig villaservitut". Arkitekten havde fået overdraget bygherrens skøde, hvoraf fremgik at der på grunden var lyst en byplan angående bebyggelse m.v. Arkitekten foretog ingen undersøgelse i denne anledning, men udarbejdede tegninger, beskrivelse m.v. Kommunen afslog anmodningen om byggetilladelse under henvisning til, at den påtænkte udnyttelse af grunden var i strid med byplanen. Bygherren nægtede herefter at betale honorar til arkitekten. Retten nedsatte arkitekthonoraret (noget egentligt tab var ikke lidt), idet arkitekten fandtes at have udvist forsømmelighed ved ikke først at have undersøgt, om det påtænkte byggeri kunne gennemføres.

Se også U.f.R. 1922.662 ØLD.

B. Ansvar for bygningers projektering og
byggeriets tilrettelæggelse.

Projekteringen og tilrettelæggelsen af byggeriet er en af de rådgivende teknikeres hovedopgaver i forbindelse med gennemførelsen af et byggeri. Det er derfor naturligt, at der netop på dette område har foreligget en række domstolsafgørelser om de tekniske rådgiveres ansvar.

Den rådgivende tekniker, der udarbejder et projekt, må sørge for, at bygningerne bliver dimensioneret rigtigt; de skal opfylde de krav, klienter og myndigheder har stillet. Pligten gælder ikke alene bygningen som helhed, men alle bygningens enkelte dele, der skal kunne opfylde den funktion, det er berettiget at kræve af dem. Den tekniske rådgiver må således sørge for, at konstruktionerne er tilstrækkeligt stærke, jfr. U.f.R. 1928.64 HD, at kloaksystemet udformes således, at det kan fungere, jfr. U.f.R. 1922.984 ØLD. Bygningen må konstrueres således, at de tekniske indretninger, som skal installeres i bygningen, ikke skaber nogen risiko for, at bygningen styrter sammen eller lider skade, jfr. U.f.R. 1936.264 HD, og 1930.197 VLD. Dette krav gælder ikke alene ved nybygninger, men også ved tilbygninger og ombygninger, hvor rådgiveren nøje må sikre sig, at den bygning, i hvilken der sker ændring, er i stand til at tåle at blive ændret på den påtænkte måde, jfr. U.f.R. 1942.709 HD, og 1919.508 HD. Fra praksis kan endvidere nævnes sagen, gengivet i U.f.R. 1974.311 HD, hvor en arkitekt pålagdes ansvar for, at der var valgt en uforsvarlig dørkonstruktion, der bevirkede at de i byggeriet anvendte døre af lamineret glas revnede.

Til et rigtigt udarbejdet grundlag for et byggeri hører en plan over den rytme, i hvilken de enkelte opgaver i byggeriet skal løses. En uhensigtsmæssig tilrettelægning har i praksis medført ansvar for svamp i huset, jfr. U.f.R. 1939.38 HD, og 773 HD, og for at nogle bygninger er blæst omkuld under opførelsen, jfr. U.f.R. 1956.496 HD.

Det er af betydning for byggeriets gang, hvorledes de tekniske rådgivere udarbejder deres projektmateriale. Projektmaterialet danner grundlaget for byggeriets gennemførelse. Indeholder materialet fejl, og indebærer dette for eksempel, at en bygning må ændres, vil rådgiveren være ansvarlig for det deraf flydende tab. Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt, at projektmaterialets indhold er korrekt, det må endvidere kræves, at det er udtømmende, utvetydigt og forståeligt, således at det kan tjene som vejledning for håndværkerne. Kravene til projektmaterialets udførlighed og klarhed skærpes i takt med, at byggemetoderne ændres og håndværkertraditionen mindskes. Kravene vil afhænge af byggeopgavens art og byggestyringens kvalitet og intensitet.

Fra domspraksis kan nævnes eksempler på, at rådgivende teknikere er blevet pålagt erstatningsansvar, fordi det af dem udarbejdede projektmateriale ikke har været tilstrækkeligt vejledende.

U.f.R.1956.496 HD omtaler et tilfælde, hvor en kostald under opførelse blæste omkuld i et stormvejr. Kostalden var præfabrikeret og stammede fra Sverige. Arkitekten blev pålagt ansvar for det byggherren ved sammenstyrningen forvoldte tab, fordi arkitekten ikke havde givet håndværkerne fornøden instruktion med hensyn til de forskellige arbejders rækkefølge eller med hensyn til afstivning.

U.f.R. 1950.658 HD omhandler et tilfælde, hvor en arkitekt havde udarbejdet tegninger og beskrivelser til en fabriksbygning og udbudt arbejdet i licitation. Ved en storm blæste en del af taget af bygningen som følge af, at sædvanlig forankring ikke havde fundet sted. Tømrermesteren pålagdes ansvar sammen med arkitekten. Arkitekten dømtes, fordi hans beskrivelse på det pågældende punkt havde været for kortfattet og uden betydning som vejledning for tømrermesteren. I det indbyrdes forhold pålagdes arkitekten 1/3 og tømrermesteren 2/3 af ansvaret.

Mangler ved projekteringen kan ikke blot resultere i tab som følge af skader på byggeriet. Ved udarbejdelse af det materiale, der danner grundlag for indhentning af tilbud fra entreprenører og leverandører, har den rådgivende tekniker et selvstændigt ansvar for, at udbudsmaterialet danner et fyldestgørende grundlag for indhentningen af tilbud, ligesom rådgiverne har et ansvar for, at tekniske beskrivelser er klare og forståelige.

I KFE 1976, side 51, DIV, havde en rådgivende ingeniør ikke sørget for at medtage nødvendige dele af et udbudt anlæg i udbudsmaterialet. Fejlen blev opdaget inden licitationens afholdelse, og ingeniørfirmaet søgte at råde bod på fejlen ved at sende meddelelse til de tilbudsgivende om, at den pågældende leverance skulle medtages, ligesom tilføjelserne blev nævnt på licitationsmødet.

Entreprenøren, der fik entreprisen, krævede efter arbejdets afslutning særskilt betaling for de leverancer, der ikke havde været medtaget i selve udbudsmaterialet og fik medhold, idet leverancerne, der ikke var særligt omtalt i entreprisekontrakten, ikke ansås for omfattet af entreprisen. Voldgiftsrettens præmisser indeholder nogle generelle bemærkninger om de krav, der efter Voldgiftsrettens opfattelse må stilles til udbudsmaterialet. Det siges således:

"Voldgiftsretten udtalte, at det må formodes, at udbudsmaterialet er udformet og opbygget logisk og let tilgængeligt med klare og fyldestgørende oplysninger. Berettiget tvivl med hensyn til fortolkningen af det samlede udbudsmateriale må komme udbyderen til skade. Med den forholdsvis begrænsede tid, der er til rådighed ved beregningen af tilbud i entrepriser af det foreliggende omfang, må det være begrænset, hvilke krav der stilles til en bydende med hensyn til en nærmere gennemgang af tegningsmaterialet og indholdet af andre entrepriser."

I KFE 1975, side 5, DIV, er på tilsvarende måde udtrykt nogle generelle bemærkninger om kravene til udbudsmaterialet.

I KFE 1975, side 15, DIV, havde en arkitekt i murerbeskrivelsen for et boligbyggeri foreskrevet, at indvendige skillevægge skulle mures med "fyldte fuger uden huller". Det blev oplyst under sagen, at arkitekten herved havde ønsket at angive, at der skulle tilvejebringes et murerarbejde, som egnede sig til, at maleren kunne arbejde på det. Det viste sig imidlertid, at man inden for murerfaget havde en anden forståelse af det nævnte udtryk, og konsekvensen blev, at bygherren måtte betale ekstra for nødvendig pudning. På baggrund heraf gjorde bygherren gældende, at der forelå et ansvarspådragende forhold fra arkitektens side. Voldgiftsretten fandt ikke, at der kunne pålægges arkitekten erstatningsansvar for mangler ved beskrivelsen. I præmisserne anføres, at arkitekten havde søgt at finde den for bygherren billigste løsning, og at det drejede sig om en ny fremgangsmåde. Her-

efter fandtes arkitekten ikke at kunne lastes for, at beskrivelsens ord havde givet anledning til misforståelser. Det fremhævedes endvidere i præmisserne, at tilbudet på murerarbejdet, såfremt beskrivelsen var blevet forstået rigtigt, ville have været tilsvarende højere, hvorfor der ikke kunne siges at være lidt et tab.

Kendelsen kan måske ses som et udtryk for, at Voldgiftsretten i højere grad end domstolene ved afgørelsen af ansvarsspørgsmål vil se på, hvad der i den konkrete situation er i overensstemmelse med sædvaner og kutyper i byggeriet. Det forhold, at den rådgivende tekniker har søgt at finde den for bygherren billigste løsning, eller at der er tale om en ny fremgangsmåde, ses således ikke tidligere at have været tilagt selvstændig betydning, jfr. her specielt U.f.R. 1973, side 675 HD.

Om den tekniske rådgivers ansvar for projektering og tilrettelæggelse skal det endelig nævnes, at det påhviler rådgiveren at påse, at projektet er i overensstemmelse med lovgivningens regler, og at forholdet til bygningsmyndighederne er i orden. Forsømmer rådgiveren dette, risikerer han erstatningsretligt at blive draget til ansvar med, hvad det koster at få bygningen bragt i overensstemmelse med myndighedernes krav.

Når beskrivelsen er udarbejdet og sammen med tegningerne er godkendt af klienten, er disse dokumenter blevet en del af aftalen mellem klienten og den tekniske rådgiver. Dette betyder, at rådgiveren ikke under byggeriets gennemførelse må ændre i projektet uden bygherrens godkendelse.

Fra praksis kan nævnes sagen, gengivet i U.f.R. 1952.611 VLD, hvor en arkitekt havde opført et hus, som stred imod konditionerne, og hvor arkitekten blev pålagt at betale erstatning for det tab, som bygherren herved led.

C. Ansvar for kontrol med arbejdets udførelse
og for de anvendte materialers godhed.

Om en teknisk rådgiver skal udøve tilsyn, beror selvsagt på aftalen med klienten. Skal rådgiveren ikke efter denne aftale udøve tilsyn, er han ikke ansvarlig for de skader, som er udslag af et mangelfuldt tilsyn. Det er således en forudsætning for rådgiveransvaret, at rådgiveren har projektopfølgning og fagtilsyn.

Der er grund til at advare imod aftaler om, at der kun skal udøves halvt tilsyn, således at rådgiveren kun skal "se lidt efter, hvad der sker" eller lignende. Deler rådgiveren tilsynet med klienten, er der en betydelig risiko for, at rådgiveren alene kommer til at bære ansvaret for eventuelle skader, der kunne være undgået ved et forsvarligt tilsyn.

Af domme i denne forbindelse skal nævnes

U.f.R. 1956.496 HD og U.f.R. 1929.797 ØLD. I den sidstnævnte dom var en arkitekt ved affattelsen af byggekontrakten indgået på en meget væsentlig nedsættelse af sit honorar, idet bygherren selv vilde føre delvis tilsyn med byggearbejderne, og i byggekontrakten blev angivet, at arkitekten skulle føre "noget tilsyn". Alligevel fandtes arkitekten ansvarlig for en række mangler ved byggeriet, og han blev endog straffet, fordi han ikke havde forhindret dem.

Har den tekniske rådgiver tilsynet med byggeriet, jfr. § 14, III C., har han pligt til at påse, at de materialer, der anvendes til bygningen, er egnede, og at de er i overensstemmelse med de krav, som er aftalt med bygherren.

En række domme har pålagt arkitekten ansvar for eksempel for svampeangreb, fordi noget anvendt træ var for ungt, jfr. U.f.R. 1937.249 HD, fordi en kalkfattig mørtel var anvendt til pudning af en facade, jfr. U.f.R. 1927.337 HD, og fordi en asfalt, der anvendtes i gulvet i en svinestald, var giftig, jfr. U.f.R. 1934.99 HD. Se også U.f.R. 1955.381 ØLD.

I den ovenfor nævnte KFE 1975.15 DIV, hvor arkitekten ikke blev fundet ansvarlig for udformningen af beskrivelsen af murerentreprisen, uagtet at der var anvendt et ikke entydigt udtryk i beskrivelsen, blev samme arkitekt fundet ansvarlig for manglende tilsyn, idet det i kendelsen blev statueret, at tilsynet burde have konstateret den opståede misforståelse i forbindelse med murerentreprisen og ikke først under malerens besigtigelse. Arkitekten blev følgelig pålagt at betale en skønsmæssig erstatning til bygherren for merudgiften ved den senere indgriben.

I U.f.R. 1969.84 HD. blev et rådgivende ingeniørfirma anset erstatningsansvarligt for svigtende tilsyn med en entreprenørs måling af rammemodstand under piloteringsarbejde.

Efter domspraksis har en arkitekt pligt til at undersøge de materialer, som leveres til byggeriet. Hvis arkitekten kommer i tvivl om materialets godhed, må han sørge for, at materialet prøves og for, at bygherren underrettes. Det må meget frarådes, at arkitekten for at fremme byggeriet lader materialer, som ikke er gode, anvendes uden at have sikret sig bygherrens indforståelse hermed.

Om ABR 6.2.6 henvises til § 20 III.

De tekniske rådgiveres ansvar for materialers egnethed er i kraft af den tekniske udvikling blevet et af de mest ubehagelige spørgsmål inden for området af teknikeransvaret. Det har sin gode grund, at netop ansvaret for valg af nye materialer og metoder fremhæves i bemærkningerne til ABR 6.2.1. og hvor klientens risiko i forbindelse med nye materialer og konstruktioner nævnes.

Instruktivt er det tilfælde, som omtales i U.f.R. 1973. 675 HD.

En arkitekt og en rådgivende ingeniør udarbejdede et projekt til en ny kontor- og fabriksbygning for et aktieselskab i Holstebro. Bygningen projekteredes med en taghældning på 5° og med en tagkonstruktion, bestående af brædder og tagpap. Da indhentningen af tilbud viste, at

byggeriet blev for dyrt, drøftede bygherren med arkitekten og den rådgivende ingeniør mulighederne for besparelser. Under disse drøftelser opstod tanken om at anvende en aluminiumsbeklædning i stedet for tagpap. Arkitekten havde ikke kendskab til materialet, og det besluttedes at forelægge muligheden for importøren her i landet af ALULITE aluminium bølgeplader. Projektmaterialet blev fremsendt til importøren, der efter at have gennemgået materialet udarbejdede en detaljeret beskrivelse af, hvorledes taget kunne tækkes med ALULITE aluminiums bølgeplader. Det tekniske rådgivere var efter en gennemgang af materialet overbevist om, at det var forsvarligt at tække med aluminium som beskrevet af importøren, og de rådgivende teknikere foreskrev derfor materialet og at importørens anvisninger skulle følges. For at sikre sig at importørens anvisninger blev fulgt, betingede de rådgivende teknikere sig, at importøren ved egne folk kontrollerede, at oplægningen af aluminiumspladerne skete korrekt, hvilket skete.

Efter at taget var lagt, viste taget sig at være utæt, idet den anvendte aluminiumstagplade havde en længde og en bølgehøjde, som gjorde, at pladen var uegnet til et tag, der havde en hældning på 5°.

Under sagen blev optaget syn og skøn, der erklærede, at det er sædvanligt, at en arkitekt og/eller en rådgivende ingeniør retter henvendelse til en materialeleverandør og anmoder materialeleverandøren om udtalelse, om han har materialer, der opfylder de krav, som indeholdes i det til leverandøren fremsendte projektmateriale, ligesom skønsmændene udtalte, at de fra importøren modtagne oplysninger var vedernæftige og fyldestgørende.

I dommen pålagdes arkitekten og den rådgivende ingeniør solidarisk ansvar, idet såvel Højesteret som Landsretten fandt, at der var handlet uforsvarligt af de tekniske rådgivere.

Uforsvarligheden bestod i, at da de tekniske rådgivere "forud for henvendelsen til V.M. Christensen A/S overfor sagsøgeren havde udtrykt betænkeligheder ved anvendelsen af sådanne plader, og som efter gennemgangen af det modtagne tilbudsmateriale måtte være klar over taghældningens betydning for pladernes anvendelighed, efter det foreliggende uden yderligere undersøgelse af dette spørgsmål og uden forbehold har foreslået sagsøgeren den anvendte tagbeklædning, finder de ..... at måtte anses som ansvarlige."

I en kommentar til dommen i U.f.R. 1973 B. 322. karakteriserer J. Trolle de tekniske rådgiveres adfærd som "massiv" culpøs.

Hverken i dommen eller i kommentarerne tillægges det vægt, at de tekniske rådgivere havde fulgt sædvanlig fremgangsmåde ved anvendelse af nye byggematerialer, at importøren havde haft projektmaterialet og kendt taghældningen, og at de tekniske rådgivere havde ladet

sig overbevise af et materiale fra importøren, hvilket materiale efter skønsmændenes opfattelse fremtrådte som vederhæftigt og fyldestgørende.

I en følgende sag søgte arkitekten og den rådgivende ingeniør at gennemføre et regreskrav imod importøren. Ved dom, afsagt af Østre Landsret den 13. marts 1975, i sag XI 422/1970, blev importøren frifundet med følgende begrundelse:

"Landsretten finder, at meddelelsen af specifikationer i sagsøgtes tilbud og fremsendelsen af de ledsagende generelle oplysninger om det forholdsvis nye tagbeklædningsmateriale samt sagsøgtes serviceprægede bistand under lægningen af taget ikke kan sidestilles med sådan projektering og bistand, som en arkitekt og en rådgivende ingeniør præsterer under ansvar over for bygherren. Et ansvar måtte derfor alene støttes sig på, om sagsøgte som importør og leverandør må antages at have tilsikret sagsøgerne nogle egenskaber ved det leverede, som ikke var til stede. Selv om de leverede materialer efter at være indføjjet i bygningen ikke opfylder forventningerne, findes sagsøgte dog ikke at kunne drages til ansvar herfor. Der lægges herved vægt på, at sagsøgte som leverandør uanset kendskabet til den lave taghældning ikke findes at have haft pligt til at tage afstand fra den konstruktionsmæssige disposition, der ikke efter det dengang foreliggende forekom u hensigtsmæssig. Endvidere er det taget i betragtning, at det i den afgjorte sag om sagsøgerens ansvar nok er lagt til grund, at de anvendte aluminiumsplader har været uegnede som tagbeklædning ved en taghældning på 5°, men det henstår som usikkert, i hvilket omfang de af sagsøgerne omtalte svagheder har haft indflydelse på manglerne ved taget."

Disse domme rejser på en ubehagelig måde spørgsmålet om de tekniske rådgiveres ansvar i forbindelse med anvendelse af nye materialer. I praksis vil de tekniske rådgivere aldrig have fuldt kendskab til nye materialers egenskaber og anvendelighed, hvorfor de tekniske rådgivere er henvist til enten at undlade at anvende nye materialer eller til at basere deres rådgivning på meddelte oplysninger om materialers egenskaber og anvendelighed. I praksis kan man næppe forestille sig en mere udbygget, fyldestgørende og vederhæftig vejledning om et materiales anvendelighed i et konkret byggeri, end den materiale-specifikation, beskrivelse og lægningsanvisning, som de tekniske rådgivere

modtog om anvendelse af ALULITE aluminium bølgeplader på bygningen i Holstebro, og efter dommen må man komme til, at de tekniske rådgivere og ikke importøren og leverandøren af materialerne hæfter for materialernes anvendelighed og til, at materialeleverandøren ikke hæfter for rigtigheden af egne udtalelser om sine materialers anvendelighed.

Med baggrund i disse domme kan man kun anbefale tekniske rådgivere at undlade at anvende nye materialer - hvilket vil være særdeles skadeligt for byggeriet - eller alene at stole på oplysninger om materialer, givet af leverandører, der enten er så seriøse, at man kan påregne, at de vil stå inde for rigtigheden af meddelte oplysninger, selv hvor noget sådant skulle indebære risiko for at skulle betale betydelige beløb i erstatninger, eller som stiller en bankgaranti eller lignende for tab, som skyldes, at meddelte oplysninger er urigtige, og lader denne bankgaranti løbe, så længe muligheden for gennemførelsen af et rådgiveransvar består. Den mulighed består, at rådgiveren over for klienten fraskriver sig ansvaret for materialer. Denne mulighed består dog normalt ikke i praksis.

I henhold til Byggeloven kan Boligministeriet godkende materialer og konstruktioner, jfr. cirkulære nr. 160 af 18. 9. 1964 om principiel godkendelse af materialer og konstruktioner m.v., hvis lovlige anvendelse ikke fremgår af bygningsreglementet, og cirkulære af 30. 12. 1971 om godkendelse af materiel m.v. til vand- og afløbsinstallationer.

Godkendelsesordningerne refererer sig til de anvendelser af materialer, hvor der i lovgivningen stilles særlige krav til materialegenskaberne, men efter cirkulære nr. 160 omfatter ordningen også "godkendelse af materialer og konstruktioner, hvorom der (endnu) ikke findes bestemmelser i bygningsreglementet, eller som de gældende bestemmelser ikke kan finde anvendelse på. Denne gruppe vil navnlig omfatte forhold, som ikke var almindeligt kendt inden for byggeriet, da

bygningsreglementet blev udfærdiget. Som eksempler kan nævnes ovenlysvinduer af plast, forskellige underlagsmaterialer for tagbeklædning og vandtætte vægbeklædninger til badeværelser."

På tilsvarende måde har Københavns Magistrat tidligere meddelt typegodkendelser af byggematerialer med henblik på disse materials anvendelse i Københavns kommune. I praksis var Københavns Magistrats materialegodkendelse vejledende for de øvrige kommuners bygningsmyndigheder. Københavnsordningen indgår nu under Boligministeriets ordninger.

Spørgsmålet om disse typegodkendelsers betydning for ansvarsforholdene i byggeriet har hidtil ikke været prøvet.

Ansvarsproblemet rummer flere spørgsmål.

I almindelighed må det antages, at de tekniske rådgivere er berettiget til at stole på, at et typegodkendt materiale har de egenskaber, er egnet til de opgaver og opfylder de krav, som er beskrevet i godkendelsen. Kan en sådan antagelse ikke opstilles, forekommer godkendelsesordningen at være mere vildledende end vejledende.

Medens det forekommer uantageligt, at de tekniske rådgivere skulle handle uforsvarligt ved at stole på indholdet af meddelte godkendelser, udelukker noget sådant ikke, at rådgiveren kan være ansvarlig for den konkrete anvendelse af et godkendt materiale, i det omfang anvendelsen for eksempel stiller krav til materialet, som ikke er beskrevet i godkendelsen.

At den tekniske rådgiver er berettiget til at stole på indholdet af meddelte godkendelser, og således ikke er ansvarlig, hvis det viser sig, at godkendelsens indhold er urigtigt, er ikke ensbetydende med, at den godkendende myndighed har noget erstatningsansvar for rigtigheden af meddelte godkendelser.

Konstateres det imidlertid, at der er begået en fejl ved afprøvningen eller godkendelsen af et materiale, taler meget for at pålægge den godkendende myndighed ansvar. Særligt nærliggende forekommer et erstatningsansvar, hvis typegodkendelsen indeholder urigtige eller vildledende oplysninger om de forsøg, afprøvninger eller måleresultater, der ligger til grund for godkendelsen.

Særlige betænkeligheder forekommer der at være i tilfælde, hvor den godkendende myndighed accepterer materialeoplysninger fra fabrikanten eller importøren af det materiale, som ønskes godkendt, uden at efterprøve oplysningernes rigtighed.

Spørgsmålet om placeringen af ansvar for nye materialer rummer ganske særlige aspekter. Anvendelsen af nye materialer har været forudsætningen for den industrialisering og rationalisering af byggeprocessen, der har fundet sted i de senere år. Denne udvikling har imidlertid også medført risiko for, at mangler ved et enkelt materiale kan forvolde tab af næsten uoverskuelig størrelse. Som eksempel kan nævnes de ansvar, vi har oplevet for fabrikanter af isoleringsruder. I disse tilfælde, hvor ingen private virksomheder vil have kapital til at dække de millionkrav, der kan blive følgen af sådanne skader, må almindelige erstatningsretlige tankegange give op. Spørgsmålet om ansvarets placering bliver i disse tilfælde uden interesse og spørgsmål om problemets løsning en samfundsopgave.

Under tilsynet påser den rådgivende tekniker, jfr. § 14 III, at bygninger og anlæg opføres i overensstemmelse med tegninger og beskrivelser. Fraviges tegningerne eller beskrivelsen, må rådgiveren underrette bygherren. Bliver det af den ene eller anden grund nødvendigt at acceptere en ændring i en leverance, påser den tilsynsførende, om ændringen nødvendiggør en ændring af selve projektet. Selv om rådgiverens opgaver på dette punkt forekommer åbenbare, findes der en række domme om spørgsmålet, se U.f.R. 1952.611 VLD, 1950.658. HD, 1939.773 HD, 1922.984 ØLD og 1909.828. LHSD.

D. Ansvar for antagelse af tilbud og
anvisning af regninger.

Efter ABR 1.2.1. påhviler det klienten at foretage den kontraktlige gennemgang af de af rådgiveren udarbejdede udkast til tilbudsgrundlag, accepter, entrepriseaftaler m.v. Uanset at det er klienten, der har ansvaret for den juridiske udformning af udbudsgrundlag og entreprisekontrakter m.v., medvirker rådgiverne med gennemførelse af licitation, indhentning af underhåndsbud og med den tekniske og økonomiske gennemgang og bedømmelse af indkomne tilbud og forslag. Spørgsmålet om rådgivernes ansvar herfor har så vidt ses ikke givet anledning til egentlige ansvarssager. Som eksempel på et ansvar kan antagelig nævnes, at den tekniske rådgiver undlader at acceptere et tilbud rettidigt, efter at han af klienten er instrueret om at meddele accept.

Efter specialnormerne foretager fagtilsynet i nødvendigt omfang stikprøvevis opmåling og kontrol af udført arbejde som grundlag for vurdering og kontrol af og regningsmæssig gennemgang af á conto begæringer og regninger.

Forinden rådgiveren anviser regninger til betaling, må han påse, at den ydelse, som regningen vedrører, også er præsteret og er i orden. Er dette ikke tilfældet, må rådgiveren ikke anviser regningen til betaling uden først at have gjort bygherren opmærksom på forholdet, og således givet denne lejlighed til selv at tage stilling til regningens honorering. Det sagte forudsætter dog, at der ikke består nogen modsatte aftaler, for eksempel om at håndværksmestre eller leverandører skal have betaling forud for ydelsens erlæggelse.

Anviser den tilsynsførende rådgiver en for høj regning eller en regning på arbejde, som ikke er præsteret, til betaling, vil han som udgangspunkt være erstatningsansvarlig over for bygherren. Noget andet er, at rådgiveren som regel vil kunne kræve, at den entreprenør, som fejltagtigt har fået honoreret tegningen, tilbagebetaler det modtagne beløb.

E. Ansvar for overskridelser.

Et spørgsmål, som i de senere års debat omkring byggeriet har indtaget en fremtrædende plads, er spørgsmålet om overskridelser. Spørgsmålet i relation til rådgiverne rejses normalt som et moralsk og etisk spørgsmål, og det er vel forståeligt, at kritikken først og fremmest rettes mod rådgiverne, selv om det egentlige ansvar meget ofte må placeres hos byggeudvalgene.

Ovenfor, p. 119 ff., er behandlet spørgsmålet omkring projektering med budgetansvar, ligesom der er redegjort for de sanktioner, som der kan være tale om at bringe i anvendelse, hvis de fastsatte budgetrammer overskrides.

I § 24 er behandlet misligholdelsestilfældene, herunder navnlig spørgsmålet om ophævelse af rådgivningsaftalen.

I det følgende skal drøftes, i hvilket omfang rådgiveren i øvrigt erstatningsretligt kan drages til ansvar for overskridelse og forsinkelse.

Som nævnt ovenfor kræves til pålæggelse af ansvar dels at rådgiveren har handlet uagtsomt, dels at denne uagtsomhed har givet sig udslag i et tab.

Sidstnævnte betingelse vil normalt udelukke, at man erstatningsretligt kan drage rådgiverne til ansvar. I langt de fleste tilfælde vil sagen stille sig således, at vel er de økonomiske rammer blevet overskredet, men det færdige resultat repræsenterer en værdi, der svarer til den faktisk afholdte udgift, og i så fald er der ikke erstatningsretligt lidt noget tab. Har den færdige bygning ikke en værdi, svarende til den afholdte udgift, kan dette skyldes rådgivernes forsømmelse. I så fald vil forsømmelsen normalt foreligge i en af de ovenfor omhandlede former, for eksempel som følge af mangelfuldt tilsyn.

I praksis kan overskridelsestilfældene stille sig noget forskelligt: De værste tilfælde er dem, hvor bygherren kun har et ganske bestemt beløb til disposition, og hvor han udtrykkeligt har meddelt rådgiverne, at byggeudgiften under ingen omstændigheder må overskride det fastsatte beløb, og hvor rådgiverne præsenterer bygherren for et bygge-regnskab, hvis udgifter måske langt overstiger det fastsatte beløb. Som nævnt kan det være vanskeligt erstatningsretligt at sige, at bygherren har lidt noget tab, men den praktiske konsekvens vil kunne være, at bygherren er ruineret. Nogle domme om disse tilfælde er det ikke lykkedes at finde, hvilket er naturligt, da sagerne oplagt egner sig enten til forlig eller til en voldgiftsbehandling.

Principielt kunne meget tale for, at bygherren skulle kunne afvise byggeriet og kræve, at rådgiverne overtog bygningen med grund m.v., og bygherren blev holdt økonomisk skadesløs. Et sådant resultat er der ingen hjemmel for noget sted i dansk ret. Må bygherren sælge

huset, og er salgssummen mindre end byggeudgiften m.v., burde et sådant tab kunne kræves dækket af rådgiverne, men også gennemførelsen af et sådant krav vil normalt støde på en række bevismæssige vanskeligheder. I praksis har man i en række tilfælde ladet rådgivernes honorarer nedsætte eller helt bortfalde.

Det vil kun i få byggesager stille sig som et absolut vilkår, at byggeriet ikke må overstige et forud fastsat beløb. De fleste overskridelser skyldes, at de overslag over byggeudgiften, som er lavet på et tidligt tidspunkt af projekteringen, viser sig ikke at holde stik. Dette kan være en mangel ved overslagene, men kan også skyldes den efterfølgende udvikling i byggesagen, hvor ændringer meget ofte må tage deres del af ansvaret for overskridelserne, og hvor prisstigningerne ofte vil spille en betydelig rolle. I sådanne tilfælde vil der kun yderst sjældent om nogensinde, blive tale om at pålægge rådgiverne et egentligt erstatningsansvar. Overslaget kan være uforsvarligt lavt, hvortil dog må kræves ret meget. Da overslaget er resultatet af et skøn, vil det sjældent være culpøst. skulle noget sådant være tilfældet, vil det normalt være vanskeligt at dokumentere, at bygherren har lidt et tab, idet den til overskridelsen svarende værdi som oftest står i bygningen. Snarere vil det kunne tænkes, at bygherren lider tab i forbindelse med sin finansiering af byggeriet, for eksempel i tilfælde hvor bygherren som følge af mangelfuld orientering om de faktiske byggeudgifter kommer til at finansiere byggeriet på en dyrere måde, end han havde gjort, hvis han i tide havde fået besked. I praksis vil det imidlertid også være forbundet med vanskeligheder at gennemføre et krav af denne art mod rådgiverne, idet bygherren i almindelighed må bære risikoen for sin egen økonomi, jfr. H. Ussing: Obligationsretten, Almindelig del. København 1961, p. 147.

Om projekteringsforpligtelsen ved projektering under budgetansvar henvises til p. 124 ff.

Med gennemførelsen af ordningen om byggeri i faste priser rejser sig naturligt spørgsmålet om de tekniske rådgiveres ansvar for, at den faste pris ikke overskrides. 1) Spørgsmålet om rådgivernes ansvar vil i praksis navnlig blive rejst i tilfælde, hvor den ydelse, som entreprenøren skal præstere, er beskrevet som værende for lille. Dette rejser spørgsmålet om betaling af erstatning i anledning af sådanne ekstraregningers fremkomst. Da der ikke ved fast pris-ordningens gennemførelse er sket nogen ændring af de almindelige erstatningsretlige betingelser, kan kun det tab, som er forvoldt ved den ansvarspådragende adfærd, kræves erstattet. Dette betyder, at den tekniske rådgiver, som har begået den fejl, som nødvendiggør ydelser ud over de, der er omfattet af den faste pris, ikke uden videre er ansvarlig over for bygherren for en sådan ekstraregnings pålydende. Hvis fejlen ikke var blevet begået, ville den manglende ydelse have været med i kontraksgrundlaget, og da ville den have dannet grundlag for prissætningen. I det omfang medtagelsen af en sådan ydelse ville have forøget den aftalte pris, vil bygherren ikke kunne have siges at have lidt noget tab i erstatningsretlig forstand. Tabet under fast pris-ordningen vil på samme måde som ved andet byggeri bestå i den merudgift, der er forbundet med at skulle lave arbejdet bagefter. 2) Fast pris-ordningen indebærer således ikke, at der pålægges de tekniske rådgivere et garantilignende ansvar for, at det færdige bygværks opførelsesudgifter holdes indenfor den med entreprenørerne aftalte faste pris.

---

1) Ansvar og moderniseret byggeproces, p. 41 ff.

2) Da arbejdet med manglernes udbedring ofte sker på et senere tidspunkt end byggeriet i øvrigt, rejser bygherren ofte krav om dækning af de prisstigninger, som måtte være indtrådt. I praksis honoreres disse prisstigninger sjældent, idet de normalt modsvares af den rentebesparelse, som bygherren har opnået ved at afholde udgiften på et senere tidspunkt.

F. Særligt om landinspektøransvaret.

I forbindelse med landinspektøransvaret har det navnlig været diskuteret, om landinspektøren har pligt til at påse, om en påtænkt udstykning strider imod servitutter eller andre rådighedsindskrænkninger.

I sagen U.f.R. 1951.454 HD havde en landinspektør, der medvirkede ved udstykningen af en parcel, i strid med et cirkulære fra Landbrugsministeriet undladt at give køberen af parcellen oplysning om, at bebyggelse af grunden krævede tilladelse fra det lokale fredningsnævn. Køberen bebyggede parcellen, men måtte, da forholdet blev opdaget indgå på, at der tinglystes en deklaration på ejendommen, hvorefter det opførte beboelseshus ingensinde måtte sælges eller udlejes, og at det ved køberens død skulle nedrives.

Køberen krævede derpå erstatning hos landinspektøren for den værdinædgang, den nævnte deklaration bevirkede. Landinspektøren frifandtes. Den pligt, landinspektøren i henhold til cirkulæret havde haft til at underrette om rådighedsindskrænkningen, fandtes alene givet i det offentlige interesse og kunne ikke begrunde et erstatningsansvar for landinspektøren. I relation til klienten fandtes landinspektøren altså ikke at have en sådan underretningspligt.

Det fremhæves i øvrigt i dommen, at det ved senere lovgivning er blevet pålagt landinspektører at henlede parternes opmærksomhed på eventuelle lovmæssige hindringer for bebyggelse. Dommen må formentlig forstås således, at medens Landbrugsministeriets cirkulære ikke kan konstituere en forpligtelse for landinspektøren i relation til klienten, vil tilsidesættelse af den ved lovgivningen opstillede underretningspligt kunne begrunde erstatningsansvar for landinspektøren.

I dommen U.f.R. 1960.73 HD havde en landinspektør ikke opdaget, at en privat servitut forbød udstykning. Den pågældende servitut var summarisk refereret i tingbogen, og det fremgik ikke af referatet, at servituten forbød udstykning. Forholdet blev først opdaget, efter at den udstykkede parcel var solgt, og køberen havde påbegyndt opførelse af et hus. Køberen hævdede herefter handelen og krævede sit tab i anledning af det påbegyndte byggeri erstattet hos sælgeren. Denne krævede herefter erstatning af landinspektøren for det beløb, han havde måttet udrede i erstatning til køberen af parcellen.

Ved afgørelsen lagde Højesteret til grund, at landinspektøren ikke var blevet anmodet om at foretage andre undersøgelser end de, det sædvanligvis påhviler en landinspektør at udføre i forbindelse med en udtrykning. Det antoges, at landinspektøren ikke efter lovgivningen havde haft pligt til at undersøge de private servitutter. Spørgsmålet måtte herefter være, om det blandt landinspektører måtte anses

for almindelig sædvane at foretage en sådan servitutundersøgelse. Ved afgørelsen heraf lagde Højesteret en under sagen tilvejebragt erklæring fra Den danske Landinspektørforening til grund. Erklæringen gik ud på, at der ikke fandtes en sådan praksis. Da Højesteret heller ikke i øvrigt fandt grundlag for erstatningskravet, frifandtes landinspektøren.

Dommen vakte en del diskussion. Dens resultat måtte også forekomme beklageligt. Meget synes at tale for, at den lægmand, der anmoder om bistand hos en landinspektør ved en udstykning, skal kunne regne med, at landinspektøren kontrollerer det retlige grundlag for udstykningen, også for så vidt angår eventuelle private servitutter. Landinspektøren har i kraft af sin uddannelse og sit virke et intimt kendskab til den retlige regulering af fast ejendom, medens det er en kendsgerning, at de færreste grundejere kender indholdet af, endsige forstår de på hans ejendom hvilende servitutter.

I den nævnte sag synes Højesteret imidlertid at have følt sig bundet af erklæringen fra Den danske Landinspektørforening - omend der i præmisserne måske kan fortolkes en vis distance til erklæringens rigtighed.

1960-dommen er fulgt op af Østre Landsret i den i U.f.R. 1965.807 ØLD gengivne sag, der drejede sig om et lignende tilfælde. I dommens præmisser fremhæves det dog som en supplerende begrundelse for landinspektørens fritagelse for ansvar, at klienten, der havde rekvireret landinspektøren, var repræsenteret ved advokat.

I den ovenfor omtalte dom, U.f.R. 1975.297 ØLD frifandtes en landinspektør for erstatningskrav i anledning af, at han havde afsat et hus, således at dets placering var i strid med en kloakservitut. Uanset at landinspektøren efter Den danske Landinspektørforenings opfattelse havde tilsidesat sine pligter ved at afsætte huset uden at undersøge, om afsætningen stred imod eventuelle rådighedsindskrænkninger, fandt Landsretten ikke, at landinspektøren handlede uforsvarligt. Det må dog nævnes, at det af Landinspektørforeningens udtalelse fremgik, at praksis med hensyn til landinspektørers arbejde ved bygningsafsætning havde udviklet sig forskelligt i de forskellige dele af landet. Landinspektørforeningen kunne altså ikke henvise til en klar og almindeligt fulgt praksis til støtte for sin opfattelse.

De nævnte frifindende domme, der måtte fremtræde som udslag af en meget mild ansvarsbedømmelse af landinspektørens forhold, kan ikke have været tilfredsstillende for standen selv. Tilliden til et erhverv og dermed erhvervets renommé kan let lide skade, hvis den opfattelse bliver udbredt, at erhvervets udøvere i vidt omfang er unddraget, hvad der forekommet at være et rimeligt professionelt ansvar.

På denne baggrund må vedtagelsen af Vedtægt for landinspektørvirksomhed i 1974 ses. Til vedtægten er som et bilag optaget en arbejdsbeskrivelse, der nærmere angiver landinspektørens normale ydelse ved en række sagskategorier.

I arbejdsbeskrivelsen er det vedrørende udstykningssager angivet, at den normale ydelse blandt andet omfatter forundersøgelser om muligheden for sagens gennemførelse dels i relation til tinglyste servitutter, dels i relation til planlægningslovgivningen.

Om bygningsafsætninger fastslår arbejdsbeskrivelsen, at landinspektøren inden afsætning skal undersøge servitutforholdene og stedfaste eventuelle servitutter i marken.

De ovenfor omtalte pådømte forhold vedrører alle tiden før vedtagelsen af Landinspektørvedtægten. Det forekommer rimeligt at antage, at resultatet i lignende fremtidige sager efter tilvejebringelsen af Vedtægt for landinspektørvirksomhed vil blive erstatningsansvar for landinspektøren. En sådan konsekvens, der som nævnt må anses for at være i standens egen interesse, synes også at være i overensstemmelse med den udvikling i retning af udvidelse af landinspektørens opgaver og pligter, der er beskrevet af Landinspektørforeningen i den under sagen U.f.R. 1975.297 ØLD fremlagte erklæring.

Om landinspektøransvaret i øvrigt skal det nævnes, at landinspektøren naturligvis er forpligtet til at følge klientens anvisninger og instrukser. Ved udstykningssager skal landinspektøren således opmåle, afsætte og afmærke parcellen af størrelse og beliggenhed som aftalt med klienten. Viser det sig under opmålingen, at en ønsket udstykning på grund af forholdene i marken vil være uhensigtsmæssig, må landinspektøren sikre sig, at klienten er klar over, at der kan opstå vanskeligheder med udnyttelsen af grunden. Fastholder klienten ønsket om gennemførelse af udstykningen som aftalt, må landinspektøren

sikre sig bevis for, at han har givet klienten oplysning om problemerne.

Mindre afvigelser i de udstykkede parcellers areal i forhold til det af klienten ønskede medfører dog ikke ubetinget et erstatningsansvar for landinspektøren for de tab, der derved måtte forvoldes, jfr. dommen refereret i U.f.R. 1926.976 VLD. Har klienten imidlertid udtrykkeligt tilkendegivet, at han lægger vægt på en nøjagtig afsætning, eller fremgår det kendeligt for landinspektøren - hvad det ofte vil gøre - at præcision er betydningsfuld, vil han kunne drages til ansvar også for mindre afvigelser ved opmåling af arealer.

Efter arbejdsbeskrivelsen i Vedtægt for landinspektørvirksomhed skal der træffes særlig aftale med klienten om, hvorvidt denne selv (eventuelt dennes advokat) eller landinspektøren skal fremskaffe og ekspedere de særlige dokumenter, der kræves for endelig approbation. Påhviler dette arbejde efter aftalen landinspektøren, vil en forsømmelse i så henseende ofte medføre erstatningsansvar for det tab, der forvoldes ved forsømmelsen. Spørgsmålet kan for eksempel tænkes at komme på tale i tilfælde, hvor lovgivningen sætter tidsfrister for afslutningen af en ekspedition som betingelse for, at et forhold kan bedømmes efter en for klienten gunstigere retstilstand (for eksempel lavere udstykningsafgift eller lempeligere betingelser for udstykning). Har landinspektøren imidlertid gjort, hvad der kan forventes af ham for at fremskynde sagen, vil han ikke kunne drages til ansvar, hvis det viser sig, at tidsfristen ikke kan overholdes. Det tilføjes, at i det tilfælde, hvor forsinkelsen skyldes langsomme- lig myndighedsbehandling, i de typiske tilfælde heller ikke vil være muligt at gennemføre et erstatningsansvar imod den pågældende myndighed.

V. Ansvar overfor andre end klienten.

Under udførelsen af et byggeri sker der meget ofte skader på andre end bygherren. Håndværkere lider skade, fordi stilladser bryder sammen, udenforstående lider skade, fordi materialer tabes i hovedet på dem, eller lignende. I disse tilfælde er rådgiveren sjældent inde i billedet. Den ansvarlige vil normalt være den entreprenør, under hvis domæne skadesårsagen henhører, men praksis viser, at rådgiveren ikke er helt uden risiko på dette område.

Domstolene betragter i vidt omfang den tekniske rådgiver som byggeriets leder, og en række domme forudsætter, at rådgiveren i denne egenskab har en vis pligt til at drage omsorg for, at byggeriet gennemføres på en sådan måde, at den fare for omverdenen, som byggeriet skaber, begrænses gennem en række sikkerhedsforanstaltninger.

Specielt om forholdet til beskyttelsen af de på byggepladsen virkende folk henvises til bemærkningerne p. 137 ff om Arbejds miljølovens § 37. Endvidere kan henvises til Arbejds miljølovens § 33.

I almindelighed må det antages, at tilsynet ikke har noget at gøre med, om entreprenørerne i forbindelse med udførelsen af deres arbejde opfylder foreskrevne sikkerhedsforskrifter, for eksempel med hensyn til stilladsets indretning, kraners betjening m.v. Kun hvor der åbenbart er tale om en farlig og uforsvarlig situation, kan rådgiverens ansvar komme på tale.

Ansvaret indenfor dette område forudsætter, at der fra rådgiverens side er udvist en forsømmelse, som er årsag til skaden. I disse tilfælde består der ikke noget kontraktsforhold mellem skadelidte og rådgiveren.

Fra domspraksis kan nævnes:

U.f.R. 1938.361 VLD. Under sækophejsning til et pakhus rev en foder-sæk, der kom i slyng, en pakhuslåge af hængslerne, så den faldt ned og beskadigede en mand, der ved dommen fik tilkendt erstatning af pakhusejeren.

Da den arkitekt, der i 1922 havde udarbejdet tegninger og beskrivelser til pakhuset og haft tilsyn med dets opførelse ikke, som Bygningsvedtægten påbød, havde sikret lugedørene, således at de ikke kunne løftes af hængslerne, ansås arkitekten pligtig at refundere ejeren den skadelidte tilkendte erstatning og omkostningerne i den første sag, dog med et fradrag på 1/3 på grund af den af ejerens egne folk udviste skyld.

U.f.R. 1928.281 HD. Under opførelsen af statsskolen i Randers styrte de en gesims ned, hvorved nogle murere kom alvorligt til skade. Da ophængningen af gesimsen, der bestod af stærkt fremhængende hængeplatter, ikke var blevet anset for at være farlig, havde man ikke truffet de fornødne sikkerhedsforanstaltninger. Som følge heraf blev både den ledende og den tilsynsførende arkitekt samt murermesteren straffet efter Straffelovens § 207 med bøder på kr. 500,00 og kr. 200,00.

Den murerne tilføjede skade, benbrud og ryghvirvelbrud, som gjorde dem usikkede til deres virksomhed, blev erstattet.

U.f.R. 1947.470 HD. En montør skulle opsætte en vinduesåbner i kedelrummet til en under opførelse værende bygning og faldt ned i en grube i gulvet, der ikke var adskilt fra gulvet ved et rækværk eller på anden måde markeret. Montøren fandtes i dette tilfælde ikke at have noget erstatningskrav over for bygherren eller over for en arkitekt, der var tilsynsførende konduktør.

Se endvidere U.f.R. 1919.508 HD.

§ 20: REGULERING AF RÅDGIVERANSVARET.

I. Indledende bemærkninger.

I "Arkitektkontrakten", side 155-166, beskæftigede jeg mig med spørgsmålet om gennemførelsen af en regulering af arkitektansvaret. I bogen om Ansvar og moderniseret byggeproces er disse tanker videreført og udbygget i et udkast til en koordinering af ansvarsforholdene i byggeriet. Efter at afhandlingen om Ansvar og moderniseret byggeproces var udgivet, er AB 72 blevet gennemført, hvori man ikke i fuldt omfang har taget stilling til de spørgsmål, som rejses i afhandlingen. Dette gælder især spørgsmålet om flere skadevolderes hæftelse og spørgsmålet om forældelsesreglerne. At AB 72 ikke har taget stilling til løsningen af disse meget vigtige spørgsmål, er særdeles uheldigt, idet der må antages at ville hengå lang tid, førend der igen er mulighed for at få gennemført en koordinering af ansvarsreglerne inden for byggeriet.

De praktiserende arkitekter blev på et ret tidligt tidspunkt opmærksom på nødvendigheden af at få gennemført reguleringer af ansvaret. Arkitektansvaret var så nyt, at der ikke i praksis var udviklet sædvaner og kutymmer, som kunne skabe de grænser, hvorefter ansvarsreglerne kunne fremtræde som en rimelig balance imellem de involverede parters interesser.

I 1965 blev i Vedtægt for arkitektvirksomhed optaget regler, som indeholdt en række reguleringer af arkitektansvaret. Reguleringerne blev udarbejdet i samarbejde med FRI, men af interne organisationsmæssige årsager lykkedes det ikke for de rådgivende ingeniører at få reguleringen indarbejdet i Dansk Ingeniørforenings almindelige

bestemmelser for rådgivende ingeniørvirksomhed. Først med gennemførelsen af ABR er der opnået ensartethed imellem reguleringen af ansvaret for de forskellige former for rådgivende teknisk bistand, hvorimod man ikke kan hævde, at der er gennemført nogen koordinering af reglerne i ABR med reglerne i AB 72.

Om de generelle krav til en koordinering af ansvarsreglerne i byggeriet henvises til Ansvar og moderniseret byggeproces, side 88-91.

I ABR 6.2.2.-6.2.7. er givet en række ansvarsreguleringsbestemmelser for teknikeransvaret, og i det følgende skal nærmere redegøres for disse reguleringer, i det omfang noget sådant ikke allerede er sket.

II. Generelle bemærkninger.

Koordineringen af ansvarsforholdene i byggeriet påhviler den klient, som har kontrakt med to eller flere af de for byggesagens gennemførelse engagerede rådgivende eller udførende parter. Gennemføres opgaven i totalleverance, har klienten principielt ingen koordineringsopgave, idet denne opgave påhviler totalleverandøren, med mindre han løser hele byggesagen ved brug af egne folk. At klienten har en koordineringsopgave indebærer ikke, at andre af byggeriets parter ikke også har en sådan opgave. I praksis vil det påhvile enhver, som engagerer underrådgivere eller underentreprenører at påse, at de med disse indgåede aftaler er i overensstemmelse med de aftaler, han selv har indgået med klienten, og engagerer vedkommende to eller flere underrådgivere, opstår der et behov for en indbyrdes koordinering af disse aftaler. Om koordineringen af ansvaret inden for totalrådgivningsgruppen henvises til bemærkningerne i § 11 B.

De ansvarsreguleringer, som indeholdeholdes i ABR, har relation til aftalen mellem klienten og rådgiveren. Hvad enten der er tale om delt rådgivning, eller der er tale om totalrådgivning, forudsætter reglerne, at klienten er den ene part i aftaleforholdet.

Ansvarsreguleringerne gælder således ikke umiddelbart imellem rådgiverne indbyrdes.

Ved delt rådgivning har rådgiverne intet indbyrdes kontraktforhold, idet alle kontraktslinier fører til klienten. Begrænsningerne i ABR gælder således ikke i tilfælde, hvor en rådgiver pådrager sig et erstatningsansvar, for eksempel ved at ødelægge en anden rådgivers eller en entreprenørs arbejde. Det er vanskeligt at finde eksempler på, at noget sådant er sket.

Ansvarsreguleringen gælder derimod i tilfælde, hvor en rådgiver indtræder i klientens retsforhold til en anden rådgiver, for eksempel hvis en rådgiver i en ansvarssituation betaler den skete skade og overtager klientens erstatningskrav imod en eller flere af de øvrige rådgivere.

Det må antages, at reguleringsbestemmelserne finder anvendelse på underrådgiveres ansvar. I ABR indeholdes ikke nogen personel begrænsning i klientbegrebet, hvorfor den rådgiver eller entreprenør, som engagerer en underrådgiver, i forhold til denne vil være klient.

Reglerne i ABR finder ikke anvendelse på skader, påført andre end klienten. Er en arkitekt, som for eksempel i U.f.R. 1938.361 VLD. ansvarlig overfor en enke for tab af forsørger, fordi hendes mand var blevet slået ihjel ved, at en ulovligt hængslet pakhuslåge var faldet ned, vil ABR ikke finde anvendelse på enkens erstatningskrav, hvis enken sagsøger arkitekten. Reguleringen i ABR er hjemlet i et kontraktforhold, og der består intet kontraktforhold imellem den tekniske rådgiver og den skadelidte trediemand.

Vanskelighederne i forhold til ansvarsreguleringen kommer frem i tilfælde, hvor skaden på trediemand sker under sådanne omstændigheder, at såvel klienten som rådgiveren er ansvarlig. Noget sådant kan tænkes, for eksempel ved at der i forbindelse med noget jordarbejde sker en skade på en naboejendom, hvor klienten er ansvarlig efter nabo-retlige regler, og hvor rådgiveren er ansvarlig for uagtsom adfærd i forbindelse med rådgivningen.

I forholdet til den skadelidte ejendoms ejer vil såvel klienten som rådgiveren være ansvarlig in solidum, men i det indbyrdes forhold må bestemmelserne i ABR antagelig finde anvendelse. I forholdet til klienten må det juridisk set være ligegyldigt, om tabet rammer klienten, fordi han er skaderamt (for eksempel fordi byggeriet lider skade), eller om tabet rammer klienten i form af et ansvar over for trediemand. ABR kan således føre til, at det erstatningsretlige opgør imellem klienten og rådgiveren må ske efter andre regler end Erstatningsrettens normale fordelingsregler.

Som det er nævnt ovenfor, § 7 B., finder ABR anvendelse, hvis aftale herom er indgået imellem klienten og rådgiveren. Det er ligeledes nævnt, at ABR muligvis kan tillægges en vis sædvanemæssig betydning i retsforhold, hvor udtrykkelig aftale om reglernes anvendelse ikke er indgået. Noget sådant kan i almindelighed ikke antages at gælde ansvarsreguleringsbestemmelserne, idet disse gælder indenfor et område, hvor der i de almindelige erstatningsregler indeholdes regler, som afviger fra indholdet af reguleringsbestemmelserne. Bestemmelserne om regulering af ansvaret må derfor i almindelighed begrænses til tilfælde, hvor aftale om anvendelse af ABR er indgået og i retsforhold, der kan ligestilles hermed.

III. Beløbsbegrænsning af ansvaret.

I ABR 6.2.2. siges følgende:

"Der kan træffes aftale imellem klienten og rådgiveren om størrelsen af rådgiverens ansvar og om rådgiveransvarets forsikringsdækning."

I den almindelige erstatningsret udtrykkes skadevolderens erstatningspligt normalt som, at skadevolderen er pligtig at betale det individuelle adækvate formuetab, som er forårsaget af den af skadevolderen udviste adfærd. I den almindelige erstatningsrets regler indeholdes ikke nogen beskrivelse af, hvornår en skade løber op i så stort et beløb, at beløbets størrelse som sådan kan siges at være inadækvat, og nogen særlig vejledning herom findes ikke i domspraksis. 1)

Gode grunde taler for beløbsbegrænsning af tekniske rådgiveres erstatningsansvar. Gennem fornuftige ansvarsreguleringsbestemmelser opnås en tilpasning af den økonomiske risiko, som muligheden for skadeforvoldelse repræsenterer. Det er vigtigere, at et begrænset erstatningsansvar opfyldes af de ansvarlige end at opstille regler, som kan føre til et ansvar af en størrelsesorden, som de ansvarlige ikke kan magte. Da tekniske rådgivere er virksomheder, som typisk ikke er særligt kapitaldannende, vil der i praksis altid gælde en grænse for rådgivernes

---

1) I tilfælde, hvor domstolene ikke har ladet skadevolderens ansvar omfatte hele den forvoldte skade, vil domstolene normalt ikke begrunde begrænsningen af skadevolderens ansvar med en henvisning til skadens størrelse, men til for eksempel at tabet er af en art, som ikke er omfattet af Erstatningsretten, eller at skade er sket på goder af en art, som man finder det rigtigt at lade skadelidte bære sin del af risikoen for som besidder.

ansvar, nemlig en grænse, som udgøres af summen af rådgiverens ansvarsforsikringssum og hans private formue, som ofte kun består af et enfamiliehus og en bil. Er rådgiveransvarets størrelse ubegrænset, føjer man blot den tekniske rådgivers konkurs til den øvrige skadeforvoldelse, og det er der sjældent nogen glæde ved.

Gennemføres en rimelig beløbsbegrænsning af den tekniske rådgivers ansvar, motiveres såvel klienten som han til at få taget stilling til ansvarsproblemet og til at søge frem til en hensigtsmæssig måde at få risikoen for skadeforvoldelse fordelt for den konkrete byggesags vedkommende. Den tekniske rådgiver motiveres til at få etableret en ansvarsforsikring, og klienten motiveres til at søge risikoen for skader dækket enten gennem forsikring eller ved i sit byggebudget at afsætte penge hertil.

I alle tilfælde, hvor ansvarets størrelse er uafhængig af værdien af ydelserne i det kontraktsforhold, hvoraf ansvaret udspringer, og således er uafhængig af størrelsen af det vederlag, den latente skadevolder oppebærer for sin ydelse, vil der gælde ret snævre grænser for, hvor store erstatningskrav skadevolderne personligt vil kunne bære. Skal der derfor være realitet bag gennemførelsen af et erstatningskrav, må der sættes en ansvarsforsikringsdækning bag ansvaret. Da en ansvarsforsikringsdækning inden for byggeriets ansvarsområder ikke kan etableres uden angivelse af forsikringssum for dækningens størrelse, nødvendiggør dette forhold en beløbsbegrænsning af ansvaret, således at den ansvarsforsikringsmæssige dækningsgrænse ikke kan overskrides.

I relation til udformningen af en beløbsbegrænsning af et ansvar i kontraktsforhold har navnlig spørgsmålet om selve begrænsningsbeløbets fastsættelse og spørgsmålet om, hvilke skader begrænsningen skal dække, interesse.

I relation til begrænsningsbeløbets størrelse forekommer det at være gennemsnitligt mest retfærdigt, at ansvarsgrænsen knyttes til størrelsen af de økonomiske værdier, som indgår i det kontraktsforhold, hvoraf ansvaret udspringer. Navnlig føles begrænsningen, knyttet til det vederlag, som den latente skadevolder oppebærer, sympatisk. Vederlaget til en kontrahent indeholder betaling også for risikoen for, at kontrahenten ifalder ansvar i henhold til den indgåede kontrakt. Begrænsninger, knyttet til de omkontraherede ydelsers værdier, kan lade sig gøre ved entreprenørers og leverandørers kontraktsansvar, men lader sig ikke gennemføre på byggeriets projekterende parter, hvorfor ansvarsbegrænsningen for disse parter vedkommende må fikseres til et bestemt beløb.

Skal erstatningsansvaret beløbsbegrænses, må begrænsningsbeløbets størrelse være gennemsnitligt rimeligt tilpasset de sandsynlige ansvars størrelser, som der kan være tale om at begrænse. Gennemføres så kraftige ansvarsbegrænsninger, at de kommer til at virke som ansvarsfraskrivelser, vil noget sådant true bestemmelsernes juridiske gyldighed, rent bortset fra, at ansvarsfraskrivelser vil være uheldige ud fra et professionelt synspunkt. Da domstolene er mere utilbøjelige til at anerkende ansvarsbegrænsende bestemmelser ved personskade end ved tings- og formueskade, og da ansvarsbegrænsningsbestemmelser kun gælder ifølge kontraktsforholdene med bygherren, hvor personskade vil være meget sjældent forekommende i byggeriet, begrundes dette, at ansvarsbegrænsningsbestemmelserne begrænses til at omfatte tingsskade, herunder anden ren formueskade.

For arkitekters vedkommende er med ændring af 1965 af Vedtægt for arkitektvirksomhed gennemført en ansvarsbegrænsning på kr. 300.000,00 for tingsskade, jfr. Vedtægt for arkitektvirksomhed, § 14, stk. 4.

I ABR er ikke optaget noget beløb, hvortil rådgiveransvaret begrænses. Under forhandlingerne omkring ABR 6.2.2. drøftede udvalget, om en generel beløbsgrænse kunne indsættes i ABR, men udvalget opgav noget sådant, idet byggesagerenes forskelligartethed gjorde det umuligt at finde frem til et beløb, hvis størrelse gennemsnitligt ville være rimelig.

I bemærkningerne til ABR 6.2.2. siger udvalget herom:

"Med den uensartethed, som karakteriserer bygge- og anlægsopgaver, er det fundet rigtigt at overlade det til forhandling i den konkrete sag at bedømme størrelsen af en mulig ansvarsbegrænsning og forsikringsdækning af rådgiveransvaret. Er der ikke indgået aftale imellem klienten og rådgiveren om størrelsen af rådgiverens ansvar, er dette reguleret efter erstatningsrettens almindelige regler, jfr. 6.2.1."

Med hensyn til begrænsningsbeløbets størrelse er det vanskeligt at give nogen generel vejledning. I 1976 er indgået en række rådgivningsaftaler om traditionelle byggeopgaver, hvor ansvaret er aftalt til ikke at kunne overstige kr. 500.000,00 pr. skade.

I relation til en aftalt beløbsbegrænsning opstår et særligt spørgsmål i relation til klientens adgang til at kræve erstatning for forsinkelse.

Efter bestemmelsen i ABR 6.1.1. omfatter reguleringsbestemmelserne i ABR 6.2.2. - 6.2.7. såvel ansvaret for forsinkelser som ansvaret for fejl eller mangler.

Efter ordlyden af 6.1.1. er henvisningen begrænset til de tilfælde, hvor ansvaret for forsinkelse gøres gældende efter den almindelige erstatningsrets regler, men ikke til de tilfælde hvor der er aftalt dag-

bod. Spørgsmålet om, hvor stor en dagbod kan blive, må derfor løses gennem en fortolkning af selve pønaltipulationen.

Som det fremgår af ordlyden af 6.2.2., hænger spørgsmålet om beløbsbegrænsning og ansvarsforsikring sammen. Spørgsmålet om ansvarsforsikring skal behandles nedenfor, § 21. I almindelighed er der ingen grund til for en rådgiver at acceptere et krav fra en klient om en ansvarsforsikring for rådgivningen, med mindre klienten accepterer en beløbsbegrænsning af ansvaret.

I almindelighed må det anses for urimeligt ikke at fastsætte den maksimale størrelse for den tekniske rådgivers ansvar over for klienten. Er der tale om totalrådgivning, er det åbenbart uforvarsomt ikke at få en beløbsgrænse indsat i totalrådgivningsaftalen, jfr. ovenfor, p. 83.

IV. Ansvarets begrænsning i tid.

Om begrundelsen for gennemførelse af rimelige reklamations- og forældelsesregler i byggeriet henvises til Ansvar og moderniseret byggeproces, p. 122 ff.

I ABR 6.2.3. er optaget følgende bestemmelse:

"Rådgiverens ansvar ophører 5 år efter afslutningen af den rådgivningsopgave, som fejlen eller forsømmelsen vedrører. Ved rådgivning i forbindelse med udførelsen af bygninger og anlæg ophører rådgiveransvaret dog tidligst 5 år efter afleveringen af den bygning eller det anlæg, fejlen eller forsømmelsen vedrører. Klienten mister dog retten til at gøre ansvar gældende imod rådgiveren, såfremt klienten ikke skriftligt reklamerer over for rådgiveren, så snart klienten er eller burde være blevet opmærksom på tilstedeværelsen af rådgiverens mulige erstatningsansvar."

Med ABR 6.2.3. gennemføres en forældelsesfrist på 5 år for rådgiverens ansvar i forbindelse med opfyldelsen af rådgivningsaftalen. Bestemmelsen i ABR 6.2.3. minder i sin natur om reglen i Købelovens § 54 om forældelse af adgangen til i løssørekøb at gøre skjulte mangler gældende.

Forældelsesfristen på 5 år er fastsat under hensyntagen til den noget længere tid, der medgår til at konstatere mangler i et byggeri end i et løssørekøb. Fristens længde bør dog overvejes i fremtiden, idet 5 år nok er en længere tid end nødvendigt for at opfylde de krydsende interessers behov. I Vedtægt for arkitektvirksomhed, § 14, stk. 5, var fristens længde sat til 3 år.

Fristens længde regnes som hovedregel fra afslutningen af den rådgivningsopgave, som fejlen eller forsømmelsen vedrører. Dette har sin naturlige begrundelse i, at så længe rådgivningsopgaven ikke er afsluttet, har rådgiveren en (i hvert fald teoretisk) mulighed for at opdage den begåede fejl og få den rettet. Dette synspunkt har sin berettigelse i tiden indtil byggeriets påbegyndelse, og muligt i tiden under byggeriets gennemførelse. Er byggeriet gennemført, har rådgiveren normalt ingen mulighed for at rette fejlen, uanset at rådgivningsopgaven ikke måtte være blevet afsluttet.

Ved udførelsen af bygninger og anlæg indtræder forældelsen "tidligst 5 år efter afleveringen af den bygning eller det anlæg, fejlen eller forsømmelsen vedrører".

Er rådgivningsopgaven afsluttet tidligere end tidspunktet for afleveringen af den bygning eller det anlæg, som rådgivningen vedrører, er forældelsen suspenderet indtil afleveringstidspunktet. Begrundelsen herfor er, at en række rådgivningsopgaver er så begrænsede, at

de kan være afsluttet, længe før rådgivningens indhold er realiseret i et bygværk eller i et anlæg. Engageres for eksempel en rådgivende ingeniør til at projekttere et varmeanlæg, har klienten normalt ingen mulighed for at konstatere, om varmeanlægget indeholder fejl, førend varmeanlægget er udført og har kørt i nogen tid.

Er rådgivningsopgaven afsluttet senere end tidspunktet for afleveringen af den bygning eller det anlæg, som rådgivningen vedrører, løber forældelsesfristen fra dette senere tidspunkt, jfr. anvendelsen af ordet "tidligere" i ABR 6.2.3. Hensigtsmæssigheden heraf kan godt overvejes i tilfælde, hvor for eksempel rådgivningsopgavens afslutning er udarbejdelse af byggeregnskabet for byggeriet, en indsats der ikke har nogen særlig sammenhæng med de hensyn, som begrundet forældelsesreglen.

Som bestemmelsen er formuleret, er der ikke mulighed for at fortolke den således, at forældelsesfristen ved opførelse af bygninger og anlæg løber fra afleveringen af bygningen eller anlægget, hvis rådgivningsopgaven afsluttes senere.

Ved afleveringen i ABR 6.2.3. forstås samme udtryk som i AB 72. Det siges herom i udvalgets bemærkninger:

"Ved begrebet aflevering sigtes til de i Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer indeholdte regler for afleveringer af bygninger og anlæg." 1)

Gennemføres afsnitsvis aflevering, løber forældelsesfristen fra afleveringen af de afsnit, som fejlen eller forsømmelsen vedrører.

---

1) Herom henvises til Hørlyck p. 109 ff. og 173 ff.

Indeholdes samme fejl i flere bygninger, som afleveres til forskellige tidspunkter, løber 5 års forældelsen tidligst fra afleveringen af hver enkelt bygning. Om rådgivningsopgaven omfatter den enkelte bygning, eller om rådgivningsopgaven omfatter samtlige bygninger, må afhænge af en fortolkning af de konkrete omstændigheder i tilfælde, hvor rådgivningsopgaven tidligst afsluttes samtidig med afleveringen af den sidste bygning.

Gennemføres delvis aflevering af enkelte entrepriser under byggeriets eller anlæggets opførelse, må det antages, at 5 års fristen løber fra dette afslutningstidspunkt i tilfælde, hvor rådgivningen er afsluttet tidligere og alene vedrører arbejde, som indeholdes i den afleverede entreprise.

Efter ABR 6.2.3. indtræder forældelse for skjulte mangler, som klienten ikke kunne eller ikke burde have opdaget inden forældelsesfristens udløb. For så vidt angår mangler, som klienten burde have opdaget inden forældelsesfristens udløb, vil adgangen til at gøre ansvar gældende afhænge af, om klienten har reklameret rettidigt, jfr. nedenfor.

I ABR 6.2.3. er ikke indeholdt nogen bestemmelse som for eksempel i Købelovens § 54 om, at forældelsen ikke indtræder, såfremt der er stillet garanti eller er handlet svigagtigt.

Da ABR er deklaratorisk, følger heraf at der i rådgivningsaftalen kan aftales en anden længde af forældelsesfristen end den i ABR indeholdte.

Med hensyn til spørgsmålet om betydningen af svig og særlig grov uagtsom adfærd fra rådgiverens side har udvalget ikke fundet det

nødvendigt at optage særlige bestemmelser herom i ABR. Til forskel fra Købelovens § 54 er ABR 6.2.3. en kontraktsbestemmelse, hvis gyldighed er underkastet sædvanligt gældende begrænsninger, herunder ved svigagtig eller hertil grænsende adfærd fra en kontraktspartners side.

Udvalget har begrænset sig til i bemærkningerne til ABR 6.2.3. at udtale følgende:

"Uanset bestemmelsen kan det i tilfælde, hvor rådgiveren har handlet svigagtigt eller med særlig grov uagtsomhed, tænkes, at en domstol eller voldgiftsret vil fastholde rådgiveransvaret ud over 5 års fristen."

I ABR 6.2.3. er ikke givet særlige regler for afbrydelsen af forældelsesfristen, så der er ikke grundlag for at opstille særlige formkrav til den måde, hvorpå forældelsen kan afbrydes. I overensstemmelse med Købelovens § 54 kan forældelsen afbrydes ved simpelt påkrav. Da det er klienten, som vil have bevisbyrden for, at en forældelsesfrist er afbrudt rettidigt, må det tilrådes at anvende en form, som lader sig bevise i tilfælde, hvor der opstår tvivl om, hvorvidt en forældelse er afbrudt.

Gennemførelsen af ABR 6.2.3. er et skridt på vejen imod en forældelsesregulering af forpligtelserne inden for byggeriet. Tilbage står at få gennemført en forældelse for entreprenørerne og at få forældelsesreglerne bragt i indbyrdes harmoni ved gennemførelse af en samlet altomfattende forældelsesregel, i stedet for som nu hvor leverandørens ansvar efter Købelovens § 54 forældes et år efter salgsgenstandens overgivelse til køberen, rådgiveransvaret forældes 5 år efter opgavens afslutning eller byggeriets aflevering, og entreprenørernes ansvar overhovedet ikke forældes.

I ABR 6.2.3. gennemføres den fra andre kontraktsforhold velkendte reklamationsregel, hvorefter klienten skal reklamere skriftligt over for rådgiveren, så snart han er eller burde være blevet opmærksom på tilstedeværelsen af rådgiverens mulige erstatningsansvar. Uanset reglens sammenhæng med tilsvarende reklamationsregler er reglen i ABR 6.2.3. noget mere kryptisk, jfr. straks nedenfor.

Bestemmelsen svarer til bestemmelsen i Købelovens § 52, hvorefter en køber skal reklamere over en mangel i løsøre køb uden ugrundet ophold fra det tidspunkt, hvor han er eller burde være blevet bekendt med manglens tilstedeværelse. Bestemmelsen svarer endvidere til reglen i AB 72, § 22, stk. 2, hvorefter "Byggherren kun kan påberåbe sig mangler, som han har givet entreprenøren skriftlig meddelelse om inden rimelig tid, efter at han har eller burde have opdaget manglen".

Efter ABR 6.2.3. gælder reklamationskravet, så snart klienten er eller burde være blevet opmærksom på tilstedeværelsen af rådgiverens mulige erstatningsansvar. Teoretisk spænder dette tidsrum over tidsrummet fra opgavens overladelse til rådgiveren og indtil 5 år efter opgavens afslutning. Efter sit indhold er ABR 6.2.3. således ikke begrænset til visse faser af retsforholdet imellem klienten og rådgiveren. Ved formuleringen af ABR har man således undgået den tvivl, som i dag hersker omkring reklamationsreglen i AB 72, § 22, stk. 2, hvor reglen som følge af sin placering er begrænset til afhjælpningsperioden for mangler i entreprisforholdet, og hvor der hersker tvivl om, hvorvidt reklamationsreglen - hvad den bør - også gælder for skjulte mangler, som giver sig til kende efter afhjælpningsperiodens udløb. 1)

---

1) Se herom: Hørlyck, p. 181.

I praksis vil det dog næppe være særligt sandsynligt, at en klient vil opnå den fornødne viden om sit mulige erstatningskrav, førend det af rådgiveren udarbejdede projekt enten medfører krav fra andre rådgivere eller bliver realiseret i et konkret bygningsværk eller anlæg, der viser sig at være mangelfuldt.

I AB 72, § 22, stk. 2, indtræder reklamationspligten, i det øjeblik byggherren har eller burde have opdaget manglen. På samme måde indtræder reklamationspligten efter Købeloven § 52 i det øjeblik, løse-ørekøberen har eller burde have opdaget, at salgsgenstanden var mangelfuld. I ABR 6.2.3. er reklamationspligten ikke knyttet til klientens viden eller "burde viden" om tilstedeværelsen af en mangel, men om tilstedeværelsen af et muligt erstatningsansvar for rådgiveren.

Det skal ikke nægtes, at en formulering som den valgte vil skabe vide grænser for fortolkning med hensyn til, hvornår reklamationspligten indtræder. Bestemmelsen har sin baggrund i de vanskeligheder, som ofte består, når man konstaterer et eller andet usædvanligt ved et byggeri med at finde ud af, om det konstaterede er en mangel og med at finde ud af, hvor årsagen til manglen findes. I mange sager, som er startet som mangelfuldt udført arbejde, har det vist sig, at skadesårsagen ikke har været arbejdets udførelse, men udformningen af projektet. Med reklamationsreglens udformning har man ikke ønsket gennemført en pligt for klienten til at reklamere overfor en hvilken som helst mangel, men har ønsket at begrænse klientens reklamationspligt til de tilfælde, hvor der foreligger sådanne oplysninger, at klienten må regne med muligheden af, at rådgiveren kan være ansvarlig.

Til forskel fra reglerne om afbrydelse af forældelse - hvor afbrydelsen kan ske formløst, jfr. bemærkningerne ovenfor - er reklama-

tionskravet formbundet gennem et krav om, at reklamation skal ske skriftligt. Dette udelukker dog ikke, at mundtlig reklamation over for rådgiveren er tilstrækkeligt i tilfælde, hvor rådgiveren er enig i at have modtaget reklamationen og i tidspunktet for reklamationens meddelelse.

Virkningen af, at der ikke reklameres eller reklameres for sent er, at klienten mister adgangen til at gøre erstatningsansvar gældende over for rådgiveren i anledning af den mangel, der skulle være reklameret over.

I medfør af ABR 6.1.1. finder såvel forældelsesreglen som reklimationsreglen i 6.2.3. anvendelse på forsinkelse fra rådgiverens side i tilfælde, hvor pønalt stipulation ikke er aftalt. Medens forældelsesreglen ikke spiller nogen rolle i disse tilfælde, indebærer reklimationsreglen i 6.2.3. en pligt for klienten til straks at reklamere overfor en indtrådt forsinkelse, som klienten er eller burde være bekendt med, og som klienten ønsker at gøre gældende som ansvarspådragende. I tilfælde af forsinkelse indeholder ABR 6.2.3. ikke som 6.1.3. om dagbøder nogen særlig regulering af, hvor hurtigt der skal reklameres, men i praksis vil en vis vejledning ofte kunne hentes i bestemmelsen i ABR 6.1.3. om, at der ved dagbøder skal reklameres senest 30 dage efter det tidspunkt, hvortil opgaveløsningen eller den pågældende del af opgaveløsningen skulle have været præsteret.

V. For hvilke tab er rådgiveren ansvarlig over for klienten.

Den ansvarlige tekniske rådgiver hæfter som andre skadevoldere for de individuelle adækvate formuetab, han gennem sin ansvarspådragende adfærd har påført sin klient.

De tab, som rådgiveren i praksis vil blive ansvarlig for over for klienten, vil først og fremmest være de direkte tab, som følger af den ansvarspådragende adfærd.

Lider en bygning af mangler som følge af rådgiverens fejl, må rådgiveren normalt betale, hvad det koster at få manglen udbedret; er bygningen ulovlig, må rådgiveren betale, hvad en lovliggørelse vil koste. Har klienten, efter at manglen er udbedret, fået en bygning, som økonomisk er mere værd end den var, førend skaden skete, vil en værditilvækst kunne fradrages i erstatningskravet. Disse tilfælde er dog sjældne i praksis.

Langt hyppigere forekommende er tilfælde, hvor udbedringen af mangler eller lovliggørelse af bygninger kræver, at der afholdes udgifter, som under alle omstændigheder skulle have været afholdt i forbindelse med byggeriets gennemførelse, men som ikke har været indeholdt i den oprindelige byggesum. Har en rådgivende ingeniør glemt en varmeradiator i et rum, ville det have kostet noget at få denne radiator med i det hus, som blev opført, men måske ikke så meget som hvis radiatoren skal installeres, efter at bygningen er opført.

Er i disse tilfælde klienten identisk med bygherren, følger det af almindelige erstatningsregler, at bygherren kun skal have erstattet den merudgift, der er forbundet med at installere radiatoren senere end i forbindelse med bygningens opførelse. Hertil kommer ved projektering under budgetansvar rådgiverens pligt til omprojektering.

Er klienten derimod en totalleverandør, der det mere tvivlsomt, om tabet omfatter hele udgiften ved manglens udbedring og ikke blot merudgiften ved, at manglen udbedres senere. Totalleve-

randøren vil ofte have afgivet et tilbud, beregnet på grundlag af det af rådgiveren udarbejdede projekt og er heri glemt ydelser, vil totalleverandørens pris blive for lille. Viser det sig efterfølgende, at totalleverandøren er pligtig at præstere ydelser, som ikke er indeholdt i projektet, men som burde have været indeholdt, vil totalleverandørens tab være den samlede udgift ved at få manglerne udbedret, idet totalleverandøren i almindelighed ikke vil have mulighed for at gennemføre en regulering af entreprisesummen. I praksis har der så vidt vides ikke været sager om det vanskelige spørgsmål om opgørelsen af rådgiverens erstatningskrav for fejl og forsømmelser i tilfælde, hvor klienten er en totalleverandør. Spørgsmålet vanskeliggøres af, at det grundlag, som totalleverandøren fastsætter sin tilbudssum efter, ofte er af skitse-mæssig art og først bliver gennemarbejdet og detaljeret, hvis det viser sig, at totalleverandøren får opgaven overdraget. Har totalleverandøren - som normalt - afgivet sin pris på grundlag af nogle skitse-mæssige forslag - vil spørgsmålet om, hvorvidt totalleverandøren lider tab, i høj grad afhænge af på hvilken måde totalleverandøren kalkulerer sin tilbudssum. Kalkulationen vil meget ofte ske i så store og grove enheder, at kalkulationen ofte vil rumme også udgifter, som ville have været forbundet med at udføre den manglende ydelse i forbindelse med byggeriets gennemførelse, hvorved totalleverandørens tab på samme måde, som hvor bygherren er rådgiverens klient, er begrænset til merudgiften ved, at ydelserne skal præstere senere.

I praksis er det ikke usædvanligt, at totalleverandøren og rådgiveren i fællesskab aftaler, at der i tilbudssummen skal indeholdes et beløb, som skal anvendes til at dække de udgifter, som måtte påløbe som følge af, at et projekt ikke fuldt ud er gennemarbejdet, når tilbud afgives, og til at dække udgifter ved udbedringen af de fejl eller mangler, som måtte vise sig i byggesagen eller anlægget, idet noget sådant ofte vil være billigere end udgiften ved at skulle gennemarbejde projektet til en sådan grad af fuldkommenhed, at det med sikkerhed er fejlfrit.

Som direkte tab er rådgiveren pligtig at erstatte klienten udgifter til gennemførelse af syn og skøn og procesomkostninger, som oftest efter domstolenes og voldgiftsrettens bestemmelse.

Med hensyn til de indirekte tab bestemmes i ABR 6.2.4. følgende:

"Rådgiveren hæfter ikke for driftstab, avancetab eller andet indirekte tab."

Bestemmelsen svarer til bestemmelsen i AB 72, § 22, stk. 5, og svarer til hvad der bestemmes i næsten enhver salgs- og leveringsbetingelse, som anvendes inden for byggeri og industri.

Med den udformning, som AB 72, § 22, stk. 5, og med den udformning, som mange salgs- og leveringsbetingelser har inden for byggeriet, har rådgiveren en klar interesse i, at rådgiveransvaret begrænses til ikke at omfatte driftstab, avancetab og andet indirekte tab. Hertil kommer det lidet rimelige i, at klienten i forhold til rådgiveren skulle opretholde et krav om erstatning for sådanne tab i

en situation, hvor kravet ikke opretholdes over for entreprenører og leverandører.

Med gennemførelsen af ABR 6.2.4. rejser sig spørgsmålet om afgrænsningen af udtrykket "driftstab, avancetab og andet indirekte tab".

Driftstab kan i almindelighed defineres som klientens tab ved ikke at kunne råde over bygningen eller anlægget, hvorved en planlagt produktion ikke kan påbegyndes eller ikke kan udvides til den tid, som er påregnet.

Avancetab omfatter typisk det tab, som klienten lider ved ikke at kunne sælge bygningen eller anlægget til forudset tid, hvilket bevirker, at senere konjunkturer medfører, at klienten opnår en mindre salgssum, end hvis klientens rådighed over bygningen ikke var blevet begrænset som følge af rådgiverens fejl eller forsømmelse.

Vanskeligheden ligger i afgrænsningen af, hvad der skal forstås ved "andet indirekte tab".

Som eksempler herpå nævner Hørlyck (side 188):

"Huslejetab, produktionstab, herunder mistet fortjeneste, erstatninger til medkontrahenter ud over reparationsomkostninger
....."

Som yderligere eksempler kan nævnes kurstab som følge af, at prioriteringer bliver gennemført senere end forudset og formentlig også tab af forøgede byggelånsrenter. Omkostninger til leje af andre lokaler, fordi de i bygningen indeholdte lokaler ikke er brugelige til forudset tid eller bliver ubrugelige i tiden, medens mangelsudbedringen foregår. Som indirekte tab hører antagelig også et eksempel, som nævnes i U.f.R. 1934.99 HD, hvor nogle svin døde, fordi en arkitekt havde ladet gulvet i en svinestald fuge med en asfalt, som viste sig at være giftig.

Afgrænsningen af, hvad der skal forstås ved indirekte tab, kan blive forskellig, afhængigt af, om rådgiverens fejl eller forsømmelse giver sig udslag i en mangel ved byggeriet, eller om rådgiveren forsinker løsningen af sine opgaver.

Begrænsningen i 6.2.4. gælder, jfr. 6.1.1., i tilfælde, hvor rådgiveren forsinker opfyldelsen af rådgivningsaftalen, og hvor forsinkelseserstatningen skal opgøres efter almindelige erstatningsregler.

Medens indirekte tab i forbindelse med mangelsudbedringen antagelig omfatter entreprenørernes regninger for forsinkelser, som udbedringen af manglerne påfører byggeriet, må man antagelig erkende, at et krav om tillægsvederlag til medrådgivere, som ikke kan afslutte deres rådgivning i overensstemmelse med den fastlagte tidsplan, er omfattet af klientens erstatningskrav efter 6.1.1., jfr. blandt andet AB 72, § 20, stk. 2.

Er udgiften til udbedring af manglerne vokset som følge af den mellemliggende tids prisstigninger, vil sådanne prisstigninger være omfattet af rådgiverens ansvar, i det omfang de vedrører udgifter, som kan kræves dækket som direkte tab. Er der tale om, at klienten skal betale en del udgiften ved manglernes udbedring, for eksempel fordi han, da byggeriet blev gennemført, opnåede en besparelse, må denne opgøres under det priseniveau, som gælder for erstatningskravets opgørelse i øvrigt.

Ved større mangler følges ofte i praksis et andet princip for erstatningskravets opgørelse. Skal for eksempel et helt tag laves om på en bygning, er det ikke ualmindeligt i praksis at gøre op, hvad det mangelfulde tag i sin tid kostede, hvilket beløb da betales i erstatning tillige med udgiften til at fjerne taget ned til de dele af bygningen, som skal bevares. Herefter betaler klienten udgiften til den

nye (mangelfri) konstruktion, som herefter må gennemføres. Opgørelsen foretages normalt uden tillæg af renter og uden regulering for prisstigninger, idet disse antages at modsvare klientens nytte ved at have brugt det mangelfulde tag, og ved at fremtidige vedligeholdelsesudgifter udskydes, fordi gammelt udskiftes med nyt.

Rente i tillæg til opgjorte erstatningskrav må kunne kræves i tillæg til erstatningskravene i overensstemmelse med bestemmelserne i Gældsbrevslovens § 62, stk. 2, hvorefter rente af erstatningskrav typisk kan kræves dækket med 2% over Nationalbankens diskonto fra tidspunktet fra sagsanlægget, idet dog domstolene eller voldgiftsretten kan bestemme, at rente skal løbe fra et tidligere eller et senere tidspunkt. I så henseende vil det være naturligt at lade rente løbe fra det tidspunkt, hvor klienten har betalt udgifterne ved mangelsudbedringen.

Er ABR 6.2.4. ikke vedtaget imellem klienten og rådgiveren, følger antagelig af Erstatningsrettens almindelige regler, at rådgiverens ansvar i et vist omfang kan omfatte ansvar for tab, som ovenfor er henført under driftstab, avancetab og andet indirekte tab. 1)

VI. Flere skadevoldere.

I Ansvar og moderniseret byggeproces, side 128 ff. har jeg nærmere begrundet, hvorfor det er rigtigt at lade det almindelige

---

1) Herom henvises for Entrepriserettens vedkommende til Hørlyck, p. 189 f. og til Arkitektkontrakten, p. 153 f.

solidariske ansvar afløse af et pro rata ansvar inden for byggeriet. 1)

I ABR 6.2.5. er optaget følgende bestemmelse:

"Er foruden rådgiveren en eller flere andre ansvarlige over for klienten for et tab i forbindelse med et bygge- eller anlægsarbejde, eller forberedelsen hertil, da hæfter rådgiveren kun for så stor en del af klientens tab, som svarer til den del af den samlede skyld, der er udvist af rådgiveren."

I bemærkningerne til bestemmelsen siges følgende:

"Bestemmelsen indfører i tilfælde af, at flere er ansvarlige, et prorata-ansvar i modsætning til dansk rets almindelige regel om solidarisk hæftelse for skadelidtes tab (med efterfølgende regres mellem skadevolderne)."

Bestemmelsen omfatter alle tilfælde, hvor to eller flere ansvarlige skadevoldere har deres selvstændige kontraktsforhold til klienten. Er to eller flere rådgivere sluttet sammen i en totalrådgivningsgruppe, består i forhold til klienten kun ét retsforhold, og de enkelte medlemmer af gruppen hæfter solidarisk over for klienten, jfr. ABR 6.2.8., og ovenfor, side 83. Denne solidariske hæftelse for grup-

---

1) Hørlyck kritiserer disse betragtninger p. 132 med henvisning til, at der må tages afstand fra "forfatterens forudsætning, nemlig at betragtningen specielt rammer reglen om flere skadevolderes solidariske ansvar i entrepriserelationer. Det er nemlig altid konsekvensen af den almindelige erstatningsretlige regel om flere skadevolderes solidariske ansvar, at en skadevolder må bære risikoen for medskadevolderes insolvens, uanset om han har haft indflydelse på, hvem der er medskadevoldere." Kritikken viser, at Hørlyck ikke har forstået, hvorfor denne generelle almindelige erstatningsretlige regel ikke er velmotiveret i Entrepriseretten, hvor flere mulige skadevoldere er udvalgt af skadelidte og virker i henhold til kontraktsforhold, der hver for sig forpligter de enkelte parter til at virke sammen om byggeriets gennemførelse. De i Ansvar og moderniseret byggeproces anførte betragtninger har gyldighed indenfor alle kontraktsforhold, hvor flere samvirker i henhold til selvstændig aftale med skadelidte om løsningen af en opgave. Uden for Entrepriseretten er det vanskeligt at finde sådanne eksempler. Inden for arbejdsforhold spiller det anførte ingen rolle, idet arbejdstageres ansvar over for arbejdsgiveren i almindelighed antages at være begrænset til forsætlig eller lignende grovere uagtsom adfærd. Muligt kan tilfælde konstateres inden for Transportretten, men her gælder som regel særlige ansvarsbegrænsninger.

pens medlemmer er ikke begrundet i den almindelige erstatningsrets regler men i, at gruppen efter kontraktsforholdet med klienten hæfter solidarisk for opfyldelsen af rådgivningsopgaven.

Bestemmelsen gælder, hvad enten medskadevolderen er en medrådgiver eller er en af byggeriets entreprenører. Bestemmelsen gælder tillige i tilfælde, hvor en rådgiver knytter to eller flere underrådgivere til sig, og to eller flere af disse underrådgivere er ansvarlige over for rådgiveren for fejl, som de måtte have begået.

I Ansvar og moderniseret byggeproces er side 130 ff. behandlet de vanskelige spørgsmål, som opstår i tilfælde, hvor flere solidarisk hæftende skadevolderes ansvar er uens reguleret, for eksempel i relation til maksimumsbeløb, hvilke arter af tab der hæftes for, o.s.v.

Med gennemførelsen af ABR 6.2.5. opnås en betydelig simplifikation af disse problemer i tilfælde, hvor skadevolderen er tekniske rådgivere, idet ansvaret for hver af disse må gøres op til den del af klientens samlede tab, som svarer til den enkelte rådgivers andel af den samlede udviste skyld. Når denne andel er gjort op, kan klienten gennemføre sit krav indenfor de begrænsninger og reguleringer, som i øvrigt måtte gælde for rådgiverens erstatningsansvar. Spørgsmålet om uens begrænsede hæftelser, hvor flere skadevoldere er ansvarlige, er derfor i byggeriet begrænset dels til tilfælde, hvor to eller flere entreprenører er ansvarlige for samme skade, dels hvor skade er indtrådt hos andre end klienten, dels hvor en entreprenør er ansvarlig sammen med en rådgiver.

Tilfælde, hvor to eller flere entreprenører er ansvarlige for samme skade, spiller næppe nogen rolle i praksis, idet sådanne tilfælde næsten aldrig forekommer. 1) Sker skaden på andre end klien-

---

1) Hørlyck, p. 131.

ten, vil spørgsmålet om uens begrænsning ikke opstå, idet der ikke består noget kontraktsforhold imellem skadevolderen og skadelidte, hvorfor erstatningsopgøret for de enkelte skadevoldere fuldt ud vil ske i overensstemmelse med den almindelige erstatningsrets regler.

Er rådgiveren ansvarlig over for klienten sammen med en entreprenør, følger det af ABR 6.2.5., at rådgiverens ansvar er begrænset til den del af det samlede tab, som svarer til rådgiverens andel af den samlede udviste skyld. ABR 6.2.5. har imidlertid ikke taget stilling til spørgsmålet om en regulering af entreprenørens ansvar, og da der hverken i AB 72 eller i dansk rets regler i øvrigt er regler, som begrænser entreprenørens ansvar, må det antages, at entreprenøren hæfter for det fulde erstatningskrav, således at den tekniske rådgiver kommer til at hæfte delvis solidarisk over for klienten.

Nogen begrænsning af entreprenørens ansvar som følge af, at 6.2.5. skulle indeholde nogen begrænsning i entreprenørens regresret over for rådgiveren, kan så vidt ses ikke komme på tale, da regresen mellem flere skadevoldere sker anpartsvis, og idet de enkelte skadevolderes indbyrdes hæftelse er afhængig af den af hver af skadevolderne udviste grad af skyld. Problemet kan dog muligvis opstå i tilfælde, hvor en rådgiver er ansvarlig sammen med to eller flere af entreprenørerne, og en af disse er insolvent. I et sådant ikke særlig praktisk tilfælde kan der være tale om at begrænse de solvente entreprenørers erstatningsansvar over for klienten med den andel, som rådgiveren i det indbyrdes forhold skulle have båret af den insolvente entreprenørs andel af det samlede erstatningskrav.

Bestemmelsen i ABR 6.2.5. om pro rata ansvar gælder ikke i tilfælde, hvor ABR ikke finder anvendelse. I disse tilfælde vil de almindelige erstatningsretlige regler om solidarisk ansvar finde anvendelse.

Skal opgørelsen af flere skadevolderes ansvar ske korrekt, forudsættes i praksis, at skadevoldernes ansvar bedømmes samtidig og bedømmes af samme domstol eller voldgiftsret. 1)

VII. Særligt om tilsynsansvar.

Har rådgiveren påtaget sig at føre tilsyn med eller at udøve kontrol med, at entreprenører opfylder de indgåede entrepriseaftaler i overensstemmelse med disses indhold, opstår i praksis ofte spørgsmål om ansvar i tilfælde, hvor en entreprenør har udført et mangelfuldt stykke arbejde, og hvor rådgiverens tilsyn ikke har opdaget manglen, ikke har gjort indsigelse over for manglen, eller måske endog har godkendt det mangelfuldt udførte arbejde.

I disse tilfælde vil entreprenøren være ansvarlig over for klienten, fordi det udførte arbejde er mangelfuldt, og rådgiveren vil være ansvarlig, fordi hans tilsyn eller kontrol har svigtet.

Bortses fra de tilfælde, hvor rådgiveren i forhold til klienten har en sådan status, at rådgiverens adfærd kan identificeres med klienten som klientens godkendelse eller som klientens egen skyld 2), har praksis i de få tilfælde, som har foreligget, pålagt rådgiveren og entreprenøren et solidarisk ansvar over for klienten og med en indbyrdes regres i forhold til graden af den af hver af parterne udviste skyld.

I betydeligt omfang er en sådan praksis udtryk for en sammenblanding af opgaven ved en tilsyns- og kontrolfunktion og en forpligtelse til at udføre et mangelfrit arbejde.

---

1) Se herom: Ansvar og moderniseret byggeproces, p. 130 ff., og nedenfor § 25.

2) Om disse sjældne tilfælde: Se Hørlyck, p. 132 med U.f.R. 1973.53 HD. og p. 90 ff. med den der citerede praksis.

Har entreprenøren udført et mangelfuldt arbejde, er han ansvarlig for, at manglen bringes i orden, og dette ansvar består principielt, uanset om en anden i byggeriet virkende person burde have opdaget, at arbejdet er mangelfuldt. Gennem en anvendelse af den almindelige regel om flere skadevolderes solidariske ansvar med indbyrdes fordeling efter graden af udvist skyld, overføres i virkeligheden en del af entreprenøransvaret til den rådgiver, hvis kontrol eller tilsyn har svigtet, og det er vanskeligt at se, hvorledes en svigtet kontrol kan begrunde, at vedkommende rådgiver pålægges en del af entreprenøransvaret.

Spørgsmålet om rådgiverens ansvar for svigtet kontrol eller tilsyn må udformes selvstændigt på baggrund af de forpligtelser, som rådgiveren i så henseende har påtaget sig over for klienten.

Som der nærmere er redegjort for i § 14 III C., er rådgiverens opgave som tilsyn og kontrol på byggepladsen at udøve en modtagekontrol på klientens vegne, en kontrol som går ud på, at rådgiveren ved klientens modtagelse af det af entreprenøren udførte arbejde skal påse, at arbejdet opfylder de i entreprisekontrakten fastsatte krav. Af hensyn til modtagekontrollens effektivitet er det nødvendigt, at kontrollen udøves løbende under entreprisens afvikling.

Finder rådgiveren, at en entreprenørs ydelse ikke opfylder de aftalte krav, og retter entreprenøren ikke op på entreprisen, når rådgiveren anmoder ham herom, er det rådgiverens opgave at orientere klienten om sine iagttagelser og vejlede klienten med hensyn til, på hvilken måde klienten bør optræde, og om at klienten måske bør søge juridisk bistand. Det er ikke rådgiverens opgave at få påståede mangler bragt ud af verden, endsige at søge noget sådant gennemtvunget i forhold til entreprenøren.

Undlader rådgiveren at henlede klientens opmærksomhed på mangler i forbindelse med udførelsen af en entreprise, og giver manglen sig senere til kende i det færdige byggeri, består rådgiverens forseelse i, at han ikke i tide har gjort klienten opmærksom på manglen ved entreprisens udførelse, og klientens tab består i den økonomiske forringelse af mulighederne for at få manglen udbedret, som det indebærer, at rådgiveren ikke har sagt til i tide.

I overensstemmelse hermed bestemmes i ABR 6.2.6. følgende:

"Har rådgiveren på klientens vegne påtaget sig at udøve kontrol med, at aftalte ydelser er kontraktsmæssige, er han kun ansvarlig for det tab, klienten måtte lide ved, at rådgiveren ikke rettidigt har påtalt, at en ydelse ikke er kontraktsmæssig."

I bemærkningerne til 6.2.6. siges følgende:

"Bestemmelsen er udtryk for, at rådgiveren for tilsynsfejl alene er subsidiært ansvarlig i forhold til en forudsat primært ansvarlig entreprenør, hvilket i praksis vil sige, at rådgiveren er ansvarlig i det omfang, entreprenørens ansvar er forældet eller uerholdeligt."

Bestemmelsen i 6.2.6. svarer til andre bestemmelser i retssystemet, hvor kontraktsparten er forpligtet til at påse bestemte forhold og undlader at gøre noget sådant, hvorved der sker en forringelse af stillingen for den medkontrahent, på hvis vegne delegeringspligten udøves, jfr. for eksempel Bank- og Sparekasselovens § 41 om bankers og sparekassers forpligtelser til at underrette kautionister om misligholdelse med betalingen af kautionssikrede bank- og sparekasselån.

I bemærkningerne til bestemmelsen nævnes to eksempler på, hvorledes der kan indtræde en forringelse af klientens stilling i forhold til entreprenøren i tilfælde, hvor klienten ikke er blevet underrettet i tide.

Er klientens ansvar imod entreprenøren forældet, er det evident, at klienten har lidt tab ved, at rådgiveren ikke har sagt til i tide. Da AB 72 ikke indeholder nogen forældelsesregler, er forældelsesproblemet ikke alt for praktisk over for entreprenøren. Ved bygherreleverancer kan spørgsmålet opstå i forbindelse med for eksempel bestemmelsen i Købelovens § 54, ligesom spørgsmålet kan komme frem i forbindelse med bestemmelsen i AB 72, § 22, stk. 4, hvis bygherren afskæres fra at gøre mangler gældende, som burde have været opdaget ved sædvanlig og rimelig undersøgelse af arbejdet, og hvor den "manglende opdagelse" skyldes rådgiverens adfærd.

Er entreprenøren gået konkurs, og ville entreprenøren have haft økonomi til at udbedre manglerne, hvis de var gjort gældende i tide, eller havde klienten på dette tidspunkt endnu ikke frigivet sikkerheder, stillet af entreprenøren, har klienten ligeledes lidt et tab. Var entreprenøren insolvent allerede på tidspunktet for afleveringen, eller på det tidspunkt da arbejdet blev frataget ham, og havde bygherren ikke på dette tidspunkt nogen sikkerhedsstillelse eller tilbageholdelse i entreprisesummen, vil bygherren normalt ikke have lidt noget tab ved, at rådgiveren for sent opdager mangler ved entreprisen eller for sent gør opmærksom herpå, med mindre manglen burde have været opdaget på et sådant tidspunkt, at manglen måtte påregnes at ville være blevet udbedret af entreprenøren.

Efter AB 72, § 6, stk. 7, kan bygherren og hans tilsyn under arbejdets gang kassere ikke kontraktsmæssigt arbejde eller

materialer. Herefter siges det: "Denne kassation skal ske så hurtigt som muligt." Hvad virkningen af denne bestemmelser i AB 72, § 6, stk. 7, indebærer er uklart. Den mulighed består, at undladelse af at kassere en ydelse i tide indebærer, at entreprenøren er berettiget til at anse den leverede ydelse som kontraktsmæssig. En sådan fortolkning kan ikke antages, da den i meget høj grad vil indebære en ændring af grundprincippet om, at entreprenøren hæfter for sin entreprise, i tiden indtil den er afleveret. Snarere kunne der være tale om, at undladelse af at kassere et mangelfuldt arbejde fører til en nedsættelse af entreprenørens ansvar. Nogen særlig vejledning har ikke kunnet hentes i domspraksis, hvor bestemmelsen tilsyneladende ikke spiller nogen rolle. Bestemmelsen må nærmest opfattes som en ordensforskrift.

I det omfang AB 72, § 6, stk. 7, måtte kunne påberåbes af en entreprenør overfor en bygherre, må der i forhold til vedkommende entreprenør ske en identifikation imellem bygherren og den rådgivende tekniker, som har påtaget sig opgaven med at udøve modtagekontrollen med vedkommende entreprenørs entreprise. Har rådgiveren handlet uagtsomt i forbindelse med undladelse af rettidigt at gøre indsigelse overfor en af AB 72, § 6, stk. 7, omfattet mangel, vil rådgiveren sandsynligvis være ansvarlig over for klienten for den nedsættelse eller det dørtfald af klientens krav imod entreprenøren, som følger af AB 72, § 6, stk. 7.

VIII. Medarbejderes ansvar.

I overensstemmelse med dansk rets almindelige regler, typisk Danske Lov 3-19-2, hæfter rådgiveren for fejl og forsømmelser, som udvises af hans medarbejdere. Om rådgiverens "husbondansvar" henvises dels til de almindelige erstatningsretlige fremstillinger, dels til

bemærkningerne ovenfor om tilsyn, § 14 III.

I det omfang, der efter ABR gælder begrænsninger i rådgiverens ansvar over for klienten, er samme begrænsninger gældende i forhold til de medarbejdere, hvis adfærd udløser rådgiverens ansvar. For at undgå tvivl herom er i ABR 6.2.7. optaget en bestemmelse om, at

"Ansvar imod rådgiverens medarbejdere kan ikke gøres gældende i videre omfang, end det kan gøres gældende imod rådgiveren".

Bestemmelsen finder direkte anvendelse på de begrænsninger af rådgiverens ansvar, som indeholdes i ABR, men bestemmelsen kan anvendes analogt på individuelle ansvarsbegrænsningsaftaler, for eksempel aftale om beløbsbegrænsning af ansvaret imellem rådgiveren og hans klient, med mindre andet udtrykkeligt måtte fremgå af aftalen.

I bemærkningerne til 6.2.7. siges følgende:

"Bestemmelsen skal sikre rådgiverens medarbejdere, som efter dansk rets almindelige regler er personligt ansvarlige for fejl, som de begår, mod at blive ansvarlige på de områder, hvor rådgiveren i disse "Almindelige bestemmelser", som er et særligt aftaledokument mellem ham og klienten, i forskellig henseende har begrænset sit ansvar."

§ 21: ANSVARFORSIKRING.

Siden begyndelsen af 1960'erne har det været sædvanligt, at praktiserende arkitekter og rådgivende ingeniører har haft ansvarsforsikringer til dækning af deres professionelle ansvar. Grundlaget for disse forsikringer blev skabt gennem forhandlinger imellem Danske Arkitekters Landsforbund og Foreningen af Rådgivende Ingeniører og navnlig Aug. Borgen Assurance. De dengang skabte forsikringsvilkår er senere blevet revideret, og i det følgende skal redegøres for hovedindholdet af og afgrænsningen af ansvarsforsikringens dækning efter de nugældende vilkår.

ABR opstiller ikke noget krav om, at rådgivere skal have deres ansvar forsikringsdækket. ABR 6.2.2. indskrænker sig til blot at bestemme, at "der kan træffes aftale imellem klienten og rådgiveren om størrelsen af rådgiverens erstatningsansvar og om rådgiverens forsikringsdækning". Som nævnt ovenfor hører spørgsmålet om beløbsbegrænsning af rådgiveransvaret og aftale om ansvarsforsikring naturligt sammen.

Krav om ansvarsforsikringsdækning opstilles af Foreningen af Rådgivende Ingeniører som betingelse for medlemskab af foreningen. Helt konsekvent har kravet ikke kunnet gennemføres, idet der fra gammel tid findes enkelte medlemmer, som ikke, dengang kravet om ansvarsforsikring blev opstillet, havde en sådan forsikring, og som ikke siden har ønsket at tegne en sådan forsikring. For senere tilkomne medlemmer er kravet om tilstedeværelsen af en ansvarsforsikring som medlemsbetingelse fastholdt, og i praksis har i dag næsten alle medlemmer af FRI ansvarsforsikring.

Et krav om ansvarsforsikring som betingelse for medlems-

skab af Praktiserende Arkitekters Råd findes ikke i øjeblikket.

Arkitektansvarsforsikring tegnes af flere selskaber, hvorimod de rådgivende ingeniørers ansvarsforsikring er koncentreret i Aug. Borgen Assurance.

Fordelene ved, at arkitektansvarsforsikringen koncentrerer sig i samme selskab og i det selskab, som også har de rådgivende ingeniørers ansvarsforsikringer, er åbenbare.

Koncentrerer en væsentlig del af de praktiserende arkitekter deres ansvarsforsikring i samme selskab, har organisationen mulighed for at have indseende med selskabets skadebehandling og med udviklingen af økonomien i forsikringen.

Koncentrerer de rådgivende teknikeres forsikringer i samme selskab, undgås diskussion imellem forsikringsselskaber om det ene eller det andet selskab skal betale for indtrådte skader. Afgrænsningen imellem de enkelte rådgivende fag er så uskarp, at der ofte vil kunne rejses tvivl om, hvorvidt skaden udspringer af en arkitektfejl eller af en ingeniørfejl. Har alle rådgivende teknikere deres ansvar dækket i samme selskab, bliver sådanne diskussioner ligegyldige, bortset fra spørgsmålet om betalingen af en selvrisiko.

Efter forsikringsvilkårenes § 1 dækker forsikringen det erstatningsansvar, som forsikringstageren som indehaver af en arkitekt- eller en rådgivende ingeniørvirksomhed måtte ifalde over for trediemand som følge af skadegørende handlinger eller undladelser, der skyldes forsikringstageren eller hans personale, såfremt trediemands erstatningskrav er rejst og anmeldelse herom foretaget over for selskabet inden for forsikringstiden.

Ansvarsforsikringen dækker forsikringstagerens ansvar som praktiserende arkitekt eller som rådgivende ingeniør. I overensstemmelse med helt normal forsikringspraksis dækker ansvarsforsikringen ikke det ansvar eller de hæftelser, som udspringer af særlige aftaler, hvorved forsikringstageren påtager sig at hæfte ud over, hvad de erstatningsretlige regler ville føre til. En sådan begrænsning af forsikringsdækningen giver særlige vanskeligheder i tilfælde af totalrådgivning. Udøves totalrådgivningen af en gruppe, hæfter gruppens enkelte medlemmer principielt solidarisk for det ansvar, som udspringer af fejl og mangler i rådgivningen, uanset hvilke af gruppens medlemmer der er årsag til, at skaden er sket. På denne måde kommer for eksempel arkitekten i totalrådgivningsgruppen til at hæfte for ingeniørens, byggelederens o.s.v. fejl, og vice versa. Arkitektens hæftelse som medlem af totalrådgivningsgruppen, for eksempel for ingeniørmæssige fejl, er ikke et ansvar, som udspringer af arkitektvirksomheden, og er derfor ikke dækket under arkitektforsikringen.

Dette indebærer, at de enkelte medlemmer i totalrådgivningsgruppen hver for sig har et ansvar for de andre gruppemedlemmers fejl, hvilket ansvar ikke er dækket under vedkommendes egen forsikring. Har de andre gruppemedlemmer ansvarsforsikringer, som er tilstrækkelige til at dække, er ulykken selvfølgelig ikke så stor. Har de enkelte medlemmer derimod ikke forsikringer, eller viser det sig, at disse forsikringer ikke er tilstrækkelige til at dække skaden, indebærer totalrådgivningen et ubehageligt ansvar for de øvrige gruppemedlemmer.

Ved gruppens dannelse vil det være naturligt at få ansvarsforsikringsforholdene afklaret. Da ansvarsforsikringerne tegnes for

forsikringstagerens virksomhed (og ikke for det enkelte byggeobjekt), og da forsikringssummen jfr. nedenfor, er begrænset til et bestemt beløb for et defineret åremål, vil de enkelte gruppemedlemmer i princippet være nødt til, så længe mulighed for ansvar er til stede, at følge med i skadeforløbet hos alle de andre gruppemedlemmer - noget, som er vanskeligt og ofte føles ubehageligt. Hertil kommer, at de skader, som endnu ikke har givet sig til kende, indebærer en risiko for, at ansvarsforsikringerne hos de enkelte medlemmer i totalrådgivningsgruppen kan vise sig at være langt mindre end påregnet.

Har totalrådgivningsgruppens enkelte medlemmer tegnet deres ansvarsforsikringer i forskellige forsikringsselskaber, risikerer gruppen ikke at kunne opfylde et erstatningskrav fra klienten, fordi de involverede forsikringsselskaber er uenige om, hvem af dem, der skal betale.

For at undgå disse ulemper tegner totalrådgivningsgruppen ofte en selvstændig ansvarsforsikring, som omfatter alle gruppens medlemmer og som dækker det ansvar, som måtte udspringe af løsningen af den/de opgave(r), som totalrådgivningsgruppen har påtaget sig at løse. Gennem en sådan forsikring har gruppens enkelte medlemmer sikkerhed for, at gruppen har en forsikringsdækning, der ikke angribes af de skader, som de enkelte medlemmer forårsager i forbindelse med løsningen af andre opgaver. Gruppens medlemmer har selvsagt ingen sikkerhed imod, at den fælles forsikringssum angribes af ansvar for skader, som de andre medlemmer har forårsaget i forbindelse med løsningen af totalrådgivningsopgaven, men denne ulempe vil normalt opleves som langt mindre end ulemperne ved at have en forsikringsdækning, som er afhængig af skader i forbindelse med løsningen af opgaver, som er totalrådgivningsgruppen uvedkommende.

Ansvarsforsikringen dækker forsikringstagerens ansvar over for trediemand. Ansvarsforsikringen dækker ikke skade, som indtræder hos forsikringstageren selv. Uanset denne ansvarsforsikringsmæssige selvfølgelighed har afgrænsningen givet anledning til vanskeligheder i praksis.

Gennemføres et byggeri af et byggekonsortium, er forsikringstageren medlem af konsortiet, og har forsikringstageren for eksempel som arkitekt projekteret konsortiets byggeri, vil et ansvar for fejl ved løsningen af arkitektopgaven være et ansvar over for konsortiet, og dermed også et ansvar over for forsikringstageren selv i dennes egenskab af konsortie medlem. Gennem forhandlinger imellem de rådgivende teknikeres organisationer og forsikringsselskabet er spørgsmålet løst derhen, at ansvarsforsikringen dækker rådgivernes ansvar overfor de øvrige konsortie medlemmer, men forsikringen dækker ikke den del af ansvaret, som svarer til forsikringstagerens andel af konsortiet. Deltager forsikringstageren for eksempel med 10% i konsortiet, dækker ansvarsforsikringen således 90% af forsikringstagerens ansvar.

Forsikringen dækker forsikringstagerens ansvar som følge af skadegørende handlinger og undladelser. I vilkårene siges udtrykkeligt, at forsikringen dækker forsikringstagerens ansvar "for skader". Med visse begrænsninger følger forsikringens skadebegreb det erstatningsretlige skadebegreb.

Ved personskade er der ikke særlige vanskeligheder knyttet til skadebegrebet.

Ved tingsskade omfatter forsikringen det ansvar, som indtræder i tilfælde, hvor der efter traditionel sprogbrug sker skade, for eksempel ved at en bygning revner eller måske falder helt sammen, ved at en fejl i en installation bevirker, at en bygning brænder o.s.v.

Forsikringen omfatter også alle skader, som skyldes manglende funktion, manglende lovhjemmel eller den risiko for, at skade vil ske, som nødvendiggør indgribende foranstaltninger.

Har en arkitekt for eksempel projekteret en patientbygning til et hospital, og har han begået en fejl ved at projektere døråbningerne til værelserne smallere end hospitalssengene, vil der kunne blive tale om et ansvar for de udgifter, som er forbundet med at udvide døråbningerne. Principielt er der ikke ved de smallere døråbninger sket nogen skade på dørene, men åbningerne opfylder ikke kravene til den funktion, som bygningen (og arkitektprojektet) skal opfylde. Er arkitekten ansvarlig for ombygningsudgifterne, er ansvaret forsikringsdækket.

Har en rådgivende ingeniør udført en konstruktion, som ikke opfylder kravene til styrke eller stabilitet, eller opfylder konstruktionen ikke lovgivningens krav, vil forsikringen dække den rådgivende ingeniørs ansvar for udgifterne ved at give konstruktionen den fornødne styrke, stabilitet eller for lovliggørelsen, uanset at der ikke på tidspunktet for disse arbejders foretagelse er sket noget med selve det bygværk eller det anlæg, hvori konstruktionen indgår.

At ansvarsforsikringen omfatter ansvar for udgifter til udbedring af mangler og til afværgelse af fare inden for byggeriet er naturligt for en professionel ansvarsforsikring. En opretholdelse af et traditionelt skadebegreb indebærer, at der skabes en betydelig risiko for en spekulation i, om farer realiserer sig i en skade, hvilken mulighed for spekulation er klart uheldig. 1)

Som udgangspunkt omfatter arkitekt- og ingeniøransvarsforsikringen alt ansvar, som forsikringstageren ifalder efter de erstatningsretlige regler, dog med de begrænsninger, som udtrykkeligt er nævnt i forsikringsvilkårene.

---

1) Samme situation haves for eksempel ved produktansvarsforsikring, jfr. min afhandling herom: Produktansvarsforsikring, p. 139, og Industriens produktansvar og -forsikring, p. 61 ff.

Uden for forsikringsdækningen holdes således krav, som skyldes, at afgivne tilsagn om størrelsen af udgifter ved et byggeforetagendes gennemførelse eller om længden af den tid, der vil medgå hertil, viser sig at være urigtige. Efter denne begrænsning holdes uden for forsikringsdækningen det tab, rådgiverne vil lide i tilfælde, hvor der er aftalt en styrende økonomisk ramme, og denne ramme er overskredet på en måde, som nødvendiggør, at omprojektering finder sted, jfr. § 14 II. B. b. Har rådgiveren påtaget sig en egentlig hæftelse for, at byggeudgifterne ikke overstiger et bestemt beløb, vil ansvaret herfor tillige være undtaget fra forsikringsdækningen i kraft af en bestemmelse, hvorefter forsikringen ikke dækker skader, som er forvoldt ved entreprenørvirksomhed.

Indtræffer der en skade i et byggeri, eller viser der sig mangler, som må udbedres, kræves ofte en rådgivers indsats såvel med hensyn til konstatering af årsagsforholdene som med hensyn til at få projekteret de nødvendige ændringer og med at have tilsyn med ændringsarbejdernes udførelse. Udgifterne ved en sådan indsats er en del af tabet ved skadens indtræden, og udbedringen og udgifterne burde principielt være omfattet af forsikringsdækningen. Uanset dette omfatter forsikringsdækningen ikke tab hos forsikringstageren, som skyldes den tid, han i tilfælde af en indtrådt skade anvender på sagens opklaring og udbedring, herunder omprojektering i forbindelse med skadens udbedring. Baggrunden for denne bestemmelse er en beslutning blandt de rådgivende teknikere, efter hvilken beslutning de rådgivende teknikere fandt, at det hørte med til en rådgivende teknikers opgave at medvirke til opklaring af mangler vedrørende eget arbejde, og at de hermed og med mangelsudbedringen forbundne arbejder ikke burde være dækket under ansvarsforsikringen. Foretager en anden end forsikringstageren den til mangelsudbedringen nødvendige projektering, er udgiften herved dækket under ansvarsforsikringen.

I overensstemmelse med moderne praksis indenfor professionelle ansvarsforsikringer og for produktansvarsforsikring er forsikringsbegivenheden i rådgiverforsikringen knyttet til skadens indtræden, således at forsikringen dækker de erstatningskrav, som bliver rejst og anmeldt i forsikringstiden, uanset at den ansvarspådragende fejl måtte være begået på et tidspunkt, som ligger forud for forsikringstiden. 1) Hensynet til en rimelig forsikringssum nødvendiggør en forsikringsdækning, som er afstemt med det prisniveau, som er gældende for skadens opgørelse. En forsikringsdækning, som er knyttet til størrelsen af en forsikringssum på det tidspunkt, hvor den ansvarspådragende handling blev begået, ville i næsten alle tilfælde i praksis indebære en utilstrækkelig forsikringsdækning. Ulempen ved at knytte forsikringsbegivenheden til skadens konstatering eller anmeldelse til forsikringsselskabet viser sig i tilfælde af forsikringens ophør, hvorefter senere konstaterede skader ikke er forsikringsdækkede, uanset om den ansvarspådragende fejl er begået i forsikringstiden, jfr. FAL, § 91. I tilfælde af overdragelse af rådgiverens virksomhed, herunder omdannelse til anden selskabsform, kan forsikringen fortsætte, ligesom der i tilfælde af ophør af rådgiverens virksomhed er givet mulighed for, at der tegnes en afløbsforsikring, som i 5 år dækker forsikringstageren imod de skader, som måtte komme, og som stammer fra fejl, begået medens virksomheden var aktiv.

Forsikringssummen - der indeksreguleres - er begrænset til et maksimalt beløb pr. skade samt til et maksimalt beløb for det samlede antal skader, som sker indenfor en periode på 5 år.

---

1) Om udformning af forsikringsbegivenhedsbegrebet se:

Produktansvarsforsikring, p. 140 ff.

En begrænsning af den totale dækningssum for samtlige skader, som forsikringstagerne er ansvarlige for indenfor en periode, indebærer en - større eller mindre - risiko for, at forsikringsdækningen kan blive "opbrugt". Et krav fra en klient om, at en rådgiver skal tegne sædvanlig ansvarsforsikring for sit ansvar, indebærer således ikke en sikkerhed for, at klienten kan påregne at have en forsikringsdækning, svarende til den forsikringssum som måtte være aftalt i rådgivningsaftalen. En sådan sikkerhed kan klienten antagelig kun opnå i tilfælde, hvor han selv for sit byggeri tegner en forsikring, som tillige dækker mangler, som kan føres tilbage til rådgivernes ydelser. En "objektforsikring", hvorved rådgiveren tegner ansvarsforsikring for sit ansvar i forbindelse med løsningen af en konkret opgave, er sjældent forekommende på forsikringsmarkedet.

Spørgsmålet om byggeriets forsikringsforhold burde optages til en selvstændig behandling, idet den nuværende form ikke er hensigtsmæssig.

Ud over de rådgivende teknikeres ansvarsforsikring har de enkelte entreprenører hver deres forsikring, som dækker det ansvar, som de enkelte entreprenører pådrager sig for skade på andre entreprenørers arbejde og materiel, skade på andre dele af bygninger end den, som henhører under egen entreprise, og skade på trediemand.

Bygherren tegner forsikring for skader på bygningen, skader som skyldes brand og storm, og normalt også svamp- og husbukke; endvidere for skade, som påføres trediemand under byggeriet, og som bygherren er ansvarlig for.

Hertil kommer forskellige former for byggesjuskforsikringer, som dækker bygherren imod, at entreprenører på grund af konkurs eller

lignende ikke er i stand til at udbedre konstaterede mangler, og forskellige former for All-Risk forsikringer, som trods navnet ikke dækker alle risici i byggeriet.

Umiddelbart forekommer det at ville være naturligt at søge alle disse forskellige forsikringer samarbejdet til en generelt dækkende forsikring, som kunne tegnes af bygherren, og som bortset fra forsæt og groft uforsvarlig adfærd dækker risikoen i byggeriet, herunder for udbedring af mangler, som viser sig i tiden efter afleveringen.

§ 21: UDSKYDELSE AF RÅDGIVNINGSOPGAVERN.

I Arkitektkontrakten, side 125-132, behandles spørgsmålene om suspension og standsning af arkitektopgaven. På det tidspunkt, hvor Arkitektkontrakten blev skrevet, fandtes ingen formulerede regler for retsforholdet imellem rådgiveren og klienten i relation til udskydelse og standsning. I ABR, kapitel 7, om udskydelse og standsning af opgaver er givet sådanne regler, som i det store og hele følger konklusionerne i Arkitektkontrakten.

Spørgsmålet om udskydelse og standsning af rådgivningsopgaven har igennem de senere år haft langt større betydning end tidligere. De mange offentlige indgreb i byggeriet og i byggeriets finansiering har indebåret udskydelse af rådgivningsopgaver, ofte i lang tid, og det økonomiske tilbageslag, som byggeriet har oplevet igennem de senere år, har gjort spørgsmålet om honorering af rådgivere for udført arbejde m.v. ved standsede opgaver ubehageligt aktuelt.

I. Begreb.

I ABR defineres ikke, hvad der skal forstås ved begrebet "udskydelse" af en rådgivningsopgave.

Ved udskydelse vil i det følgende blive forstået den situation, som opstår i tilfælde, hvor rådgiveren efter at have fået opgaven overdraget på et ikke aftalt eller forudsat tidspunkt og på grund af rådgiveren utilregnelige forhold afbrydes i sin løsning af opgaven, uden at der herved er tale om, at opgaven ikke skal gennemføres af rådgiveren.

Uden for begrebet holdes således tilfælde, hvor der for eksempel i tidsplanlægningen af en løsning af en rådgivningsopgave er regnet med en kortere eller længere afbrydelse, for eksempel i tiden efter at et projektforslag eller forprojekt er udarbejdet, og indtil udarbejdelsen af hovedprojektet påbegyndes. Uden for begrebet holdes endvidere de tilfælde, hvor rådgivningsopgavens løsning midlertidigt afbrydes på grund af omstændigheder, som alene kan tilregnes rådgiverens forhold, idet disse tilfælde henhører under misligholdelsestilfældene.

Uanset udtrykket "udskydelse" kan det næppe kræves, at løsningen af en rådgivningsopgave helt standser i en periode. Under begrebet må medtages også de tilfælde, hvor et planlagt forløb for rådgivningsopgavens løsning ændres væsentligt, således for eksempel at mandskab, som er afsat til opgavens løsning, eller som måske er i gang med opgavens løsning, helt eller delvis overflødiggøres, selv om måske en reduceret mandskabsmængde arbejder videre på løsningen af (dele af) opgaven.

I ABR tages ikke stilling til, hvornår udskydelse af rådgivningsopgavens løsning kan ske, idet ABR 7.1. alene tager stilling til de retsvirkninger, som indtræder, når opgaven udskydes. ABR opstiller således ikke særlige betingelser for, at der kan tales om udskydelse af opgaven.

Det må antages, at ABR 7.1. finder anvendelse i alle tilfælde, hvor rådgivningsopgavens løsning af en eller anden grund midlertidigt afbrydes, eller midlertidigt begrænses på en måde, som ikke enten er aftalt i forbindelse med planlægningen af opgavens løsning, eller er en sædvanlig følge af de vilkår, som knytter sig til løsningen af den konkrete opgave.

ABR 7.1. finder således anvendelse i alle tilfælde af fristforlængelse - bortset fra tilfælde, hvor klienten efter ABR 5.5. er berettiget til at kræve fristforlængelse - hvor fristforlængelsen indebærer, at rådgiveren lider tab, for eksempel som følge af at mandskab overflødiggøres.

Vanskeligere er spørgsmålet om klienten diskretionært kan udskyde løsningen af rådgivningsopgaven. Som nævnt ovenfor har klienten når som helst adgang til at standse rådgivningsopgavens løsning, hvoraf naturligt skulle følge, at klienten kunne gøre det mindre også at standse opgaven midlertidigt gennem en udskydelse af rådgivningsopgavens løsning i kortere eller længere tid. Behovet for en sådan adgang for klienten forekommer dog ikke aldeles utvivlsomt. At klienten når som helst kan afbryde et rådgivningsforhold og kræve opgaven standset, legitimerer ikke et vægelsind hos klienten, som giver sig udslag i gentagne udskydelser, igangsætninger og udskydelser påny. Selv om rådgiveren kan kræve sine tab herved dækket, vil alene vanskeligheden ved at opgøre tabene og de ulemper, som i øvrigt indtræder hos rådgiveren, og som ikke lader sig udmåle som økonomiske tab, motivere til en begrænsning af klientens adgang til at udskyde rådgivningsopgavernes løsning. Da det næppe er muligt generelt at fastlægge, hvornår klientens krav om udskydelse er berettiget, og hvornår det er uberettiget, må man antagelig acceptere klientens adgang til at udskyde rådgivningsopgavernes løsning med de begrænsninger, som følger af misligholdelsesreglen, jfr. 8.4.

Udenfor tilfælde af fristforlængelse, jfr. 5.2., kan rådgiveren næppe kræve udskydelse af opgavens løsning med virkninger efter 7.1. 1)

- 1) Udskydelse af rådgivningsopgavens løsning udenfor de i 7.1. nævnte retsvirkninger kan for eksempel tænkes i tilfælde, hvor der hos rådgiveren indtræder opfyldeshindringer, der ikke er omfattet af fristforlængelsestilfældene, jfr. 5.2., og som ikke konstituerer misligholdelse, for eksempel i et tilfælde hvor udførelsen af rådgivningsopgavens løsning forsinkes som følge af rådgiverens sygdom eller død.

II. Retsvirkninger.

Om retsvirkningerne i tilfælde af, at løsningen af en rådgivningsopgave udskydes, bestemmes i 7.1.1. følgende:

"Udskydes løsningen af en opgave, efter at løsningen af opgaven er påbegyndt, uden at udskydelsen skyldes rådgiverens forhold, er rådgiveren berettiget til - foruden honorar for det indtil udskydelsen udførte arbejde - at kræve de udgifter dækket, som han får i anledning af, at opgaven udskydes, herunder løn til overflødiggjort arbejdskraft og leje af overflødiggjorte lokaler. Rådgiveren er pligtig at søge disse udgifter begrænset mest muligt."

Bestemmelsen begrænser rådgiverens krav til, hvad der medgår til dækning af de som følge af udskydelsen konstaterede udgifter. Efter bemærkningerne til 7.1.1. fremhæves udtrykkeligt, at "det er en betingelse, at rådgiveren har lidt et tab".

Uanset at der i bemærkningerne tales om rådgiverens tab, fremgår det af ordlyden af 7.1.1., at der er tale om en udgiftsrefusion, som ikke giver rådgiveren en almindelig adgang til at beregne sig fortjeneste - men gerne overflødiggjorte generalomkostninger - på de medarbejder- og cheftimer, som overflødiggøres som følge af, at løsningen af opgaven udskydes.

Har udskydelsen et særligt erstatningsretligt grundlag, kan rådgiveren kræve sit tab, herunder sin tabte fortjeneste på de overflødiggjorte medarbejder- og cheftimer dækket, jfr. for eksempel bestemmelsen i ABR 6.1.2., hvorefter klienten er pligtig at erstatte rådgiveren det fulde tab i tilfælde, hvor klienten overskrider fastsatte tidsfrister uden at have krav på fristforlængelse.

I overensstemmelse med normale bevisbyrderegler nævnes i bemærkningerne, at bevisbyrden for det lidte tab påhviler rådgiveren. Bevismæssigt er tabsopgørelsen i udskydelsessituationen vanskelig.

Er der tale om udskydelser, som ikke er blotte bagateller, vil der næsten altid lides et tab hos rådgiveren, som først efter nogen tid kan omstille eller nedskære sit produktionsapparat, men i praksis er det vanskeligt fuldt ud at dokumentere, hvor stor den overflødiggjorte medarbejdertid er, hvilken generalomkostning som spildes, fordi medarbejder- og cheftimer overflødiggøres m.v. De bevismæssige vanskeligheder, som knytter sig til tabsopgørelsen, gør det naturligt at slække på kravene til beviset, således at en rimelig sandsynliggørelse af et tabs størrelse bør være tilstrækkeligt til at opfylde bevisbyrden.

Genoptages løsningen af sagen, som måske har været henlagt i længere tid, indebærer noget sådant en del udgifter, som ikke påløber, hvis løsningen af opgaven gennemføres kontinuerligt. De medarbejdere, som tidligere virkede med opgavens løsning, er måske skiftet ud med andre, der skal sætte sig ind i materialet fra bunden, og selv om de oprindelige medarbejdere måtte være blevet bevaret, vil en afbrydelse af opgaveløsningen af blot nogenlunde længde bevirke, at også disse medarbejdere må anvende tid på at skulle genopfriske byggesagen.

I ABR 7.1.2. bestemmes, at

"Genoptages en opgave, som har været udskudt, er rådgiveren berettiget til at kræve honorar for det merarbejde, som er forbundet med opgavens genoptagelse."

ABR bestemmer ikke, hvorledes honoraret for merarbejdet skal beregnes. Er der i den konkrete aftale truffet bestemmelse om honorering for ydelser i øvrigt, for eksempel om om- og tillægsprojektering, vil

det være naturligt at anvende disse bestemmelser. Er ingen aftale indgået, vil det normalt være naturligt at honorere merarbejdet efter regning.

I overensstemmelse med normale bevisregler siges i bemærkningerne til 7.1.2, at "Det påhviler rådgiveren at godtgøre, at der foreligger merarbejde."

Om længden af udskydelsen af løsningen af opgaverne bestemmes i 7.1.3. følgende:

"Stilles løsningen af en opgave i bero i mere end 2 år, er rådgiveren berettiget til at anse opgaven for standset."

Bestemmelsen svarer til ABR 5.6., hvorefter rådgiveren er berettiget til at anse opgaven som standset "såfremt en tidsfristforlængelse er mere end 2 år."

Bestemmelsen i ABR 7.1.3. finder efter sin ordlyd anvendelse ved beslutningen om at udskyde løsningen af rådgivningsopgaven i mere end 2 år. Tages en sådan beslutning, er rådgiveren berettiget til straks at se anse opgaven som standset. Tages ingen beslutning om, i hvor lang tid opgavens løsning søges udskudt, må en analog anvendelse af 7.1.3. føre til, at rådgiveren er berettiget til at anse opgaven for at være standset, så snart det viser sig, at udskydelsen af opgaven vil vare længere tid end 2 år.

§ 23: STANDSNING AF RÅDGIVNINGSOPGAVEN.

I. Begreb.

ABR indeholder ikke nogen definition af, hvad der skal forstås ved, at en opgave standses.

Ved standsningen af en opgave vil i det følgende blive forstået, at klienten udtrykkeligt eller forudsætningsvist anmoder rådgiveren om ikke at fortsætte løsningen af en opgave, som klienten har anmodet rådgiveren om at løse, uden at klientens anmodning er begrundet i en hævebegrundende misligholdelse fra rådgiverens side, jfr. ABR 8.1.

Under begrebet vil falde de tilfælde, hvor rådgiveren er berettiget til at anse opgaven som standset, jfr. ABR 5.6. om tidsfristforlængelse og 7.1.3. om udskydelse med løsningen af opgaven, og rådgiveren tilkendegiver, at han anser opgaven som standset. Under begrebet vil endvidere blive medtaget de tilfælde, hvor klienten og rådgiveren må skilles, inden opgaven er løst, uden at der foreligger en situation, som er omfattet af misligholdelsesreglerne. 1)

Bestemmelsen i 7.2. omfatter standsning af opgaven. Bestemmelserne omfatter således ikke de tilfælde, hvor opgaven er begrænset til en del af den for et byggeris eller anlægs gennemførelse fornødne rådgivning, og hvor samarbejdet afbrydes, efter at opgaven er løst. Om skiverådgivning henvises til bemærkningerne ovenfor, side 66 ff.

---

1) Det sagte udelukker ikke, at en række af de for standsning gældende regler finder anvendelse i misligholdelsestilfældene, jfr. ABR 8.3.

II. Kan opgaven standses.

Som flere gange nævnt ovenfor, kan klienten når som helst standse rådgiverens løsning af opgaven. Efter ABR 2.1.6. kan klienten ændre rådgiverens opgave og grundlaget for opgaven. Efter rådgivningsforholdets natur og helt fast praksis kan klienten når som helst meddele sin rådgiver, at løsningen af opgaven skal standses. 1) Dette må gælde, selv om rådgivningsaftalen indeholder bestemmelser om, at klienten kun kan opsige rådgivningsaftalen med et vist forudgående varsel. I praksis optages ofte i rådgivningsaftalerne bestemmelser om opsigelse fra klientens side af rådgivningsaftalen, for eksempel om at klienten kan opsige aftalen med 6 måneders skriftligt varsel. Uanset hvor naturlige sådanne bestemmelser er i så langvarige samarbejder som rådgivningsaftaler, kan det ikke antages, at rådgiveren skal være berettiget til at fortsætte sin løsning af opgaven uændret i opsigelsesperioden, efter at klienten har anmodet rådgiveren om at standse opgavens løsning. Opsigelsesbestemmelsernes betydning må derfor henføres til spørgsmålet om det økonomiske opgør, jfr. nedenfor.

Medens der ikke hersker tvivl om, at klienten har afbestillingsret over for rådgiverens ydelse, er det et vanskeligt spørgsmål at tage stilling til, om rådgiveren har adgang til ensidigt at standse sin løsning af opgaven uden at komme i misligholdelse. Som konsekvens af, at rådgiveren er klientens tillidsmand, må følge, at klienten skal vise sig værdig til en vis tillid, således at rådgiveren må have en vis mulighed for at udøve censur med hensyn til, hvem han vil arbejde for, og således at rådgiveren, hvis klienten viser sig at være for kværlantisk, for uimodtagelig for rådgiverens synspunkter eller opstiller krav, som er i strid med kravene til rådgiverens professionelle standard, kan meddele klienten, at han ikke ønsker at gå videre med løsningen af opgaven.

---

1) Jfr. Arkitektkontrakten, p. 126, med henvisning til 1958-reglernes § 1, stk. 2.

Til forskel fra tidligere er i ABR 8.4. medtaget under klientens misligholdelse de tilfælde, hvor der indtræder omstændigheder, som gør "at det ikke billigvis kan fordres, at rådgiveren fortsætter sit hverv". Disse tilfælde skal nærmere behandles nedenfor, § 24.

Virkningen af, at opgaven standses, bliver et bortfald af rådgiverens forpligtelse til at løse rådgivningsopgaven. I retsforholdet imellem parterne har navnlig to spørgsmål interesse, nemlig spørgsmålet om, hvorvidt klienten kan anvende det af rådgiveren før standsningen udarbejdede projektmateriale m.v. (III) og spørgsmålet om det økonomiske opgør imellem parterne i anledning af, at opgaven er standset (IV).

III. Kan det af rådgiveren udarbejdede materiale
anvendes af klienten.

Spørgsmålet om klientens adgang til at anvende det af rådgiveren før standsningen udarbejdede materiale er behandlet i ABR 7.2.2.-7.2.6.

Af ophavsretlige regler følger, at i de tilfælde, hvor det af rådgiveren før standsningen udarbejdede materiale indeholder ophavsrettigheder, kan klienten ikke uden aftale herom med rådgiveren anvende materialet, efter at opgaven er standset. En sådan konsekvens af de ophavsretlige regler vil ofte virke urimelig hård i forhold til klienten, der på denne måde bliver afskåret fra at anvende et projektmateriale, for hvilket klienten måske har betalt et meget stort beløb i honorar.

I ABR 7.2.2. bestemmes følgende:

"Standses en opgave, førend projekteringen er påbegyndt, er klienten berettiget til til sagens fortsættelse at anvende analyser og beregninger og andet materiale, hvori forudsætninger for opgavens løsning indeholdes."

I ABR 7.2.3. bestemmes følgende:

"Standses en opgave, efter at projekteringen er påbegyndt, er klienten berettiget til for den påbegyndte sag at anvende det af rådgiveren udarbejdede materiale eller dele heraf."

Klientens adgang til at anvende det af rådgiveren udarbejdede materiale er forskellig, afhængig af om projekteringen er påbegyndt eller ikke. I bemærkningerne til 7.2.1. siges, at "I relation til 7.2. anses projekteringen for påbegyndt, når rådgiveren er anmodet om at fortsætte opgavens løsning efter godkendt projektforslag."

Standses opgaven, førend projektforslag er udarbejdet, vil standsningen ofte være begrundet i, at udarbejdede skitser og forslag til opgavens løsning har ført til, at byggesagen opgives, eller at programmet ændres så væsentligt, at der snarere bliver tale om en ny opgave.

I tiden, indtil projektforslaget er udarbejdet, er investeret en mindre del af det samlede honorar for opgavens løsning, hvorfor det økonomiske behov for at fravige de ophavsretlige regler ikke er så udtalt, som hvis opgaven standses i tiden, efter at udarbejdelsen af forprojekt er påbegyndt, eller måske efter at byggeriets opførelse er påbegyndt.

Standses opgaven, efter at projektforslaget er udarbejdet, er årsagen normalt, at et økonomisk overslag viser, at projektforslaget er blevet for dyrt at realisere.

Ønsker klienten at anvende projektmateriale m.v., som rådgiveren har udarbejdet før standsningen i tilfælde, hvor standsningen af opgaven sker før projekterings påbegyndelse, kræves en aftale herom i-

mellem parterne. En undtagelse fra dette aftalekrav indeholdes i 7.2.2. for så vidt angår "analyser, beregninger og andet materiale, hvori forudsætninger for opgavens løsning indeholdes". Dette materiale er typisk et materiale, som henhører under byggeprogrammet, og som i sig selv er afsluttede undersøgelser, som indgår i grundlaget for byggesagen. Som eksempler kan nævnes trafik-, befolknings- og behovsanalyser og -prognoser m.v., undersøgelse af bebyggelsesmuligheder for byggegrund o.lign., arbejder som typisk vil være uafhængige af rådgivningens indhold i øvrigt, men som vil danne grænser for eller være forudsætninger for en hvilken som helst rådgivning, som knytter sig til et byggeri af den pågældende art på den pågældende byggegrund, eller i det pågældende lokale område.

Under 7.2.2. må efter en analogi henføres de tilfælde, hvor rådgiveren alene er engageret til at udarbejde et projektforslag, men hvor opgaven standses, førend projektforslaget foreligger endeligt udarbejdet.

Standses opgaven, efter at klienten har anmodet rådgiveren om at fortsætte opgavens løsning efter godkendt projektforslag, er klienten efter ABR 7.2.3. berettiget til efter standsningen at fortsætte den påbegyndte byggesag ved en anvendelse af det af rådgiveren før standsningen udarbejdede projektmateriale eller dele heraf. Rådgiveren kan således ikke, hvor ABR er vedtaget, nedlægge forbud imod, at projektmaterialet anvendes.

Klientens adgang til at anvende det af rådgiveren før standsningen udarbejdede projektmateriale er begrænset til den "påbegyndte sag". Klienten har således ikke med hjemmel i 7.2.3. nogen adgang til at anvende projektmaterialet til andre byggesager end den, hvortil rådgiverens opgave henhører. Hvor omfattende denne sag er, afhænger af de konkrete

forhold og af indholdet af rådgivningsaftalen.

Som en konsekvens af de mange organisationsformer, som kendes i det moderne byggeri, er i ABR 7.2.6. indsat en begrænsning i klientens adgang til at anvende det før standsningen udarbejdede materiale til gennemførelsen af den påbegyndte sag. Er rådgiveren engageret til at udarbejde for eksempel et type- eller standardprojekt, som skal danne grundlaget for en produktion med salg af bygninger eller bygningsdele, vil klienten ikke være berettiget til at anvende det før standsningen udarbejdede projektmateriale.

ABR 7.2.6. bestemmer herom følgende:

"Uanset det i 7.2.3. fastsatte er klienten ikke berettiget til at lade det før standsningen udarbejdede materiale anvende som grundlag for produktion med salg for øje. Dette gælder også i tilfælde, hvor rådgiverens bistand, jfr. 4.1., omfatter udviklingen af produkter med produktion og salg for øje."

Begrundelsen for reglen må søges i den store risiko for misbrug, det kan indebære, at klienten på et tidspunkt, hvor en rådgiver er næsten færdig med et typeprojekt eller et udviklingsarbejde, standser opgaven og færdiggør denne selv eller lader en anden rådgiver færdiggøre opgaven for derefter at påbegynde en produktion uden rådgiverens medvirken. Det behov for, at klienten kan anvende før standsningen udarbejdet materiale i tilfælde af, at en byggesag skal gennemføres, ser helt anderledes ud i tilfælde, hvor rådgiverens opgave er at medvirke ved forberedelsen af en industriel produktion af bygninger og bygningsdele m.v., hvor rådgiveren normalt vil have en licensinteresse i produktionen, og måske også have en interesse i løbende at kunne medvirke i forbindelse med løsning af opgaver omkring anvendelsen af producerede bygninger eller bygningsdele.

En standsning af opgaven indebærer, at udarbejdelsen af det før standsningen tilvejebragte projektmateriale er afbrudt, og dermed at arbejdet ikke er færdigt. Dette indebærer igen, at rådgiveren ikke har haft fuld mulighed for at sikre sig, at projektmaterialet opfylder de krav til fejlfrihed, som er gældende for den fase af rådgivningen, hvori rådgiveren befandt sig, da opgaven standsede. Anvender klienten halv-gjort arbejde, så gør han det på egen risiko. I konsekvens heraf er i ABR 7.2.5. optaget følgende bestemmelse:

"Standses en opgave, førend projekteringen er afsluttet, og ønsker klienten fortsat at gøre brug af det af rådgiveren udarbejdede materiale, er denne ikke ansvarlig for materialets fortsatte brug, uanset eventuelle fejl eller mangler i det før opgavens standsning udarbejdede materiale."

Direkte finder bestemmelsen kun anvendelse på den i ABR 7.2.3. nævnte situation.

Bestemmelsen må anvendes analogt på alle andre tilfælde, hvor klienten er berettiget til at anvende materiale, som er udarbejdet før standsningen, jfr. 7.2.2. om analyser og beregninger og andet materiale, hvori forudsætninger for opgavens løsning indeholdes, med mindre disse er overladt rådgiveren som en selvstændig opgave. På samme måde må bestemmelsen anvendes i tilfælde, hvor det før standsningen udarbejdede materiale anvendes af klienten i henhold til særlig aftale herom med rådgiveren. Andet kan dog fremgå af den indgåede aftale. Er aftalen indgået, før opgaven standses, er der dog grund til at antage, at en bestemmelse om, at rådgiveren skal hæfte for fejl eller forsømmelser i materialet, må fortolkes uhyre indskrænkende, eller måske helt tilsidesættes i forhold til det ikke færdiggjorte arbejde.

Uden for bestemmelsen i 7.2.5. falder de tilfælde, hvor rådgiverens opgave er begrænset til en enkelt af rådgivningens faser, jfr.

2.3.1. I disse tilfælde er opgaven ikke standset, men rådgivningsopgaven er for så vidt løst, jfr. ovenfor, side 66 om skiverådgivning. Spørgsmålet om ansvar for fejl eller mangler i det af rådgiveren udarbejdede materiale minder om det spørgsmål, som knytter sig til klientens anvendelse af det før standsningen udarbejdede materiale.

Er en rådgiver engageret til at udarbejde et projektforslag, er opgaven løst med projektforslagets udarbejdelse, men byggeriet kan ikke gennemføres på grundlag af projektforslaget. Det til byggeriets gennemførelse nødvendige yderligere projektmateriale udarbejdes af andre end rådgiveren, typisk af klienten selv eller af en entreprenør, som knyttes til byggeriet. Er opgaven begrænset til en af de tidlige faser i rådgivningsforløbet, mister rådgiveren den mulighed for kontrol som ligger i, at en fuldstændig rådgivning gennemføres. Herved er intet at gøre, idet det næppe vil være muligt på anden måde at opnå samme sikkerhed imod fejl eller mangler ved afslutningen af den pågældende fase. Uanset at bestemmelsen i 7.2.5. ikke kan anvendes direkte, taler meget for at lade bestemmelsens princip finde anvendelse også på projektmateriale, som afleveres ved afslutningen af en opgave, som er begrænset til rådgivningens tidlige faser. En anvendelse af princippet i 7.2.5. fører til, at den, som anvender det udarbejdede materiale, som en af sine opgaver får at udøve kontrol med, om det modtagne materiale er mangelfuldt eller indeholder fejl. Ansvarsmæssigt vil et system, hvorefter "den sidste har ansvaret" være langt klarere end et system, hvor ansvaret principielt påhviler den, som har lavet "fejlen" i rådgivningens tidlige fase og ikke den, som i en senere fase "ikke opdager fejlen". 1)

---

1) Spørgsmålet om ansvar for fejl eller mangler ved det ved opgavens afslutning udarbejdede materiale i tilfælde, hvor opgaven er begrænset til en eller flere af rådgivningens tidlige faser, har betydning sammenhæng med, hvad der skal forstås ved en fejl eller mangel i materialet. Det er givet, at man ikke i de tidlige faser kan anvende samme fejlbegreb som det begreb, som anvendes ved afslutningen af en fuldstændig rådgivningsopgave. Opdager den efterfølgende rådgiver fejl i den foregående rådgivers materiale, kan det forekomme naturligt, at sidstnævnte er ansvarlig for de dermed forbundne omprojekteringsudgifter.

I forbindelse med aftaler om skiverådgivning må det anbefales, at der indgås aftaler om ansvarets indhold og om den efterfølgende kontrol af det materiale, som foreligger ved opgavens løsning.

Foruden spørgsmålet om ansvar for fejl eller mangler i det før standsningen udarbejdede materiale opstår spørgsmålet om brugen af rådgiverens navn i forbindelse med materialets anvendelse. Efter Ophavsretslovens § 3 har rådgiveren krav på at få sit navn knyttet til gengivelser af projektmaterialet eller af det færdige bygningsværk eller anlæg, alt i overensstemmelse med hvad god skik tilsiger. Omvendt indeholder lovgivningen intetsteds bestemmelser, som giver klienten nogen ret til at anvende rådgiverens navn som ophavsmand. For at undgå enhver tvivl om, at klienten ikke ved anvendelsen af det før standsningen udarbejdede materiale kan anvende rådgiverens navn, er i ABR 7.2.4. optaget følgende bestemmelse:

"I tilfælde, hvor klienten, jfr. 7.2.2. og 7.2.3., fortsat ønsker at gøre brug af det af rådgiveren udarbejdede materiale, er denne berettiget til at kræve, at hans navn ikke må benyttes i forbindelse med materialets fortsatte anvendelse".

IV. Det økonomiske opgør.

Afbestiller klienten rådgiverens ydelse, vil en anvendelse af almindelige obligationsretlige regler føre til, at rådgiveren skulle have sit honorar, men at rådgiveren i sit honorarkrav skulle fradrage det beløb, han sparer ved ikke at skulle gennemføre opgaven. Herefter

skulle rådgiveren have alle sine udgifter vedrørende opgaven samt sit fulde nettohonorar betalt. 1)

Medens der ikke tidligere var givet bestemmelser om det økonomiske opgør i anledning af opgavens standsning, indeholder ABR enkelte bestemmelser herom.

I ABR 7.2.1. siges herom følgende:

"Standses en påbegyndt opgave, har rådgiveren krav på dækning af udgifter som bestemt i punkt 7.1.1."

Bestemmelsen er meget dårlig i sin formulering, idet bestemmelsen i højere grad overlader spørgsmålet om det økonomiske opgør til en anvendelse af almindelige obligationsretlige regler end rimeligt er, når man gennem et så detaljeret system som ABR søger at regulere retsforholdet imellem rådgiveren og hans klient.

Med henvisningen i 7.2.1. til 7.1.1. hjemler bestemmelsen krav på betaling af rådgiverens honorar for det indtil standsningen udførte arbejde. Er opgaven standset, giver spørgsmålet om opgørelsen af honoraret for det indtil standsningen udførte arbejde ofte anledning til stridigheder. Er opgaven først standset, er det ikke usædvanligt, at klienten ikke kan forstå, at løsningen af opgaven er ført så langt frem, som tilfældet ofte er. Hertil kommer ofte ved honorar, der beregnes efter bygge- og anlægssummer, en diskussion om, hvorvidt de overslag, som danner grundlag for honorarberegningen, er relevante, og ved honorarer, der beregnes efter anvendt tid, en diskussion om, hvorvidt anvendte timer har været nødvendige for opgavens løsning.

---

1) Efter Vedtægt for arkitektvirksomhed, § 11, stk. 3, var arkitekten berettiget til at kræve "betaling for det indtil standsningen udførte arbejde samt erstatning for dokumenterede tab, som er forårsaget af standsningen", jfr. Arkitektkontrakten, p. 128 ff.

I den konkrete sag er der normalt ikke andet at gøre end gennem et syn og skøn at få konstateret stadiet for opgavens løsning samt grundlaget for honorarets beregning i øvrigt, det være sig byggesummens størrelse eller størrelsen af det relevante tidsforbrug. Der hersker imidlertid ikke tvivl om, at det indtil standsningen udførte arbejde skal honoreres. 1)

Efter ABR 7.1.1. er rådgiveren tillige berettiget til at kræve dækket de udgifter, som han får i anledning af, at opgaven standses, herunder løn til overflødiggjort arbejdskraft og leje af overflødiggjorte lokaler, jfr. ovenfor, § 21 II.

I rådgivningsaftalen vil ofte være optaget bestemmelse om, at klienten er berettiget til at opsige aftalen med et vist - normalt 6 måneders - varsel. Indeholder rådgivningsaftalen en sådan opsigelsesbestemmelse, og indtræder der vanskeligheder i forbindelse med bygge- eller anlægsopgavens gennemførelse af administrativ, økonomisk eller lovgivningsmæssig art, må rådgiveren være berettiget til at forsætte løsningen af rådgivningsopgaven, indtil klienten giver rådgiveren meddelelse om at standse opgavens løsning.

Giver klienten rådgiveren besked om at standse opgavens løsning kan det - som nævnt ovenfor ad. II. - ikke antages, at rådgiveren er berettiget til at fortsætte opgaveløsningen i tiden, indtil opsigelsen udløber, som om intet var hændt. Principielt indtræder den i 7.1.1. omhandlede forpligtelse for rådgiveren til at begrænse udgifterne mest muligt allerede fra det tidspunkt, hvor rådgiveren modtager klientens opsigelse af rådgivningsaftalen. Opsigelsesfristen må dog antages at

---

1) Om domspraksis henvises til: U.f.R. 1972.585 HD; 1967.51 HD; 1947.997 HD; 1937.677 HD; 1922.566 HD; 1922.481 HD; 1920.66 ØLD og 1914.884 HD.

have den betydning, at kravene til beviset for rådgiverens udgifter i opsigelsesperioden begrænses væsentligt, således at der i det økonomiske opgør gælder en formodning for, at klienten skal tilsvare det fulde honorar for opsigelsesperioden, med mindre det fremgår, at det er lykkedes for rådgiveren at begrænse udgifternes størrelse. Opsigelsesfristen vil således normalt indebære en forpligtelse for klienten til at betale løn med tillæg af generalomkostninger i opsigelsesperioden til de medarbejdere, som på opsigelsestidspunktet arbejdede med opgavens løsning, med mindre det fremgår, at rådgiveren har frigjort sig for disse udgifter tidligere, eller har overført den overflødiggjorte arbejdskraft til løsning af andre opgaver.

En opsigelsesfrist i rådgivningsaftalen indebærer ikke uden videre, at klientens tilsvær er begrænset til udgifter, som påløber i opsigelsesperioden. Har for eksempel en arkitekt i Jylland etableret et kontor på Sjælland med henblik på gennemførelsen af en stor byggeopgave, fører bestemmelsen i 7.1.1. til, at klienten, hvis opgaven standses, må betale alle udgifter ved at kontoret på Sjælland nedlægges, for eksempel for sædvanlige lejeudgifter, som rækker ud over opsigelsesperioden.

ABR 7.2.1. tager ikke stilling til, i hvilket omfang rådgiveren er berettiget til at kræve dækket den fortjeneste, han går glip af ved, at opgaven standser. På et tidspunkt under forhandlingerne omkring ABR overvejede forhandlingsudvalgene at gennemføre en regel om, at rådgiveren var berettiget til at kræve betalt 10% af den del af honoraret, som refererede sig til den del af opgaven, som bortfaldt med opgavens standsning. Reglen blev ikke gennemført, idet reglen forekom bygherrerepræsentanterne at være for grov og for stiv. Spørgsmålet

om rådgiverens adgang til at kræve sin tabte fortjeneste dækket i tilfælde af opgavens standsning må derfor løses efter almindelige obligationsretlige regler.

Sker standsningen af opgaven med udgangspunkt i klientens adgang til at standse rådgivningsopgavens løsning, finder reglerne om afbestilling anvendelse tillige med de bestemmelser, som måtte indeholdes i selve rådgivningsaftalen. Standses opgaven for eksempel med hjemmel i ABR 6.1.2. som følge af klientens misligholdelse af aftalte tidsfrister, eller i 8.4. som følge af klientens misligholdelse, haves tilfælde grundlag i de almindelige obligationsretlige regler om erstatning i forbindelse med misligholdelse af gensidigt bebyrdende kontraktsforhold.

Indeholder rådgivningsaftalen bestemmelser om, at klienten kan opsigte rådgivningsaftalen med et vist, for eksempel 6 måneders, varsel, er det naturligt, at rådgiveren er berettiget til at kræve dækket sin fulde fortjeneste, svarende til den del af opgaven, som skulle have været løst i opsigelsesperioden. Af opsigelsesreglen følger antagelig tillige, at rådgiveren ikke er berettiget til at kræve nogen fortjeneste dækket for dele af opgaven, hvis løsning ligger efter opsigelsesfristens udløb.

Er ingen opsigelsesfrist optaget i rådgivningsaftalen, eller er der måske slet ikke indgået nogen skriftlig aftale om rådgivningen, er spørgsmålet om dækningen af rådgiverens fortjeneste ved, at opgaven standses, vanskeligt.

Standses opgaven i tiden, efter at rådgiveren er blevet anmodet om at fortsætte opgavens løsning efter godkendt projektforslag,

og i tiden indtil hovedprojekt foreligger udarbejdet, vil rådgiveren ikke kunne standse opgaven uden at lide tab ud over de udgifter, som nævnes i 7.1.1. Rådgiveren vil typisk have et stort antal medarbejdere eller have en væsentlig del af sit produktionsapparat beskæftiget med løsningen af opgaven. Så længe en opgave befinder sig i de indledende faser, ved ingen, om opgaven vil fortsætte, men har klienten anmodet rådgiveren om at fortsætte opgavens løsning, efter at klienten har godkendt projektforslaget, er aftaleforholdet af en langt fastere karakter, der minder meget om karakteren af en entreprisaftale eller en aftale om bestillingskøb, som er ved at blive opfyldt fra entreprenørens eller sælgerens side. Gode grunde taler derfor for, at rådgiveren på samme måde som gælder i Køberetten og i Entrepriseretten, skal have dækket sine tab, herunder sin tabte fortjeneste, i så lang tid som med rimelighed må antages at medgå, indtil rådgiveren har haft mulighed for at omstille sit produktionsapparat med henblik på løsningen af en ny opgave, og måske endog en tid herudover i tilfælde, hvor det må antages, at den standsede opgave har forhindret rådgiveren i at indgå aftaler om andre rådgivningsopgaver.

Standses opgaven i tiden, efter at udførelsen af byggeriet eller anlægget er påbegyndt, vil rådgiverens tab af fortjeneste ofte være af mere beskedent omfang, med mindre rådgiverens opgave er en egentlig byggeledelse og styring af udførelsen af byggeriet eller anlægget. I disse tilfælde vil virkningerne af en standsning svare til en standsning af opgaven, i tiden efter at projektforslaget er godkendt, men inden projekteringen er påbegyndt, jfr. bemærkningerne herom ovenfor.

De vanskeligheder, som knytter sig til opgørelsen af rådgiverens tab i tilfælde af standsning, taler for at der i rådgivningsaftalen søges gennemført en aftalemæssig regulering.

Ønsker klienten efter standsningen at anvende materiale, som rådgiveren har udarbejdet før standsningen, og er klienten berettiget til at anvende sådant materiale, jfr. ABR 7.2.2. og 7.2.3., er rådgiveren berettiget til et vederlag for en sådan anvendelse.

I ABR 7.2.1. bestemmes herom følgende:

"Standses en opgave, efter at projekteringen er begyndt, har rådgiveren tillige krav på en rimelig godtgørelse for klientens anvendelse af det af rådgiveren udarbejdede materiale eller dele heraf, jfr. 7.2.3."

Denne bestemmelse finder anvendelse, hvad enten det før standsningen udarbejdede materiale er undergivet ophavsret eller ej, idet vederlæggelsen af klientens brug af materialet efter standsningen må ses som en forøgelse af rådgiverens ydelse, for hvilken der skal svares et vederlag.

Størrelsen af vederlaget vil kunne give anledning til vanskeligheder. Da klientens anvendelse af materialet er hjemlet i rådgivningsaftalen, må den øvre grænse for vederlagets størrelse svare til honoraret for den del af den samlede opgave, som er bortfaldet som følge af standsningen. Ophavsretsloven indeholder ikke regler for fastsættelse af vederlag om anvendelse af projekter, svarende til den anvendelse, som er nævnt i 7.2.3.

Vejledning i honorarberegningen kan formentlig hentes i Arkitektnormens og Konstruktionsnormens bestemmelse i 3.4. om gentagen anvendelse af projektmateriale. Anvendelse af projektmateriale, efter at opgaven er standset, minder så meget om en gentagen anvendelse, at

princippet i 3.4. må kunne finde anvendelse. En analog anvendelse vil føre til, at rådgiverhonoraret for materialets brug til færdiggørelse af byggesagen, efter at opgaven er standset, skal udgøre 25% af den del af rådgiverhonoraret for fuldt gennemført opgave, som refererer sig til den del af opgaven, som ligger efter standsningstidspunktet.

Uanset at der i 7.2.1. alene henvises til 7.2.3., og bestemmelsen efter sin ordlyd er begrænset til den situation, at opgaven er standset, efter at projekteringen er gennemført, må det antages, at bestemmelsen finder analog anvendelse på tilfælde, hvor klienten efter 7.2.2. er berettiget til at anvende analyser og beregninger og andet materiale for opgavens løsning og anvender et sådant materiale eller dele heraf. Normalt vil dette materiale dog have en så afsluttet karakter og adskille sig fra selve det projektmateriale m.v., som er udarbejdet i forbindelse med opgavens løsning, at klienten må kunne anvende materialet uden ekstra vederlag. Som eksempel kan nævnes, at en rådgiver forud for projektering af et plejehjem har udarbejdet en befolkningsanalyse og program for det lokale område, hvori plejehjemmet agtes opført, og hvor opførelse af plejehjemmet senere opgives.

§ 24: MISLIGHOLDELSE M.V.

Tidligere er behandlet navnlig to former for misligholdelse, nemlig i § 18 spørgsmålet om forsinkelse med udførelsen af rådgivningsopgaverne, og i § 19 spørgsmålene om ansvar for fejl eller mangler i forbindelse med opgavens løsning. I forbindelse med disse fremstillinger er behandlet forsinkelses-, henholdsvis mangelsbegrebet, ligesom spørgsmålet om de erstatningsretlige sanktioner (herunder konventionalbøder) er behandlet. Tilbage under misligholdelsesafsnittet står for rådgivernes vedkommende at behandle andre misligholdelsesformer end forsinkelse og mangler ved rådgiverens ydelse, samt at behandle andre sanktioner end erstatningsansvaret for alle former for misligholdelse samt erstatningsansvaret for de misligholdelsesformer, som ikke kan henregnes til forsinkelse eller mangler. Endvidere står tilbage at behandle misligholdelse fra klientens side.

I. Misligholdelse i øvrigt fra rådgiverens side.

A. Generelt.

Når forsinkelse med og mangler ved rådgiverens ydelse er behandlet, bliver der i praksis ikke ret mange misligholdelsestilfælde tilbage.

Som eksempel på sådanne tilfælde kan nævnes, at det viser sig, at rådgiveren ikke har den i forhold til opgavens løsning nødvendige uafhængighed, eller at rådgiveren på anden måde optræder således, at der med rette kan rejses tvivl om hans mulighed for at rådgive klienten.

Som eksempel kan endvidere nævnes tilfælde, hvor samarbejdet imellem rådgiveren og klienten er så dårligt, at samarbejdet må standses, og at man må tilregne rådgiveren det dårlige samarbejde.

Andre tilfælde kan antagelig nævnes, men tilfældene er i praksis meget sjældent forekommende.

B. Ophævelse af rådgivningsaftalen.

Spørgsmålet om klientens adgang til i tilfælde af misligholdelse at kunne ophæve rådgivningsaftalen har mindre betydning for teknikeraftalers vedkommende end ved andre gensidigt bebyrdende kontraktforhold.

Har klienten fri adgang til at standse opgavens løsning, jfr. § 23, imod at betale rådgiverens honorar for det indtil standsningen udførte arbejde samt en række af standsningen forårsagede udgifter, bliver spørgsmålet om klientens hæveadgang begrænset til spørgsmålet om, hvornår klienten kan frigøre sig fra rådgivningsaftalen uden at præstere en økonomisk ydelse af en størrelse som den økonomiske ydelse, standsningsreglerne hjemler. Kan standsningsreglerne kun i begrænset omfang give rådgiveren dækning for tabt fortjeneste ved, at opgaven ikke bliver færdiggjort, indebærer en begrænsning i klientens økonomiske tilsvar i realiteten enten en nedsættelse af eller beskæring af rådgiverens honorar for det før ophævelsen udførte arbejde, eller en begrænsning af rådgiverens adgang til at få refunderet de af ophævelsen følgende udgifter. Dette gør antagelig, at der må stilles ret strenge krav til grovheden af en misligholdelse, for at denne kan karakteriseres som hævebegrunden-
de.

Efter ABR 8.1. kan klienten straks ophæve rådgivningsaftalen, såfremt rådgiveren gør sig skyldig "i væsentlig misligholdelse af aftalen med klienten eller i en sådan adfærd, at han ikke billigtvis kan fordre at fortsætte som rådgiver for klienten."

I ABR tages ikke stilling til, hvad der skal forstås ved væsentlig misligholdelse, men ofte må det på grund af rådgivningsforholdets særlige karakter antages, at misligholdelsen foruden at skulle være af en vis grovhed må kunne tilregnes rådgiveren som forsætlig eller som groft uagtsom, især i tilfælde hvor der er tale om at bedømme en påstået misligholdelse i de indledende faser af rådgivningsopgavens løsning.

I ABR 8.1. er udtrykkeligt nævnt, at klienten kan ophæve rådgivningsaftalen, hvis rådgiveren gør sig skyldig i en sådan adfærd, at han ikke billigvis kan fordre at fortsætte som rådgiver for klienten. Med tilføjelsen af disse tilfælde til misligholdelsesbegrebet har ABR taget hensyn til navnlig de situationer, hvor tillidsforholdet imellem parterne er blevet belastet, uden at der i traditionel forstand foreligger misligholdelse med selve det af rådgiveren udførte arbejde.

I overensstemmelse med almindelige obligationsretlige regler bestemmes i 8.3., at såfremt rådgivningaftalen ophæves efter 8.1., "har klienten krav på dækning af sit tab efter dansk rets almindelige erstatningsregler." Hvad dette betyder i forbindelse med forsinkelse med og mangler ved rådgiverens ydelse, er behandlet ovenfor i §§ 18 og 19, hvortil henvises. I betydelige omfang vil de der beskrevne resultater kunne anvendes, også ved andre former for misligholdelse, jfr. for eksempel U.f.R. 1958.278 HD. Da misligholdelse uden for tilfælde af forsinkelse og mangler er så sjældent forekommende, er der ikke grund til at fremkomme med en længere redegørelse for indholdet af mulige erstatningskrav ved andre former for forsinkelse.

I ABR 8.2. tages stilling til, i hvilket omfang rådgiveren i tilfælde af, at klienten ophæver rådgivningsaftalen, kan bevare kravet på honorar.

I ABR 8.2. bestemmes følgende:

"Ophæves aftalen efter 8.1., har rådgiveren kun krav på honorar for så stor en del af det før ophævelsen udførte arbejde, som er anvendeligt for klienten i forbindelse med den samlede opgaves løsning."

Med bestemmelsen i 8.2. begrænses klientens pligt til at svare vederlag for så stor en del af den af rådgiveren præsterede ydelse, som er anvendelig for klienten. Med 8.2. gennemføres for rådgivningsaftalens vedkommende en opgørelsesform, som minder om forholdsmæssigt afslag i obligationsretten, således at vederlaget reduceres til en så stor del af det aftalte vederlag, som svarer til den for klienten anvendelige del af den samlede ydelse. Ved opgørelsen af honorarets størrelse efter 8.2. må anvendes det aftalte eller deklatorisk gældende honorar for rådgivningsaftalen. 8.2. indeholder ingen hjemmel til, at klienten for eksempel i en aftale om et procenthonorar skulle kunne kræve, at det økonomiske opgør efter 8.2. skal ske på grundlag af for eksempel en regningsregel.

Ved opgørelsen af, hvor stor en del af det af rådgiveren udførte arbejde, som kan kræves honoreret efter 8.2., er det afgørende hvor stor en del af arbejdet, der er anvendeligt for klienten. Det er ikke afgørende, om klienten ønsker at anvende det udførte arbejde. Har en arkitekt for eksempel udført et projektmateriale til et hus, og har det vist sig, at udgifterne ved realisering af projektet står i flagrant strid med de økonomiske grænser, klienten har fastsat for byggesummens højde, kan det meget vel tænkes, at arkitekten skal have honorar for arbejdet i de indledende faser, selv om klienten helt opgiver byggeriet, jfr. U.f.R. 1923.625 HD. Ved bedømmelsen af, i hvilket omfang et udført materiale er anvendeligt, må grundlaget antagelig tages i det for opgaven eller byggesagen udarbejdede program, samt i senere arbejde, som er godkendt af klienten.

Anvender klienten det af rådgiveren før ophævelsen udførte arbejde i forbindelse med byggesagens gennemførelse, kan det meget vel tænkes, at noget sådant indebærer et yderligere honorar til rådgiveren for klientens anvendelse af ophavsretten m.v. til det af rådgiveren før ophævelsen udførte arbejde, jfr. ovenfor § 23 IV, ad. ABR 7.2.3. og 7.2.1.

Ophæves rådgivningsaftalen, følger det af almindelige obligationsretlige regler principielt, at begge parter pligt til naturalopfyldelse bortfalder, og at præsterede ydelser falder tilbage til den kontraktspart, som har præsteret ydelserne, i det omfang noget sådant er muligt.

Medens det normalt ikke vil være muligt at tilbageføre den ydede rådgivning, er der intet til hinder for, at ophavsrettigheder og lignende rettigheder samt adgangen til at anvende udarbejdet projektmateriale m.v. i tilfælde af klientens ophævelse af rådgivningsaftalen føres tilbage til rådgiveren.

Noget sådant ville indebære, at rådgiverne kunne blokere klienten fra at anvende det projektmateriale, som klienten måtte ønske at anvende til sagens gennemførelse med deraf følgende betydelige udgifter og ulemper for klienten.

For at sikre, at klienten i tilfælde, hvor rådgivningsaftalen ophæves på grund af rådgiverens misligholdelse kan anvende det før ophævelsen udarbejdede projektmateriale i samme omfang som ved standsning, er i ABR 8.3. optaget en bestemmelse om, at bestemmelserne i 7.2.2., 7.2.3., 7.2.4. og 7.2.5. også finder anvendelse i tilfælde, hvor rådgivningsaftalen ophæves på grundlag af rådgiverens misligholdelse.

II. Misligholdelse i øvrigt fra klientens side.

I konsekvens af ABR's regel om misligholdelse fra rådgiverens side er i ABR 8.4. optaget en til ABR 8.1. svarende bestemmelse:

"Gør klienten sig skyldig i væsentlig misligholdelse af aftalen med rådgiveren, eller gør han sig skyldig i sådan adfærd, at det ikke billigvis kan fordres, at rådgiveren fortsætter sit hverv, er rådgiveren berettiget til at ophæve rådgivningsaftalen. I så fald forholdes der mellem parterne som ved standsning af opgaver."

Misligholdelse fra bygherrens side kan i praksis forekomme på mange måder. I det følgende skal nævnes tilfælde, som er kendt fra praksis, uden at opregningen dog på nogen måde er udtømmende.

Den typiske form for misligholdelse består i, at honoraret til rådgiveren ikke betales til aftalt tid. Noget sådant er en klar misligholdelse, hvad enten den manglende betaling skyldes pengemangel, dårlig administration eller mangel på fornødne bevillinger. Er honoreringen af rådgiveren afhængig af bevillinger, er det klientens opgave enten at tilvejebringe disse rettidigt, eller at indgå klare aftaler med rådgiverne om, i hvilket omfang honoraret for deres arbejde skal være afhængigt af meddelelse af fornødne bevillinger.

Det kan ikke antages, at rådgiveren er berettiget til at standse sit arbejde og hæve rådgivningsaftalen, blot klienten ikke rettidigt betaler en enkelt honorarregning eller á conto begæring fra rådgiverens side. Er der tale om undladelse af at betale en række forfaldne honorarbeløb, eller er der formodning for, at undladelse af at betale et enkelt forfaldent honorarbeløb skyldes pengemangel, jfr. Købelovens § 29, vil klientens misligholdelse snarere være væsentlig misligholdelse.

Stiller klienten krav til rådgiveren - krav, hvis opfyldelse vil stride imod rådgiverens professionelle etik - er rådgiveren berettiget, jfr. 1.1., til at nægte at efterleve disse krav og til, hvis kravene fastholdes, at hæve rådgivningsaftalen.

Med gennemførelsen af ABR kap. 5, om tidsfrister må rådgiveren i hvert fald i tilfælde af væsentlig og tilregnelig forsinkelse af de klienten påhvilende tidsfrister være berettiget til at ophæve rådgivningsaftalen, idet det ville stride imod almindelige obligationsretlige regler at antage, at bestemmelserne i 6.1.2. skulle være udtømmende og afskære rådgiverens adgang til at ophæve rådgivningsaftalen.

Virkningerne af klientens misligholdelse er flere.

Undlader klienten at betale forfaldne honorarbeløb rettidigt, vil rådgiveren være berettiget til at kræve morarente i overensstemmelse med 3.4. med en morarente, svarende til Nationalbankens diskonto til enhver tid med tillæg af 2%, løbende fra klientens modtagelse af *à conto* begæring eller slutregning, jfr. § 15 III B.

Bortset fra spørgsmålet om rentepåløbet bestemmes i ABR 8.4., at i tilfælde af klientens misligholdelse "forholdes der mellem parterne som ved standsning af opgaver".

Henvisningen til reglerne i ABR 7.2. indebærer, at rådgiveren i alle tilfælde, hvor rådgivningsaftalen ophæves som følge af klientens misligholdelse kan kræve sig stillet, som om opgaven var standset.

I misligholdelsestilfældet kan man rejse spørgsmålet, om noget sådant altid vil være tilstrækkeligt for rådgiveren.

Har klienten gjort sig skyldig i groft tillidsbrud eller i illoyal adfærd i forhold til rådgiveren, forekommer det at være natur-

ligt at anerkende en adgang for rådgiveren til helt at forbyde klienten at anvende det før opgavens standsning udarbejdede materiale, idet bestemmelserne i 7.2.4. og 7.2.5. ikke er tilstrækkelige til at sikre rådgiveren imod illoyal adfærd fra klientens side.

Er klientens misligholdelse ansvarspådragende efter almindelige erstatningsregler, må det antages, at rådgiveren uanset henvisningen til ABR 7.2. er berettiget til at kræve erstatning efter dansk rets almindelige erstatningsregler. I tilfælde af forsinkelse følger noget sådant direkte af ABR 6.1.5., idet bestemmelsen antagelig kan anvendes analogt, selv om rådgivningsaftalen ophæves.

I praksis vil det ofte være vanskeligt at opgøre rådgiverens erstatningskrav, men antagelig må dette mindst udgøre det beløb, rådgiveren ville have været berettiget til at kræve efter almindelige obligationsretlige regler om afbestilling, jfr. § 23 I.

III. Død m.v.

Afgår rådgiveren ved døden, antages noget sådant ikke at konstituere misligholdelse i rådgivningsforholdet. Uanset ABR's tavshed herom må det antages, at der i opgøret imellem rådgiveren og klienten følges samme regler som i tilfælde af rådgivningsopgavens standsning, jfr. ABR 7.2.

Uden godkendelse fra klientens side er dødsboet ikke berettiget til at overlade opgavens færdiggørelse til en anden rådgiver.

Afgår en rådgiver, som deltager i en totalrådgivningsgruppe, ved døden, følger det af den solidariske hæftelse, at gruppen er pligtig

at færdiggøre de dele af opgaven, som det efter de indbyrdes aftaler påhvilede gruppen at udføre. I praksis bestemmes ofte i totalrådgivningsaftalen, at klienten skal godkende, at en ny rådgiver optages i gruppen til færdiggørelse af de det afdøde medlem påhvilende opgaver.

Afgår klienten ved døden, indebærer noget sådant ikke nogen afbrydelse af retsforholdet imellem klienten og rådgiveren, idet dødsboet eller den i uskiftet bo hensiddende enke indtræder i retsforholdet. En afbrydelse kan dog følge af grundsætningen bag Aftalelovens § 21, men noget sådant må anses at være sjældent forekommende.

§ 25: TVISTER.

I afhandlingen om Ansvar og moderniseret byggeproces, side 134-138, har jeg nærmere redegjort for den kritik af ansvarsproceduren og opbygningen af voldgifts- og domstolsapparatet inden for byggeriet, som jeg fremførte under konferencen den 6.-8. oktober 1969 imellem byggeriets parter, i hvilken konference jeg stillede forslag om gennemførelse af et omnipotent voldgiftsorgan for byggeriet.

Kritikken har båret frugt, idet AB 72 hjemlede Byggeriets Voldgiftsret, som blev gjort gjort kompetent i alle retsforhold, hvor AB 72 er anvendt. I forhold til den tidligere i AB 51 hjemlede voldgiftsret fik Byggeriets Voldgiftsret kompetence også til afgørelse af spørgsmål, hvori juridiske elementer var overvejende. Endvidere blev voldgiftsretten suppleret med Voldgiftsnævnet for bygge- og anlægsvirksomhed, som, jfr. AB § 30, udpeger skønmænd.

Efter AB 72 er voldgiftsretten alene kompetent i retsforholdet imellem bygherre og entreprenører, samt imellem entreprenører indbyrdes, hvor AB 72 er anvendt. Uden særlig aftale herom har Byggeriets Voldgiftsret ikke haft kompetence til at afgøre stridigheder imellem en klient og hans rådgivende teknikere.

Efter § 1 i de af Ministeriet for offentlige arbejder godkendte regler for behandling af sager ved Voldgiftsretten for bygge- og anlægsvirksomhed har voldgiftsretten fået kompetence til at afgøre tvister "mellem bygherrer, entreprenører, underentreprenører, leverandører og de til bygge- eller anlægsarbejdet knyttede teknikere, når det er aftalt, at tvisten skal afgøres i overensstemmelse med § 31" i AB 72, eller parterne i øvrigt er enige om, at voldgiftsretten afgør tvisten.

Efter ABR er voldgiftsretten gjort kompetent også i tvister imellem klienten og rådgiverne. Hermed er voldgiftssystemet i byggeriet afrundet på en så hensigtsmæssig måde, som det er muligt at opnå i et system, hvor voldgiften er baseret på individuelle aftaler, bygget op omkring standardkontraksbestemmelser. Et fuldkomment system lader sig antagelig kun gennemføre ved lov.

Efter ABR 9.0.1. bestemmes følgende:

"Tvister mellem klienten og rådgiveren i anledning af løsningen af opgaven - jfr. dog 9.0.3 - afgøres endeligt og bindende af den i Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer (AB 72) i § 31 hjemlede voldgiftsret i overensstemmelse med de for voldgiftsretten fastsatte regler."

Spørgsmålet om voldgiftsrettens kompetence i almindelighed og reglerne for sagsbehandling skal ikke gennemgås her. Herom henvises til selvstændige fremstillinger af dette emne. 1) Kun enkelte særlige spørgsmål, som vedrører rådgivningsforholdet, skal behandles.

Efter ABR 9.0.3. er gennemført en begrænsning i voldgiftsrettens kompetence i rene honorarsager.

I 9.0.3. bestemmes følgende:

"I det omfang rådgiverens organisation har truffet bestemmelse herom skal tvister, som alene eller i det væsentlige angår beregning af eller betaling af rådgiverens honorar, forinden sagen indbringes for voldgiftsretten behandles af et af organisationen herfor nedsat permanent udvalg, med mindre

---

1) Hørlyck, p. 271-280.

Specielt om syn og skøn henvises til Dansk Ingeniørforenings Vejledning for syns- og skønsmænd, København 1974, og Danske Arkitekters Landsforbunds vejledende publikationer, nr. 3: Syn og skøn, København 1955.

- a) der mellem rådgiveren og hans klient er indgået aftale om, at honorartvister umiddelbart kan indbringes for voldgiftsretten, eller
- b) rådgiverens honorar er gjort gældende som modkrav overfor et af klienten fremsat erstatningskrav for forsinkelse, fejl eller mangler med løsningen af opgaven."

Baggrunden for bestemmelsen er, at såvel Danske Arkitekters Landsforbunds Retsudvalg som Dansk Ingeniørforenings Responsumudvalg igennem mange år har behandlet tvister imellem klienter og rådgivere om beregning af honorar for arkitekt- og rådgivende ingeniørbistand.

Disse sager afgøres ofte langt mere formløst end en voldgiftsforhandling med forudgående skriftveksling, ligesom såvel Retsudvalget som Responsumudvalget har årelang erfaring i behandling af honorartvister.

Med gennemførelsen af ABR har man ikke ønsket at standse Retsudvalgets eller Responsumudvalgets virker, blandt andet med den konsekvens, at samtlige honorartvister herom kom til at belaste Byggeriets Voldgiftsret.

I tilfælde, hvor en rådgiver eller en klient måtte være utilfreds med en afgørelse, truffet af Retsudvalget eller af Responsumudvalget, har vedkommende adgang til at indbringe sagen for Byggeriets Voldgiftsret.

For at forhindre, at en honorartvist blokerer voldgiftsrettens kompetence i tilfælde, hvor honorartvisten består sideløbende med en anden tvist imellem klienten og rådgiveren, er i ABR 9.0.3. bestemt, at voldgiftsretten er umiddelbart kompetent i alle tilfælde, hvor honorarkrav gøres gældende som modkrav overfor et af klienten fremsat erstatningskrav for forsinkelse, fejl eller mangler ved løsningen af opgaven.

Efter bestemmelsen i ABR 9.0.2. kan syn og skøn udmeldes af Voldgiftsnævnet til konstatering af omfanget af og beskaffenheden af det af rådgiveren faktisk udførte arbejde, eller af dele heraf.

ABR 75

**ALMINDELIGE
BESTEMMELSER
FOR
TEKNISK
RÅDGIVNING & BISTAND**

**DANSK INGENIØRFORENING
INGENIØR-SAMMENSLUTNINGEN
PRAKTISERENDE ARKITEKTERS RÅD/DAL**

Forord.

Disse Almindelige Bestemmelser for teknisk Rådgivning og bistand (ABR 75) er udarbejdet med henblik på teknisk rådgivning og bistand indenfor bygge- og anlægsområdet. ABR er det fælles grundlag for aftaler om rådgivning inden for det arbejdsområde, som omfattes af specialnormerne for arkitekt- og ingeniørmæssig bistand.

Normkomplekset (ABR og specialnormer) regulerer forholdet mellem klient og rådgiver og fastlægger de principper, som skal lægges til grund for aftaleforholdet ved en given opgave.

I normkomplekset betegner teksten under "bemærkninger" en række uddybninger og kommentarer, som de nedenfor nævnte forhandlingspartnere er enige om, i forbindelse med normernes brug og fortolkning, at tillægge samme betydning som normteksten.

ABR og de tilhørende specialnormer for:

Anlægsarbejder
Arkitektarbejder
Installations- og Konstruktionsarbejder, samt
Planlægning

er udarbejdet af teknikerudvalg nedsat af:

Praktiserende Arkitekters Råd (PAR)/Danske Arkitekters Landsforbund (DAL),
Dansk Ingeniørforening (DIF) og
Ingeniør-Sammenslutningen (I-S)

i samarbejde med et udvalg under boligministeriet repræsenterende:

Staten,
Amtsrådsforeningen,
Kommunernes Landsforening,
Københavns Kommune,
Frederiksberg Kommune, og
Boligselskabernes Landsforening.

Forhandlingsparterne har nedsat en fælles revisionskomité, der dels skal tage spørgsmål vedrørende forståelse og fortolkning af normkomplekset op til forhandlinger, dels varetage en eventuel nødvendig revision, idet der er truffet aftale om en prøveperiode for normkompleksets enkelte bestanddele, hvor parterne forpligter sig til medvirken ved erfaringsindsamling fra anvendelsen.

ABR er, indtil nærmere meddelelse gives, principielt kun gældende for anlægsarbejder. De i teksten stipulerede ydelser m.v. samt henvisninger til specialnormer er først effektive efterhånden som specialnormerne foreligger og sættes i kraft.

København marts 1977

for

Praktiserende Arkitekters Råd's Honorarudvalg/Danske Arkitekters Landsforbund

Gunnar Krohn

Dansk Ingeniørforenings/Ingeniør-Sammenslutningens Honorarudvalg

Poul Bolet

Det boligministerielle udvalg

E. Engberg

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Alment	7
1.0 Reglernes anvendelse og formål	7
1.1 Rådgiverens virke	7
1.2 Klientens virke	8
2. Rådgivningen	8
2.1 Rådgivningsaftalen	8
2.2 Rådgivningens former	10
2.3 Rådgivningens faser	10
2.4 Forhold under rådgivningen	10
3. Honorering	12
Generelt	12
3.1 Honorarformer	13
3.1.1 Hovedformer	13
3.1.2 Kombinerede former	14
3.2 Udlæg	14
3.3 Merværdiafgift	15
3.4 Udbetaling	15
4. Ophavsret	16
5. Tidsfrister	17
6. Ansvar	18
6.1 Ansvar for tidsfristoverskridelser	18
6.2 Ansvar for fejl og forsømmelser	19
7. Udskydelse og standsning af opgaver	21
7.1 Udskydelse af opgaver	21
7.2 Standsning af opgaver	21
8. Misligholdelse	22
9. Tvister	23

BEMÆRKNINGER

1. ALMENT

1.0 Reglernes anvendelse og formål

1.0.1 Bestemmelserne finder anvendelse på teknisk rådgivning og bistand inden for bygge- og anlægsområdet, herunder arkitektmæssig, ingeniørmæssig, landskabsarkitektmæssig og planlægningsmæssig bistand.

ad 1.0.1

Bestemmelserne er udarbejdet med henblik på anvendelse specielt inden for bygge- og anlægsområdet, men tænkes også anvendt på anden teknisk rådgivning.

1.0.2 I bestemmelserne forstås ved "rådgiver" den, der påtager sig løsning af en given opgave inden for bestemmelsernes område, og ved "klient" den, der antager rådgiveren til løsning af opgaven.

1.0.3 Bestemmelserne gælder for retsforholdet mellem rådgiveren og hans klient, hvor ikke andet følger af deres aftale. Fravigelse af reglerne er kun gældende, når det tydeligt og udtrykkeligt angives, på hvilke punkter fravigelse skal ske.

ad1.0.3

Det følger af almindelige retsregler, at bevisbyrden for en fravigelse påhviler den, der gør fravigelsen gældende. Kravet om, at fravigelse sker tydeligt og udtrykkeligt vil normalt sige skriftligt og udførligt.

1.1 Rådgiverens virke

1.1.1 Rådgiveren er sin klients tillidsmand og varetager dennes interesser i det omfang, disse ikke strider imod kravene til hans professionelle standard. Hvis dette er tilfældet, skal han orientere klienten herom. Rådgiveren er forpligtet til at iagttage diskretion med hensyn til særlige forhold og forretningshemmeligheder inden for klientens virksomhed, som han måtte få kendskab til gennem sit arbejde for denne.

ad 1.1.1

Det forudsættes, at en rådgiver ikke må overtage en opgave, som tidligere har været overdraget en kollega, uden at han har sikret sig, at forholdet imellem denne og klienten er afviklet eller indgivet til retlig bedømmelse under forsvarlige forhold.

1.1.2 Rådgiveren modtager sit honorar af klienten. Han må ikke under nogen form - hverken direkte eller indirekte - modtage eller kræve ydelser, såsom provision eller rabat, som ikke fuldtud kommer klienten til gode.

1.1.3 Står rådgiveren i et sådant forretnings-, familie- eller lignende forhold til en entreprenør eller en anden i sagen involveret part, at der vil kunne rejses tvivl om hans virke som klientens tillidsmand, skal han orientere klienten om forholdet og om betydningen heraf. Bevisbyrden for, at kli-

BEMÆRKNINGER

enten har modtaget en rettidig og fyldestgørende orientering, påhviler rådgiveren.

- 1.1.4 Har rådgiveren en licens- eller lignende ret over en bygning, en bygningsdel, et materiale, en inventargenstand eller lignende, der påtænkes anvendt i forbindelse med løsningen af opgaven, er han pligtig at oplyse klienten herom.
- 1.1.5 Rådgiveren medvirker til, at rimelige aftaler indgås imellem klienten og de entreprenører, som klienten antager til sagens gennemførelse.

1.2 Klientens virke

- 1.2.1 Den kontraktretlige gennemgang af de af rådgiveren udarbejdede udkast til udbudsgrundlag, accepter, entrepriseaftaler m.v. påhviler klienten.

- 1.2.2 Klienten kan udpege en person, der er bemyndiget til at disponere på hans vegne i forhold til rådgiverne.

ad 1.2.1

Bestemmelsen tager sigte på at fordele ansvaret mellem klient og rådgiver efter disse forudsætninger. Rådgiveren udarbejder og formulerer udbudsgrundlag m.m., men ansvaret for korrekt formulering af den del af dokumenter m.v., som er specifikt kontraktretlig, f.eks. fravigelser eller udfyldninger af "Almindelige betingelser for arbejder og leverancer", skal påhvile klienten.

ad 1.2.2

Behovet for at lade een person repræsentere bygherren er størst, hvor bygherren er et byggeudvalg eller et andet kollektiv. Det vil formentlig være praktisk, at offentlige bygherrer i videst muligt omfang gør brug af bestemmelsen.

Bestemmelserne indeholder ingen regler om fuldmagtsforholdet mellem klient og rådgiver. Det er ikke skønnet hensigtsmæssigt at forsøge at udbygge aftalelovens almindelige regler om fuldmagtsforhold. Det må herefter bl.a. bero på sædvaner inden for rådgivningsvirksomhed, hvorledes fuldmagtsforholdet er, eller forholdet må fastlægges i de enkelte aftaler.

2. RÅDGIVNINGEN

2.1 Rådgivningsaftalen

- 2.1.1 I rådgivningsaftalen skal være fastlagt rådgivningens omfang og honorarform, hvilket grundlag klienten skal give rådgiveren.

ad 2.1.1 og 2.1.2

Bestemmelserne angiver de forhold, som der i alle tilfælde bør tages stilling til i for-

BEMÆRKNINGER

veren for opgavens løsning, i hvilken organisationens form rådgivningen skal gennemføres, hvilke beslutninger klienten skal tage under opgavens løsning, og i hvilken form løsningen skal fremtræde.

- 2.1.2 I aftalen skal endvidere være taget stilling til, om tidsfrister skal fastsættes, jfr. afsnittene 5. og 6.1.

- 2.1.3 Eventuelle ændringer i de forhold, der nævnes i 2.1.1 og 2.1.2, skal udtrykkelig aftales og fastlægges.

- 2.1.4 Rådgiverens ydelse fremgår af specialnormerne i det omfang, andet ikke er aftalt.

- 2.1.5 Finder rådgiveren, at der til sagens gennemførelse er behov for speciel rådgivning udover den, han selv påtager sig at yde, skal han oplyse klienten herom, forinden aftale indgås.

- 2.1.6 Klienten kan ændre opgaven eller grundlaget for denne. Medfører ændringen et ikke uvæsentligt merarbejde, har rådgiveren krav på tilsvarende regulering af honoraret. Kravet skal fremsættes umiddelbart efter,

bindelse med rådgivningsaftalen. Yderligere henvises til specialnormerne og disses ydelsesbeskrivelser.

Som eksempel på konkretisering af bestemmelsen kan nævnes, at såfremt klienten ønsker rådgiverens bistand i forbindelse med programlægning, må det påhvile klienten dels at fremkomme med et programoplæg, der udtrykker hans ønsker og ideer, dels at besvare de ham af rådgiveren stillede spørgsmål vedrørende byggegrundens udnyttelse, herunder meddele oplysninger om servitutter m.v. Klienten må i forhold til rådgiveren bære den fulde risiko for, at sådanne besvarelser er udtømmende.

ad 2.1.5

Bestemmelsen skal sikre klienten imod, at der senere viser sig at mangle relevant rådgivningsmæssig bistand til sagens gennemførelse med deraf følgende ekstraudgifter til rådgivning.

Med ordene "speciel rådgivning" tænkes på sådan særlig konsulent- eller specialistbistand indenfor opgaveløsningen, som klienten normalt ikke vil have mulighed for at kende nødvendigheden af. Bestemmelsen indeholder ikke et krav om oplysningspligt med hensyn til sådanne rådgivere, som klienten normalt må forudsættes at vide, skal tilknyttes løsningen af sagen (som f.eks. arkitekt, landskabsarkitekt, konstruktions- og installationsingeniør).

ad 2.1.6

Spørgsmålet om regulering af tidsfrister nævnes ikke i bestemmelsen, idet dette forhold er omhandlet i bestemmelserne i 5.2.

BEMÆRKNINGER

at det kan erkendes, at merarbejdet ikke er uvæsentligt.

2.2 Rådgivningens former

2.2.1 Delt rådgivning

Ved delt rådgivning forstås en rådgivningsform, hvor den samlede opgave løses af flere rådgivere, der hver især har indgået aftale med klienten.

2.2.2 Totalrådgivning

Ved "totalrådgiver" forstås en rådgiver eller en gruppe af selvstændige rådgivere, der påtager sig løsning af samtlige eller de væsentligste rådgivningsopgaver ved et projekt.

2.3 Rådgivningens faser

2.3.1 Ved løsning af opgaver kan rådgivende bistand ydes i følgende hovedfaser:

1. Ide
2. Planlægning og studier
3. Program
4. Forslag
5. Projektering
6. Udførelse
7. Drift

Om indholdet og eventuel underinddeling af de enkelte hovedfaser henvises til de enkelt specialnormer.

2.3.2 De enkelte faser gennemløbes hver for sig og afsluttes med anskueliggørende materiale. På grundlag heraf træffer klienten beslutning om fortsættelse til næste fase.

2.4 Forhold under rådgivningen

2.4.1 Rådgiveren er pligtig at samarbejde med de øvrige rådgivere, som måtte være tilknyttet til sagen.

Til at forestå koordineringen af de tekniske rådgiveres og specialkonsulenters ydelser og til varetagelse af kontakten mellem klienten og de enkelte rådgivere udpeges en projekteringsleder.

2.4.2 Ved projekteringsleder forstås den rådgiver, der står for samordningen af rådgiverens indsats.

ad 2.4.2

Såfremt klienten varetager et eller flere af specialnormernes arbejdsområder, be-

BEMÆRKNINGER

Projekteringslederen vil efter opgavens art normalt være den af rådgiverne, der i forbindelse med projektets tilblivelse forestår de grundlæggende projekteringsarbejder, hvortil de øvrige rådgivere bidrager hver inden for deres speciale.

Ved delt rådgivning udpeger klienten projekteringslederen efter indstilling fra de tekniske rådgivere, der på tidspunktet for udpegningen er knyttet til opgaven.

Aftaler med senere til opgaven knyttede rådgivere indgås af klienten efter samråd med projekteringslederen.

Projekteringslederen fastlægger samarbejdsformen i forståelse med de øvrige rådgivere og klienten, herunder afgrænsningen af de engagerede rådgiveres arbejdsområder på grundlag af de med klienten indgåede aftaler.

Projekteringslederen formidler samarbejdet mellem de i sagen engagerede rådgivere og påser herunder, at de dele af projektet, som de enkelte rådgivere udfører, koordineres.

Projekteringslederen udarbejder projekteringsplan og påser, at denne bliver fulgt. Endvidere overvåges projektets økonomi ved udarbejdelse af økonomiske oversigter på grundlag af de øvrige rådgiveres overslag.

Projekteringslederen drager omsorg for, at klienten får den fornødne orientering, og at det nødvendige beslutningsgrundlag forelægges klienten.

Projekteringslederen påser, at tilladelser fra relevante myndigheder indhentes af de respektive rådgivere.

Projekteringslederen overtager ikke ansvar for fejl og forsømmelser i de enkelte rådgiveres arbejde.

I tilfælde af divergerende synspunkter træffer projekteringslederen afgørelse om, hvilke synspunkter der skal nyde fremme. Han skal herved tage hensyn til alle rådgivningsgruppens parter.

Finder en rådgiver, at hans synspunkter tilsidesættes væsentligt af projekteringslederen, skal han sammen med denne forelægge problemet for klienten. Fore-

tragtes han desuden som rådgiver. Vedrørende honorering af projekteringsledelse, se specialnormerne.

BEMÆRKNINGER

læggelsen skal være baseret på en skriftlig redegørelse, der indeholder begge parter synspunkter.

Henskyder klienten afgørelsen til rådgiverne, er projekteringslederens afgørelse endelig.

- 2.4.3 Ved totalrådgivning er projekteringsledelsen inkluderet i rådgivningsydelsen og udpegningen af projekteringsleder et internt rådgiveranliggende.
- 2.4.4 Rådgiveren deltager i de møder og forhandlinger med myndigheder og andre, som opgavens løsning kræver.
Rådgiveren holder klienten løbende orienteret om opgavens løsning og skal straks underrette ham, hvis der opstår vanskelighed ved at løse opgaven som aftalt.
- 2.4.5 Rådgiveren kan anvende fremmed bistand til løsning af opgaven, hvor der er sædvaner herfor, eller hvor bistanden er af mindre væsentlig betydning.
Med mindre andet er aftalt med klienten, betales sådan bistand af rådgiveren, og denne hæfter for bistanden som for eget arbejde.

3. HONORERING

3.0 Generelt

- 3.0.1 For løsningen af den opgave, som er overladt rådgiveren, oppebærer denne et honorar, hvis beregningsgrundlag eller størrelse fastsættes i aftalen med klienten.
- 3.0.2 Honoraret skal i forhold til såvel klienten som rådgiveren være rimeligt. Honoraret skal dække opgavens forsvarlige gennemførelse og en fyldestgørende varetagelse af klientens interesser.
- 3.0.3 Rådgiveren har krav på honoraret for hele den aftalte bistandsydelse, dog under iagttagelse af reglerne om ophævelse, udskydelse, misligholdelse og standsning, jfr. afsnit 7 og 8. Det bevirker ikke fradrag i honoraret, at enkelte ydelser i en fase ikke har foreligget særskilt, hvis den aftalte opgave er løst på fyldestgørende måde.

BEMÆRKNINGER

3.1 Honorarformer

3.1.1 Hovedformer

3.1.1.1 Fast honorar

Ved fast honorar forstås en mellem klienten og rådgiveren aftalt fast sum som honorar. Honoraret kan kun forlanges revideret, såfremt der sker ændringer i aftalens forudsætninger.

Ved aftale om fast honorar er det en forudsætning, at omfanget og indholdet af og tidsplan for rådgiverens opgave er defineret.

3.1.1.2 Honorar baseret på fysiske enheder

Herved forstås et honorar, der fremkommer som et produkt af et enhedsbeløb og et antal fysiske enheder.

Ved aftale om honorar baseret på fysiske enheder er det en forudsætning, at omfanget, indholdet af og tidsplan for rådgiverens opgave er defineret.

3.1.1.3 Honorar efter regning

Herved forstås et honorar udregnet på grundlag af lønudgifter for den tid, der er anvendt af medarbejdere og indehavere til opgavens løsning. Ovennævnte lønudgift tillægges dækningsbidrag.

Anvendes på opgaven elektronisk databehandling (EDB) eller andet specialudstyr afregnes lønudgiften til medarbejdere og indehavere som ovenfor angivet, medens brug af EDB-anlæg og EDB-programmer godtgøres efter nærmere aftale.

3.1.1.4 Honorar efter byggeudgift

Herved forstås et honorar, der fremkommer som en procentdel af byggeudgiften. Honoraret beregnes efter følgende formel:

$$H = \frac{E \times S \times K \times B}{100} \text{ hvor}$$

H = honorar

E = honorarberettiget byggeudgift (excl. merværdiafgift) beregnes som angivet i de enkelte specialnormer

S = den i de enkelte specialnormer angivne størrelsesfaktor

ad 3.1.1.4

Beregning af honorar efter byggeudgift fastlægges således, at honorarets størrelse er uafhængig af den byggeprisudvikling, som finder sted i perioden mellem rådgiverens ydelse og byggeriets udførelse, jfr. de enkelte specialnormer.

ad S

De i specialnormerne anførte honorarberettigede byggeudgifter i størrelsesfaktortabellerne har et bestemt byggeprisniveau til forudsætning.

For bestemmelse af størrelsesfaktoren sker

K = den i de enkelte specialnormer angivne klassifikationsfaktor

B = den i de enkelte specialnormer angivne basisprocent

Hvis der i opgaven, der er omfattet af rådgiverens bistand, indgår opgaver under forskellige specialnormer, beregnes det samlede honorar for bistanden som en summation af honoraret for hver specialnorm.

3.1.1.5 **Skønmæssigt fastsat honorar**

Herved forstås et honorar, der efter aftale mellem klient og rådgiver fastsættes af rådgiveren under hensyn til arbejdets art og økonomiske betydning.

3.1.2 **Kombinerede former**

3.1.2.1 **Blandingshonorar**

Ved blandingshonorar forstås en honoreringsform, hvor den eller de enkelte bistandsydelser honoreres efter en kombination af forskellige honorarformer.

3.1.2.2 **Delt honorar**

Ved delt honorar forstås en honoreringsform, hvorefter forskellige dele af den rådgivendes samlede bistand honoreres efter forskellige honorarformer.

3.2 **Udlæg**

3.2.1 Rådgiverens honorar omfatter ikke de udlæg, som rådgiveren anviser eller afholder på klientens vegne i forbindelse med sagens gennemførelse.

3.2.2 Som udlæg betragtes:

a) Udgifter i forbindelse med nødvendige rejser, excl. indenbys befordring, her-

BEMÆRKNINGER

regulering til dette niveau som beskrevet i de enkelte specialnormer.

ad B

De i specialnormerne anførte basisprocenter har til forudsætning et bestemt forhold mellem byggeprisniveau og omkostningsniveau for rådgivende virksomheder.

Normkompleksets parter regulerer basisprocenten når ændringer i forholdet begrundes det.

Bestemmelse herom fremgår af de enkelte specialnormer.

ad a)

Det forudsættes, at der i den enkelte aftale sker en nærmere præcisering vedrø-

BEMÆRKNINGER

under eventuel fraværsgodtgørelse samt afholdte udgifter i forbindelse med nødvendig udstationering af personale fra rådgiverens kontor, som nærmere fastsat i kontrakten.

- b) Udgifter til reproduktion af tegningsmateriale, bortset fra udgifter til reproduktion af materiale til egen anvendelse indtil fremstilling af licitationsmaterialet.

Udgifter til reproduktion af materiale til gensidig orientering af rådgiverne ved delt rådgivning, medmindre anden aftale indgås.

Udgifter til mangfoldiggørelse af beskrivelser, regnskabsudskrifter, mødereferater o.lign.

- c) Udgifter til modeller, fotografier, udlæjningstegninger samt andet materiale til belysning af opgaven, fremstillet efter aftale med klienten.
- d) Afgifter for de til sagens gennemførelse nødvendige attester m.v.
- e) Udgifter til specialkonsulenter engageret efter aftale med klienten.

rende omfanget af rejser og rejsemåder (tog, skib, fly, bil) samt fraværsgodtgørelse og udstationeringsudgifter.

Udgifter til eventuelle studierejser refunderes efter aftale med klienten.

ad b)

Udgifterne betragtes også som udlæg, når reproduktionen og mangfoldiggørelsen finder sted på rådgiverens tegnestue.

Ved totalrådgivning betragtes reproduktion af materiale til gensidig orientering af rådgivningsgruppens medlemmer som reproduktion af materiale til egen anvendelse.

- 3.2.3 Regninger vedrørende udgifter som anført i 3.2.2, pkt b) c) d) e) anvises normalt af rådgiveren. Såfremt rådgiveren efter aftale med klienten udlægger beløbet, refunderes dette med tillæg på 5%. Dette gælder dog ikke egne regninger. Om udbetaling af udlæg, se 3.4.

- 3.2.4 Eventuelle andre, i forbindelse med bistanden, opståede udgifter ud over de under 3.2.2. nævnte refunderes efter aftale med klienten.

3.3 Merværdiafgift

- 3.3.1 De rådgiveren tilkommende honorarer, udlæg m.v. betales med tillæg af merværdiafgift efter de gældende bestemmelser.

3.4 Udbetaling

Rådgiverens honorar for de af ham præsterede ydelser forfalder til udbetaling i henhold til den procentvise fordeling af

ad 3.4

Der kan i den enkelte aftale træffes bestemmelse om sikkerhedsstillelse, f.eks. i form af bankgaranti, for rådgiverens

BEMÆRKNINGER

honoraret som specificeret i den enkelte specialnorm eller kontrakt.

Rådgiveren er berettiget til at kræve honorar for de af ham præsterede ydelser betalt aconto månedsvis bagud. Acontobegæringen må ikke overstige honoraret for de af ham på ethvert tidspunkt præsterede ydelser indenfor den enkelte fase. Ved arbejder, hvor rådgiverens ydelse gennem alle faser eller dele heraf er knyttet til en projekteringstidsplan, kan klienten eller rådgiveren fordrer, at der til denne knyttes en stipuleret månedlig udbetalingsplan.

Hvor der er pålignet rådgiveren en dagbod for tidsfristoverskridelser i forbindelse med en forud fastlagt projekteringstidsplan, skal der til tidsplanen knyttes en udbetalingsplan.

Rådgiveren er berettiget til at kræve afholdte udlæg betalt månedsvis bagud.

Betaler klienten ikke rådgiverens acontobegæring eller udlæg inden 30 dage efter modtagelsen, eller slutregning inden 3 måneder efter modtagelsen, påløber der efter en rente svarende til Nationalbankens til enhver tid gældende diskonto med tillæg af 2%.

ydelse og/eller klientens betaling.

Såfremt rådgiverens sikkerhedsstillelse sker ved tilbageholdelse i honoraret, forrentes det tilbageholdte beløb med en rente svarende til Nationalbankens til enhver tid gældende diskonto med et tillæg af 2%.

4. OPHAVSRET

4.1 Klienten er i det omfang, det er aftalt eller forudsat i aftalen, berettiget til at anvende det materiale, som er udarbejdet for opgavens løsning. Rådgiveren har i øvrigt alle rettigheder over sine ideer og det materiale, han har udarbejdet.

4.2 Rådgiveren må ikke uden klientens samtykke offentliggøre det af ham udarbejdede materiale eller dele heraf, før opgaven er løst. Klienten er pligtig at forelægge rådgiveren formen for eventuel offentliggørelse af det af denne udarbejdede materiale, inden offentliggørelse finder sted.

4.3 Ved offentlig gengivelse af det af rådgiveren udarbejdede materiale eller dele heraf, såvel som ved offentlig gengivelse af bygninger eller anlæg, hvortil rådgiverens materiale er anvendt, skal rådgiverens navn anføres.

ad 4.

Med bestemmelserne er tilsigtet en gengivelse af de i lov om ophavsret herom gældende bestemmelser.

BEMÆRKNINGER

4.4 I det omfang, rådgiveren i henhold til aftalen foretager tværgående undersøgelser, omfattende funktionsanalyser og lignende, er klienten berettiget til at disponere over det herved fremkomne materiale.

ad 4.4

Bestemmelsen tager sigte på at klargøre forholdet, hvor f.eks. offentlige myndigheder gennemfører udredninger, forsøgs-virksomhed m.v.

5. TIDSRISTER

5.1 I aftalen kan der fastsættes tidsfrister for rådgiverens løsning af opgaven eller for dele af denne, for beslutninger, som klienten skal træffe, for klientens afgivelse af materiale, som er nødvendig for opgavens løsning, samt for klientens egne ydelser.

ad 5.1

Aftale om tidsfrister vil normalt ikke være hensigtsmæssig i forslagsfasen.

5.2 Rådgiveren kan kræve forlængelse af aftalte tidsfrister, når løsningen af opgaven forsinkes:

- a) ved ændring af opgaven, som ønskes af klienten,
- b) såfremt klienten eller en af hans øvrige rådgivere ikke træffer beslutninger eller præsterer materiale eller ydelser inden for de aftalte tidsfrister.
- c) såfremt klientens entreprenører ikke præsterer materiale eller ydelser inden for de aftalte tidsfrister,
- d) såfremt myndigheder ikke meddeler godkendelser, beslutninger eller svar, eller præsterer materiale eller ydelser inden for de aftalte tidsfrister,
- e) ved offentlige pålæg,
- f) ved begivenheder, som rådgiveren ikke er herre over, og som han ikke forudså eller burde have forudset.

ad 5.2 f)

Bestemmelsen tilsigter i en forenklet form at gengive en force majeure-regel, jfr. til-lige principperne i købelovens § 24.

5.3 Rådgiveren kan kun påberåbe sig bestemmelserne i pkt. 5.2 i det omfang, han ved rimelige dispositioner har søgt at hindre eller begrænse forsinkelsen.

5.4 Rådgiveren skal ufortøvet skriftligt meddele klienten, når han anser sig berettiget til forlængelse af tidsfrister, og på forlangende godtgøre, at forsinkelsen skyldes et forhold, der berettiger til fristforlængelse.

5.5 Klienten kan kræve forlængelse af tidsfrister, når ham påhvilende ydelser eller beslutninger forsinkes:

- a) såfremt bygge-, sundheds-, frednings-

ad 5.5

Formuleringsforskellene i 5.5 a) og b) i forhold til 5.2 d) og e) er begrundet i, at udeblivelsen af bevillinger eller offentlige

eller lignende myndigheder ikke meddeler godkendelser, beslutninger eller svar eller ikke præster ydelser inden for de aftalte tidsfrister,

- b) ved offentlige pålæg fra bygge-, sundheds-, frednings- eller lignende myndigheder,
- c) ved begivenheder i øvrigt, som klienten ikke er herre over, og som han ikke forudså eller burde have forudset.

I givet fald gælder også bestemmelserne i 5.3 og 5.4.

- 5.6 Såfremt en tidsfristforlængelse er længere end to år, er rådgiveren berettiget til at anse opgaven som standset, jfr. 7.1.3.

6. ANSVAR

6.1 Ansvar for tidsfristoverskridelser

- 6.1.1 I aftalen kan fastsættes en dagbod, som rådgiveren er pligtig at betale klienten, hvis rådgiveren overskrider fastsatte tidsfrister uden at have krav på tidsfristforlængelse, jfr. 5.2. Erstatningskrav for forsinkelse kan ikke rejses udover dagbodens beløb. Er dagbod ikke fastsat, er rådgiveren i de nævnte tilfælde ansvarlig for tab efter dansk rets almindelige regler om forsinkelse, jfr. 6.2.2 - 6.2.8.

- 6.1.2 Overskrider klienten tidsfrister som i 5.1 bestemt uden at have krav på fristforlængelse efter 5.5, er han pligtig at erstatte rådgiveren lidte tab efter dansk rets almindelige erstatningsregler.

- 6.1.3 Er dagbod aftalt, og ønsker klienten at gøre gældende, at rådgiveren har overskredet en tidsfrist, er klienten pligtig skriftligt at fremsætte krav om betaling af bod med angivelse af bodens størrelse inden 30 dage efter det tidspunkt, hvortil løsningen eller den pågældende del af løsningen skulle have været præsteret. Frem sættes kravet ikke som nævnt, er klienten afskåret fra at kræve dagbod.

BEMÆRKNINGER

tilskud, bevillingsnedskæringer o.lign. ikke kan give en offentlig eller offentligt støttet bygherre fristforlængelse.

Som yderligere eksempel på offentlige myndigheder kan nævnes arbejdstilsynet.

ad 6.1.3

Bestemmelsen tjener til at sikre rådgiveren imod, at klienten fremsætter dagbods krav på et tidspunkt, hvor rådgiveren ikke længere har mulighed for at fremskaffe oplysninger, der kan støtte hans eventuelle påstand om, at dagbod ikke er forskyldt. Såfremt krav på dagbod er rejst og størrelsen angivet inden for den nævnte frist, vil dagbodsbeløbet kunne bringes i modregning over for rådgiverens krav på klienten under forudsætning af, at de almindelige betingelser for modregning er opfyldt.

BEMÆRKNINGER

6.2 Ansvar for fejl og forsømmelser

6.2.1 Rådgiveren er ansvarlig efter dansk rets almindelige erstatningsregler for fejl og forsømmelser ved opgavens løsning.

ad 6.2.1

Reglen er formuleret som en "retsstandard", og det er henskudt til praksis ved voldgiftsret og domstole at formulere reglens detaljerede indhold.

I den hidtidige Vedtægt for arkitektvirksomhed og i Almindelige Bestemmelser for rådgivende Ingeniørvirksomhed fremhæves

at rådgiveren er ansvarlig for skader, som opstår i forbindelse med arbejde, han har påtaget sig, når skaden skyldes hans eller hans folks mangel på fornøden faglig dygtighed eller omhu, at rådgiveren således ikke hæfter for skader, der opstår som følge af forhold, der ikke kan betragtes som almindeligt kendt inden for fagkredse, for hændelige skader og ej heller for fejl, begået af bygherren eller af andre af denne engagerede.

Den teknologiske udvikling inden for bygge- og anlægsarbejder sammenholdt med de stadigt stigende krav til byggeriernes økonomi har i ansvarsmæssig henseende skabt et særligt problem omkring risikoen ved anvendelse af nye materialer og metoder i et forsøg på at billiggøre byggerierne. En sådan anvendelse af nye materialer og metoder sker primært på bygherrens risiko og kun, hvor rådgiveren i sin rådgivning om valg af nye materialer og metoder har handlet uforsvarligt - herunder i forbindelse med sin information af klienten -, kan rådgiveren gøres ansvarlig for de skader, som følger af en sådan rådgivning.

Da såvel bemærkningerne i Vedtægt for arkitektvirksomhed og i Almindelige Bestemmelser for rådgivende Ingeniørvirksomhed som bemærkningerne med hensyn til nye materialer følger af de almindelige erstatningsretlige regler, er der ikke i teksten medtaget særlige bemærkninger herom.

6.2.2 Der kan træffes aftale imellem klienten og rådgiveren om størrelsen af rådgiverens ansvar og om rådgiveransvarets forsikringsdækning.

ad 6.2.2

Med den usædvanlighed, som karakteriserer bygge- og anlægsopgaver, er det fundet rigtigt at overlade det til forhandling i den konkrete sag at bedømme størrelsen

BEMÆRKNINGER

af en mulig ansvarsbegrænsning og forsikringsdækning af rådgiveransvaret. Er der ikke indgået aftale mellem klienten og rådgiveren om størrelsen af rådgiverens ansvar, er dette reguleret af erstatningsrettens almindelige regler, jfr. 6.2.1.

6.2.3 Rådgiverens ansvar ophører 5 år efter afslutningen af den rådgivningsopgave, som fejlen eller forsømmelsen vedrører. Ved rådgivning i forbindelse med udførelsen af bygninger og anlæg ophører rådgiveransvaret dog tidligst 5 år efter afleveringen af den bygning eller det anlæg, fejlen eller forsømmelsen vedrører. Klienten mister dog retten til at gøre ansvar gældende imod rådgiveren, såfremt klienten ikke skriftligt reklamerer over for rådgiveren, så snart klienten er eller burde være blevet opmærksom på tilstedeværelsen af rådgiverens mulige erstatningsansvar.

6.2.4 Rådgiveren hæfter ikke for driftstab, avancetab eller andet indirekte tab.

6.2.5 Er foruden rådgiveren en eller flere andre ansvarlige over for klienten for et tab i forbindelse med et bygge- eller anlægsarbejde eller forberedelsen hertil, da hæfter rådgiveren kun for så stor en del af klientens tab, som svarer til den del af den samlede skyld, der er udvist af rådgiveren.

6.2.6 Har rådgiveren på klientens vegne påtaget sig at udøve kontrol med, at aftalte ydelser er kontraktmæssige, er han kun ansvarlig for det tab, klienten måtte lide ved, at rådgiveren ikke rettidig har påtalt, at en ydelse ikke er kontraktmæssig.

6.2.7 Ansvar imod rådgiverens medarbejdere kan ikke gøres gældende i videre omfang, end det kan gøres gældende imod rådgiveren.

ad 6.2.3

Bestemmelsen omfatter primært skjulte fejl, idet synlige fejl er dækket af reklamerationsreglen i sidste punktum.

Ved begrebet aflevering sigtes til de i Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer indeholdte regler for aflevering af byggerier og anlæg.

Uanset bestemmelsen kan det i tilfælde, hvor rådgiveren har handlet svigagtigt eller med særlig grov uagtsomhed, tænkes, at en domstol eller voldgiftsret vil fastholde rådgiveransvaret ud over 5 års-fristen.

Den i sidste punktum i bestemmelsen indeholdte reklamerationsregel svarer til bestemmelsen i Købelovens § 52 og i Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer, § 22, stk. 4.

ad 6.2.5

Bestemmelsen indfører i tilfælde af, at flere er ansvarlige, et prorata-ansvar i modsætning til dansk rets almindelige regel om solidarisk hæftelse for skadelidtes tab, (med efterfølgende regres mellem skadevolderne).

Bestemmelsen er ikke anvendelig på de enkelte rådgivere i et totalrådgivningsforhold, jfr. 6.2.8.

ad 6.2.6

Bestemmelsen er et udtryk for, at rådgiveren for tilsynsfejl alene er subsidiært ansvarlig i forhold til en forudsat primært ansvarlig entreprenør, hvilket i praksis vil sige, at rådgiveren er ansvarlig i det omfang, entreprenørens ansvar er forældet eller uerholdeligt.

ad 6.2.7

Bestemmelsen skal sikre rådgiverens medarbejdere, som efter dansk rets alminde-

BEMÆRKNINGER

lige regler, er personligt ansvarlige for fejl, som de begår, mod at blive ansvarlige på de områder, hvor rådgiveren i disse "Almindelige bestemmelser", som er et særligt aftaledokument mellem ham og klienten, i forskellig henseende har begrænset sit ansvar.

- 6.2.8 Udøves totalrådgivning af en gruppe, jfr. 2.2.2, hæfter gruppens medlemmer over for klienten solidarisk for opgavens løsning og optræder over for klienten som een rådgiver. Gruppen udpeger en leder, som optræder på gruppens vegne i forhold til klienten.

ad 6.2.8

Bestemmelsen fastslår, at i de tilfælde, hvor totalrådgivning udøves af flere rådgivere, hæfter disse alle fuldt ud for opgavens løsning. Den solidariske hæftelse vedrører såvel naturalopfyldelse af rådgivningsaftalen som ansvaret for fejl og forsømmelser og eventuelt ansvar for overskridelse af tidsfrister, alt dog i overensstemmelse med reglerne i afsnit 6.

I de tilfælde, hvor totalrådgivning udøves af een rådgiver, er denne ansvarlig for de rådgivningsfirmaer, han eventuelt måtte inddrage i arbejdet.

7. UDSKYDELSE OG STANDSNING AF OPGAVER

7.1 Udskydelse af opgaver

- 7.1.1 Udskydes løsningen af en opgave, efter at løsningen af opgaven er påbegyndt, uden at udskydelsen skyldes rådgiverens forhold, er rådgiveren berettiget til - foruden honorar for det indtil udskydelsen udførte arbejde - at kræve de udgifter dækket, som han får i anledning af, at opgaven udskydes, herunder løn til overflødiggjort arbejdskraft og leje af overflødiggjorte lokaler. Rådgiveren er pligtig at søge disse udgifter begrænset mest muligt.

ad 7.1.1

Det er en betingelse, at rådgiveren har lidt et tab, og bevisbyrden herfor påhviler rådgiveren. Lønudgifter omfatter både løn til medarbejdere og indehavere.

- 7.1.2 Genoptages en opgave, som har været udskudt, er rådgiveren berettiget til at kræve honorar for det merarbejde, som er forbundet med opgavens genoptagelse.

ad 7.1.2

Det påhviler rådgiveren at godtgøre at der foreligger merarbejde.

- 7.1.3 Stilles løsningen af en opgave i bero i mere end to år, er rådgiveren berettiget til at anse opgaven for standset.

7.2 Standsning af opgaver

- 7.2.1 Standses en påbegyndt opgave, har rådgiveren krav på dækning af udgifter som

ad 7.2

I relation til 7.2. anses projektering for påbegyndt, når rådgiveren er anmodet om

BEMÆRKNINGER

som bestemt i pkt. 7.1.1.
Standses en opgave, efter at projekteringen er påbegyndt, har rådgiveren tillige krav på en rimelig godtgørelse for klientens anvendelse af det af rådgiveren udarbejdede materiale eller dele deraf, jfr. 7.2.3.

at forsætte opgavens løsen efter godkendt projektforslag.

7.2.2 Standses en opgave, førend projekteringen er påbegyndt, er klienten berettiget til for sagens fortsættelse at anvende analyser og beregninger og andet materiale, hvori forudsætninger for opgavens løsning indeholdes.

7.2.3 Standses en opgave, efter at projekteringen er påbegyndt, er klienten berettiget til for den påbegyndte sag at anvende det af rådgiveren udarbejdede materiale eller dele heraf.

ad 7.2.3

Det er en forudsætning, at klienten har opfyldt de ham i henhold til 7.2.1 påhvillende økonomiske forpligtelser. Betaling for anvendelsen fastlægges ved aftale mellem klient og rådgiver.

7.2.4 I tilfælde, hvor klienten, jfr. 7.2.2 og 7.2.3 fortsat ønsker at gøre brug af det af rådgiveren udarbejdede materiale, er denne berettiget til at kræve, at hans navn ikke må benyttes i forbindelse med materialets fortsatte anvendelse.

7.2.5 Standses en opgave, førend projekteringen er afsluttet, og ønsker klienten fortsat at gøre brug af det af rådgiveren udarbejdede materiale, er denne ikke ansvarlig for materialets fortsatte brug, uanset eventuelle fejl eller mangler i det før opgavens standsning udarbejdede materiale.

7.2.6 Uanset det i 7.2.3 fastsatte er klienten ikke berettiget til at lade det før standsningen udarbejdede materiale anvende som grundlag for en produktion med salg for øje. Dette gælder også i tilfælde, hvor rådgiverens bistand jfr. 4.1, omfatter udvikling af produkter med produktion og salg for øje.

8. MISLIGHOLDELSE

8.1 Gør rådgiveren sig skyldig i væsentlig misligholdelse af aftalen med klienten, eller gør han sig skyldig i en sådan adfærd, at han ikke billigvis kan fordre at fortsætte

BEMÆRKNINGER

som rådgiver for klienten, er denne berettiget til straks at ophæve rådgivningsaftalen.

- 8.2 Ophæves aftalen efter 8.1, har rådgiveren kun krav på honorar for så stor en del af det før ophævelsen udførte arbejde, som er anvendeligt for klienten i forbindelse med den samlede opgaves løsning.
- 8.3 Ophæves aftalen efter 8.2, har klienten krav på dækning af sit tab efter dansk rets almindelige regler. Desuden finder bestemmelserne i 7.2.2, 7.2.3, 7.2.4 og 7.2.5 anvendelse.
- 8.4 Gør klienten sig skyldig i væsentlig misligholdelse af aftalen med rådgiveren, eller gør han sig iøvrigt skyldig i en sådan adfærd, at det ikke billigvis kan fordres, at rådgiveren fortsætter sit hverv, er rådgiveren berettiget til at ophæve rådgivningsaftalen. I så fald forholdes der mellem parterne som ved standsning af opgaver.

9. TVISTER

- 9.0.1 Tvister mellem klienten og rådgiveren i anledning af løsningen af opgaven - jfr. dog 9.0.3 - afgøres endeligt og bindende af den i Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer (A.B. 72) i § 31 hjemlede voldgiftsret i overensstemmelse med de for voldgiftsretten fastsatte regler.

ad 9.0.1

Bestemmelsen tilsigter at gøre Byggeriets Voldgiftsret kompetent med hensyn til tvister imellem rådgiveren og hans klient, således at alle tvister inden for bygge- og anlægsvirksomheden henhører under Voldgiftsrettens kompetence.

Undtagelsen i 9.03 for så vidt angår rene honorartvister er indsat for at undgå at belaste voldgiftsretten med det meget store antal sager om honorarberegning, som i dag finder deres afgørelse ved de af organisationerne etablerede rets-, honorar- eller responsumudvalg. Bestemmelsen i 9.0.3 fastslår, at voldgiftsretten i rene honorartvister mindst skal kunne fungere som appelinstans over for organisationsorganerne.

- 9.0.2 Syn og skøn kan inden for det i 9.0.1 omhandlede sagsområde udmeldes i overensstemmelse med de herfor i A.B. 72 § 30 indeholdte regler til konstatering af omfanget og beskaffenheden af det af rådgiveren faktisk udførte arbejde eller dele heraf.

BEMÆRKNINGER

- 9.0.3 I det omfang rådgiverens organisation har truffet bestemmelse herom, skal tvister, som alene eller i det væsentlige angår beregning af eller betaling af rådgiverens honorar, forinden sagen indbringes for voldgiftsretten behandles af et af organisationen herfor nedsat permanent udvalg, med mindre
- a) der mellem rådgiveren og hans klient er indgået aftale om, at honorartvister umiddelbart kan indbringes for voldgiftsretten,
  - eller
  - b) rådgiverens honorar er gjort gældende som modkrav over for et af klienten fremsat erstatningskrav for forsinkelse, fejl eller mangler ved løsningen af opgaven.

I N D H O L D.

FORORD

<u>§ 1: AFHANDLINGENS BEGRUNDELSE</u>	p. 1.
<u>§ 2: TRÆK AF UDVIKLINGEN 1958-1977</u>	p. 7.
<u>§ 3: BAGGRUNDEN FOR TEKNIKERREGLERNE</u>	p. 15.
<u>§ 4: AFHANDLINGENS AFGRÆNSNING</u>	p. 20.
<u>§ 5: TERMINOLOGI</u>	p. 22.
A. Arkitekt	p. 22.
B. Rådgivende Ingeniør	p. 25.
C. Landskabsarkitekt	p. 25.
D. Klient	p. 26.
E. Entreprenør	p. 26.
F. Opgaven	p. 27.
<u>§ 6: RÅDGIVEREN ER KLIENTENS UAFHÆNGIGE TILLIDSMAND</u>	p. 28.
A. Hvorfor kravet om uafhængighed	p. 29.
B. Uafhængighed af byggesagen og byggesagens interesser	p. 30.
C. Uafhængighed af opgaven/klienten	p. 38.
<u>§ 7: RÅDGIVEREN ER KLIENTENS MEDKONTRAHENT</u>	p. 41.
A. Bør der oprettes skriftlig aftale	p. 41.
B. ABR's aftaleretlige karakter	p. 44.
C. Aftalebåndets grænser	p. 51.

<u>§ 8: RÅDGIVERFULDMAGTEN - KLIENTFULDMAGTEN</u>	p. 52.
A. Udformningen af byggeri- ets kontrakter	p. 52.
B. Indgåelse af aftale med entreprenørerne	p. 54.
C. Forhandlinger med myndig- hederne	p. 59.
D. Forholdet til andre råd- givere	p. 59.
E. Klientfuldmagten	p. 60.
<u>§ 9: RÅDGIVNINGENS FORMER: BEGREBER OG BEGRUNDELSER</u>	p. 61.
A. Delt (fagdelt) rådgiv- ning - Totalrådgivning	p. 61.
B. "Skiverådgivning" - Fuld rådgivning	p. 66.
<u>§ 10: SÆRLIGT OM DELT (FAGDELT) RÅDGIVNING</u>	p. 72.
<u>§ 11: SÆRLIGT OM TOTALRÅDGIVNING</u>	p. 79.
A. Forholdet imellem klien- ten og totalrådgiveren	p. 79.
B. Forholdet imellem total- rådgivningsgruppens en- kelte medlemmer	p. 84.
C. Valget imellem delt råd- givning og totalrådgiv- ning	p. 91.
<u>§ 12: ENGAGEMENT AF UNDERRÅDGIVERE</u>	p. 92.
<u>§ 13: PROJEKTERINGSLEDELSE</u>	p. 94.

§ 14: RÅDGIVNINGENS FASER

p. 102.

I. Rådgivningens hovedfaser	p. 102.
A. Generelle bemærkninger	p. 102.
B. De enkelte faser	p. 107.
II. Program, forslags- og projekteringsfaserne	p. 108.
A. Fasernes indhold	p. 108.
a. Byggeprogrammet	p. 108.
b. Dispositionsforslag og projektforslag	p. 110.
c. Forprojekt og hovedprojekt	p. 113.
B. Særlige tilfældegrupper	p. 116.
a. Forholdet til byggegrunden	p. 119.
b. Projektering med budgetansvar	p. 119.
III. Udførelsesfasen	p. 125.
A. Generelt	p. 125.
B. Projekttopfølgning	p. 128.
C. Byggeledelse og fagtilsyn	p. 130.
a. Fagtilsynets indhold og omfang	p. 130.
b. Særligt om Arbejdstil- jølovens § 37	p. 137.
D. Etablering af egentlig byggeledelsesorganisation	p. 143.
IV. Rådgivning excl. Projektering	p. 145.

V. Ydelser i øvrigt	p. 145.	
VI. Inventar, dekorative arbejder	p. 146.	
<u>§ 15: RÅDGIVERHONORARET</u>		p. 147.
I. Generelle bemærkninger	p. 147.	
A. Teknikerreglernes opbygning	p. 147.	
B. Opgaveløsningen skal honoreres	p. 148.	
C. Honoraret skal være rimeligt	p. 154.	
a. Generelle betragtninger	p. 154.	
b. Licitation på rådgivning	p. 154.	
II. Honorarformer	p. 157.	
A. Fast honorar	p. 158.	
B. Honorar, baseret på fysiske enheder	p. 159.	
C. Honorar efter regning	p. 160.	
D. Honorar efter byggeudgift	p. 163.	
E. Andre honoreringsformer	p. 166.	
F. Afsluttende bemærkninger	p. 167.	
III. Honorarets betaling	p. 168.	
A. Honorarkravets forfaldstid	p. 168.	
B. Løbedage, morarenter	p. 172.	
C. Forældelse	p. 174.	

I N D H O L D

5.

§ 16: LICENSER OG RÅDGIVNING

p. 176.

I. Indledende bemærkninger p. 176.

II. Gentagen anvendelse af projektmateriale p. 177.

III. Industriel produktion p. 180.

§ 17: OPHAVSRET M.V.

p. 186.

I. Rådgiverens ophavsret p. 187.

A. Hvornår er rådgiverens arbejde ophavsret undergivet p. 187.

B. Ophavsrettens indhold p. 191.

a. Brug, gengivelse m.v. p. 191.

b. Navngivelse p. 193.

c. Ændringer p. 194.

C. Offentlige aktstykker p. 195.

II. Rådgiverens ejendomsret p. 196.

§ 18: TIDSRISTER, FORSINKELSE

p. 201.

I. Generelle bemærkninger p. 201.

II. Forlængelse af tidsfrister p. 204.

A. Rådgiveren kræver fristforlængelse p. 204.

B. Klienten kræver fristforlængelse p. 210.

III. Ansvar for tidsfristoverskridelser p. 217.

A. Forsinkelsesbegrebet p. 217.

B. Sanktionerne	p. 218.	
a. Klienten forsinker	p. 219.	
b. Rådgiveren forsinker	p. 222.	
1. Udløsning af dag-		
bod	p. 223.	
2. Udløsning af et		
erstatningsansvar	p. 228.	
<u>§ 19: ANSVAR FOR FEJL OG FORSØMMELSER</u>		p. 230.
I. Indledende bemærkninger	p. 230.	
II. Særligt om objektivt ansvar	p. 235.	
III. Særligt om culpaansvaret	p. 236.	
IV. Særlige tilfældegrupper	p. 243.	
A. Ansvar vedrørende bygge-		
grunden	p. 243.	
1. Byggegrundens bæreevne	p. 244.	
2. Byggegrundens retlige		
status	p. 247.	
B. Ansvar for bygningers pro-		
jektering og byggeriets		
tilrettelæggelse	p. 250.	
C. Ansvar for kontrol med		
arbejdets udførelse og for		
anvendte materialers god-		
hed	p. 254.	
D. Ansvar for antagelse af		
tilbud og for anvisning		
af regninger	p. 261.	
E. Ansvar for overskridelser	p. 262.	
F. Særligt om landinspektør-		
ansvaret	p. 266.	

V. Ansvar overfor andre end		
klienten	p. 270.	
<u>§ 20: REGULERING AF RÅDGIVERANSVARET</u>		p. 272.
I. Indledende bemærkninger	p. 272.	
II. Generelle bemærkninger	p. 273.	
III. Beløbsbegrænsning af ansvar-		
ret	p. 276.	
IV. Ansvarets begrænsning i tid	p. 280.	
V. For hvilke tab er rådgiveren		
ansvarlig over for klienten	p. 287.	
VI. Flere skadevoldere	p. 293.	
VII. Særligt om tilsynsansvar	p. 297.	
VIII. Medarbejdernes ansvar	p. 301.	
<u>§ 21: ANSVARSFORSIKRING</u>		p. 303.
<u>§ 22: UDSKYDELSE AF RÅDGIVNINGSGAVEN</u>		p. 313.
I. Begreb	p. 313.	
II. Retsvirkninger	p. 316.	
<u>§ 23: STANDSNING AF RÅDGIVNINGSGAVEN</u>		p. 319.
I. Begreb	p. 319.	
II. Kan opgaven standses	p. 320.	
III. Kan det af rådgiveren ud-		
arbejdede materiale anvendes		
af klienten	p. 321.	
IV. Det økonomiske opgør	p. 327.	
<u>§ 24: MISLIGHOLDELSE M.V.</u>		p. 335.
I. Misligholdelse i øvrigt fra		
rådgiverens side	p. 335.	
A. Generelt	p. 335.	
B. Ophævelse af rådgivnings-		
aftalen	p. 336.	

I N D H O L D

8.

II. Misligholdelse i øvrigt fra	
klientens side	p. 340.
III. Død m.v.	p. 342.
<u>§ 25: TVISTER</u>	p. 344.

BILAG:

ALMINDELIGE BESTEMMELSER FOR TEKNISK RÅDGIVNING OG BISTAND:

ABR 75 p. 348.

OVERSIGT OVER ANVENDTE FORKORTELSER m.v.

FORTEGNELSE OVER ANVENDTE FORKORTELSER.

AB 72:	Almindelige Betingelser for Arbejder og Leverancer, udfærdiget af Ministeriet for offentlige Arbejder 1972.
Ansvar og moderniseret Byggeproces:	Jørgen Hansen, Henrik Viltoft og Per Walsøe: Ansvar og moderniseret Byggeproces. København 1970.
Arkitektkontrakten:	Jørgen Hansen: Arkitektkontrakten. København 1965.
DAL:	Danske Arkitekters Landsforbund.
FRI:	Foreningen af Rådgivende Ingeniører.
HD:	Højesteretsdom.
H.St.D.:	Hof- og Stadsretsdom.
Hørlyck:	Erik Hørlyck: Entreprise- og licitationsbetingelser. København 1973.
LHSD:	Landsover- samt Hof- og Stadsretsdom.
PAR:	Praktiserende Arkitekters Råd.
S&I:	Statens Byggeforskningsinstitut.
SHD:	Sø- og Handelsretsdom.
SLD:	Søndre Landsretsdom.
T.f.R.:	Tidsskrift for Rettsvitenskap.
U.f.R.	Ugeskrift for Retsvæsen.
VLD:	Vestre Landsretsdom.
ØLD:	Østre Landsretsdom.